

Václav Klaus

**OBČAN
A OBRANA JEHO STÁTU**

Autor: Václav Klaus
Název: Občan a obrana jeho státu
Texty vybral a sestavil Jiří Weigl

Vydavatel: Centrum pro ekonomiku a politiku
Praha, květen 2002

Sazba: Vladimír Vyskočil

Tisk: PB tisk Příbram

Obálka: David Matouš

ISBN 80-86547-12-4

Václav Klaus

OBČAN A OBRANA JEHO STÁTU

cep
CENTRUM

PRO EKONOMIKU A POLITIKU

Obsah

Předmluva Jiřího Weigla

Demokracie versus občanská společnost

Snahy o třetí cesty nekončí	13
Co potřebuje svobodná společnost?	16
Liberalismus a občanská společnost	19
Občanská společnost a demokracie	24
Demokracie, nebo samosprávná demokracie?	26
Dopočítávání do jedné	30
Nový radikalismus nebo poctivé hledání?	32
Konspirativní vidění světa	35
Ani asociálnost, ale ani pokusy o absolutní spravedlnost	38
Polistopadové příběhy: příběh ideový a proto dlouhodobý	41
Odbočka z polistopadových příběhů: příčiny odmítání trhu	44
Druhá odbočka z polistopadových příběhů: spor o postavení národa, vlasti, rodné země	47
Neexistující společenská smlouva	50
Nestrašme se navzájem, pane prezidente	52
Církve, jejich nedávno publikované dokumenty a česká transformace	54
Křesťanská tradice a církve v občanské společnosti	60
Postavení církví a zmírňování majetkových křivd	63
Tripartita - model pro budoucnost nebo transformační přežitek?	66
Směřuje Česká republika ke korporativismu?	68

Čím více neziskových organizací, tím více demokracie?	74
Co je to politická nezávislost?	77
Tolerance a netolerance v literatuře i jinde	80
Poněkud zavádějící průzkumy veřejného mínění	85
Politici a média	87

Ideová východiska a programové zásady

Proč jsem konzervativcem?	91
Proč nejsem sociálním demokratem?	96
Liberalismus, konzervatismus a duchovní bohatství	99
Etický univerzalizmus a naše doba	104
Ekonomistní redukce lidského života nebo „pouze“ jiné předpoklady?	107
Systémová změna: vyvážená směs úmyslného a spontánního	110
Úvodní projev předsedy na konferenci „10 let ODS“	119
Z Hlavního projevu na Kongresu ODS 2001	131

Volby a zodpovědnost politika

Malé historické srovnání	141
Nová vlna populismu není vůbec neškodná	144
Pragmatické lavírování nebo pouze jiné ideje?	147
Revoluční dogmatismus a netrivialita praktické politiky	150
Mým nemilosrdným kritikům	154
Útěk ze skutečnosti	157
Volby a zodpovědnost politika	159
Potřebujeme více machiavelismus než názor, přesvědčení a osobní nasazení?	162
Zdánlivě nevinné hazardování s naším politickým systémem	165
O politické odpovědnosti	168
Po deseti letech: pár slov o naší netrpělivosti	170
Proč se nám všechno zdá být tak špatné?	174
Poznámky k „analýzám“ transformace	177

Pokus o interpretaci dnešní politické křižovatky	203
Co vytvořil toleranční patent?	206
Proměny politické scény	209
Zpochybňovači mluví o ukradené revoluci	211
Zacházejme spolu navzájem lépe	214
O údajné ztrátě identity	217
Několik méně známých faktů ze sněmovny	220
Jsmo úspěšnou zemí	222
Předvolební nezodpovědnost a nové, neliberální zákony	225
Přímá volba prezidenta jako program pro naši zemi?	227
Jaké jsou určující charakteristiky naší politiky	229

O posvátnosti práva a problematičnosti jeho vytváření

Právo v rychle se měnící společnosti	233
Ekonomika, právo a transformace	243
Náš právní stát a hypertrofie legislativy	250
Jaký má být zákon o střetu zájmů?	253
Posvátnost práva vs. problematičnost jeho vytváření	256
Nad rozhodnutím Ústavního soudu o volebním zákonu	259
Ústavní soud a jeho vyžadovaná nedotknutelnost	261
Evropská unie, zákon o státní službě a moc byrokracie	263
Narovinu o svobodě	267
Narovinu o politice	287
Jmenný rejstřík	319

Předmluva

Centrum pro ekonomiku a politiku (CEP) si jako své poslání stanovilo šířit myšlenky svobodné společnosti a tržní ekonomiky a propagovat a popularizovat myšlenky předních domácích i zahraničních představitelů tohoto směru uvažování o společnosti. Mezi významnými osobnostmi moderního českého politického myšlení dnešní doby nepochybně patří velmi významné místo Václavu Klausovi, který naši společnost v posledních dvanácti letech významně ovlivnil a ovlivňuje nikoliv pouze jako praktický politik, ale i jako teoretik, jako autor, který své názory pravidelně publikuje a šíří jak na půdě akademické, tak i usilovnou aktivitou publicistickou.

V naší historii není mnoho příkladů, kdy jasně ideově zakotvený a konzistentně uvažující teoretik získal možnost prověřit své názory v politické praxi tak převratně, jako byla naše rekonstrukce politické demokracie a tržní ekonomiky po pádu komunismu. Václavu Klausovi se tato možnost naskytlá, a on ji využil k rozsáhlé a pravidelné literární reflexi desítek problémů, s nimiž se společnost v tomto přelomovém období střetávala a střetává.

Přestože je Václav Klaus nejčastěji oceňován jako ekonom, při pohledu na jeho rozsáhlé publicistické dílo by neměly ujít pozornosti čtenářů jeho politické či politologické texty. Právě ty nám totiž umožňují v plné šíři pochopit velmi koherentní světový názor Václava Klause, v jehož centru stojí svobodný občan, který je pro něho základní hodnotou i v ekonomii i v politice.

V mnoha ohledech je úloha Václava Klause pro vývoj současného českého politického myšlení klíčová. Je zásluhou jeho usilovné veřejné politické a publicistické aktivity, že se u nás, v zemi tradičně evropsky kontinentální, svázané s tradicemi středoevropského etatismu a poznamenané hluboce zakořeněnými socialistickými iluzemi, podařilo zpopularizovat ideje anglosaského liberalismu, učinit je ideovým základem jedné z nejnvlivnějších politických stran a jejím prostřednictvím prosa-

dit radikální transformaci společnosti a ekonomiky od zkrachovalé totality a iluzí „třetích cest“ směrem k moderní kapitalistické společnosti.

Kniha **„Občan a obrana jeho státu“** je výsledkem snahy umožnit čtenáři v relativně ucelené formě seznámit se s názory Václava Klause na společnost a politiku, které v průběhu uplynulých deset let publikoval v desítkách sloupků, statí a projevů. Jejich výběr není vyčerpávající, některé již byly publikovány v některých dosud vydaných sbornících a knihách autora, s některými se naše veřejnost dosud neměla možnost seznámit. Přesto jde o výběr reprezentativní.

Jedním z hlavních témat politického uvažování Václava Klause je spor o charakter společnosti, v němž žijeme, a jež svou každodenní aktivitou vytváříme. První část knihy, nazvaná **„Demokracie versus občanská společnost“**, je věnována právě tomuto tématu – polemice s propagátory „třetích cest“, definování a obhajobě základních atributů svobodné společnosti, kritice koncepcí „nepolitické politiky“ a desinterpretaci pojmu „občanská společnost“, která se snaží svobodné rozhodování občana v demokratických procedurách nahradit korporativistickými strukturami a mechanismy.

Část **„Ideová východiska a programové zásady“** dává čtenáři možnost seznámit se s hlubším ideovým zázemím Václava Klause a porovnat je s jeho hodnocením uplynulého vývoje naší obnovené demokracie a s formulací programových cílů jeho politické strany na prahu 21. století. Obsah pojmů liberalismus a konzervatismus, polemika se sociáldemokratismem i s módním etickým universalismem, úloha náboženství v moderní společnosti - to vše jsou otázky, které čtenáři umožňují názorový svět Václava Klause pochopit a zařadit v proudu politického myšlení dneška.

Třetí část knihy nazvaná **„Volby a zodpovědnost politika“** obsahuje texty reflektující politické dění v České republice od poloviny 90. let do současnosti a zamyšlení autora nad našimi pocity frustrace či úspěchu z doby, v níž žijeme. Ať již jako premiér či vůdce opoziční strany Václav Klaus pohlíží na politický vývoj s respektem k přirozenému pohybu vývoje společnosti. Je mu cizí moralismus, populismus i zdánlivě revoluční radikalismus. Zamýšlí se nad negativismem i netrpělivostí, vysvětluje a komentuje politické události, které hýbaly politickou scénou, a zamýšlí se nad odpovědností politika.

K dodnes široce diskutovaným problémům při vytváření právního rámce demokratické společnosti se vyjadřují texty Václava Klause v části čtvrté, nazvané „**O posvátnosti práva a problematičnosti jeho vytváření**“. Spolu s Hayekem se na tento složitý proces dívá jako na evoluci, nikoliv konstrukci, a touto optikou polemizuje proti jednomu z nejvíce zakořeněných mýtů kritiky transformace – údajnému zanedbání reformy práva.

Kniha je na závěr doplněna přetiskem dvou kapitol z knihy „**Narovinu**“, publikované v roce 2001, v nichž autor osobnější formou rozhovoru a na větším prostoru předestírá svůj pohled na téma svobody a politiky.

Václav Klaus je osobností české politiky, která se evidentně vymyká běžným poměrům. Má nejen erudici a zkušenost, má také ideje a přesvědčení a z nich plynoucí názory, a s těmi se netají. Dovede je vyjadřovat, dovede je prosazovat a hájit a je za ně také předmětem bezmála všudypřítomné kritiky. Výběr textů vzniklých v období posledních 10 let ukazuje, že autorovy názory vycházejí ze skutečně pevných ideových základů, v čase se nemění, a to je, myslím, právě v dobách převratných společenských změn především hodno pozornosti a ocenění.

Boj o to, zda vývoj naší země bude směřovat k dynamické a flexibilní společnosti svobodných občanů, která bude fungovat podle jasných a jednoduchých pravidel a bude motivovat člověka k samostatnosti a aktivitě, nebo zda bude klouzat zpět ke stagnující společnosti na všudypřítomné státní byrokracii závislých, nesamostatných a omezovaných jedinců, místo nichž budou rozhodovat nikým nevolené různé „nezávislé“ struktury, stále trvá.

Kniha „**Občan a obrana jeho státu**“ si klade za cíl, aby ten, o jehož svobodu je politický boj veden, tedy občan, nebyl při svém politickém uvažování odkázán na zploštělý svět televizních šotů a tendenčních novinových komentářů. Cílem knihy je, aby občan-čtenář měl možnost sám posoudit autentické názory významné politické osobnosti na problémy naší společnosti, zaujmout stanovisko a podle něho jednat.

6. května 2002

Jiří Weigl

výkonný ředitel Centra pro ekonomiku a politiku

**Demokracie
versus
občanská společnost**

Snahy o třetí cesty nekončí

Sny o vytvoření ideální lidské společnosti jsou věčné jako lidstvo samo, a proto není divu, že se objevují nové a nové varianty námětů, jak by se něco takového dalo zařídit. Vždycky se vezme několik nesporně pozitivních jednotlivostí a vytvoří se z nich mixáž, která sice na první pohled vypadá pěkně, ale ve které jedna věc popírá druhou. Stále je hledána společnost svobodná (free) a současně spravedlivá (fair), stále se hledá společnost výkonná a efektivní a současně parteralistická (a netrestající nevýkon), stále se hledá něco, co by nebylo společností „atomizovaných“ jednotlivců, ale zároveň ani byrokratickým státem.

Historie nám nescíslněkrát ukázala, že tudy cesta nevede, že stačí svoboda, politický pluralismus a trh a že to je to nejlepší, co se dá pro spravedlivou, slušnou, solidární společnost vykonat. Tudy vede i má vlastní, již více než čtyři roky trvající polemika o trh bez adjektiv, o standardní systém politických stran bez národních front a občanských hnutí, tudy musí začít další kolo (ve své logice prakticky stejné) polemiky o společnosti svobodných občanů oproti zavádějící myšlence tzv. občanské společnosti. Jsem připraven další kolo této polemiky absolvovat a věřím, že skutečně liberální argumenty zvítězí i tentokrát.

Chtěl bych si pospíšit a říci, že nám v několika posledních letech jistě leccos nedomyšleného uklouzlo, ale jestli mne někdo chytí za slovo a ukáže mi, že jsem i já tuto kombinaci slov použil, pak připouštím, že jsem termín občanská společnost mohl použít, ale jediné v jednom ze dvou následujících významů:

- občanská společnost jako protipól společnosti ne-občanské, tedy společnosti, ve které její členové nemají standardní občanská práva (argument, uváděný zejména v souvislosti s kritikou komunistického režimu)
- občanská společnost jako protipól společnosti založené na národním či nacionálním principu (argument, uváděný zejména v souvislosti s úsilím o odvrácení rozdělení Československa)

Nikdy a nikde jsem tento termín nemohl použít v jiném smyslu. V dnešní polemice o novém územním uspořádání naší země však zastánci rychlého utvoření regionů s volenými zastupitelskými orgány (malými parlamenty) neargumentují pomocí mně srozumitelného (a naprosto legitimního (termínu decentralizace nebo pomocí méně srozumitelného (protože je v bruselské či maastrichtské novořeči), nicméně smysluplného pojmu subsidiarity, ale argumentují pomocí nesrozumitelného, špatně definovaného a jsem přesvědčen, že i zavádějícího termínu občanská společnost. Vypadá to tak, že kdo chce v českých „zemích“ vytvořit mnoho dalších „zemí“, je pro občanskou společnost, kdo je nechce či se na jejich vznik dívá s mnoha otázkami, je proti občanské společnosti (a je „pouze“ pro společnost svobodných občanů). Co je to tedy ta „občanská společnost“? Mám strach, že je to považováno za něco více než za společnost svobodných občanů, že se k individualistickému východisku svobodné společnosti přidává jistá kolektivita, chápána jako doplnění a vylepšení výchozího občanského principu. Přemýšlím o tom už dlouho a jisté inspirativní potvrzení svých vlastních úvah jsem nedávno našel v knize Adama Seligmana „Myšlenka občanské společnosti“, vydané v roce 1992 nakladatelstvím Free Press v New Yorku. Ani Seligman nepovažuje totiž tuto, na první pohled oblíbenou a svůdnou myšlenku za „užitečný koncept (či model) pro společenskou a politickou praxi“. Argumenty nám k tomu dodá i rychlý pohled do historie.

Zamyslíme-li se nad tím, je zajímavé, že tento koncept, který stojí mimo současnou standardní sociologickou či politologickou disciplínou, má dva základní – a já bych dodal ne náhodné – zdroje.

Na straně jedné řada racionalistických filozofů (opakuji ne sociologů, politologů či ekonomů) v minulosti, a vzpomeňme na vyvrcholení tohoto přístupu u Hegela, zdůrazňovala,

- že občanská společnost kombinuje vizi společnosti autonomních jednotlivců s vizi existence skupin jednotlivců, kteří sdílejí shodné ideály a hodnoty;
- že tato kombinace není možná bez víry v Rozum, který je tu proto, aby předepisoval tyto společenské normy a společné hodnoty;

- že uskutečňováním tohoto ideálu začne konečně (!) rozum ztělesňovat obecné principy, platné pro všechny lidi ve všech obdobích.

Na tuto zapomenutou a nijak a nikde se neosvědčivší koncepci navázali intelektuálně orientovaní východoevropští disidenti (zejména představitelé polské Solidarity) v závěru sedmdesátých let tohoto století. Stalo se to jejich vizi postkomunistické společnosti, založené na myšlence rozdělení moci do co největšího počtu institucí, aby se zabránilo tomu, že jedna z těchto institucí uchopí moc a vytvoří ne-občanskou společnost.

Zdá se mi, že v současnosti ani jeden z těchto argumentů či důvodů neplatí. Závěr dvacátého století snad už definitivně odmítl konstruktivismus, sociální inženýrství, Rozum (kohosi vyvoleného) jako společenskou normu a stejně tak bychom neměli zapomenout, že jsme dále a že dnes už nerozbíjíme monolitní komunistický stát a jeho mocenské aparáty.

Přirozené, dobrovolné sdružování se občanů do nejrůznějších spolků, klubů, asociací je jedním z elementárních definičních prvků společnosti svobodných občanů, nežijících jako Robinson na pustém ostrově. K tomu není třeba společenských reforem ve stylu „občanské“ společnosti a ani novátorských teorií o tom, že je třeba nad hodnotu svobody postavit ještě jakousi jinou hodnotu sdružování se či komunity. Sdružování se je totiž logickým důsledkem existence obdobných zájmů určitých skupin občanů, nicméně je důsledkem jejich vlastních zájmů a ty někdy společnost jako celek obohacují, jindy nikoli. Výsledek působení těchto sdružení proto nemůže být předem znám. Skupina občanů jistě prosadí své zájmy snadněji než každý z nich osamoceně, ale to apriorně není a nemůže být pozitivní hodnotou. Aby tomu tak bylo, museli bychom vycházet z optimistické hypotézy, že lidé neprosazují své zájmy, ale jakési vyšší, pozitivní, společnost v každém případě obohacující hodnoty. Platnost této hypotézy není ničím podložena. Neměli by z ní proto vycházet ani zastánci tzv. občanské společnosti.

7. 3. 1994

Co potřebuje svobodná společnost?

Velmi často zdůrazňujeme, že svobodná (a efektivní i civilizovaná, kulturní i kultivovaná) společnost vyžaduje základní institucionální rámec, který

- umístí občana do centra všeho dění;
- umožní, aby se občan na dobrovolné bázi sdružoval do institucí, které usilují o stejné věci jako on sám (politické strany, spolky, kluby, komory, organizace zaměstnanců či zaměstnavatelů) a které jeho zájmy a stanoviska zesilují a obhajují;
- striktně omezí pravomoci státu vměšovat se do lidských životů i do institucí, které si lidé sami vytvářejí.

Věřím, že nikdo racionálně uvažující nemůže argumentovat, že tyto základní předpoklady u nás dosud nebyly vytvořeny a že také nemůže zpochybňovat to, že to umožnilo obrovský, v minulosti zcela netušený rozsah nestátních aktivit, aktivit, které jednotlivci – buď sami nebo v nejrůznějších seskupeních – dnes a denně provádějí. A já bych dodal, k obrazu **svému**. Leckomu se samozřejmě leckteré z těchto aktivit nelíbí, protože nejsou k obrazu **jeho**, ale právě to je daň za svobodnou společnost. Daň, která někdy může být vysoká, nedaří-li se přísně postihovat ty, kteří zákony slušné společnosti přestupují. Dnešní volání po zpřísnění trestů, i po zavedení trestu smrti, je odrazem reálných pocitů nemalé skupiny našich spoluobčanů a proto bychom jim měli pozorně naslouchat. A v tom máme, připouštím, střídavé úspěchy.

Trápí mne však v této souvislosti ještě něco jiného. Plně souhlasím s americkým spisovatelem a filosofem Nathanielem Brandenem, když ve své nedávné přednášce ve Washingtonu (2. listopadu 1995 v CATO institutu) říká, že „svobodná společnost nemůže být založena na kultuře iracionalismu“ a že nemůže popírat či oslabovat význam „racionální argumentace jako nástroje lidské komunikace“.

Mám pocit, že zajistit toto je daleko obtížnější než vytvořit – změnou legislativy – základní institucionální předpoklady liberální spo-

lečnosti. V dnešní předvolební době, ale konec konců nepřetržitě již od listopadu 1989, přetrvává u nás střet mezi t.zv. humanisty či moralisty, usilujícími o lepší, hlubší, kulturnější a spravedlivější svět na základě dobroty, altruismu, oběti a mezi – snad je nazvěme – realisty či pragmatiky, kteří zdůrazňují výkon, fungování, vlastní zájem, práci, ambice, zodpovědnost.

V klidné, nevzrušené debatě by snad obě strany uznaly, že je důležité obojí, ale v dnešní zpolitizované chvíli je tomu jinak. Musíme proto začít úvahou o tom, co přivedlo lidskou společnost až tam, kde dnes je, a co umožnilo dnešní kvalitu lidského života. Spolu s Adamem Smithem a s mnoha dalšími jsem přesvědčen o tom, že nás na dnešní úroveň přivedla lidská práce, pracovní výkon, dělba práce, trh, usilování o vlastní zájem a o co největší vlastní příjem, o co největší zisk a ne doplňkové, podpůrné altruistické aktivity pro druhé (jakkoli jsou nesmírně důležité a obdivuhodné, což podtrhuji s jistotou, že toto mé doplnění bude stejně přehlédnuto). Nathaniel Branden se zamýšlí nad tím, jak je možné, že přes to „byli lidé po tisíciletí vyučováni tomu, že je vlastní zájem zlem“ a proto chce redefinovat celý náš dnešní etický koncept. Trápí ho – stejně jako mne – že „existuje naprostý nesoulad mezi hodnotami, které skutečně podporují a obohacují lidský život a mezi hodnotami, o kterých se traduje, že jsou šlechetné, morální a oceněnihodné“.

Antibusinessová, antizisková, antivýkonová filosofie u nás v poslední době znovu vystrkuje růžky. Zapomíná se na to, že nejsociálnější aktivitou businessmana (a vlastně každého pracujícího člověka) je jeho každodenní těžká a vysilující „normální“ práce a místo toho se oslavuje ten zlomek či zlomeček jeho aktivity, kdy se věnuje filantropické činnosti. I pan premiér bývá pochválen, když věnuje šek na to či ono centrum zdravotně postižených a ne za svou normální práci. To je ale naprosto absurdní a na hlavu postavené. Nedopusťme, aby vítězily filosofie či světonázorová schémata, založená na protestu proti rozumu, proti objektivitě, logice a pravdě. To bychom popřeli základní stavební kameny celé západní civilizace. A mám strach, že právě k tomu leckteré dnes populární „ismy“ směřují.

Tím se dostávám k otázce racionální mezilidské komunikace. Společnost nemůže být zdravá, není-li respektován argument, logika, rozum, fakta, pravidla konverzace, otázka a odpověď, vítězí-li naopak silné slovo a neargument, pohrdá-li se fakty, nechávají-li se otázky nezodpovězené, resp. nečeká-li se na odpověď. Já právě toho vidím kolem sebe až příliš moc, zejména v nedávných televizních debatách, ve vystoupeních a reakcích opozice i části našich koaličních partnerů. Není náhodou, že většina lidí, kteří tuto racionální komunikaci nepřijímají, zastává velmi etatistická stanoviska a proto souhlasím s N. Brandenem, že „nedostává-li se rozumu, zůstává prostor pro násilí a přinucení“, čili pro něco úplně jiného než pro svobodnou společnost.

Na to bychom – právě v dnešní předvolební době – neměli zapomínat.

27. 3. 1996

Liberalismus a občanská společnost

Je módní mluvit dnes o krizi společnosti a o krizi liberalismu. Ti, kteří tato slova používají, kolem sebe vytvářejí zvláštní aureolu, naznačující, že vidí svět ostřeji než my ostatní, že mají ušlechtlejší vizi lepšího možného světa a že vědí, jak se k němu dostat. Otázkou je, kde tento jejich pocit (či snad dokonce jistota) vzniká. Vychází z hluboké analýzy reálného světa kolem nás, či vyjadřuje aprioristické, elitářské a moralistické ambice? Představuje pouhou změnu intelektuální módy, pokus o vytvoření volného prostoru na velmi konkurenčním trhu myšlenek, nebo jde o skutečný myšlenkový průlom?

Hned na počátku musím říci, že kolem sebe žádnou vizi nevidím, že nevidím hluboce „rozdělenou společnost“, že neznám žádnou dobrou alternativu západního liberalismu a že zejména nevěřím v autoritářské a konstruktivistické metody vytváření dokonalého utopistického světa libovolného tvaru, chuti či zápachu. Tyto mé postoje jsou založeny jak na teoretických argumentech ekonomie a dalších společenských věd, tak na mé osobní zkušenosti s komunismem a s jeho transformací ve svobodnou, otevřenou společnost. Oba tyto zdroje mých argumentů mají v mém uvažování zhruba stejnou váhu.

Nikdo by si netroufal říci, že se blížíme „vstupu do ráje“. V reálném světě je mnoho problémů a neměli bychom je podceňovat. Jedinou otázkou je, co s nimi. Někteří z nás věří v individuálního člověka a v jeho motivaci okolní svět zlepšovat (za předpokladu, že to základní instituce společnosti umožňují), jiní věří více v sebe sama a ve stát, který bude realizovat jejich doporučení ohledně toho, co se má s nedokonalým světem udělat. Souhlasím s Thomasem Sowellem, který tyto dva přístupy popsal ve své slavné knize „Conflict of Visions“ a který ten druhý, neliberální, nazval „vize vyvolených“ (či „pomazaných“, protože neumím lépe přeložit název jeho další knihy „The Vision of the Anointed“).

Pevně věřím v liberální systém. Ten však vyžaduje pro své dobré fungování určité předpoklady. Spolu s Margaretou Thatcherovou

jsem přesvědčen, že „život svobodných mužů a žen musí být životem sebedisciplíny, sebekontroly a sebeoběti“, že tedy musí být založen na elementárním morálním systému. Současně věřím v inhereční morálku trhu, v etiku práce a spolehlivosti a v klíčovou souvislost mezi svobodou a soukromým vlastnictvím. Proto vím, že není možné odkudsi shora či zvenku zařídit lepší svět jeho osvícenou konstrukcí.

Liberální postoje se v poslední době dostaly pod nový, silný a nebezpečný útok. Přídavné jméno „nebezpečný“ se mi zdá adekvátní, protože cítím bacil demagogie a falešného romantismu na straně těch, kteří obhajují a šíří komunitarismus nebo „občanskou společnost“, jak se tomu v některých zemích říká. Mezi těmito dvěma pojmy sice není totožnost, ale jsem přesvědčen o tom, že má myšlenka občanské společnosti (v dnešním středoevropském významu) s komunitarismem (spojeným v USA zejména se jménem prof. Etzioniho) mnoho společného. Jsem si velmi silně vědom nebezpečí skrytého v těchto přístupech. Možná, že existovalo určité ospravedlnění myšlenky občanské společnosti v éře komunismu, kdy představovala jednu ze strategií odporu vůči komunismu (ale musím dodat, že jsem tuto strategii nikdy nesdílel). Dnes však vidíme, že je sice komunismus věcí minulosti, ale že jsou staré, neliberální myšlenky stál mezi námi. Jednou jde o hledání třetích cest, jindy spojování plánu a trhu, jindy o budování kapitalismu s lidskou tváří, o útoky na individualismus (spojené s jeho karikováním), o směřování spontánně se rodících asociací (společenství) jednotlivců s organizacemi, založenými na povinném členství, atd.

Komunitarismus – jak já ho vidím – představuje novou verzi starého neliberálního pohledu na společnost, znamená posun od tradiční liberální demokracie k novým formám kolektivismu, znamená romantický sen a „konstruktivistický pokus uplatnit morální systém malé, přehledné skupiny lidí (face-to-face group) ve velké anonymní společnosti“ (G. Radnitzky, „The Inconsistency of Liberal Compromises“, *Journal des Economistes et des Etudes Humaines*, prosinec 1996), znamená nový pokus o integraci lidské společnosti prostřednictvím její reorganizace na mikroúrovni.

Můj první protiargument se týká toho, jak komunitaristé **analyzují** soudobý svět. Interpretují ho jako svět zcela individualistický a egoistický, ve kterém je základní formou sociální interakce vztah dvou atomizovaných jednotlivců. Vychází se z toho, že jsou tito jedinci zcela osamoceni, že nejsou zakotveni v žádných společenských institucích, které by jim dávaly jiné než úzce egoistické motivy chování. S touto interpretací světa kolem sebe zásadně nesouhlasím. Nedomnívám se, že odráží dominantní situace soudobé lidské společnosti. Je spíše výrazem víceméně patologické situace některých jedinců, kteří mají asociální problémy. Není odrazem reálného světa, který znám a ve kterém žiji.

Přes všechny známé faktory, které ji oslabují a podrývají, je tu **rodina**, která zůstává i nadále základem naší společnosti i našeho veřejného života. (V tomto smyslu souhlasím s J. Q. Wilsonem a jeho argumenty v práci („Two Nations“, AEI Press, Washington, D.C., 1998).

Vedle rodiny jsme – a to většinou zcela dobrovolně – členy dalších společenských institucí, v nichž se dostáváme do kontaktu s mnoha lidmi. Začíná to školou a místem, kde pracujeme, a pokračuje aktivitami volného času (kluby, spolky, sportovní organizace) a spoustou dalších. Čím jsme aktivnější, tím potkáváme více lidí, tím s více lidmi spolupracujeme. Karikovat život v typické západní zemi jako nekooperativní hru izolovaných, do sebe uzavřených a pouze o sebe se zajímajících jedinců je chybné. Dodejme, že navíc není důvod, abychom se za svůj vlastní zájem museli stydět. Není pravda, že je vlastní zájem motivací nedůstojnou lidských bytostí. Již od dob Adama Smitha víme také to, že lidská společnost nemůže být založena na těch nejušlechtlejších motivech lidského chování, že musí být založena na motivech nejsilnějších – ať se nám to líbí nebo ne. Současně neplatí ani to, že vlastní zájem blokuje náš zájem o další lidi a o jejich blahobyt. V ekonomické terminologii by se dalo říci, že blahobyt dalších lidí může být (a často je) i faktorem v naší funkci užitečnosti, a to se zřetelně kladným znaménkem.

Můj druhý argument se týká komunitarismu jako **alternativní**

ideologie. Chtěl bych připomenout dva nejdůležitější momenty tohoto přístupu:

- komunitarismus chce **měnit lidské bytosti** (místo toho, aby je přijímal takové, jaké jsou)
- komunitarismus při své averzi k individualismu a při své obhajobě nucených forem lidského asociování představuje **jednu z forem kolektivismu.**

Se svou zkušeností života v komunismu jsme na oby tyto aspekty komunitarismu velmi přecitlivěli.

Při své ambici měnit lidské bytosti je komunitarismus **formou elitářství.** Jeho stoupenci mají pocit, že jsou vyvoleni k tomu, aby radili, aby moralizovali, aby věděli lépe než „normální“ lidé, co je dobré a co špatné, co mají dělat a co je dobré pro ně samé. Chtějí po nás, abychom byli nejen svobodní, ale i dobří, spravedliví a morální. Já – stejně jako Margaret Thatcherová – vycházím z odlišného předpokladu. Vycházím z toho, že svoboda je individuální a že bychom ji neměli kolektivizovat.

Komunitarismus nás chce **socializovat** tím, že nás nutí vstupovat do umělých, nikoli spontánně vznikajících skupin nebo seskupení, kterým se říká komunity. V tomto smyslu se jedná o jednu z verzí korporativismu či syndikalismu, o společnost založenou na organizacích s povinným členstvím pro jednotlivce stejné profese, věku, zvyklostí či zájmů. My jsme – na rozdíl od Ameriky pana Etzioniho – žili ve „světě povinných členství“. Žili jsme v době, kdy byla jedna turistická organizace, jeden spolek milovníků domácích zvířat, jeden jezdecký klub. A víme dobře, co to znamená. Proto chceme být svobodní v naší volbě (free to choose) nebo eventuálně i v naší nevolbě.

Můj třetí argument se týká cest, **jak se dostat do nového, dokonalého světa komunitarismu.** Nebezpečný se mi zdá zejména pokus vytvořit intelektuální klima nepřátelské vůči tradičnímu liberalismu. To se už mnohokrát v dějinách ukázalo být velmi snadné a bohužel i velmi účinné. Po pádu komunismu, v momentu podivného ideologického vakua, se komunitarismus (a vedle něho i radikální ekologismus) chopil své šance. Přišel s novými argumenty proti dnešní

společnosti, začal si pohrávat s „koncem ideologií“ a založil svou taktiku na lidské náchylnosti stále hledat něco nového (nebo kvazi nového).

Komunitarismus nemůže vyhrát jenom tím, že bude hlásán. Jeho věrozvěstové jsou mezi námi, ale vědí dobře, že nemohou nastartovat nové masové hnutí, které by vedlo k zásadní sociální revoluci. Proto se snaží oslovit přímo legislativce, proto chtějí „zlegalizovat“ svět ke svému obrazu. A právě toho se bojím. Bojím se proto, že žijeme ve světě „neomezeného parlamentarismu“. Mám tím na mysli parlamentarismus neomezeného vědomím společnosti jako celku a zejména křehkosti tohoto celku. Milton Friedman to nedávno řekl velmi přesně: „Jsme ovládání většinami, ale tyto většiny jsou koalicemi menšin... Žádná z těchto menšin nemá sebemenší motivaci starat se o kumulativní efekty prováděných opatření“. („Two Lucky People“, University of Chicago Press, 1988). A to považuji za mimořádně nebezpečné, protože rozhodování politiků a legislativců bývá založeno na „neuvěřitelné mixáži pseudovědeckých pohledů, amatérské psychologie, prázdného moralizování, povýšenecké ideologie a politikaření“ (H. G. Manne, „The Judiciary and Free Markets“, Harvard Journal of Law and Public Policy, podzim 1997). Je naším úkolem omezovat systémové změny založené na těchto a podobných přístupech a místo toho se spoléhat na spontánní evoluci lidských institucí.

Budou-li se komunitaristé soustřeďovat na zakládání určitých konkrétních institucí a na svou osobní aktivitu v nich, budu na jejich straně. Ale to se dá dělat jen v konkrétnu, a nikoliv v abstraktu. Je třeba dělat něco konkrétního a neradit ostatním, co mají dělat oni.

22. 8. 1998

Občanská společnost a demokracie

V nedělní televizní debatě jsem měl příležitost diskutovat s naším hlavním „impulsistou“, s politizujícím farářem Tomášem Halíkem. Bylo to poněkud zvláštní. Jsem připraven na seriózní diskusi s kým-koli, v neposlední řadě s teologem, dokonce i s pouhým křesťanským popularizátorem, protože jiný světový názor respektuji, ale přál bych si, aby proti mně stál světový názor konzistentní.

Toho jsem se od prezidenta Křesťanské akademie bohužel nedočkal. Slyšel jsem opakování několika, dávno obehnaných floskulí, slyšel jsem několik nekřesťansky nefér útoků (např. co je větším nebezpečím – komunismus nebo třetí cesta) a hlavně jsem slyšel prázdné hraní si se slovy. Vyberu si jako důkaz jednu větu. Pan Halík doslova řekl: „občanská společnost je dynamickou složkou demokracie“. Myslel to pan profesor opravdu vážně? Unesou televizní debaty úplně všechno? Smí se v nich říci cokoli? Podívejme se totiž na tuto větu např. v úplně opačném pořadí slov: „Demokracie je dynamickou složkou občanské společnosti“. Je to totéž nebo to není totéž? Jsem přesvědčen o tom, že je první (tedy Halíkova) věta absurdní. Je to pouhé impulsové žonglování se slovy, je to klamání, je to orwellovský doublethink (dvojmysl) nebo snad marxistická dialektika, ostatně tak blízká křesťanskému personalismu, ze kterého u nás leckdo vycházel. Asi i pan profesor Halík.

Druhá věta je naopak možná. Lidská společnost (někým nadbytečně a účelově nazývaná občanská společnost) je nepochybně více než mechanismus jejího uspořádání, proto je více i než demokracie. Demokracie je „jen“ nástrojem, je metodou lidského konání, je – určitě – dynamickým či přesněji dynamizujícím prvkem společnosti. Oproti ní stojí nedemokracie, která vytváří nedynamickou, stagnující či stacionární společnost. Nerozumíme si ani v těchto triviálních věcech?

Mám strach, že si nerozumíme. Nebo, že si až příliš rozumíme? Páni Halíkové (a Medkové) se slova politika a hlavně politické strany přímo štítí. Považují se za mimopoliticky vyvolené, považují se za

reprezentativní hlas společnosti (snad občanské) a politické strany považují – ve společnosti jak by podle nich měla vypadat – za cizorodý prvek. Sebe naopak považují za vyvolené věrozvěsty nesporné a tudíž téměř povinné pravdy pro všechny rozumné, čestné, spravedlivé.

Proto nechtějí přijmout demokracii jako princip prvotní. Proto zdůrazňují něco jiného. A v tom je problém. Demokracie (zejména parlamentní) není prosazováním apriorního ideálu, není prostorem či živnou půdou pro prosazování jedné jediné pravdy. Demokracie je hledáním, je střetáváním legitimních dílčích zájmů a pohledů na svět. Kdyby tomu tak být nemělo, nebyla by demokracie zapotřebí. Páni Halíkové to nechtějí přijmout, protože chtějí něco jiného. Chtějí svůj ideál společnosti vnutit či do ní „dosadit“. Pak by jim ale mohla stačit jedna politická strana (hnutí či občanské sdružení). Nebo by jim stačilo místo voleb udělat konkurs na jakéhosi „manažera“ společnosti. Na inženýra lidských duší.

Půvabné je i to, že si naši levicovní intelektuálové začali vsugerovat, že mají na občanskou společnost a na občanské aktivity monopol. Proto se tak zlobí na onen slavný koncert Lucie Bílé na Staroměstském náměstí a proto tak vychvalují své vlastní akce na jiných náměstích? Jedna akce byla pro Klause a druhá proti Klausovi. Je toto základním kritériem pro odlišení dobra a zla?

I z toho je evidentní, že se primární spor u nás nevede v rovině „občanská společnost vs. politika“. I na poli občanských aktivit totiž existuje konkurence idejí a zájmů. Spor je proto vždy a všude o idejích, prosazovaných těmi či oněmi. Jedni se zúčastňují regulérního politického souboje, jiní nikoli.

Neposunujme občanská sdružení tam, kam nepatří. Nepokoušejme se postátňovat občanská sdružení tím, že bychom jim pomocí zákonů dávali tu či onu „úlohu“. Mají ji samy za sebe. Nepotřebují to. Každé z nich hájí ten či onen parciální názor a každé z nich pro tento svůj názor hledá maximum stoupenců. To já nazývám demokracií. Vylučování tohoto pohledu považuji za nedemokracii. Byl bych rád, kdyby aspoň toto pan Halík uznal.

14. 7. 2000

Demokracie, nebo samosprávná demokracie?

Dnešní diskuse o územním uspořádání České republiky je vedena – vynecháme-li zcela nesporný (a svým způsobem pochopitelný) zájem některých politických stran o předčasný test jejich síly – pod příliš zjednodušenými argumenty, které máme povinnost pozorně zkoumat, a shledáme-li je chybnými, zpochybňovat. O mnohých z nich diskuse tak či onak probíhá: Dojde či nedojde k přiblížení rozhodování a spravování věcí veřejných občanovi? Bude více nebo méně úředníků? Bude veřejná správa lepší nebo horší, dražší nebo levnější? Administrování občanů se zvýší nebo sníží? Dojde k posílení či oslabení České republiky jako celku v dnešním ne příliš stabilním světě? Atd. To všechno jsou věci nepochybně velmi praktické a teprve budoucnost nám ukáže, zda měli pravdu stoupenci urychleného zavedení nového územního uspořádání, nebo ti, kteří vybízeli k opatrnosti.

Několikaletá zkušenost s touto tematikou mi říká, že racionální argumenty (které trpělivě znovu a znovu přináším) mnoho neplatí, resp. že jsou zdvořile vyslechnuty, ale nikoho příliš nevyvedou z míry. Může to být jedině tím, že je pro mnohé z nás něco vytknuto před závorku, že je něco aprioristického, že je něco před či mimo diskusi, že je něco, co je tichým, zamlčeným předpokladem, který nás rozděluje. Rychle bych chtěl odmítnout, že jde jen o několik řádků v ústavě, protože to by pouze vedlo k případné otázce, proč se to do ústavy dostalo.

Jak už to bývá, v zárodku všeho bývá buď nepochopení, nedomyšlení všech důsledků a souvislostí, nebo – a to ještě častěji – podvědomý postulát, který je výsledkem toho, že ač si myslíme, že jsme čistým, nepopsaným listem, ve skutečnosti jsme listem velmi popsaným a jsme obětí té či oné, už hodně staré ideje či konglomerátu idejí a že je naše schopnost se jim vymknout poměrně velmi omezená.

Stoupenci parcelace malého českého, unitárního státu, stále ještě

se vzpamatovávajícího z traumatu rozdělení Československa a z nové svobody, ale i z nečekaných nároků a rizik otevřené, svobodné společnosti a tržní ekonomiky, vycházejí – zdá se – z těchto postulátů:

- je žádoucí stále zmenšovat moc státu (a jeho byrokratů), a přesun moci z centrálních na regionální úřady je už považován za krok v tomto směru
- sesunutí rozhodování z centra do regionů znamená samo o sobě zvýšení míry demokracie a prohloubení občanského charakteru naší společnosti
- špatné je hierarchické rozhodovací schéma, lepší je partnerské, participativní schéma, ve kterém jsou si centrální a regionální orgány partnery, představují jakési „vyvažující“ síly a mají rozsáhlé, nekonkurující si pravomoci
- za poněkud zastaralé a vývojem překonané se považují standardní mechanismy (parlamentní demokracie, volný trh) a hledají se proto nové, moderní participativní, samosprávné společenské vztahy a mechanismy

Ti, kteří se s těmito aprioristickými představami nespokojují, zdůrazňují něco jiného:

- regionální úřady jsou neméně byrokratickými institucemi než úřady centrální
- míra demokracie závisí na kvalitě politického systému (fungující systém politických stran) a na kvalitě právního řádu (právo jako kolektivní organizace obrany individuálních práv na rozdíl od práva jako organizátora lidské aktivity za účelem vykonávání určitých „pozitivních“ činností), a proto nezávisí na počtu mezi-
stupňů veřejné administrativy
- není-li možné ve spotřebě přísně oddělit celostátní a regionální veřejné statky (poskytované veřejným a nikoli soukromým sektorem), důvod ve prospěch více stupňů (pro vyvažování omylů jednoho či druhého orgánu) buď neexistuje, nebo je velmi slabý
- standardní mechanismy stačí, stačí instituce ve svém původním názvu bez doplňkových adjektiv, stačí demokracie, kterou není třeba vylepšovat adjektivem „samostatná“. Slovo samospráva

ostatně není jednoznačně definováno (strávil jsem víkend čtením 1500 stránek „Encyklopedie státu a politiky“ vydané v roce 1992 v nakladatelství Routledge v Londýně a v New Yorku, a slovo samospráva jsem v tomto textu, který není jednostrannou monografií, ale kompendiem, nenašel!) a navíc má v našich zeměpisných šířkách jisté nedobré konotace. Samosprávná demokracie měla u nás implicitní souvislost s demokracií přímou, s demokracií dělníků a rolníků ve výrobě (s dělnickou samosprávou či samosprávou pracujících v Titově Jugoslávii), a navíc je evidentní, že náš územní „samosprávný celek“ nebude mít nic jiného než nepřímou, zastupitelskou demokracii, svůj regionální parlament, tedy volený orgán, na němž nic „samosprávného“ není. Víím, že se uzančně chápe slovo „samospráva jako oprávnění územních celků rozhodovat některé otázky místního významu“ (naš Ilustrovaný encyklopedický slovník, Academia, 1982), ale konotace – podle stejného zdroje – s tím, že jde o „účast širokých mas pracujících na správě státu“ není pro některé z nás nezajímavá.

Začal jsem tím, že jsem zdůrazňoval význam před závorkou vylknutých postulátů. Výše citovaná encyklopedie odkazuje na existenci čtyř základních normativních teorií vztahů státních orgánů v unitárním státě:

1. teorie „centrum-periferie“, založená na centralistickém konceptu „politického pronikání“ jistého jednotícího principu do celého státu
2. technokratická „neopluralistická“ teorie, hledající optimální schopnost státu desagregovat se do subsystému s omezenými úkoly, kompetencemi a zdroji
3. „radikální“ přístup, zdůrazňující koncept „duálního státu“, kde vyšší stupeň vlády dělá globální politiku, zatímco nižší stupeň poskytuje různé veřejné a sociální služby. Tento přístup vychází z toho, že je úkolem „regionální vlády poskytovat služby vyplývající z konceptu státu blahobytu“ sociálně-demokratického či přímo socialistického typu (a amerických liberálů)
4. Přístup „nové pravice“, který

- v ekonomické rovině doporučuje snižovat veřejné výdaje a zdůrazňuje úlohu trhů a konkurence
- v politické rovině chce minimalistickou úlohu státu
- v byrokratické rovině chce soukromé a ne veřejné, chce snižovat rozsahy centrální i regionální vlády, chce omezovat služby poskytované veřejným sektorem ve prospěch sektoru soukromého

Naše obhájce radikálního parcelování unitárního českého státu řadím do normativní teorie č. 3, sebe (a spoustu dalších) do teorie č. 4. Ale moc bych prosil, aby to nebylo nikým bráno osobně. Budu citovat Frédérica Bastiata, který v roce 1850 ve své polemice se socialisty všeho druhu napsal: „Prohlašuji, že neútočím na úmysly či morálku kohokoli. Útočím spíše na ideu, o které si myslím, že je falešná, a na systém, který se mi zdá být nespravedlivý.“ Dívejme se na to také tak.

24. 1. 1994

Dopočítávání do jedné

Právě skončená předvolební kampaň odhalila jednu z dalších zajímavostí současné fáze vývoje naší země. Abych to mohl vysvětlit, musím se vrátit trochu do minulosti a připomenout, že socialismus nebyl tak centralizovaným systémem, jak se leckdy zjednodušeně říká, a jeho centrální orgány (a lidé v nich) určitě nebojovaly o celek. Bojovaly spíše o své přežití a jako účinnou zbraň k tomu používaly občasná „vyznamenání“ té či oné skupiny občanů, toho či onoho regionu, toho či onoho průmyslového odvětví nějakým přilepšením.

Celý systém se díky tomu stal soubojem o tato přilepšení a privilegia, což vedlo k jeho zřetelné atomizaci, ke ztrátě vidění celku, k pochybným výhodám v jednotlivostech za cenu celkových ztrát.

V listopadovém období jsme jako zjednodušené východisko přijali učebnicovou pravdu, že socialismus byl navýsost centralizovaným systémem, prosazujícím falešné „centrální“ cíle a opovrhujícím autentickými zájmy jednotlivých občanů. Hlubší analýza však říká něco jiného: byl to systém, který prosazování obecných zájmů jen předstíral, který naopak uskutečňoval – byť mimořádně neefektivním způsobem – uspokojování zájmů velmi omezené a stále menší skupiny občanů.

Dnešní svobodná společnost, založená na parlamentní demokracii a tržní ekonomice, umožňuje realizovat individuální zájmy zcela jiným způsobem. Byl vytvořen dostatečný prostor pro aktivitu jednotlivců a přijali jsme, že se celek vytváří jako součet aktivit nás všech a že je právě na tomto pořadí věcí celý náš dnešní svět postaven.

Znervózňuje mne něco jiného. Parciální zájmy se začínají více a více institucionalizovat, do nejrůznějších organizací se shlukují tu nájemníci, tu majitelé domů, tu zubní lékaři, tu jejich pacienti, tu výrobci v chemickém průmyslu, tu jejich odběratelé, tu majitelé lyžařských vleků a lanovek, tu lyžaři, kteří na nich chtějí jezdit.

Řada politických stran – místo aby hrály standardní, celostní občanskou kartu – hraje kartu parciální a začíná se více a více identifikovat s těmi či oněmi parciálními zájmy. To považuji za velmi ne-

bezpečné, protože to znamená vytváření lavinovitě se šířících trhlinek v jemné pavučině našeho společenského uspořádání. Zatímco každý jednotlivec ví, že větší kus koláče získá tím, že větší kus koláče vytvoří, tyto nátlakové, dílčí zájmy prosazující organizace aspirující na to, aby získaly větší kus koláče na úkor někoho jiného – prostě nejde jim primárně o jeho zvětšování.

A mně tu chybí právě ono dopočítávání do jedné. Silným hlasem prosazované názory té či oné skupiny se nestarají o celek, zatímco nám o udržení tohoto celku musí jít především. Svým přístupem k těmto věcem se velmi snadno rozlišují naše politické strany – rozlišují se na strany „celostní“ a na strany „parciální“, na ty, které jsou skutečně občansky sjednocující (a tudíž v dobrém slova smyslu státoprávní), a na ty, které nás spíše rozdělují.

Řada západoevropských zemí se v posledních desetiletích vyznačuje enormním nárůstem institucionalizace parciálních zájmů a to je také to, co je nejvíce poškozující. Sociologové těchto zemí mluví o euroskleróze, o zabetonování zájmových struktur, o těžkém závaží korporativismu, unionismu, neocechovního systému, o parcialismu legislativy (ve prospěch nátlakových skupin, okupujících chodby parlamentů). My máme právě teď obrovskou šanci, abychom se tomuto nešťastnému vývoji vyhnuli. Snad nejlépe celý tento jev ve svých dílech popsal slavný americký ekonom a sociolog Mancur Olson: „Volné trhy jsou nejlepším předpokladem pro bohatou společnost. Naopak kartely, dohody o rozdělování trhů a koalice o přerozdělování vyrobeného (rent-seeking coalitions, Verteilungscoalitionen) v sobě skrývají zárodek budoucího zchudnutí celé společnosti.“ M. Olson svůj život a dílo zasvětil zkoumání rozdílu mezi individuální racionalitou a kolektivní iracionalitou a novátorským způsobem kolektivní iracionalitu nehledal jen ve státním kolektivismu (komunistického typu), ale i v kolektivismu na nižších úrovních. Nedopusťme, aby něco takového vzniklo u nás, resp. aby to dostalo ve společnosti takovou váhu jako v západní Evropě. V tom se od ní příučit nepotřebujeme. Mám ale strach, že nás předvolební agitace v komunálních volbách k tomuto světu spíše přiblížila, než aby nás od něj vzdálila.

21. 11. 1994

Nový radikalismus nebo poctivé hledání?

Při svých zahraničních cestách, ale v poslední době stále častěji i doma, se setkávám s radikálními ekologickými postoji, které nás - podle mého názoru - od skutečného řešení problémů dnešní doby spíše vzdalují, než aby nás k jejich řešení přibližovaly. Pokud by radikálním ekologům šlo o autentické hledání lepších řešení problémů, se kterými se při svém rozhodování dnes a denně lidská společnost setkává, pak by to bylo naprosto normální a hlavně zcela logické. Pokud by navíc šlo o hledání řešení systémových, pak by to bylo ještě lepší. Pokud však jde o vynucování si konkrétních řešení nátlakovými akcemi a o prosazování velmi nebezpečné radikální, téměř apokalyptické ideologie, pak je to velmi v nepořádku.

Sto let si svět zahrával s myšlenkou, že jsou nejrůznější lidské problémy lépe řešitelné státem, plánováním a kolektivním vlastnictvím než trhem, individuálním rozhodováním a vlastnictvím soukromým. Tyto myšlenky jsou dnes našťěstí více a více odmítány - a to nejen jako idylický hypotetický model utopického kolektivistického společenského uspořádání, ale i díky tomu, že pokusy o jeho realizaci, ať k nim došlo kdekoli na světě, zcela selhaly. Konec konců, jestli takto koncipovaný systém v realitě v něčem neuspěl nejvíce, pak to pravděpodobně bylo právě v zacházení se životním prostředím lidské existence.

Nicméně, právě z této strany dnes znovu dochází k obhajobě více méně stejné filosofie, ke staronové víře ve stát a k podobně pojatým útokům na trh, na rozum a rozhodování jednotlivce a na soukromé vlastnictví. Má to v sobě samozřejmě i své prvky romantismu, ale i názorového absolutismu, má to prvky iracionality i nabubřelého moralizování, má to prvky antivědeckosti a opovrhování daty, ale i jistého intelektuálního elitářství, jsou v tom i určité náboženské (byť sekulární) prvky a postupy, má to v sobě nepochybně i určitou kalvinistickou příchut.

Nejvíce mně na tom trápí, že je to nový radikalismus a nové misionářství. Země je ohrožena. Dnešek je odmítán. Minulost je mýti-

zována. Lidé byli stvořeni pro harmonii s přírodou. Zlo vítězí. Blíží se konec světa. Chce to jiného člověka, jiné chování. Musíme změnit společnost jako celek. A tak dále. Znovu se - v tomto století po fašismu a komunismu již potřetí - útočí na lidskou svobodu. Už ne ve jménu utlačovaných, vykořisťovaných, rasově lepších, ale - trochu pikantně - ve jménu přírody, která tuto obhajobu sebe sama nemůže sama odmítnout. Přesto se jí všichni tolik ohánějí.

Znovu se mluví o hodnotách, které přesahují individuální lidskou existenci a suverénně se tvrdí, že takové hodnoty v současnosti buď zcela chybí nebo jsou zasuty v zapomenutí. Ano, takovéto hodnoty jsou pro nás pro všechny nesmírně důležité, ale otázkou je či hodnoty, resp. jaké hodnoty? Kdo má právo nám vnucovat hodnoty své? Kdo se cítí být o tolik lepší než my ostatní, aby nám je směl - a to dost autoritativně - zvnějšku dodávat? **Co může být vyšší hodnotou než lidská svoboda a různorodost existujících, pohledů, činů, které z ní vyplývají?**

Jakkoli se to může na první pohled zdát překvapivé, ukazuje se, že nevedeme zásadní spor o **cílech**. Musíme, a to je snad jasné každému, **zajistit kontinuitu lidské existence** a nepodřezávat si větev, na které všichni společně sedíme. O to ostatně šlo člověku vždycky. Lišíme se v názorech na **prostředky**, pomocí nichž je možné těchto cílů dosáhnout a hlavně, a to především na základě našich vlastních zkušeností v nedávné minulosti, varujeme před kolektivistickými, etatistickými, přerozdělovacími, politickými řešeními shora. Místo toho nabízíme mechanismy osvědčené:

- státem nepodvazované a nepoškozené trhy (jinak řečeno, na horizontální úrovni působící neosobní mechanismy);
- soukromé vlastnictví (a s ním spojenou zodpovědnost za věci, které někomu patří a které nejsou „všech“);
- decentralizovaný politický systém s obcí jako výchozí entitou přirozeného teritoriálního sdružování;
- dobrovolné spolčování se lidí na základě je spojujících zájmů.

Právě to jsou námi nabízené nástroje pro řešení problémů lidské společnosti, včetně problémů ekologických. Víme dobře, že mají největší účinek ve svém celku a ne izolovaně. Doufám, že každý,

kdo to pochopit chce, ví, že se zde nemluví ani o mocném státu, ani o centralizaci jeho moci a že se v žádném případě stát nepředsa-
že zdola vznikajícím, autentickým občanským uskupením. Je ab-
surdní, že jsme právě z toho obviňováni.

Věřím, že i ekologie bude vyřešena svobodným rozhodová-
ním svobodných lidí - tak jako tomu bylo v minulosti - a že nezvítě-
zí radikalismus, který má vždycky špatné konce.

13. 7. 1995

Konspirativní vidění světa

V posledních týdnech se ve sdělovacích prostředcích i v prohlášeních některých našich politiků opět objevují spekulace o tajemných spiknutích, o cizích agentech, o podezřelých schůzkách, a o zaprodanosti těch či oněch cizím mocnostem nebo bohatým lobbyistům.

Není to poprvé, kdy je naše veřejnost zastrašována představou všeobšáhle konspirace a kdy je jí podsouváno k věření, že život občanů naší země a jejich budoucnost není v rukou jich samotných, ale že je ovládán, dirigován a manipulován z nějakého podivného zákulisí jakýmsi tajemnými silami či skupinami.

Toto vidění světa, které nazývám konspirativní, nesdílí náš výchozí předpoklad, že lidé jsou svobodné, suverénní a nezávislé bytosti, že svým vlastním jednáním a prosazováním svých legitimních osobních zájmů vytvářejí svou životní dráhu, a prostřednictvím bezpočtu vzájemných vztahů i život celé společnosti a vlastně lidské dějiny. Konspirativní vidění všude vidí či tuší ruku někoho, kdo běh věcí tajně, podle předem připraveného plánu a ve svůj prospěch, řídí.

Podstatou tohoto pohledu na svět je strach. Strach ze svobody, strach z individuální odpovědnosti za své vlastní skutky a strach z jejich důsledků.

Tyto představy sugerují pocit bezmoci občana vůči neznámým tajemným silám, které ho proti jeho vůli ovládají. Současně nabízejí pohodlné zdůvodnění individuálních neúspěchů nabídkou falešných vysvětlení, která umožňují svalovat odpovědnost za individuální neúspěch na někoho jiného.

Představa všeobecného spiknutí (nemohu si nevzpomenout na krásný Hostovského román) nastoluje pocit ohrožení nás všech, t.zv. „slušných občanů“, kteří stojí mimo řady spiklenců. Pod heslem boje za ochranu všech „slušných a poctivých“ před zločinným spiknutím však lze snadno skrýt boj za velmi soukromé partikulární zájmy, jimž stojí v cestě někdo, koho můžeme snadno osočit a označit za spiklence, zaprodance či za potenciálně nebez-

pečného člověka. To vede k paranoidní atmosféře, k podezřívání a k hledání zrádců.

Na straně druhé utvrzuje konspirativní vidění světa ty, kteří by rádi ovládali druhé, v pocitu vlastní všemocnosti a v představě, že úspěšnou konspirací či naopak nemilosrdným potlačením stejně konspirujících protivníků, je možné zajistit si moc a prosadit své vlastní zájmy.

Historie minulých desetiletí nám poskytla dostatek důkazů, k jakým koncům tyto představy vedou, ovládnou-li myšlení lidí.

Nacismus vděčil za svůj úspěch v první řadě komplexům, existujícím v německé společnosti jako důsledek porážky v první světové válce a jako důsledek strachu z budoucnosti v období velké krize třicátých let. Nabídl snadné vysvětlení lidských problémů. Vším je vinno „žido-bolševické spiknutí“ a mezinárodní „plutokracie“. Od této absurdní konstrukce vedla přímá cesta k norimberským zákonům, koncentračním táborem a válce.

Komunismus, který byl ve své podstatě založen na teorii spiknutí kapitálu proti pracujícím, hodlal tento rozpor likvidovat cestou konspirativní činnosti revoluční strany. Spiklenecký pohled na svět se i v tomto případě stal samotnou podstatou systému, který ke své existenci spiknutí, ať již domácí či mezinárodní, nezbytně potřeboval a který je také permanentně produkoval. To poskytlo zcela falešné oprávnění k totalitě, k masovému porušování lidských práv a k nesmyslné perzekuci ohromných skupin nevinných lidí.

Ani naše současnost není ušetřena spikleneckých teorií, ať již v podání komunistů, kteří vidí zhroucení svého režimu jako výsledek mezinárodního spiknutí imperialistů s Gorbačovem, či v nesmyslných teoriích republikánů a DEU, kteří za veškerým děním u nás vidí temné pikle Němců či komunistů, kteří všechno z pozadí - ve spolupráci s ODS - řídí.

Je smutné, že se i sociální demokracie ve své honbě za mocí snižuje k infikování veřejnosti spikleneckými teoriemi o zaprodanosti vlády německému kapitálu a představami o tom, že veškeré dění u nás ovládají špinavé peníze ze zahraničí či z obchodů s lehkými

topnými oleji, což se při nedostatku pozitivního programu stalo hlavními volebními slogany ČSSD.

Nenechme se otrávit chováním těch, kteří chtějí na přirozeném lidském strachu zcela sobecky profitovat. Život v naší zemi se odehrává mezi námi, problémy, s nimiž se potýkáme, jsou reálné a přirozené, byly a budou, bez ohledu na imperialisty, Němce, agenty KGB či ropné a jiné mafiány. Nepodlehňeme návodům na snadná řešení, která neexistují, nepodlehňeme strachu, který nám někteří chtějí vnutit. Díky naší důvěře ve vlastní síly, díky našemu odhodlání a jasné představě o budoucnosti se nám podařilo s mimořádným úspěchem překonat kritické období transformace naší země od komunismu ke svobodné společnosti a tržní ekonomice. Nemáme žádný důvod pochybovat o správnosti naší cesty a nemáme žádný důvod pochybovat o naší schopnosti v ní úspěšně pokračovat.

20. 2. 1996

Ani asociálnost, ale ani pokusy o absolutní spravedlnost

Znovu a znovu se v naší zemi vracíme k diskusím o ideální lidské společnosti a hlavně o společnosti spravedlivé, znovu a znovu mluvíme o společnosti pro úspěšné a o její „odvrácené tváři“ pro neúspěšné či pro ty, kteří by z nejrůznějších důvodů chtěli společnost jinou.

Vynechám-li morální exhibicionismus některých účastníků těchto diskusí, protože to je postoj, který považují za velmi nešťastný a za velmi elitářský (a za velmi neproduktivní, protože nás od hledání cest ke zlepšení reality spíše vzdaluje), zůstává několik špatných předpokladů a chybných očekávání, o kterých je třeba diskutovat. Jinak se nepohneme ani o kousek dál.

V rozporu s převládajícím názorem trvám na tom, že se s našimi moralisty nelišíme v míře kritiky světa kolem nás a trvám na tom, že se s těmito kritiky nelišíme ani v tom, na které straně reality se nacházíme, jak je svět kolem nás vůči nám vlídný či nevlídný, resp. kolik energie musíme vydat na to, abychom v tomto světě obstáli. Přesto jsme stále znovu a znovu tlačeni do role bezpodmínečných obhájců dnešní reality, kterými nejsme.

Trvám na tom, že se nelišíme ani v názoru na to, zda považujeme existující nerovnosti mezi námi nebo ty či ony „nespravedlnosti“ za správné či akceptovatelné. Není totiž nic pravicového na obhajobě nerovností mezi lidmi a není ani nic výlučně levicového na kritice velkých nerovností příjmů a bohatství. Dokonce i Hayek říká zcela jednoznačně, že „způsob, jakým jsou tržním mechanismem rozdělovány výnosy a náklady by byl v mnoha případech považován za velmi nespravedlivý, byl-li by výsledkem vědomého lidského rozhodnutí“. Je však výsledkem živelného, nikým nekonstruovaného vývoje. A ten není člověk (ani stát) schopen předvídat či předurčit. Řekl bych, že našťestí.

V několika jiných věcech se však s našimi kritiky zásadně lišíme. Lišíme se např. v názoru na to, zda je možné – jakýmsi zázrakem

- přenést lidské chování a mezilidské vztahy z **malé skupiny**, ve které jsou na sebe všichni napojeni svými „celostními“ a dlouhodobými vztahy (kostrbatě opisují hezké anglické „face to face group“), na **anonymní společnost**, ve které se lidé dotýkají jeden druhého pouze parciálně a krátkodobě. Moralisté, socialisté a perfekcionisté všeho druhu si vždy – konstruktivisticky – přejí, aby to možné bylo, ale my víme, že to možné není. Víme navíc, že je pokus něco takového udělat velmi nebezpečný, protože má na lidskou společnost destruktivní účinky. Souhlasím s německým konzervativním filozofem Gerdem Radnitzkym, že „malé skupiny zcela přirozeně usilují o různé společné cíle, ale že se abstraktní, anonymní společnost stává dlouhodobě nevyhnutelně totalitární, snaží-li se o jiný cíl než o svobodu“. To považuji pro sebe za východisko. Rozdíl malých skupin a velké, anonymní společnosti je klíčový pro pochopení mnoha jevů naší reality a je hlavním argumentem proti abstraktnímu moralizování.

Lišíme se pravděpodobně i v pojetí spravedlnosti. My obhajujeme spravedlnost **procedurální**, vymezenou jenom jasně definovanými pravidly, tedy bez garance jakéhokoli výsledku, zatímco druhým jde o spravedlnost **sociální**, mířící na konkrétní výsledky a na organizovaný perfekcionismus lidské společnosti. Tudy už lidská společnost mířila v minulosti mnohokrát a nedopadalo to dobře, a proto se této chyby musíme vyvarovat.

Lišíme se i v názoru na to, kde jsme a odkud začínáme. Jakoukoli lidskou volbu totiž můžeme dělat jen mezi reálně existujícími alternativami. Často cituji amerického myslitele Thomase Sowell, který ve své nedávné přednášce ve Wellingtonu na Novém Zélandě řekl tuto větu: „Na rozdíl od Boha v okamžiku stvoření světa nemůžeme říci „nechť je rovnost“ nebo „nechť je spravedlnost“. Musíme vycházet ze světa, do kterého jsme se narodili a musíme zvažovat náklady té či oné změny, kterou provádíme s cílem dosažení toho či onoho specifického záměru“. S tím nepochybně souvisí i otázka nákladů (a teď prosím, ať se neekonomové či antieekonomové neposmívají!). Sowell připomíná, že „mluvíme-li o spravedlnosti nebo o rovnosti, spor není o tom, že více bývá lépe, ale o tom, co nás

bude stát dosažení jakéhokoli zlepšení“. A přesně o tom je dnešní diskuse tisíců detailů naší země, se kterými jsme my všichni nebo většina z nás nespokojeni. Nikdy není možné získat něco za nic, a to vůbec nemyslím v úzkém peněžním (či finančním) smyslu.

Dobré úmysly (a silácká slova) v lidské společnosti určitě nestačí. Chybné postupy totiž dělají problémy ještě horší. Nestačí proto ani měkká srdce. Je třeba mít i tvrdé, paličaté hlavy a pořádně je zaměstnávat.

15. 1. 1997

Polistopadové příběhy: příběh ideový a proto dlouhodobý

Námi samotnými, i okolním světem byl náš celý polistopadový vývoj chápán – do značné míry oprávněně – jako souboj s komunismem v nás i mimo nás. První otázkou, kterou si klademe, je proto určitě to, jak úspěšně jsme se s komunismem utkali, ale druhou, neméně důležitou, je to, zda vlastně po celou tuto dobu nešlo o souboj s něčím úplně jiným.

Při diskusi prvního tématu si dovolím učinit jeden velmi nepopulární, ale o to důležitější vstupní předpoklad: **komunismus nebyl poražen, spíše se svou slabostí rozložil sám**. Vím samozřejmě dobře, že to mnoho lidí nebude rádo slyšet, protože mají – v čase navíc narůstající – pocit, že k pádu komunismu leccos sami přidali. Budou mít pravdu, ale podle mého názoru to nebylo to hlavní.

Komunistické instituce, charakterizující jeho viditelnou stránku, jsme změnili poměrně snadno. V lepším případě k tomu stačila „pouhá“ **liberalizace a deregulace** (zrušení nejrůznějších zákazů, příkazů a kontrol) ve sféře politické a ekonomické, ve složitějším případě to chtělo přeměnu původních institucí, nejlépe navíc jejich **privatizaci** (v širokém slova smyslu), což už vyžaduje nemalý čas a což je pro jakýkoli stát, respektive jeho jednotlivé představitele, úkolem nesmírně obtížným (a nevděčným).

I po transformaci institucí a formálních pravidel nám zde „zůstali“ lidé, se vším, co v nich bylo. Leckomu se zdá, že hlavní exponenti komunismu byli potrestáni málo, a proto se se sametovostí listopadové revoluce nemohou dodnes smířit. Nevím. Nechci příliš spekulovat o vyšších patrech či principech adekvátnosti „zločinu a trestu“, šlo-li o „čin“ zavedení a udržování totalitního režimu (na rozdíl od daleko jednodušší oblasti individuálních, tedy zcela konkrétních trestných činů), ale opravdu nevěřím, že by nám jiné řešení oné věčné Dostojevského otázky výrazně napomohlo v řešení samotného transformačního problému, při konstituování nového, chcete-li kapitalistického společenského systému.

Nevím, zda se nám podařilo dostatečně oddělit psychologii sta-

rého a nového, zda jsme uspěli v popření falešného (a fiktivního) komunistického rovnostářství a ve vypořádání se se závistí, která u nás (ale asi i jinde) představuje hlavní zdroj antikapitalistického myšlení, zda už mezi námi převládl životní postoj, že se opravdu začíná od každého z nás a že proto není možné žít na úkor (a účet) někoho jiného. Opravdu nevím. To se samozřejmě týká jak těch, kteří svobodu zneužívají, tak těch, kteří ji – se všemi jejími důsledky – nechtějí přijmout. Mám ale silný pocit, že toto už není onen původní souboj s komunismem, že se spíše jedná o souboj s lidskou přirozeností a s návyky a zvyklostmi, které se vždy rády přizpůsobí „měkčímu“, nenáročnému prostředí. Vždy jsem však věřil, že přitvrzování okolního prostředí naší existence povede k rychlé změně chování (a jsem přesvědčen, že k němu přiměřeně vedlo!). Právě tímto můstkem se dostávám k mému druhému avizovanému tématu.

Nemyslím si, že byl u nás hlavní polistopadový střet veden mezi přesvědčenými liberály a stoupenci marxistické či komunistické ideologie. Polistopadový ideový střet byl – mimo jiné díky absenci přesvědčených marxistů – veden mezi liberály na straně jedné a nejrozličnějšími etatisty, technokraty, elitáři, moralisty na straně druhé. Tváře jejich čelních exponentů se sice v různých chvílích naší nedávné historie výrazně obměňovaly, ale podstata jejich názorů zůstávala stejná. Byla jí nedůvěra ve svobodu, v sílu a jednání svobodného jedince, v trh, v autonomní společenské mechanismy (tedy mechanismy neorganizované), v moudrost obyčejných lidí, a naopak jejich důvěra v oprávněnost jejich výsadní pozice, v jejich nadřazenost, v jejich intelektuální převahu, v jejich „svobodu“ (spíše pravomoc) říkat a dělat cokoli. Nedávno jsem si četl pojednání o liberalismu ve Španělsku (kde ostatně toto slovo v osmnáctém století vzniklo) a o jednom známém mysliteli první poloviny tohoto století se tam říkalo, že je spíše „a free thinker“ (volnomyšlenkář, či snad výstižněji nekonzistentní myslitel) než „a thinker of freedom“ (myslitel o svobodě, zastánce svobody). Zdá se mi, že to platí nejen ve Španělsku.

Nejvěrnějším ztělesněním těchto postojů byli nejprve ideologové

Občanského fóra a Občanského hnutí (vzpomeňme si, že v jednu chvíli dokonce zakládali tzv. Liberální klub, i když bylo zřejmé, že byl pro ně liberalismus jen jednou z forem elitářství). To platilo jen do voleb roku 1992. S příchodem M. Zemana do sociální demokracie začal tuto elitářsko-etatistickou kartu (kdosi správně parafrázoval Marxe výrokom: „etatismus je opium elit“) hrát dominantně právě on – s tím, že ji uměl mimořádně dobře hrát i pro „neelitu“, pro ty, kteří nechtějí přitvrzené prostředí kapitalismu, pro ty, kteří radši než do práce chodí na odborářské demonstrace. Právě v tomto smyslu je a vždycky byl nejsilnějším protivníkem. Lidovější (protože konec konců za stranu lidovou) variantu těchto postojů předvádí zejména J. Lux, kterému tolik potřebnou nadřazenost dodává jeho církevní zázemí. A nad tím vším se klene celých osm let se neměnicí postoj Václava Havla, který nechtěl nikdy a nechce ani teď jak trh, tak klasickou politiku a politické strany a který věří, že se dá vládnout humanistickými apely, že se dá měnit lidská přirozenost vnějším moralizováním, že se problémy řeší svoláváním veřejných celosvětových konferencí o třetím tisíciletí, i neveřejných, velmi výběrových i vybíraných pátečních diskusních kroužků.

Jsem přesvědčen, že právě o tomto bylo oněch osm let. Určitě jsem o všech těchto věcech mluvil a psal i dříve, ale asi ne tak jednoznačně a otevřeně. Bylo k tomu dost důvodů. Před několika dny jsem dostal hezký dopis z Kalifornie, od Milтона Friedmana, ve kterém mi psal, že má „velmi smíšený pocit z mé demise“, ale že „v tomto tmavém mraku vidí stříbrný záblesk“, kterým je to, že budu mít „volnost říkat svůj názor na důležité věci, aniž bych musel dělat nutné, ale komplikace přinášející kompromisy ze svých zásad“.

Snad má pravdu.

15. 1. 1998

Odbočka z polistopadových příběhů: příčiny odmítání trhu

Ve svém minulém zamyšlení jsem zdůraznil to, že jsme se poměrně velmi rychle rozdělili na ty, kteří v trh (a v další neosobní, člověkem neřízené mechanismy) věřili a věří a na ty, kteří v ně nevěřili a nevěří. V tom ostatně není nic specificky českého a dokonce se ani nejedná o něco výlučně postkomunistického, protože se se stejnými postoji setkáváme kdekoli ve světě, na východě i na západě, na jihu i na severu. Dědictví komunistických návyků u nás sice možná leccos vyhrotilo, ale pravděpodobně je pravdou, že leckterým z nás více vadilo méně efektivní fungování našeho, teprve rodičího se trhu (nepřinášejícího rychle dostatečný blahobyť), než že by u nás šlo o větší hloubku protitřžních pocitů.

Jedna skupina lidí odmítá trh proto, že si myslí, že je samotné trh nedoceňuje, že oni sami vědí lépe než trh, jak by mělo rozdělení a ohodnocení lidské aktivity vypadat a že je lidský (a hlavně jejich vlastní) rozum mocnější než trh. Proto chtějí trh opravovat, řídit, regulovat. Proto nechtějí trh bez přívlastků.

Druhá skupina lidí odmítá trh proto, že se ho bojí, že cítí, že v něm oni sami dostatečně neobstojí, a že je snazší získat tu či onu výhodu mimo trh než na něm. Proto chtějí prostor působení trhu maximálně okleštit. Proto chtějí zachovat paternalistický stát.

Přesně tento názorový střet se celých osm let odehrával v naší zemi. Co se týká první skupiny odpůrců trhu, alespoň pro některé z našich spoluobčanů nastal obrovský rozpor mezi tím, jak oni sami viděli a hodnotili sebe sama a jak je hodnotil trh. Myslím, že tyto postoje všichni dobře známe. Nebylo samozřejmě nic snadnějšího (a snad i logičtějšího), než aby někteří nespokojení trvali na tom, že je trh hodnotí neadekvátně. Ludwig von Mises napsal již v roce 1956 ve své knize „Antikapitalistická mentalita“ tato poučná slova: „... v rámci tržní ekonomiky nerozhoduje akademické posuzování hodnoty, ale rozhoduje konkrétní rozhodování lidí o tom, zda si tu či onu

věc koupí nebo nekoupí.“ A právě to se u nás mnohým zdá být strašlivě nespravedlivé. Trh totiž zásadně narušuje jejich vlastní představy o sobě samém. Je to konec konců velmi banální. V tržní ekonomice existuje mnoho cest jak získat bohatství (a tím i moc). V realitě se ukazuje, že někteří získají bohatství např. s neskonale menším vzděláním než jiní, kteří do svého vzdělání investovali léta dřiny (a peněz). Ti vzdělanější jsou pak šokováni, když zjistí, že se absolvent základní školy stane milionářem jediné proto, že založí řetěz restaurací či obchodů. To se zdá být - zejména intelektuálům - zcela nepřijatelné. Ve svém světě, ve světě, kde se pohybují a „vzájemně hodnotí“ se svými kolegy, požívají vážnosti a najednou objevují, že jim nejsou schopni přeměnit v bohatství, moc či statut (jaký někteří z nich mívali ve společnosti netržní). Zcela logicky dojdou k závěru, že je tento systém špatný. Setkal jsem se s tímto postojem nesčíslněkrát, naposledy počátkem ledna na mítinku na náměstí v Olomouci, kde jedna sympatická slečna nemohla pochopit, proč má po absolvování školy menší plat než někdo, kdo vysokou školu nemá.

Proč se někteří z nás trhu báli a bojí? Ukázalo se, že je v tržní ekonomice neschopnost, nechť, nečinnost, lenost, nezodpovědnost strašně rychle sankcionována - a to jak ztrátou postavení, tak příjmu. To je samozřejmě velmi nemilé a ne všichni si to přejí. Ne všichni si proto přejí svobodu. Jak říká Hayek ve své Cestě k otroctví: „Pouze někteří odolají svodům jistoty a bezpečí za cenu svobody.“ Většina lidí - zdá se - netouží po svobodě samotné, ale spíše po bohatství, které svobodná společnost produkuje - svoboda je pro ně přídatkem, doplňkem. Jen někteří z nás vědí, že je tomu přesně naopak. Vědí, že svoboda přináší bohatství (a zároveň nejistotu) jako vedlejší produkt, zatímco nesvoboda, jak nám přesvědčivě ukázal komunismus, přináší chudobu (s prapodivnou a falešnou jistotou a s netrestáním nevýkonu). K tomu všemu ještě přichází závist, která je založena na primitivní myšlence, že je úspěch jednoho závislý na neúspěchu druhého.

Tento dvojí, zdánlivě zcela protikladný útok na trh byl u nás po roce 1989 určitě nevyhnutelný a otázkou je jediné to, proč byl tak relativně úspěšný. Jak už jsem naznačil v úvodu, přispělo k tomu to, že

- za tak krátkou dobu náš trh nevyprodukoval takový „přebytek“, kterým by bylo možné „upláct“ ty, kteří umějí až příliš nahlas říkat, že mají málo a že jsou nedoceňováni, i ty, kteří se jen vezou a k blahobytu společnosti téměř nic nepřidávají. Přesně to se totiž dnes daří v bohaté západní Evropě;
- komunismus půl století hodnotil každého z nás podle zcela jiných kritérií a proto po jeho konci velmi rychle došlo k výrazné změně statutu i relativní pozice celých společenských skupin. Některé z nich se s tím nemohou smířit dodnes;
- vynucená volba zvláštní kombinace na ose jistota vs. svoboda, ke které došlo za komunismu, dlouhodobě ovlivnila naše uvažování a významná část z nás se s tím zatím nebyla schopna vyrovnat.

Současně se zdá být evidentní, že je mezi námi obrovské množství těch, kteří trh přijali a kteří vědí, že jinudy cesta nevede. Právě to je zdrojem mého optimismu.

22. 1. 1998

Druhá odbočka z polistopadových příběhů: spor o postavení národa, vlasti, rodné země

V průběhu celého polistopadového období se u nás vedl nemalý spor nejen o věcech základních, tedy o vztahu jednotlivce a státu, ale i o věcech zdánlivě doplňkových, o vztahu státu a různých „podstátních“ či „nadstátních“ útvarů. Debata dovnitř byla o regionalizaci naší země (známá diskuse o VÚSC), debata navenek byla o nadstátních a nadnárodních integracích. V jádru toho všeho se z obou stran skrýval někdy vyslovený, někdy nevyslovený předpoklad o národu a vlasti.

Všechno to začalo falešným nálepkováním. Slovo národ se velmi rychle spojilo se slovem nacionalismus a slovo nacionalismus se stejně rychle spojilo se slovem Bosna a Hercegovina, resp. Sarajevo (zase ono osudové místo!). Díky tomu všemu toto slovo dostalo zřetelně záporné znaménko.

Na druhé straně se zrodil – velmi prázdný a velmi povrchní – koncept tzv. globalizace, který byl velmi naivně, bez jakýchkoli pochybností, spojen se slovy otevřenost, univerzální humanistické hodnoty, demokracie a díky tomu slovo globalizace dostalo zřetelně kladné znaménko.

Je zjevné, že v obou případech došlo k nesmírnému zjednodušení. Historie nám – v rozporu s těmito pohledy – tisíckrát připomněla, že lidé na svou vlastní zemi bývají hrdi právem, že se s ní často v kladném slova smyslu identifikují, a že jde o přirozený celek, se kterým je spojeno mnoho pozitivních, nezastupitelných věcí (ekonom by řekl „veřejných statků“). Plně souhlasím s Johnem Fontem (v National Review, říjen 1997), že „národní státy (já bych pro pořádek řekl „kolem národa vytvořené“ státy – V.K.) jsou pro přetrvání moderní konstituční demokracie“ nutnou podmínkou. On ještě dodává, že by jejich opuštěním či rozmělněním mohly být „tradiční liberální demokracie přetransformovány v post-liberální, post-demokratický režim“, v němž by byla „individuální práva i samo ob-

čanství odsunuto do pozadí za práva skupinová a za multikulturalismus a kde by místo většinového parlamentního systému docházelo k proporčnímu zastoupení pro předem vymezené skupiny“.

Považuji to za nesmírně závažné. Dobře si vzpomínám i na jednání jednotlivých českých (či ještě československých) vlád a na psaní různých vládních prohlášení. V obou Čalfových vládách (u Čalfy ze složitého slovenství – neslovenství, u ideologů Občanského fóra jako byl Dienstbier právě z onoho nebezpečného, postmoderního, multikulturálního postoje) se o národě nemluvalo. Vláda roku 1992, která byla na počátku pod silným vlivem ODS, se ke slovu národ přihlašovala (k překvapení leckoho) a proti byla jen Kalvodova ODA (kvazimoderně univerzalistická a probruselská, nicméně – pikantně – antislovenská). Vláda roku 1996 na to už sílu neměla. Už se zase příliš moc přistupovalo na současná evropská klišé (o tom více v některé z dalších „odboček“).

Málo rozumím slovu globalizace. Míni-li se tím otevřenost vůči světu, liberalizovaná výměna lidí, myšlenek, zboží a služeb, pracovních sil i kapitálu nebo i intenzivní účast na světových událostech, pak je to v pořádku. Míni-li se tím však tvorba nových a nových federací a konfederací, kantonalizace či regionalizace celých kontinentů, dvojí či jakkoli jinak rozmazané občanství, přenos rozhodování z domácích, demokraticky volených orgánů na nevolené nadnárodní orgány, pak s tím souhlasit nemohu.

Stejně tak nemohu souhlasit s redukováním (či karikováním) zdravého vztahu člověka k národu a k občanskému vlastenectví (patriotismu) na nacistické „půdu a krev“, na rasismus a na úzce etnické pohledy na vyvolenost těch či oněch národů či ras, a na jejich oprávněnost dominovat či dokonce řídit svět. Milujeme svou vlast z řady důvodů. Z pocitu vzájemně sdílených hodnot, z pocitu úcty k našim předkům, ze společně prožité a leckdy protrpěné minulosti, ze společné kultury, v neposlední řadě i z jazyka a z mnoha dalších věcí. Někteří z nás to sice možná automaticky přijímají ve své každodenní, „přízemní“ činnosti, ale začnou-li psát článek či pronášet projev, mluví úplně jinak. Říkají, že státy vznikly náhodou, dočasně a uměle, že je oslabování národní suverenity pozitiv-

ním jevem, že jsou vyšší, univerzální ideály, kterým je třeba dát přednost.

Nemohu s tímto univerzalistickým levicovým snem souhlasit. Je v tom pachů celosvětového egalitářství, je v tom pachů solidarity proletariátu (který se konečně spojí), je v tom zájem nové třídy nadnárodních byrokratů, kteří nevěří v trh a kteří chtějí řídit, regulovat, plánovat, tentokrát konečně „globálně“.

V tom všem není Česká republika nijak zvláštní. Evropa i Amerika, tedy celý Západ, uvažuje bohužel stejně. My jsme možná - po půl století proletářského internacionalismu - na tyto věci poněkud přecitlivější.

4. 2. 1998

Neexistující společenská smlouva

Jean Jacques Rousseau před více než dvěma stoletími nastolil otázku tzv. společenské smlouvy. Od té doby se tento termín stále vrací, i když leckdy již ve značně posunutém významu. Kdykoli, kdy je ve společnosti narušena elementární „pohoda“, kdy se společnost názorově rozklíčuje, kdy se vytrácí vzájemné pochopení mezi občany země a jejich vládou, hovoří se o tom, že byla porušena ona, často pouze tušená, v drtivé většině případů samozřejmě nikým přímo „nepodepsaná“, společenská smlouva.

Dodal bych, že existuje více méně všeobecná shoda v tom, že je takováto společenská smlouva, neboli společně sdílený názor na věci veřejné, důležitým předpokladem úspěšnosti fungování jakékoli země, v jakémkoli společenském systému, v jakékoli historické době.

Připomenul bych i to, že náš český socialismus minulých období tak či onak fungoval (jakkoli se nám nelíbil!) jen a jedině proto, že jakási tichá dohoda u nás také existovala, jakkoli se k ní dnes neradi hlásíme. Byla založena na tom, že obyvatelé naší země – byť nechtěně a neradi – přistoupili na to, že za jistou úroveň sociálních jistot, za plnou zaměstnanost a za určitý komfort díky relativní dostupnosti potravin, levného bydlení, základních spotřebních předmětů, škodovek a trabantů, ale i chat a chalup ponechávají některé politické a občanské věci tak jak jsou a „nerebelují“. Nenamlouvejme si, že jsme ke všemu byli donuceni, resp. každodenně donucováni. Jistý model chování byl na obou stranách přijat. V různých kruzích se o něm mluvilo v různé terminologii, např. „oni předstírají, že nás platí, my předstíráme, že pracujeme“ nebo „kdo nekrađe, okrádá vlastní rodinu“ a podobně, ale podstata byla stejná.

Určitý nový typ společenské smlouvy byl „podepsán“ po listopadu 1989 a po jistou dobu dobře fungoval. Na atmosféře naší země se to ihned projevilo. Někteří sice začali hned mluvit o ukradených revolucích, někteří jiní zase chtěli třetí cesty, leckdo nechtěl trh a kapitalismus, kdekdo chtěl, aby ho stát i nadále opečovával, ale

elementární shoda – přes naše typické české brblání – byla. Přetrvala do doby vzestupu slávy Miloše Zemana a do počátku jeho agresivního útoku na polistopadový režim a jeho základní charakteristiky. Jeho rétoriky o spálené zemi využil bohužel i pan prezident k „blbě náladě“ a k znovuvytvoření propasti mezi těmi dole a těmi nahoře (s tím, že jak Václav Havel, tak Miloš Zeman stále hrají jakousi zvláštní hru – i když jsou nahoře, za ty, které se má kritizovat, považují někoho jiného než sebe). To tolik potřebný pohyb naší země vpřed zásadně brzdí, to všechny kolem nás hrozně deprimuje, to podvazuje naši tvořivou aktivitu.

Zamýšlím se dlouho nad tím, kde jsou zdroje těchto, a s nimi spojených postojů, kde se to v naší zemi bere. Je současná rozhádanost politiků něčím výlučně dnešním? Je naše permanentní stěžování si na dobu, na poměry, na ty nahoře konstantou lidského chování nebo tomu někdy bylo jinak? Platí to pro lidstvo jako celek nebo jen pro nás?

Dnes si například značně idealizujeme masarykovskou první republiku, ale asi to tehdy nebylo o moc lepší. V roce 1928 se Karel Čapek se náhodou tázal prezidenta Masaryka: „Pane prezidente, mnoho lidí přiznává, že jsou politikou znechuceni. Pořád ty aféry a inkriminace, ty osobní a partajní mejdany, ty narážky z politického zákulisí, to všechno nám bere důvěru k politice. Nemá obyčejný slušný občan pravdu, když se k politickým věcem obrací zády?“ Prezident Masaryk tehdy odpověděl: „Nemá pravdu. Má povinnost pracovat k nápravě, pracovat, nejen mluvit“. Odpověděl pozitivně, spoluvytvářel konstruktivní „společenskou smlouvu“, nevytvářel propast mezi těmi dole a těmi nahoře, nehrál na sebe, chtěl pomoci.

Zkusme se poučit právě z toho. Zkusme obracet atmosféru doby. Zkusme jít dopředu a ne dozadu. Zkusme vytvořit novou společenskou smlouvu.

12. 11. 1998

Nestrašme se navzájem, pane prezidente

Nad slovy „mafiánský kapitalismus“, puštěnými před několika dny do světa panem prezidentem, se velmi trápím.

Nejde totiž o slova náhodná. Jsem hluboce přesvědčen o tom, že je spojení slov mafiánský kapitalismus útokem proti celému našemu polistopadovému společenskému uspořádání a navíc, že je to útok z pozice třetích cest a různých měkkých forem socialismu, odmítajících více ono jméno podstatné než jméno přídavné, odmítajících více slovo kapitalismus než slovo mafiánský. Připomeňme si, že jsme už podobný spor nejednou vedli – na počátku naší transformace hrálo podobnou roli sousloví „dickensovský kapitalismus“. Svůj nezanedbatelný význam má právě v dnešní chvíli i to, že byl u nás celým generacím vštěpován názor, že je slovo kapitalismus v principu nemravné, že symbolizuje špatné společenské uspořádání, a proto musím i v tomto případě chápat použití slova kapitalismus se zjevně pejorativním přídomek mafiánský jako veřejné přihlášení se k tomuto výkladu, k tomuto vysvětlování našeho a vlastně i nejen našeho společenského vývoje.

Použití tohoto spojení slov a jejich následné masivní rozšiřování v médiích je věci daleko vážnější, než by se mohlo na první pohled zdát. Je to – na straně jedné – připojením se k líbivé populistické vlně, kterou již léta rozehrávají komunisté a jako jejich „spolucestující“ socialisté nejrůznějšího ražení. Je to – na straně druhé – pokusem o dokonání téměř úplného terminologického zmatení veřejnosti, a je to – v neposlední řadě – vstupenkou do klubu „anarcho-syndikalistického“ pojetí vládnutí, které začíná mít i u nás stále více a více příznivců. I my z vlastních zkušeností víme, že mezi pořádáním různých „street parties“ a vládou silné ruky až zas tak neprostopupná zeď není. Spíše si myslím, že jedno vyvolává druhé.

Problém vidím i v tom, že v náznacích „mafiánství“ (ale dříve i „starých struktur“ a „blbých nálad“) a v metodě, jak jsou tyto náznamy vyslovovány, je evidentní, že není smyslem či cílem popsat situaci, analyzovat ji, přinést důkazy, ale že jde pouze o to neurčitě

hrozit, naznačovat „temné stíny“, strašit naše, již dost mediálně stresované spoluobčany. To je strašlivá chyba. Místo skutečného popisu reálných jevů naší doby, při kterém by bylo třeba hovořit např. o tzv. klientelismu, o vlivových skupinách, o lobbyingu, o snaze obcházet demokratické principy zákulisními čachry, je vše zahaleno do mlhavého hávu vsudypřítomného mafiánství. Další argumentace chybí.

Měl-li bych být přísnější, musel bych se pustit do hlubší diskuse zásadního rozdílu mezi standardní parlamentní demokracií a nepolitickým vládnutím, o kterém vedeme s panem prezidentem polemiku již celých deset let. Dejme proto velký pozor na slovo mafie! Nezneužívejme ho! Co je to vůbec mafie? Mafie je jisté společenství, často je to dokonce něco jako „rodina“, které se řídí vlastními zájmy, které vytváří vlastní politiku, které nechce jít se „svou“ kůží na veřejný trh a proto, řízeno jedinou osobou (padre), obklopenou „členy rodiny“, zasahuje „neveřejně“ do praxe a pravomocí regulérně zvolených zastupitelů, resp. exekutivy země. Za to toto společenství členy své „rodiny“ odměňuje a chrání. Nechci naznačovat nic tajemného, i když je zřejmé, že by analýzu – právě z tohoto hlediska – naše domácí situace také vyžadovala. Nechci ale rozpoutávat další kolo nesmyslných poloválečných stavů na naší politické scéně, protože mi jde – zejména v posledních měsících – o pravý opak, o zklidnění naší politické scény.

Dnešní vypuštění slov mafiánský kapitalismus do již relativně uklidněného politického prostředí, ve kterém se politikové opět začali zabývat skutečnými problémy současné fáze transformace, znamená nové zasazení ostnu nepřátelství do našeho světa. Znamená zoufalé bránění se změně, kterou jsem se snažil popisovat při vzniku Tolerančního patentu, znamenajícího pokus ukončit stav permanentního nepřátelství všech vůči všem. Tehdy jsem nabízel, aby znovu převládla atmosféra standardní demokratické politické soutěže, v níž se soutěžící nepokládají za nenáviděné „mafiánské“ nepřátele, ale za regulérní soupeře. Právě toto nebezpečí zklidnění a zvěcnění společenské situace v zemi někdo neumí překousnout. Je to velká škoda!

7. 4. 2000

Církev, jejich nedávno publikované dokumenty a česká transformace

Česká biskupská konference před časem předložila k diskusi poněkud neobvyklý text s názvem „Pokoj a dobro“, který se snaží hodnotit desetiletí transformace naší země. Jde o dokument poměrně rozsáhlý (přes šedesát stran) a pečlivě strukturovaný, takže je možné předpokládat, že má být něčím jako programovým dokumentem, a proto by měl být námi všemi brán dostatečně vážně.

To, že se církev u nás – podobně jako v sousedních zemích – vyjadřuje k aktuální sociální a ekonomické situaci, není ničím novým, i když je to věc poněkud ožehavá. Církev je totiž věřícími (a konečniců i nevěřícími) vnímána jako instituce duchovní a nadčasová, která se v pozemských politických sporech nemá příliš angažovat. Říkám-li toto, byl bych rád, abych byl dobře pochopen. Věřící jsou plnohodnotnými členy společnosti, ve které žijí a své odpovědnosti za politický, hospodářský či sociální vývoj země se nemohou a nemají důvod zříkat. Něco jiného však je, když se do aktuálních diskusí zapojuje církev jako instituce, protože se tím přesouvá do světa politických ambicí či tlaků. A to už je něco jiného.

Pokud se církev vyjadřuje k otázce potratů či trestu smrti, které se přímo dotýkají dominantních náboženských norem, je to logické. V drtivé většině „normálních“ společenských a ekonomických témat se mi ale snaha po „jednotném hlasu křesťanů“ jeví jako umělá a hlavně trochu nadbytečná. Ale o tom zde nevedu žádný zásadní spor.

Odlišil bych však dvě věci. Na jedné straně máme k dispozici obecná vyjádření nejvyšší církevní autority k širším společenským otázkám doby, což se např. v katolické církvi děje v tzv. sociálních encyklikách, a na druhé straně máme konkrétní hodnocení, doporučení a aplikace na jednotlivé země, která jsou obsahem tzv. sociálních pastýřských listů biskupů.

Sociální encyklika si obvykle udržuje jistou míru obecnosti, protože se zabývá hlubšími filozofickými a společenskými problémy

a tendencemi. Pastýřské listy však často dosahují daleko vyššího stupně podrobnosti a přímo zasahují do aktuálních politických a ekonomických sporů země. Zda má být zdravotnictví státní či soukromé, zda má být soudní soustava dvoustupňová nebo třístupňová, zda má být daňový systém progresivní nebo rovný, jsou příliš speciální otázky na to, aby mohly být posouditelné z hlediska bible či teologické tradice.

Encykliky, např. *Centesimus annus*, kterou vydal papež Jan Pavel II. v roce 1991 u příležitosti stého výročí encykliky „*Rerum novarum*“, jsou nepochybně inspirativní. Např. odmítnutí třídního boje a revolučních násilných změn společenského řádu, stejně jako odsouzení relativizace duchovních hodnot jsou sděleními důležitými. Názor Jana Pavla II., že základní omyl socialismu má antropologický charakter, protože „socialismus pokládá jedince jen za obyčejný prvek a molekulu sociálního organismu a proto je dobro jedince podřízeno sociálnímu a ekonomickému mechanismu.“ Varování této encykliky, že náprava společenských poměrů po pádu komunismu bude daleko delší a obtížnější, než se předpokládá, se ukázala být slovy prorockými.

O to více mne mrzí poněkud zdrženlivý, ne-li přímo kritický postoj těchto encyklik vůči kapitalismu. Obavy, že tržní ekonomika vede k egoismu, sobectví a materialismu, jsou pozůstatkem staré, asi ještě středověké nedůvěry církví vůči obchodu, úroku a tržním vztahům. Tyto postoje už ale řada významných křesťanských ideologů moderní doby nezastává. Za všechny lze zmínit liberálního katolíka, amerického ekonoma a teologa, Michaela Novaka, který se ve své knize „*Duch demokratického kapitalismu*“ pokusil o teologickou fundaci základů liberálního kapitalismu. Připomeňme aspoň jeho výrok: „Demokratický kapitalismus se opírá o velice komplexní teorii hříchu. Ačkoli si uvědomuje, že se žádný politicko-ekonomický systém nemůže vyhnout zhoubným následkům lidské hříšnosti, pokouší se uvést v život systém, který by využil hříšných sklonů v co největší míře k dosažení dobra.“

Česká biskupská konference se snaží pokračovat ve šlépějích svých kolegů v Německu, Rakousku, Maďarsku a Velké Británii.

I když jejich pastýřské listy přinášejí mnohé zajímavé postřehy, zdá se mi, že se v nich místo duchovního nadhledu projevuje přílišné podlehnutí aktuálním náladám a pocitům.

Z našeho hlediska je poučné např. prostudování listu maďarského, který vyšel v roce 1996, tedy rok po tamní ekonomické krizi. Dokument maďarských biskupů je nápadně pesimistický. Hemží se to v něm slovy o „krizi“, o „celospolečenské nedůvěře“, o sociálních „prohrách a porážkách“, o „pocitech bezvýchodnosti a ohrožení“, o stoupající sebevražednosti a „depresivních nemocech“, o všudypřítomné korupci, o demografickém vývoji vedoucímu k „národní katastrofě“ a o bezpečnostní situaci vedoucí k „rozpadu společenství“.

Maďarská společnost v té době jistě trpěla řadou neduhů, ale situace nemohla být tak hrozná, jak se to z tohoto církevního dokumentu jeví. Podobně i český dokument – ačkoli ve svém pesimismu zaostává za maďarským – je přehnaně skeptický a poněkud se z něho vytrácí tolik potřebná křesťanská naděje.

Společný dokument Rady evangelické církve a Německé biskupské konference pocházející z roku 1997 „Pro budoucnost v solidaritě a spravedlnosti“ se zabývá nezaměstnaností, vztahem východního a západního Německa a krizí sociálního státu. Problémy, které popisuje, jsou reálné, ale řešení, která nabízí, jsou velmi sporná.

Obě hlavní německé církve varují před „nebezpečím, že dojde k výlučnému podporování konkurenceschopnosti a tržních mechanismů na úkor sociálního zabezpečení“ a doporučují takové reformy sociálního státu, „aby byla potlačena vysoká míra nezaměstnanosti, a aby byl zachován systém státních sociálních jistot“. Na systém sociálního zabezpečení kladou „řadu nových a zvýšených požadavků“. Připouští, že systém vyžaduje „doplnění soukromými zaopatřovacími iniciativami“, ale „kvantitativní rozsah těchto kroků nesmí být přeceňován“. Hesla jako „sociální stát není příliš drahý, drahá je především vysoká míra nezaměstnanost“ a volání po „posilování solidarity ve společnosti“ nesvědčí o pochopení krize, do něhož se na přelomu 20. a 21. století sociální stát dostal, a to nejen v Německu, ale v celé Evropě. Pokud se čeští biskupové odvolávají na německé pastýřské listy, nejednají příliš prozíravě. Jejich postoj je založen na

konceptu tzv. sociálních práv, jako je právo na práci, na sociální zajištění, na zdraví, na bydlení a požadují dokonce státem řízenou restrukturalizaci podniků a státem organizovanou solidaritu.

Ústřední teze dokumentu – že změna společenských struktur a institucí probíhá rychleji než proměna zvyklostí, etických norem a chování lidí – je snad pravdivá, ale nikoli objektivní. Když jsem před několika lety zdůrazňoval odlišení revoluční složky transformace od její složky evoluční, bylo to právě proto, abych připomněl, že usazování právního rámce a osvojování mravních norem souvisejících s demokracií a tržní ekonomikou bude trvat dlouho.

Pojem „struktury hříchu“, který dokument několikrát používá, přinesla ve 20. století tzv. teologie osvobození, která je výrazně marxisticky orientována. Nejsem si jist, zda zrovna na tento teologický proud chtějí čeští biskupové navazovat. Instituce a struktury vždy vznikají z vůle jednotlivců, a proto i představa, že kdesi – mimo jedince – existují „struktury zla“, nezní příliš křesťansky.

Prohlášení typu, že „morální dimenze transformace byla podceňena“, že se „ideologie tržního fundamentalismu stala jakýmsi náhradním osobním náboženstvím“, či že „transformace byla omezena jen na ekonomickou dimenzi“, jsou nepravdivé a demagogické. Nejen v tomto případě se hledá umělý nepřítel a náhradní obětní transformační beránek.

Nevím, jak mohla být morální dimenze transformace „podceňena či přeceněna“. Od počátku jsme mluvili jen a jedině o tom, že transformujeme systém, ne člověka. To komunismus chtěl vytvořit nový typ člověka. My určitě ne. Paul Johnson to ve své stati „Požehnaný kapitalismus“ říká velmi přesně: „Kapitalismus sám o sobě nemá víc ctností než počítač či účetní kniha. Jeho mravnost spočívá v lidech, kteří ho spoluvytvářejí“. Není pravdou ani to, že svobodné tržní prostředí je z povahy věci rizikovým faktorem morálky ve společnosti. Na každé prodavače v obchodě velmi rychle poznáte, zda pracuje v soukromém obchodě, anebo zda pracuje v anonymní jednotce centrálně-plánovaného hospodářství. Ideologie „tržního fundamentalismu“ je proto obrat, který by musel být nejprve vysvětlen, než by mohl být v tak významném dokumen-

tu odsouzen jako „náhradní náboženství“. Navíc si vůbec nedovedu vysvětlit, zda u nás projevy něčeho takového, co lze nazvat tržním fundamentalismem, existují.

Je mi líto, jak málo si autoři textu uvědomují souvislost myšlenky neosobního působení spontánních aktivit svobodných lidí s myšlenkou křesťanské pokory něčemu objektivnějším, než je nepokorný záměr „povolaného“ elitáře. A stejně tak si málo uvědomují souvislost socialismu, plánování, přerozdělování a regulace s pyšným a proto vulgárně přizemním materiálním záměrem.

Svobodné tržní hospodářství si nekonkuruje s mravností. Kde fungují nepokřivené svobodné ekonomické vztahy, tam je pro člověka přirozenější (a dokonce výhodnější) chovat se mravně. Řekl-li Michael Novak, že v čím větším souladu s křesťanskou a židovskou vírou žijí občané té či oné země, tím lépe demokracie, kapitalismus a pluralita fungují, pak jen zdůraznil, že morálka nemá trh vytlačovat, ale naplňovat. Považuji za nedorozumění, cítili se představitelé naší katolické církve ohroženi ekonomickou dimenzí transformace. Ta naopak poskytuje půdu a prostor pro vyplnění života aktivitami působícími ve směru pozitivních hodnot. Má-li někdo pocit, že má redukovat míru svobody trhu, aby zbylo víc prostoru pro morálku, pak je na nejlepší cestě umenšovat sám prostor pro její naplňování.

Ekonomové dobře vědí, že Adam Smith vedle „Bohatství národů“ napsal i „Teorii morálních citů“, znají i Weberovu „Protestantskou etiku a duch kapitalismu“ a nikdy je proto nenapadlo zpochybňovat význam morálky pro vytváření základů tržní ekonomiky. Tvzení o podcenění morálních hodnot či o bagatelizaci etiky jsou proto jen povrchním a laciným moralizováním.

Daleko více, než že list měří dvojím metrem na vlády řízené mnou a na vládu dnešní, trápí mne jiná věc: pastýřský list provádí „křesťanské posvěcení“ „sociálně tržnímu hospodářství“ v jeho kolektivistické variantě. Jeho přijetí by v konečném důsledku jen zhoršilo problémy, s nimiž se naše země potýká. Požadovat další a další daňové podpory, úlevy a státní injekce by jen zkomplikovalo pozici veřejných financí. Krize sociálního státu by se prohloubila, nikoli odstranila.

Místo kolektivistické, státem organizované „křesťanské“ solidarity by měl být proto kladen důraz na autentickou, křesťanskou, dobrovolnou solidaritu. Křesťané (ale i nekřesťané, i pro něž je rodina důležitou hodnotou) by měli uznat, že politika sociálního státu je v konečném důsledku protirodinná. Situace, kdy rodinní příslušníci požadují sociální podporu od státu, místo aby si poskytli osobní pomoc mezi sebou, je hluboce antikonzervativní. Není to trh, kdo desolidarizuje, nýbrž jeho odstraňování a jeho nahrazování státním přerozdělováním.

Úsilí o nadměrnou solidaritu postrádá důvěru v člověka chápaného jako osobu nadanou svobodou i odpovědností, jako osobu odpovědnou za sebe i za ostatní, provádějící dobrovolnou, nikoli povinnou solidaritu. Povinná solidarita není solidaritou. Soustavné přesouvání mezilidské solidarity na stát vede k daleko silnějšímu egoismu, sobectví a „rozkladu přirozených společenství“, než co by vyvolala jakákoli „liberální ideologie“.

Trh by už neměl být vnímán jako technický nástroj k dosažení určitých ekonomických výsledků, nýbrž jako otevřený prostor pro lidskou aktivitu, jako svobodný a neautoritářský systém sociální kontroly, jako volné hřiště, kde mohou všichni dosáhnout realizaci svých cílů a zájmů. Jeho pravidla mohou garantovat stejnou startovní čáru, ale nikoli stejné výsledky a životní podmínky.

Požadavek, aby „státem zajištěná zaopatření byla podporována větší zodpovědností každého jedince“, či že „stát potřebuje nosnou a doplňující sociální strukturu“ („Pro budoucnost v solidaritě a spravedlnosti“, 1997), je třeba obrátit naruby. Není to jedinec, nýbrž stát, co má být doplňkem. Primární je individuální odpovědnost, sociální politika je sekundární.

Moc bych si přál, aby právě o tom u nás začala seriózní, nepolitizovaná diskuse.

30. 3. 2001

Křesťanská tradice a církev v občanské společnosti

Ve článku „Spor o křesťanskou tradici“ jeho autor, viceprezident Panevropské unie Bernd Posselt, postavil křesťanskou tradici a úlohu církve do poněkud zvláštního světla. Na jedné straně je líčí jako nepostradatelný duchovní základ občanské společnosti, na druhé straně je považuje za protiklad individualismu, liberalismu a trhu. Ty pro něj představují původní zdroj sobectví a přizemního materialismu, ty způsobují absenci skutečných duchovních hodnot, ty otevírají prostor pro zločin, a to všechno může vést až k rozpadu společnosti. Nevím, proč se autor domnívá, že těmito „semeny zla“ jsou právě a zejména ony základní prvky občanské společnosti, tedy individualismus, liberalismus a trh, a proč bychom právě jim měli stavět hráze – ať již na bázi náboženství, či čehokoli jiného.

Nechci se přít o to, co je pro občanskou společnost nejdůležitější. Rozhodně ji však vidím jako společnost individualistickou v tom smyslu, že jejím základem jsou jednotlivci (a nikoli kolektivy), že je to společnost, ve které jednotlivec vědomě rozhoduje o svém vlastním osudu. Že je to společnost, kde o člověku nerozhoduje někdo jiný, byť by měl sebelepší úmysly, byť by byl sebedokonalejší. Jde o společnost liberální v tom smyslu, že člověk v ní může dělat vše, čím neomezuje svobodu jiného, vidím ji jako společnost soutěživou (zdá-li se někomu slovo „tržní“ příliš přizemní a materialistické), v níž člověk nabízí a sám vybírá ve volné soutěži s jinými, a to nejen věci, ale i myšlenky a ideály. Zdají-li se panu Berndu Posseltovi tyto hodnoty příliš přizemní, nazývá-li je „jedem liberalismu“ a považuje-li je za kořeny egoismu, pak se nemohu ubránit dojmu, že smysl občanské společnosti nechápe a že zavírá oči před přirozeností člověka.

S hodnotami liberalismu není v nejmenším rozporu ani křesťanská tradice a její morální hodnoty, ani mise křesťanství a katolické církve, či lépe řečeno mise náboženství a církví vůbec. Chápeme-li

náboženské tradice a církevní posláni v tom smyslu, že – spolu s jinými či v konkurenci s jinými – lidem nabízí a zprostředkuje určité duchovní hodnoty, pak jsou pro mne plnohodnotnou a konstruktivní součástí občanské společnosti a lidské civilizace vůbec. V tomto smyslu jsem proti nim nikdy nevedl žádný výpad a nikdy jsem nepodněcoval žádný „antiklerikální“ odpor či resentment.

Pokud by ale někdo chtěl chápat náboženské posláni jako protiklad svobodné vůle člověka rozhodovat samostatně a individuálně o svých preferencích a ideálech, pokud by chtěl obhajovat úlohu církve ve společnosti jako misi elity, která ví lépe než jednotlivec sám, co je pro něj dobré, pokud by chtěl klérus usilovat o politický vliv opíraje se nikoliv o hlasy občanů, nýbrž o falešné elitářské teze, že „jsou to menšiny, ne většiny, které mění svět“ (citace z článku pana Posselta), pak mne to bude znepokojoovat (a znepokojuje mne to již dnes) a budu se k tomu vyjadřovat.

V každém případě je nesmyslné klást do protikladu liberalismus a křesťanství, neboť tyto dva světonázory se mohou a mají doplňovat. Křesťanství si ovšem nemůže dělat (a snad si ani nedělá) iluze, že změní přirozenost člověka, že z něho beze zbytku vymýtí sobectví a že je úplně nahradí láskou k bližnímu. Nepodařilo se mu to nikdy, ani v dobách a v zemích, kde ne menšina, dokonce ani ne většina, ale všichni lidé byli věřícími křesťany. Egoismus i altruismus jsou dvě přirozené součásti lidské povahy, ať se nám to líbí nebo ne. Proto nemůžeme dost dobře chtít „shora“ plně potlačit něco, co v člověku je (i když to můžeme oslabit), proto nemůžeme chtít organizovat společnost na jiných než individualistických, liberálních a tržních základech. Říci, že je individualismus špatný, protože je živnou půdou egoismu, je laciná fráze, neboť všichni víme, že opakem individualismu nemůže být nic jiného, než kolektivismus, a že kolektivisticky organizovaná společnost nejen že egoismus nevymýtí, ale pouze potlačí efektivní mechanismy tržního systému i nenahraditelné hodnoty občanské společnosti. Přitom není ani tak důležité, na jaké ideologii je kolektivistická společnost budována.

Když pan Posselt říká, že je naše společnost před rozpadem a že silou, působící proti bacilu sobectví, se může stát „pouze“ křesťan-

ství, přisuzuje křesťanství a katolické církvi význam, který nemá. Kdyby slůvko „pouze“ nahradil slůvkem „také“, smysl jeho tvrzení by se zásadně změnil.

Přiznáme-li, že je to jedinec, nikoli skupina, jenž je východiskem, uznáme tím základní princip občanské společnosti v jejím nejširším a nejhlubším smyslu. V takové společnosti může křesťanství, tak jako kterékoli jiné náboženství, katolická církev, tak jako kterákoli jiná církev, ale rovněž tak nenáboženské hodnotové proudy, jeden vedle druhého, zprostředkovat člověku morální a duchovní hodnoty. Nikdo si však nemůže osobovat právo a postavení výlučného, hlavního, vedoucího, nejdůležitějšího. Nikdo se nemůže stavět do postavení jediného zachránce společnosti a žádat pro sebe z tohoto titulu privilegia na úkor jiných, nikdo nesmí tvrdit, že je povolanou elitou, mluvící za celý národ, za celou společnost.

Co mně vadí, nejsou náboženské ideje a morální hodnoty, nýbrž elitářské vidění světa. Co mně vadí, není duchovní rozměr života, ale podceňování člověka jako samostatného a suverénního tvůrce a nositele svých vlastních životních hodnot. To mně vadí nikoli na křesťanské tradici, ale na některých jejích falešných interpretech, ne na církvích, ale na některých jejích ambiciózních představitelích.

21. 8. 1993

Postavení církví a zmírňování majetkových křivd

Otázka, zda a nakolik má být našim církvím vrácen majetek, který jim byl odebrán komunistickým režimem, se v posledních dnech stala aktuálním tématem jak v politických jednáních, tak ve sdělovacích prostředcích. Přesto bychom správně měli říci, že v tomto transformačním období je primárním úkolem nové uspořádání vztahu církví a státu a že vše ostatní, včetně majetkových otázek, je odvozené. Tak jako kolem řady jiných majetkových (ale i nemajetkových) problémů se i kolem této otázky vytvořila dramatická atmosféra, která někdy sklouzává až do roviny poněkud úsměvné – strany, jež spolu v tomto sporu nesouhlasí, se začínají přesvědčovat o tom, kdo z nich má větší smysl pro duchovní postoj k životu a světu. To už ale není nic jiného než odvádění pozornosti od problému samého někam jinam, do světa ideologie, kde racionální argumenty bohužel neplatí. Pojmenujme proto věci správným jménem. V dnešním sporu nejde o ideje, nejde o duchovno, jde pouze a jediné o majetek. A i když v tomto případě jde o majetek instituce tak navýsost duchovní, jako je církvev, majetek zůstává majetkem, nezískává žádnou duchovní aureolu a neztrácí nic ze své materiální (a chcete-li, přízemní) podstaty.

Protože i my, a věřím, že i církvev, chceme nově uspořádat vztahy církvev a státu, musíme vyjít z toho, že je nezbytné přispět k vytvoření racionálního ekonomického základu pro fungování církví – a to majetkově, daňově, dotačně i legislativně. Jestliže chceme církvím pomoci a navrátit jim část jejich bývalého majetku, nezastírejme si, že už tímto úmyslem navrhujeme velký průlom do naší dosavadní filozofie nápravy majetkových křivd. Ta totiž až dosud vycházela – podle mého názoru navýsost rozumně – z principu, že stát vrací majetek jen osobám fyzickým, nikoli právnickým. Naše filozofie nápravy křivd byla a je kromě toho založena na pragmatickém názoru, že všechny, zejména nemajetkové křivdy úplně nahradit nelze,

stejně tak jako nelze předělat historii. Proto jsme si stanovili určité limity, za které nechceme jít. Zpochybnění kteréhokoli z nich otvírá stavidla velmi nebezpečnému přílivu nekonečného proudu nových a nových majetkových požadavků, a tím se zavádí problém do slepé uličky jeho faktické neřešitelnosti. To není v zájmu našem a to by nemělo být ani v zájmu církví samotných.

Koaliční partneři se shodli na tom nepřekročit časový limit 25. února 1948, a pokud vím, nikdo tento termín ani dnes nezpochybňuje. Křesťanské strany však v poslední době koncepčně chybně postavily otázku nápravy majetkových křivd církvím jako otázku majetkové restituce, řídící se stejnými principy jako restituce majetku fyzickým osobám. Tento přístup není možné a správné akceptovat ani pro církve, ani pro jiné nefyzické osoby, neboť by se jednalo o porušení jednoho ze základních přijatých pravidel, která mají svou hlubokou logiku. Jak bychom odůvodnili, že vracíme majetek právě a pouze církvím, a nikoli též všem ostatním právnickým osobám, které o něj po únoru 1948 přišly? Před zákonem a úřady musí mít všichni stejná práva.

To, co dnes chceme, je zmírnění některých majetkových křivd církvím v rámci celkového „balíku“ nového uspořádání vztahů církve a státu, a ne mimo něj. Součástí toho je vrácení majetku, který přímo souvisí s vlastními církevními činnostmi a který umožní církvím samostatně a po domyslení všech přímých i nepřímých, dnes tušených i netušených souvislostí církevní funkce na státu nezávisle vykonávat. Dovedu si představit, že mezi takový majetek patří kostely, kláštery, obydlí duchovních, posvátná a poutní místa nebo knihovny a některé další věci. Nedovedu si představit, proč by tam měly patřit tisíce hektarů lesa, a neumím pochopit, proč by tam patřit měly.

Opakuji, že jsem nikdy nevysvětloval částečný návrat majetku církvím jen jako pouhé zmírnění křivd, ale vždy jsem jej viděl v kontextu změny postavení církví v naší společnosti. Mají-li být církve nezávislé duchovně, musí být maximálně nezávislé i hmotně. Ke své činnosti potřebují i majetek, a to je konečným předpokladem pro dosažení odluky církví od státu, o což usiluje vláda i církve. Neza-

pomeňme na to, že ani potom se stát plně nezřekne své hmotné pomoci. Bude se starat o ty církevní objekty, které budou národními kulturními a historickými památkami. A bude hmotně pomáhat církvím i v jiných směrech, ovšem podle stejných pravidel a za stejných podmínek, jako kterékoli jiné duchovní, humanitární či vzdělávací instituci. Ať již budeme či nebudeme obviněni z nedostatku „duchovního smyslu“, nemůžeme zvýhodňovat církve proti jiným institucím.

31. 5. 1993

Tripartita – model pro budoucnost nebo transformační přežitek?

Pozoruhodnou součástí Špidlovy „penzijní reformy“ (spíše antireformy) je návrh na zřízení nových, resp. dalších tripartitních orgánů, které by řídily další jeho vynález – Sociální pojišťovnu. Tripartitní mechanismus, který je typickým neokorporativistickým produktem, se má podle představ našich socialistů nikoli omezovat, nýbrž rozšiřovat, což je pro všechny liberály a zastánce parlamentní demokracie naprosto nepřijatelné.

Tripartita, neboli orgán tzv. sociálního partnerství, představuje místo, kde obvykle zasedají zástupci zaměstnanců, zaměstnavatelů a vlády. Vznikla v evropských zemích v 50. letech jako reakce na rozvrácení ekonomiky a společnosti II. světovou válkou. K další „tripartitní vlně“ došlo v 60. a 70. letech, kdy zklidněná a prosperující západoevropské země zachvátila nová, nečekaná vlna stávek. Od 80. let se však víra v užitečnost tripartity viditelně snižuje. Právě proto ji socialisté chtějí vrátet zpátky.

Ačkoli tripartity zpravidla nemají bezprostřední rozhodovací pravomoc a oficiálně hrají pouze „konzultativní“ roli, problém je v tom, že tím dochází k obcházení standardních politických mechanismů. Zájmové skupiny (odborníky, podnikatelé) díky tomu ovlivňují politiku státu vlastně dvakrát – jednou přes své poslance a podruhé v této specializované instituci. Problematickým bodem je také reprezentativní monopol a privilegované postavení vyvolených účastníků tohoto „sociálního dialogu“. Většina tripartit navíc nekoná žádná veřejná zasedání, což výrazně snižuje jejich transparentnost.

Česká tripartita sehrála na počátku transformace do jisté míry pozitivní úlohu tím, že pomohla překlenout tíživé období počátků ekonomické reformy a udržet sociální smír, i když přispěla k prosazení zákonů, které by asi jinak vzniknout nemohly a které nás dnes nemálo trápí. Čím více času nás však dělí od těchto „revolučních“ dob, tím více vzniká potřeba nového ujasnění jejího statutu.

Tripartita může být diskusní arénou, ale přítomnost vysokých vládních představitelů v ni je zbytečná, neboť se tím vyvolává dojem, že se v tomto orgánu spolurozhoduje o hospodářské a sociální politice. A to není, resp. by neměla být pravda.

Některé země v západní Evropě se bez organizované tripartity obejdují. Např. ve Španělsku a Řecku probíhá sociální dialog mimo takto institucionalizované fórum a nezdá se, že by tyto státy trpěly nějakou sociální katastrofou. Rovněž v Německu se kolektivní vyjednávání vede na odvětvové úrovni, nikoli na úrovni celonárodní. V Belgii institucionalizovaný sociální dialog sice existuje, ale vláda se ho neúčastní (jde tedy o bipartitu – podobnou tomu, jak existovala u nás v polovině devadesátých let).

Českou tripartitu bychom měli začít vnímat jako pomocnou instituci pro přechodné období, nikoli jako trvalý a kompetenčně bobtnající orgán, jak o něj usilují čeští socialisté. Vláda by měla z tripartity opět odejít a uvolnit prostor autentické dohodě zástupců zaměstnanců a zaměstnavatelů o problémech, které je trápí. Tripartita transformovaná na bipartitu by navíc měla být založena na striktní zásadě dobrovolnosti a neměla by být v zákoně.

„Kolektivní vyjednávání“ na celonárodní úrovni mezi vládou, zaměstnanci a zaměstnavateli je v každém případě umělým a nešťastným institutem, který vytváří paralelní instituci politického systému, vtahuje privilegované skupiny do procesu kolektivního rozhodování a naplňuje tak odvěký sen všech korporativistů. Liberálové a všichni zastánci zastupitelské demokracie by se proti tomu měli důsledně ohrazovat.

21. 7. 2001

Směřuje Česká republika ke korporativismu?

Když se u nás nedávno v parlamentu volila Rada České televize, došlo k příznačnému jevu: rada ještě nebyla zvolena, stále se jen spekulovalo o možných kandidátech, ale zástupci televizních zaměstnanců již dopředu ohlašovali, že se jim líbí někdo jiný, a že když v Radě nebude sedět právě on, Rada nebude důvěryhodná a nezávistlá. Nepovažuji to za náhodu nebo výjimku. Je to jeden z nepřehlédnutelných důkazů, že v České republice dochází k zesilování korporativistických tendencí, na což upozorňuji již řadu let. Neslyším na to však ani od politiků, ani od akademiků či publicistů téměř žádnou reakci, což mne velmi zneklidňuje. Postoje našich televizních zaměstnanců jsou totiž jen špičkou daleko většího ledovce. Korporativismus se na nás totiž v poslední době valí z mnoha stran.

Možná, že jsme to nedostatečně vysvětlili. Proto pár základních charakteristik. Obecně bývá korporativismus definován jako systém zprostředkování, propojení a koordinace zájmů mezi vládou a omezeným počtem povinných, nekonkurenčních, hierarchicky seřazených a velmi dobře organizovaných institucí a sdružení. Nejčastěji jde o různé profesní a zaměstnavatelské svazy, které jsou uznány, licencovány či dokonce vytvářeny státem, který jim – pod heslem úsilí o ideál sociální harmonie – garantuje velmi výhodný monopol na vyhrazené části společenského prostoru.

Korporativismus nahrazuje a ve své rozvinuté podobě přímo eliminuje parlament. Díky tomu přestává být parlament místem, kde dochází ke klíčovým jednáním a k rozhodujícímu hledání, příp. nalézání kompromisů. Zatímco v pluralistickém modelu demokracie vstupují zájmové skupiny do politického procesu „jen“ prostřednictvím lobování a na politické subjekty působí zvnějšku, korporativismus vychází ze stálé spoluúčasti těchto skupin na řešení každodenních problémů a vtahuje je – neboli inkorporuje je – dovnitř státu.

Největší sklon k preferenci tohoto společenského uspořádání mají socialisté, kteří vždy a všude chtějí posílit moc odborů a kteří jim chtějí přisoudit konstitutivní úlohu při vytváření politiky státu.

K nim se však – bez domýšlení důsledků – připojují všichni ti, kteří nejsou spokojeni s fungováním zastupitelské demokracie založené na soutěži politických stran a všichni ti, kteří by si zcela naivně a idealisticky přáli odstranit z politiky spory a konflikty a kteří se s tímto úmyslem snaží vytvářet instituce, které mají společenské otázky řešit „mírumilovněji“ či „konsenzuálněji“ než jak je tomu běžné v parlamentní demokracii.

Do dějin západní demokracie vstoupil korporativismus v několika fázích a v několika variantách. V 19. století to byl nejdříve tzv. „organický korporativismus“. Tehdy šlo o kritiku liberálního kapitalismu, přicházející převážně od tradičních řemeslníků a zemědělců. Jejich nejvýraznějšími mluvčími se stali katoličtí intelektuálové. I těm se nelíbil tehdejší „vypjatý individualismus“, převládající hluboká sociální nerovnost a ostré konflikty rané fáze dickensovského kapitalismu. Proto volali po znovuoživení „organického řádu“, založeného na harmonii mezi státem a společností.

Druhou fází byl tzv. „organizovaný kapitalismus“ či „státní korporativismus“, který dosáhl svého vrcholu v meziválečném období dvacátého století. Mussolini (mimochodem také bývalý socialista) tehdy v Itálii odstranil stranicko-politickou reprezentaci, opustil princip zastupitelského mandátu a nahradil ho soustavou privilegovaných korporací. Komora těchto korporací neboli svazků (tzv. fasci) byla sice formálně volena přímo, ale ve skutečnosti nešlo o nic jiného než o schválení jednotné kandidátky, vypracované Velkou fašistickou radou, do níž své kandidáty navrhovala jednotlivá profesní sdružení (korporace). Ve více demokratické variantě se korporativismus objevil ve formě tzv. „sociálního korporativismu“, který měl pomoci řešit ekonomické a politické krize některých liberálně demokratických režimů po II. světové válce (Švédsko, Rakousko).

V 60. a 70. letech došlo k renesanci korporativismu, která bývá označována jako neokorporativismus. Tehdy se zrodily tripartity – jako speciální instituce, v nichž zasedají privilegovaní zástupci zaměstnavatelů, zaměstnanců a vlády. Dohadují se tam zejména o růstu mezd, o pracovním zákonodárství a o sociální politice. Zájmové skupiny (odborníky, podnikatelé) tak ovlivňují politiku státu vlastně

„dublovaně“, jednou přes své poslance a podruhé v této specializované instituci či jejím prostřednictvím.

Tato nová forma korporativismu, která se šíří moderní západní společností jako zhoubný nádor, je nebezpečná i tím, že některé její projevy – např. právě tripartita – připadají leckomu zcela samozřejmé. Proti tomuto postoji by však měli vystupovat nejen všichni důslední liberálové, ale i všichni ti, kteří věří v hodnotu zastupitelské demokracie a kteří nechtějí dopustit rozparcelování státu ve prospěch privilegovaných zájmových skupin.

„Tripartitní korporativismus“ snad může být alespoň trochu funkční a obhajitelný v situaci nezbytných radikálních změn, kdy je třeba uchovat základní společenský konsensus a sociální smír. Nebezpečným se však stává v okamžiku normálního vývoje, kdy překračuje či porušuje pravidla fungující zastupitelské demokracie a kdy vytváří paralelní politické struktury. Funguje-li tripartita jako diskusní fórum, kde si zástupci zaměstnavatelů a zaměstnanců (byť vyvolení) vyměňují názory na sociální otázky, nic se neděje. Pokud však mají v jejím rámci zájmové skupiny možnost spolurozhodovat o hospodářské či sociální politice státu, je to naprosto nepřijatelné.

Vhodným příkladem toho, kam až může korporativismus vést, je sousední Rakousko. Obchodní, zemědělské, dělnické a další profesní komory jsou tam organizovány na všech administrativních úrovních a členství v nich je pro všechny občany (s výjimkou státních zaměstnanců) povinné. Vliv těchto komor na politiku státu je obrovský.

Jiným příkladem korporativistického zkosnatění je (a hlavně bylo) Švédsko, kde se také vytvořila úzká spolupráce sociální demokracie a největšího odborového svazu v zemi. Parlament tam plnil více méně jen formální úlohu, neboť o podobě zákonů rozhodovaly specializované komise, složené ze zástupců politických stran a nejvýznamnějších zájmových skupin. Zákony se – až do 70. let – vyráběly fakticky „na objednávku“ těchto zájmových skupin, což vedlo k vysokému státnímu zadlužování a k rozsáhlé redistribuci. Mimo jiné proto patří Švédsko dodnes k zemím s největšími daněmi na světě.

Naproti tomu ve Velké Británii a Spojených státech, které dů-

sledně vycházejí z pluralistického modelu demokracie, mohou zájmové skupiny legislativní proces ovlivňovat, nikoli však o něm spolurozhodovat. I tam si příslušníci různých zájmových skupin samozřejmě velmi dobře uvědomují, že se koncentrované zájmy prosazují lépe než zájmy rozptýlené. Nikdy však nejdou tak daleko, aby pro zprostředkování svých parciálních zájmů obcházeli parlament a aby vytvářeli paralelní politické struktury. Politický systém jim to nedovoluje.

Pro nás bohužel korporativismus už dávno není jen zajímavým teoretickým tématem. V poslední době jsme svědky velkého zesílení korporativistických tendencí, které jsou však téměř nediskutovány nebo dokonce nestřeženy.

Výrazný prvek korporativismu k nám přišel v 90. letech právě ve formě zmíněné tripartity. Tu jsem od počátku vnímal jako zásadní nesystémový prvek a od samotného počátku jsem se s ní nechtěl smířit. V polovině devadesátých let jsme se ji pokusili změnit na bipartitu, protože jsme byli přesvědčeni o tom, že je přítomnost vysokých vládních představitelů v debatě mezi zástupci zaměstnanců a zaměstnavatelů zbytečná a že přispívá k vyvolání dojmu, že se v tomto orgánu spolurozhoduje o hospodářské a sociální politice. A to jsem si nikdy nepřál. Špidlova ČSSD to bohužel mezitím vrátila zpátky, ale tripartitou to nekončí. Prototypem korporativismu je Rathova Lékařská komora nebo Duškovy Železničářské odbory, ale např. i Konference rektorů a další podobné organizace.

Jiný, neméně vážný náběh na korporativismus u nás předvádí část intelektuálů, snažící se hovořit za tzv. „občanskou společnost“. I tito lidé nechtějí veřejné záležitosti jen ovlivňovat silou svého hlasu (ve volbách i v médiích), nýbrž o nich chtějí rozhodovat přímo. Jakkoli je jejich sdružování do různých Impulsů, studentských výzev a podobných iniciativ samo o sobě zcela legitimní (je pochopitelné, že se tito lidé snaží „koncentrovat“ svůj vliv a tím jej posílit), nebezpečné je to, že jejich protagonisté chtějí touto cestou likvidovat přirozenou heterogenost a nutnou, přirozenou a zdravou konfliktnost zájmů uvnitř společnosti. Pro artikulaci a agregaci zájmů používá zastupitelská demokracie politické strany, které zprostřed-

kovávají přirozeně existující konflikty a protikladnost zájmů. Představa, že by univerzity, odbory a profesní svazy měly vytvářet „paralelní instituce“, které budou spolurozhodovat o tom, co je či není ve veřejném zájmu, je typicky korporativistická a stoupenci pluralitní demokracie by proti ní měli vystupovat zcela zásadně.

Jedním z posledních projevů korporativismu byla nedávná „kri-ze“ kolem České televize. Zaměstnanci televize, tj. určitá, jasně definovaná zájmová skupina, si svůj spor se zaměstnavatelem řešili přes parlament, který bleskurychle (a poněkud nedůstojně) splnil jejich požadavky. Šlo o korporativismus spíše spontánní než organizovaný, ale byl to nesmírně nebezpečný precedent. Kdyby zaměstnanci v podnicích rozhodovali, kdo bude jejich ředitelem a co bude napsáno v tom či onom zákoně, demokracie by se brzy proměnila v anarchii.

Obhájci korporativistických modelů často mluví o potřebě konsensu. Tvrdí, že je pro stabilitu státu nezbytné, aby nejdůležitější společenské skupiny zasedly společně a aby konsensuálně rozhodly o směru, jímž se bude země ubírat. Politické elity by měly otupovat hroty sporů, měly by se přestat „hašteřit“ a měly by hledat spíše to, co spojuje, než to, co rozděluje. To je však jen hezký sen.

Po pádu komunistického režimu byl celonárodní konsensus ohledně základního směřování země velmi potřebný. Všeobjímající Občanské fórum v Československu či politika „kulatých stolů“ v Polsku a Maďarsku umožnily pokojný přechod od starého režimu k demokracii. K přijetí základních politických a ústavních reforem bylo široké podpory třeba a je proto přirozené, že existovala potřeba „národní jednoty“.

V „normální“ situaci, v níž se nachází většina západních demokracií (a jsem přesvědčen, že dnes už i Česká republika), kdy se řeší „jen“ otázky všedního dne, širokého celonárodního konsensu třeba není. Je žádoucí elementární shoda na pravidlech hry v politice a na hodnotách liberální demokracie (občanská a politická práva, princip zastoupení, princip většinového rozhodování apod.), nikoli však na konkrétních politikách. Otázky, zda mají být daně nízké či vysoké, nemocnice státní či soukromé a ekologické limity přísnější či

mírnější, jsou věčným sporem mezi pravíci a levíci všude na světě. Organizovat „kulaté stoly“ kvůli těmto věcem by bylo bláhové a naivní. Existují sice případy, kdy i v západních demokraciích používají politické elity v konkrétních politikách konsensuální strategii, ale jsou to spíše výjimky.

Strana, kterou reprezentuji, programově vychází z pluralistického modelu demokracie, nikoli z modelu korporativistického. To je skutečný důvod, proč jsme pro jednokolový většinový systém, proč trváme na principu zastupitelské demokracie a proč se bráníme vtahování privilegovaných zájmových skupin do politického rozhodování. Je to pro nás věc naprosto fundamentální.

Korporativisté se ke své doktríně málokdy explicitně hlásí, neboť byla více než dostatečně zdiskreditována italským fašismem. Ale lidé bohužel zapomínají nebo si věci nepropojují. Proto jsou tytéž nebo velmi podobné požadavky pod novými nálepkami nastolovány stále znovu. Korporativisté věří v hierarchicky řízenou společnost a ve svém boji proti liberálnímu kapitalismu se snaží znovuobnovit solidární, harmonickou, organickou společnost, nicméně společnost řízenou vyvolenými. Rozdíl mezi „státním“ korporativismem italským a „demokratickým“ korporativismem švédským není z tohoto hlediska až tak důležitý: zatímco první typ byl antiliberalní, druhý je „postliberalní“. Oba v konečném důsledku ničí individuální svobodu a zastupitelskou demokracii. A to musíme připomínat stále znovu. Proto je třeba proti korporativistickému systému, favorizujícímu privilegované zájmové skupiny, stavět pluralistickou demokracii, založenou na soutěži politických stran.

Korporativismus je nebezpečím dnešní doby v nemalé míře i pro svou zdánlivou nevinnost. Zatímco socialisté chtějí „bohatým brát a chudým dávat“, korporativisté předstírají, že mluví „za celou společnost“, že se dovolávají „celonárodního konsensu“ a že chtějí „sociální harmonii“. Fakt, že při tom pro zprostředkování zájmů vytvářejí paralelní instituce a že nahrazují parlament a vládu nevolenými orgány, zůstává skryt. O to hrozivější však bývají jeho následky.

28. 7. 2001

Čím více neziskových organizací, tím více demokracie?

K mému překvapení tyto a podobné věty u nás v poslední době někteří lidé říkají stále častěji. Pan Ivan Medek v televizi prohlásil, že neziskové organizace „jsou právě to, co vytváří demokratickou společnost“. Já jsem si – pravděpodobně naivně – dosud myslel, že demokratickou společnost určuje vysoká míra svobody lidí, neexistence tajných policíí a všemocných stranických sekretariátů, neexistence vedoucí úlohy jedné strany, neexistence ostatných drátů na hranicích, svoboda sdružovací a spolčovací a další věci tohoto typu. Teď jsme najednou přesvědčováni, že je tomu úplně jinak.

Ať mě nikdo nechytá za slovo. To, že v demokratické společnosti existuje naprostá svoboda občanů, aby se sdružovali – podle svých vlastních zájmů - s kým se sdružovat chtějí, je banální trivialita a o tom, alespoň předpokládám, nikdo žádný spor nevede. Ukotvení každého z nás – ještě navíc k přirozenému ukotvení v rodině, v zaměstnání, mezi sousedy, v neformálním kruhu přátel – nás definuje, obohacuje, spojuje s dalšími a právě tím je vytvářeno ono obdivuhodné předivo lidské společnosti. Proto jsem členem určité politické strany, proto jsem např. členem České společnosti ekonomické, proto jsem členem tělovýchovné jednoty Slovan Banka, proto jsem členem tenisového klubu ČLTK, proto jsem členem českého PEN-klubu a určitě bych ještě něco našel (včetně řady organizací mezinárodních). Toto nikdo nikomu nezakazuje a nikdo nikoho do těchto organizací, klubů, spolků vstupovat nenutí. Málem bych zapomněl, že jsem dokonce založil neziskovou Nadaci Václava Klause (ale nemám na ni čas).

Nechápu, proč se vytváří nový politický problém. Tzv. nezisková právnická osoba bývá nejčastěji chápána (a svými zastánci obhajována) jako organizace založená k zajišťování obecně prospěšných služeb (humanitární péče, kultura, sociální péče, sport, věda ad.). Za to, že tyto sužby poskytujeme, nebývá její příjem zdaňován

a může být proto znovu použit stejnou organizací pro stejné účely. Chtěl bych zdůraznit, že instituci tohoto typu v naší pluralistické, demokratické společnosti jistě potřebujeme, že už ji dokonce máme (existuje přes 6000 nadací!) a čím rychleji pro ni připravíme kvalitní zákonodárství, tím lépe. V tom jistě žádný spor není. Zdá se mi, že nám někdo bojem za neziskové organizace chce stále říkat, že co pro zisk jest, to od ďábla jest, čímž se chce říct, že „neziskové“, neboli ziskem nemotivované chování a jednání je apriori lepší než jednání ziskem motivované. Nebojme se přiznat, že je to čirý ideologický a proto legitimní spor. Já tuto nedůvěru vůči zisku nesdílím a doufám, že ji čtyřicet let socialismu definitivně zdiskreditovalo drtivě většině z nás. Ti, kteří nemilují Adama Smitha (a tím i současnou dominantní společenskou vědu), si pravděpodobně myslí, že na odměnu se neohlížející altruismus přináší více. Já jsem spíše přesvědčen o tom, že dokonale ziskově vedená nemocnice na Západě i ziskově motivovaný zubař u nás bývají mnohokrát lepší než to, co jsme zažívali v socialistickém zdravotnictví v minulosti, a než to, co je nám slibováno pod heslem neziskových nemocnic dnes.

Další zásadní problém vidím v tom, že se obhájci neziskových organizací tváří, že přesně vědí, co je obecně prospěšné a že nám to chtějí vnucovat. Je to opravdu tak jednoduché? Je např. sport obecně prospěšný? Já sport miluji a celý život jsem se mu (a to dodnes) vášnivě věnoval, takže určitě nejsem proti sportu zaujatý. Ale přesto, nevím, zda ho provozuji (já i další lidé) proto, že je obecně prospěšný, nebo proto, že je prospěšný mně (a jim)? Je obecně prospěšné naučit každého plavat nebo i každého lyžovat? Má být lyžařská škola klasickou, tedy ziskovou firmou nebo organizací neziskovou? Definice obecně prospěšného je věc strašlivě těžká a netvaříme se, že nikoli.

Veřejně prospěšné věci má primárně zabezpečovat stát (či obec), protože jde o věci skutečně občanské a jedině tyto instituce nás občany – na základě demokratických voleb – zastupují. Nepleťme si to se spolky různého druhu, kde se jedná „pouze“ o věci vzájemně prospěšné. Zaslouží si veřejnou podporu (např. formou neplacení daní na úkor ostatních občanů, kteří je platí) aktivita klubu, výhod-

ná pouze pro jeho členy či podílíky? Kdo tento problém bagatelizuje, nemluví pravdu.

Zříká-li se stát části daňových výnosů od jedněch občanů, ochuzuje jiné občany o služby, které jim sám na základě daňových výnosů poskytuje (armáda, policie, soudnictví, školství, sociální zabezpečení atd.). Je to správné? Nakolik to má dělat?

Má-li ze stejných důvodů - stát dovolovat, aby lidé mohli neziskové organizace sponzorovat před zdaněním, tedy na úkor toho, co zaplatí svými daněmi na věci skutečně společné? I to jsou strašně těžké otázky.

To všechno má samozřejmě navíc i svou transformační, tedy dočasnou stránku. Má stát organizace, které věčně to této skupiny dnes patří a které existují ve formě rozpočtových nebo příspěvkových organizací, „dát“ těm, kteří je dnes vedou nebo v nich pracují, místo toho, aby je standardně privatizoval?

Jsem zásadně pro druhou variantu a jsem přesvědčen, že při jejím přijetí významná část dnešního zájmu o neziskové organizace skončí.

Otázek tohoto typu - vůbec ne lehkých - je spousta. Nechápu, proč z nás ti, kteří si je nepřipouštějí, dělají málem odpůrce demokracie.

16. 5. 1994

Co je to politická nezávislost?

Když jsem se v neděli večer vracel domů z televizního pořadu NA-OSTRO - byla téměř půlnoc - trochu jsem se na sebe zlobil. Měl jsem pocit, že jsem panu senátoru Fischerovi a televizním divákům dostatečně jasně, srozumitelně a konkrétně nevysvětlil, proč považuji onu takzvanou nezávislost politiků za falešný produkt či projekt. Mám sice dojem, že už to řada z nás řekla tisíckrát, ale je to asi třeba stále znovu opakovat.

Musím vyjít z důrazu na odlišení osamocené jednotlivce (sólisty) a jednotlivce zasazeného do širší skupiny, která ho spoludeterminuje. To je klíčové. Nestačí znát koníčky, rodinné poměry či publicistickou činnost toho či onoho jednotlivce. Je třeba o něm mít pevnější záruky. Proto vznikly politické strany, proto přetrvávají, proto už po staletí získávají (nebo nezískávají) důvěru voličů. Volič se v nich může zmylit a jím preferovaná strana mu může připravit nemalé zklamání. Je to ale mnohem méně pravděpodobné než zklamání ze sólujícího jednotlivce a to proto, že je politická strana kolektivem mnoha lidí. Ti se vzájemně kontrolují, spolu soutěží, spolupracují, navzájem se posilují a inspirují. Je kolektivem lidí, které spojuje něco více než jen záliby či povahové vlastnosti. Spojují je základní programové hodnoty, ideje, pohled na svět. V takovém prostředí se útok, výkyv či selhání jednotlivce kompenzuje spolehlivostí, či dokonce pouhou setrvačností jeho kolegů. To u nikomu neodpovědných a nikam nepatřících jednotlivců není.

Někdy mám pocit, že nám obhájci tzv. nezávislosti chtějí namluvit, že politické strany vznikly jen proto, aby okupovaly či kolonizovaly náš veřejný prostor. Není tomu tak. Strany nikdo nevymyslel, nepřišly zvenčí. Jsou produktem chování voličů. Jejich vznik si „objednal“ volič, který nechce spoléhat na mělké zakotvení jednotlivce a který chce spíše podpořit myšlenku, sílu, duchovní proud, způsob vidění světa. Volič totiž potřebuje něco, co přetrvává, co má svou oporu v dlouhodobé existenci. Každý volič v Británii či USA možná ví, zda ten či onen jednotlivý kandidát podpoří potraty, ale ne-

může vědět, jak se zachová v tisících příštích neznámých situacích. O politické straně to volič ví nejen na základě znalostí jejího programu, ale především na základě své dlouhodobé zkušenosti. Proto může odhadovat, jestli budou labouristé či republikáni spíše pro či proti ve věci školného, nošení zbraní, postoje k čínským komunistům, pravomocí policie a v tisíci dalších modelových, ale i nemodelových a velmi unikátních věcech.

Jistě lze uplatnit námitku, že se na kandidátkách stran „vezou“ lidé, kteří do nich možná ani nepatří, kteří se za ně alibisticky schovávají a kteří jejich program nechtějí a nedrží. Ve vlastním životním zájmu se ale musí každá strana starat o to, aby s tímto jevem bojovala. Kdyby to nedělala, zanikl by hlavní důvod, proč by ji lidé měli volit. Naproti tomu oni tolik vychvalovaní nezávislí žádný korektiv nemají a jsou proto náchylní udělat to, co je zrovna v módě a pohybovat se podle aktuálních nálad veřejnosti.

Nebojuji proti kandidatuře nezávislých. Je na voličích, v jakém poměru „namixují“ svou přízeň mezi politické strany a nezávislé. Věřím však, že rozumný volič vsadí spíše na jistotu než na sólisty. Proti čemu však musím vystupovat, je jakási adorace, zbožštění nezávislosti, jak to dělá značná část médií, a současné neustálé útoky na politické strany.

O jednotlivých politických stranách si mohu myslet (a také myslím) své. Mohu kritizovat jejich programy, jejich lídry či jejich praktické kroky. Všechny důležité strany však mají ve společnosti své zakotvení, mají své příznivce, své dobrovolné členy a své demokratické vnitřní prostředí. Jejich politiku nemusím mít rád, ale respektuji, že víceméně věrně vyjadřují pocity a názory svých členů a voličů. Proto nepřijímám kritiku o jakési moci stranických sekretariátů. Nic takového neexistuje. Sekretariáty našich stran mají pár účetních, řidičů, manažerů a sekretářek. Skutečný vliv mají pouze demokraticky zvolení členové stranického vedení a dalších orgánů.

Dosud mi nikdo nevysvětlil, na čem je nezávislý onen nezávislý politik. A proč chtějí být nezávislí nezávislími? Asi proto, že je přehledný stranický systém, odvozený od voliče a od skutečného rozložení politických nálad ve veřejnosti, hlavní překážkou jejich plá-

nům řídit společnost. Jsou to lidé, kteří by své vize o dobru, štěstí a spravedlnosti strašně rádi prosadili přímo, ale „hloupý a nezralý“, stranami ovlivněný volič jim to pořád kazí. Proto by rádi vytvořili tiché spojenectví „osobností“ napříč politickými stranami spolu s osvícenými „nezávislými“, které by bylo protiváhou standardního, starého dobrého a osvědčeného systému politických stran.

Politická strana není nadávka a nedopusťme, aby se jí stala. Sama o sobě je jen nositelem a realizátorem politických myšlenek (ať už dobrých či špatných – to ať rozsoudí volič). Není to ani spasitel, ale ani jakési zločinné spolčení dopředu onálepkovatelné černou známkou. I mezi nezávislými kandidáty jsou lidé dobří i špatní. Ve volbách ale nevolíme jen mezi dobrými a špatnými lidmi, volíme hlavně mezi dobrou a špatnou politikou. A já tvrdím, že ona údajná nezávislost není a nemůže být zárukou žádné konzistentní, tedy i dobré politiky.

27. 10. 2000

Tolerance a netolerance v literatuře i jinde

Zjednodušená představa, že tolerance znamená „pouze“ vznesení bohulibého, a snad nikým nezpochybnovaného požadavku, že lidé k sobě mají být navzájem slušní a hodní a že se mají respektovat a že si mají vážit jeden druhého, je sice v principu správná, ale současně natolik prázdná a zavádějící, že vyžaduje určité upřesnění či doplnění. Aby bylo možné o tomto tématu přemýšlet bez těchto zjednodušení, bude snad užitečné podívat se trochu do historie a připomenout si, kdy a v jaké souvislosti se tento pojem v Evropě vůbec prvně objevil.

Stalo se tak v 17. století, tedy na prahu osvícenství, v období poznamenaném náboženskými spory, které nebyly vůbec mírumilovné a „tolerantní“ a které na sebe velmi často braly násilnou podobu – a to jak ve sporech uvnitř jednotlivých zemí, tak ve sporech mezi nimi navzájem. Otázka tehdejší doby proto zněla zhruba takto: jakým způsobem se má stát a jeho instituce chovat k jednotlivým náboženským myšlenkovým proudům a k nejrůznějším uskupením, do nichž se jeho občané na těchto základech sdružovali. Do té doby uplatňovaná zásada „*cuius regio, eius religio*“ vedla k nesmírnému utrpení těch, kteří se odvažovali vyslovit svou pravdu nahlas, a vedla k dlouholetým válečným konfliktům a k mocenskému znásilňování celých národů. To právě Češi zažili nejednou na vlastní kůži a nemají na to nejlepší vzpomínky. I díky tomu mají k úvahám o toleranci dnes co říci. Výzva k toleranci a tedy k jisté vzájemné smířlivosti byla historicky poprvé nastolena ve vztahu státu a církví, resp. náboženských vyznání, tedy jako *tolerance náboženská*. Stát, jehož posláním je umožňovat a ve velmi omezeném smyslu svou aktivitou snad i rozmnožovat *pozemské blaho* svých vlastních občanů (ať jako liberálové zastáváme jakkoli kritický názor na tuto jeho funkci), nemá právo zasahovat do *záležitostí nepozemských*, tedy „věčných“, do záležitostí týkajících se spásy duše člověka. To musí být plně a výlučně v kompetenci lidí samotných, tedy v kompetenci občanů, a občan se tohoto svého primárního práva nesmí nikdy

vzdát a nesmí je nikdy svěřit jakkoli osvícené státní instituci. Kdykoli se to stalo, výsledek byl zničující – ve stoletích minulých, ale neméně ve století dvacátém.

Protože je náboženské vyznání jen jednou variantou či jednou dimenzí osobního přesvědčení či osobního světonázoru, pojem tolerance byl nastupující sekularizací duchovního života postupně rozšiřován i mimo náboženskou oblast. Šlo o toleranci člověka (jednotlivce) a státu (a jeho institucí) k „ismům“ nejrůznějšího typu. Díky tomu začalo být, alespoň v Evropě, více a více přijímáno, že stát nemá právo do této sféry zasahovat ani tak, že by jednomu přesvědčení, jednomu světonázoru dával zřetelně přednost (např. povyšoval by jej na státní ideologii) a že by zároveň jiná přesvědčení – prostředky, které má k dispozici, to znamená prostředky mocenskými – potlačoval.

Problém je samozřejmě v tom, že „mít“ určité přesvědčení, něco si myslet je pro leckterého občana příliš málo. Chce mít navíc šanci, aby měl možnost své přesvědčení veřejně hlásat, aby měl možnost získávat pro ně jiné, aby se mohl pokoušet své bližní o své pravdě přesvědčit. I toto bylo více méně všeobecně přijato a otázkou se stalo jediné to, jaká omezení jednotlivců v tomto hlásání jejich individuální pravdy zvnějšku formulovat. Např. co s přesvědčením, které je zřetelně nasměrováno k tomu, aby se mocenskými prostředky prosazovalo na úkor jinak smýšlejících a aby tak zasahovalo do jejich svobody? S tímto problémem zápasí demokratické státy až do dnešní doby a nedávný vznik extrémních politických hnutí i v těch na první pohled nejdemokratičtějších zemích Evropy je více než varovný. Je štěstím, a současně dobrým vysvědčením, že tato hnutí u nás zatím přílišnou odezvu nenacházejí.

Začneme-li se dívat na zdánlivě triviální koncept tolerance v této obecnější rovině, je zřejmé, že *tolerance v žádném případě neznamená výzvu k pasivitě a lhostejnosti*, že z ní neplyne požadavek ve všem všudy smířlivě trpět jiné názory, že tolerance nežádá nevzdorování názorům, které pokládáme za mylné, zvrácené, škodlivé. Povinností tolerantního člověka je pozorně naslouchat druhému, snažit se pochopit oč mu jde. Povinností je zvažovat, zda tyto názory přes vněj-

ší odlišnost nějak neoslovují i mne, třeba v tom směru, abych znovu zvážil nebo dokonce zcela revidoval svá původní východiska. Naslouchat je třeba, ale jakmile dojdou k závěru, že jsem pochopil a že to, oč druhému jde, je neslučitelné s mým přesvědčením nebo s empiricky ověřitelnými poznatky, mám nejen právo, ale přímo povinnost veřejně ukázat, v čem se mýlí, a pokusit se o tom přesvědčit ostatní. V tomto smyslu musí jít falešná smířlivost stranou, protože důslednost lidského chování nesmí znamenat toleranci k omylům, nepravdám, zlu, prostě k něčemu špatnému. Vystoupení proti nim je povinností každého z nás.

Tolerance je primárně osobním postojem, sekundárně však záležitostí institucionální. Stát musí zajistit základní institucionální předpoklady pro svobodnou výměnu a konfrontaci názorů, která sama o sobě může být – a často i bývá – velice ostrá. Zvláštní a významná úloha v tomto institucionálním pohledu připadá základním demokratickým institucím, otvírajícím prostor politické pluralitě, zejména parlamentu a svobodnému tisku. Ty umožňují

- aby každý mohl hlásat své názory bez vnějšího omezování a donucování
- aby nikdo neměl právo rozšiřovat svou svobodu na úkor svobody svého bližního
- aby se ve společnosti prosadilo to, co získá podporu většiny občanů
- a aby tím nebylo ohroženo právo menšin setrvávat na svých názorech a pokoušet se je v rámci institucionálně zajištěné svobody prosazovat.

Používáme-li těchto hledisek, ukazuje se, pro někoho možná trochu překvapivě, že tolerance ani tak neznamená všeobjímající idylu vzájemného chápání se, uznávání se a poklepávání se po ramenech, jako spíše pozitivní formu řešení společenských konfliktů, jako pravidla vzájemné komunikace lidí s různými názory a protichůdnými zájmy, lidí, kteří spolu nesouhlasí a kteří spolu leckdy ani osobně dobře nevycházejí. Tolerance je nepochybně postavená i na důvěře. Na důvěře, že druhého člověka lze získat pro dobrou věc, a že se naopak žádný člověk pro věc špatnou, zavrženíhodnou, natrvalo získat nedá.

A je založena na předpokladu, že setrvávání na chybných, nepravdivých názorech je v první řadě záležitostí omylu, nikoli zlé vůle. Tento širší pohled tak poukazuje k věcem, které jsou „před“ a „nad“ toleranci, tedy k nejobecnějším křesťanským základům naší civilizace.

Tento sborník je věnován spíše literatuře, než člověku a společenským institucím, a proto bych chtěl – zdůrazňuji, že jako čtenář literatury, nikoli jako její tvůrce – i k tomu říci pár slov. Literatura je, pokud jde o toleranci, poněkud zvláštní případ. Umělecká díla, artefakty, nemají tu povahu, že by jedno vylučovalo nebo popíralo druhé, i když jejich autoři mívají sklon právě toto dělat a i když nic jako „čisté“ umění jistě neexistuje. Životní názor umělce se v jeho díle – ať si to přeje či nepřeje – vždy nějakým způsobem odráží. O toleranci by tu tedy bylo možné hovořit jen ve velmi přeneseném slova smyslu. Také proto, že záliba člověka v konkrétním uměleckém díle, ale i to, že ho jiná, třeba všeobecně uznávaná díla nechávají lhostejnými jsou věci navýsost soukromé a, jak se každý umělec mnohokrát přesvědčil, jakékoli vnější přesvědčování tu mnoho nepomáhá. Zvláštností je snad onen poněkud nepředvídatelný proces, v němž se jednotlivým uměleckým dílům nebo celým uměleckým směrům a proudům dostává nebo nedostává všeobecného uznání, a zvláště pak úloha umělecké kritiky v tomto procesu. Ani kritika totiž nikdy není a nemůže být „čistou“ kritikou, tedy něčím bez hodnotové předpojatosti. Člověk – a tedy i literární kritik – má v zásadě právo na to, aby se mu některé věci líbily a jiné nelíbily, a má právo veřejně předstírat důvody, které ho k tomu vedou. Je to bohužel až příliš často tak, že důvody bývají jen vysvětlením toho, jak a případně proč se mu to které dílo líbí nebo nelíbí, a neobsahují jakékoli objektivní zdůvodnění kvality či nekvality díla. K tomu, co se mu nelíbí, může být kritik sotva tolerantním, i když se o to jakkoli snaží, a právě to vyvolává v uměleckém světě spoustu problémů a „netolerantnosti“.

Tolerance je i zde věcí spíše institucionální – jde o to, umožnit umělcům prosazovat se na veřejnosti a umožnit umělecké kritice, aby byla slyšena. Přitom je nesmírně důležité, jakým způsobem je institucionální zajištění svobody umělecké tvorby a umělecké kriti-

ky realizováno. Se „státním uměním“ máme zejména my všestranně neblahé zkušenosti z doby komunistické diktatury, ale zkušenosti ukazují, že jde o problém daleko obecnější. Nejhodnotnější umělecká díla často vznikala na okraji společnosti, bývala provázána jejím nezájmem, prosadila se až za dlouhou dobu a v době jejich vzniku jejich hodnota bývala známa jen nemnohým. S tím nelze nic dělat, protože tato díla byla průlomem a kdyby je ihned pochopili všichni, o žádný průlom by nešlo. F. X. Šalda se kdysi velmi rozhořčoval nad nevytříbeností vkusu politických představitelů první republiky, ale mně to nepřipadá přiměřené. Jistě by bylo vynikající, kdyby byli všichni političtí činitelé rafinovaní znalci moderních uměleckých hodnot – jenže to je určitou formou talentu, který nemusí být dán každému. Kdyby ho měli, jistě by bylo lepší, kdyby se nestali politiky a kdyby se stali uměleckými kritiky. Pokud má ten či onen politik dostatek politického talentu, je tím splněn základní a nejdůležitější předpoklad pro to, aby mohl na svém místě společnosti prospět. Nedostatek např. hudebního sluchu by se mu měl v tom případě odpustit. I to je ostatně otázkou tolerance, tentokrát umělců vůči neumělcům. Měli bychom proto přijmout jako východisko, že stát je ve věcech kultury a umění ze své podstaty nekompetentní, že jakýkoli jeho zásah – podotýkám, že zásahem je už rozhodnutí o komisi, která bude distribuovat pro umění vyčleněné státní prostředky – může způsobit, že udělá víc škody než užítku a že se bude v této křehké oblasti stát pohybovat jako slon v porcelánu.

Jediným možným řešením je rozvrhnout nutnou podporu umělecké oblasti mezi více subjektů, to znamená zajistit maximální pluralitu. Stát by měl být jen jedním z mnoha sponzorů (asi ne nejdůležitějším) a měl by se v první řadě postarat o zákonný rámec, který otevře dveře iniciativně nejrůznějšího druhu. Jenom takto zajištěná pluralita může být zárukou toho, oč v umění jde, to znamená zárukou svobody umělecké tvorby. To je jedním z vrcholných projevů lidské tolerance.

4. 2. 1994

Poněkud zavádějící průzkumy veřejného mínění

S průzkumy veřejného mínění se u nás, ale i leckde jinde ve světě „roztrhl pytel“. Důvod je zřejmý. Když už nemohou být nepřetržitě pořádána referenda, zastánci přímé demokracie chtějí dnes a denně sdělovat politikům, co si lidé myslí a chtějí jim vnucovat, aby to brali v úvahu a aby se podle toho řídili. Je to vydáváno za „vůli lidu“ a každý politik bývá varován, že se mu vymstí, když tuto vůli lidu nebude poslouchat.

Dovolují si tvrdit, že to není tak jednoduché a předem upozorňují, že mi v této argumentaci nejde ani o průzkumy popularity politiků, ani o průzkumy preferencí politických stran. Jde mi o polemiku s tím, že jsou nám průzkumy veřejného mínění jejich tvůrci (kteří jsou ambiciózními manipulátory veřejného mínění, nikoli „naslouchači“ veřejnému mínění) předkládány jako legitimní návod pro jednání politiků, což chci tímto zpochybnit.

Základní problém vidím v tom, že otázky typu: má se dát více peněz na armádu, školství, politiku, důchody a na tisíce jiných věcí neříkají nic o skutečných názorech občanů, ale pouze o jejich nezávazných přáních. Hlavně jde o to, že neříkají nic o skutečném úkolu politiků a politiky, kterým je otázka volby mezi alternativami. Není sebemenšího sporu, že více bývá velmi často i lépe, ale problém je v tom, že více jedné věci nutně znamená méně věci jiné. Vždycky je něco za něco, a právě toto obtížné dilema nám průzkumy veřejného mínění prakticky nikdy nezřejmují.

Politika je uměním možného a rozhodování politika proto nikdy nemůže být založeno na pouhém sečítání názorů, protože toto sečítání nevyžaduje mé staré známé „dopočítávání do jedné“ (což byl název jedné mé knihy z poloviny devadesátých let). A nejenom to. Politika také vyžaduje zcela konkrétní čísla, neboli potřebuje kvantifikaci. Co znamená chtít dát více peněz na školství? Znamená to 60 miliónů, 600 miliónů nebo 6 miliard? Průzkum k tomu nic neří-

ká. Všechna tato čísla znamenají pro každého dotazovaného jednotlivce nepředstavitelně obrovské množství peněz. Nikdy se ale nevychází z informace, že v dnešní době státním rozpočtem prochází zhruba 700 miliard korun, což je 70 tisíc na každého občana České republiky (včetně dětí). A že více na to či ono znamená více platit státu. Nikdy není položena otázka, zda si je účastník průzkumu vědom toho, že přidání např. 10 miliard na školství nebo na velký třesk pana Grégra vyžaduje od každého plátce daní v průměru více než 2000 korun. Kdyby to účastník průzkumu věděl, možná by odpovídal jinak. Bez přesných čísel je totiž možné chtít téměř všechno. Není-li si účastník průzkumu vědom nákladů své odpovědi, je zcela logické, že jeho odpověď, že se má tam či onam dát více peněz není ničím jiným než sdělením typu „dělejte s tím něco“.

Problémem je ale i otázka znalosti věcí. Experti (a já je nijak nepřečenuji) se dlouhá léta nemohou shodnout na metodách financování starobních důchodů či zdravotní péče a proto si nejsem jist, zda jsou to vhodné otázky pro průzkum veřejného mínění.

Otázky kladené v každodenních průzkumech jsou více méně sváděním respondentů k odpovědím jistého druhu a jsou relativně úspěšnou metodou, pomocí níž určití nevolení politikové chtějí ovlivnit politiky volené. Nejsou příspěvkem, který by politikům pomáhal provádět velmi obtížnou volbu mezi existujícími alternativami. Výsledky průzkumů jsou proto opravdu jen „zajímavostí“ a politik, který by se jimi chtěl řídit a rezignoval by na porovnávání nákladů a výnosů jednotlivých politik, by byl populistou a špatným politikem. Líbivé věci se totiž říkají a slibují velmi snadno, ale bez zadlužování státu se dělají velmi nesnadno.

12. 7. 2001

Politici a média

Americký kongresový helsinský výbor vydal memorandum, které neuvěřitelně zjednodušeným a pokřiveným způsobem hodnotí lidská práva a svobodu projevu a slova u nás. Za špatné jeho autoři považují třeba to, že jsou při politických debatách v České republice „slovní potyčky“, „osobní výpady“ a „vzájemné očerňování diskutujících“. Podle ČTK se tam uvádí i to, že Miloš Zeman a Václav Klaus jsou „často otevřeně nenávistní vůči médiím“, což je politický útok, který s analýzou nemá nic společného.

Jednou věcí je sama zpráva tohoto společného výboru obou komor Kongresu USA, tak typická pro vnější, nekvalifikované, velmi zaujaté posuzování naší země, vycházející navíc z výlučné orientace jejich autorů na jedno naše politické seskupení a na cíleně vybrané instituce. To ale asi nezměníme. Mohli bychom jen žádat naše „informátory“, aby cítili zodpovědnost za naši zemi, aby neusilovali o pouhou propagaci sebe sama a svých osobních zájmů a aby nedávali průchod své nevráživosti, zapšklosti a neukožené ambicióznosti na úkor poškozování postavení naší země ve světě.

Druhou věcí je skutečná situace v zemi ohledně svobody slova a vztahů politiků a médií. Svoboda slova je u nás jistě absolutní a jestli si to někdo nemyslí, dokazuje svou naprostou zaujatost. Prostor pro menšinový názor je obrovský a domnívám se, že je to dokonce vychýleno v iracionálním směru - grafomanství je vydáváno za relevantní menšinový názor a velmi neurvale je nárokováno právo na názor zcela izolovaný, na názor velmi zvláštní. Ten je jistě možné mít, nárokovat jeho masové zveřejnění je však něco úplně jiného. Spíše vidím problém s adekvátní publikací názoru většinového (či silně podporovaného), neboť většinou - a tím se zásadně lišíme od USA a vyspělé Evropy - je tento názor prezentován výlučně formou jeho kritiky, nikoli pozitivním způsobem.

Něco jiného je vztah médií a politiků. Ten u nás prošel zlomovým vývojem. Za komunismu novináři politikům nadbíhali (a to i dnes fungující novináři, kteří na to ale rádi zapomínají) a po listopadu 89

se z nich mávnutím kouzelného proutku stali hrdinní bojovníci proti politikům, ať ti udělali cokoli, ať udělali něco dobrého nebo špatného, něco pochválného nebo kritizovatelného, něco odvážného nebo zbabělého, něco protivícího se převládajícímu názoru nebo foukajícího proti větru. Z novinářských reakcí se to odvodit nedá. Novináři bývají proti vždycky - nejedná-li se o jejich oblíbence nebo o někoho, kdo se jim za to tak či onak odvděčí. Toto jsem ale ve zprávě z amerického kongresu nenašel. To už je pod jejich rozlišovací schopností a bylo by to proti jejich aprioristickému postoji ke vztahu politiků a médií (který však uplatňují spíše vůči cizině, než vůči sobě samému).

Politik si skoro nemůže troufnout novináře kritizovat. Proto si vyberu citát z jiného oboru - ze vztahu médií a filmových tvůrců, kde „zuří“ skoro stejný spor jako mezi médii a politiky. Možná ještě větší, protože filmoví tvůrci nepotřebují voliče a proto mohou být agresivní bez trestu. V časopise Týden jsem si minulý týden přečetl článek filmového publicisty Lukeše, který se zabývá podobnými věcmi. Ač publicista, nestaví se na stranu médií. Táže se: „nebyla v povrchnosti, faktografické nespolehlivosti, lajdáctví a zlovolné předpojatosti některých publicistů překročena hranice snesitelnosti“? Představil jsem si, co by se mi stalo, kdybych si troufnul něco takového napsat já o publicistice politické. Na jakou stranu by se postavil výbor amerického kongresu? Podle předložené zprávy jistě na stranu publicistů.

Pan Lukeš říká ještě jednu pěknou větu: „Mravní rozhořčení si zaslouží násilí páchané verbálně, ve jménu kritické svobody, a přitom na úrovni profesního nádenictví, které kritizovanému dílu nesahá mnohdy ani po paty“. Vyjasnit si, jak je to u nás s médii a politiky, by bylo velmi žádoucí. Platí zde více zpráva amerického kongresového výboru nebo úvaha pana Lukeše? Měla by o tom být vedena férová diskuse.

17. 1. 2002

Ideová východiska a programové zásady

Proč jsem konzervativcem?

Hlásit se ke konzervatismu jako k politickému programu i jako ke světovému názoru není většinou snadné a platí to více než kdykoli jindy pro nás, pro postkomunistické Československo na počátku devadesátých let. Už pouhé slovo konzervatismus umožňuje politickým odpůrcům, aby člověka, který toto slovo používá, pohotově a snadno označili přívlastky anti-progresivní, anti-liberální, anti-sociální. Konzervativci v minulosti vždy byli a jsou i dnes podezříváni, že se bojí změn a pokroku, že jsou – v lepším případě – příliš umírnění v prosazování potřebných změn v horším případě – nepřátelé změn jakýchkoli. Taková karikatura konzervatismu je ovšem hluboce mylná a nepřipustně zjednodušená. Krédem konzervatismu není touha za každou cenu uchovávat všechno staré, krédem je snaha zachovat skutečné a osvědčené hodnoty, na nichž již delší dobu stojí a my chceme, aby i nadále stála naše civilizace. Důraz kladu na slovo uchovat či zachovat, protože konzervativci nemají ambice konstitutivní hodnoty naší civilizace vymýšlet a konstruovat, nýbrž snaží se je nacházet v realitě, v historii a v tradici, tedy v přirozeném, spontánně vzniklém běhu světa. Základní stavební kameny naší civilizace nejsou něčím, co vymyslí několik mudrců a co „zavedou“ osvícení, demokraticky či nedemokraticky ustanovení vůdcové. Jsou něčím, co vzniklo neorganizovaně a neplánovaně tisíciletým vývojem člověka a lidstva, co vykryštovalo během života našich předků, co se uchovalo v jejich dílech, které přežily do současnosti a co se nesmazatelně vrylo i do našeho dnešního života. Rozeznat tyto věci není vůbec snadné a právě tak není snadné je uchovávat a bránit před těmi, kteří si myslí, že mají jisté oprávnění k nim něco podstatného přidávat. V obraně hodnot, které uznává konzervatismus není a nesmí být umírněný. Americký senátor Barry Goldwater to kdysi vystihl těmito slovy: „při obraně svobody není extrémismus žádnou nectností a naopak při prosazování spravedlnosti není žádnou ctností umírněnost“.

Jak jsme již řekli, adjektivum „konzervativní“ vyvolává chybnou

představu, že konzervativci nechtějí nikdy změnu a že jim jde pouze o uchování existujícího status quo. To jistě platí v těch dobách, kdy společnost pevně spočívá na hluboko zakotvených pilířích „konzervativních“ hodnot, kdy je důsledně ctí a kdy se jimi skutečně řídí. V takových situacích vystupují konzervativci velmi „ne-revolučně“ jako ochránci existujícího, v takových situacích chtějí v pravém slova smyslu uchovávat to, co je. Avšak ve společnosti, která tradice pravých hodnot násilně přerвала, která ve víru revolučních zmatků a chaosu tyto hodnoty ve jménu utopických vizí progresivních ideologů či intelektuálních snů odvrhla a která nastolila nepřírozený řád, spočívající na falešných a tragicky mylných hodnotách, je cílem konzervativců návrat k pravým hodnotám a jejich nástrojem je všemožné úsilí o znovunastolení těchto hodnot. Právě proto je konzervatismus naší doby, naší přítomnosti, navýsost revoluční, právě proto je zcela a programově neumírněný. Trpělivost při restaurování skutečných hodnot není na místě a stejně tak není na místě tolerantní a libivý kompromis s těmi, kteří tyto hodnoty tak dlouho ničili.

Dnešní konzervavec ovšem nechce minulost pasivně imitovat. Chce však restaurovat její trvalé a ničím a nikým nenahraditelné hodnoty. K takovým hodnotám, které vytvořila a na nichž spočívá západní civilizace, patří zejména individuální svoboda – tedy přirozené právo člověka svobodně hledat a svobodně volit své preference a štěstí. Klasický liberalismus, který si právě tuto hodnotu vytkl za svůj cíl nejvyšší, se někdy považuje (a je tak leckdy interpretován i u nás) za světový názor protikladný konzervatismu. To je však hluboký omyl, anachronismus, jenž je pozůstatkem ideových sporů 18. století, kdy se ti, kteří vystupovali na obranu tehdy nových ideálů svobody a úcty k člověku, označovali za liberály, kdežto jejich odpůrci, snažící se uchovat tehdejší autoritativní uspořádání společnosti, byli nazýváni konzervativci. Konzervatismus jako takový však v žádném případě nelze ztotožňovat s autoritářstvím a s ideou silného státu. Právě naopak. Pro dnešní konzervatismus je charakteristické spojení klasického liberalismu, prosazujícího individualismus, svobodu a trh, s jistým tradicionalismem, volajícím po restau-

raci morálních hodnot minulosti. Zatímco konzervativci 18. století (na rozdíl od liberálů) věřili, že se autorita morálních hodnot prosadí jen prostřednictvím autorit tehdejších státních institucí, dnešní konzervativci kladou autoritu morálních hodnot a autoritu státu do protikladu a v duchu idejí klasického liberalismu si přejí, aby se morální hodnoty prosazovaly svobodnou individuální volbou. V silném státu, zejména v uzurpování ekonomické moci mocí politickou, vidí ohrožení svobody i ohrožení tradičních hodnot a proto varují před nebezpečně bujícím státem - leviatanem, který vytváří živnou půdu pro různé kolektivistické ideologie (viz můj esej „Socialismus je mrtev, ale leviatan žije dál“).

Průkopníci americké revoluce, jakými byli Benjamin Franklin, Thomas Jefferson či John Adams, toto vše dobře pochopili a právě proto do americké ústavy vtělili významné brzdicí elementy. Dnes jsou tito lidé zakladatelé americké demokracie označováni za reprezentanty amerického konzervatismu, zatímco pozdější stoupenčí „moderních“ kolektivistických idejí a silného státu se v USA začali (nešťastně a zbytečně) nazývat „liberalové“. Tento americký kolektivistický liberalismus samozřejmě nemá nic společného s liberalismem klasickým (evropským), protože se jak vejce vejci podobá soudobému západoevropskému socialismu. Klasický (evropský) liberalismus je naopak velmi blízký tradičnímu americkému konzervatismu (viz můj text „Co je skutečný liberalismus“).

Řekli jsme již, že individualismus, svoboda a trh jsou příkladem ideových hodnot, na nichž spočívá a k nimž spontánním tisíciletým vývojem dospěla západní civilizace. Jsou to nicméně hodnoty zprostředkující, hodnoty, které představují spíše prostředek než konečný cíl individuálního lidského snažení. A zde je zdroj vzniku dalšího nedorozumění. Liberalismus (v klasickém, evropském smyslu) bývá dáván do protikladů s konzervativním, navíc často křesťansky zabarveným tradicionalismem. Tradicionalisté vytýkají liberálům určitou ideovou chudobu, obviňují je z nekritického oslavování egoismu (s nímž je individualismus nesprávně zaměňován), z utilitářství, z despektu k řádu (i pořádku), z vypjatého racionalismu a z nedostatku hlubokých, vnitřně zažitých morálních hodnot.

Tradicionalisté (a s nimi i někteří naši ideologové křesťansky orientovaných stran, kteří vidí věci právě takto), se však mýlí, protože nic takového v konzervatismu není. V něm není tato jednostrannost. Americký filosof a politolog Frank S. Meyer ve svých dílech přesvědčivě argumentoval, proč se v posledních desetiletích v USA vzedmula paralelně vlna tradicionalismu i libertarianismu (americké označení pro klasický liberalismus). Považuje to za přímý důsledek intelektuálního debaklu kolektivisticky a socialisticky zbarvených myšlenkových proudů, včetně keynesiánství, a poukazuje na to, jak mnoho společného sdílejí tradicionalisté s mysliteli typu Friedricha von Hayeka nebo Milтона Friedmana. Oba tyto myšlenkové proudy mají nejen společného nepřítele – kolektivismus, socialismus, marxismus, autoritářství – ale také společné ideové kořeny a tradice, z nichž čerpají a k nimž se stále vracejí. Tradicionalisté, říká Meyer, chtějí návrat ke „starým hodnotám, shrnujícím tisíciletou moudrost lidstva“, tedy k pracovitosti, k pokoře, ke křesťanské morálce. Libertariáni volají po restaurování individuální svobody a po odstranění státního vměšování do života svobodných jednotlivců. Oba tyto proudy odmítají jak progresivistický americký liberalismus, tak neuvěřitelné sebevědomí socialistických (tedy levicových) intelektuálů, kteří se tváří, že znají na všechno recept, že dokáží konstruovat nové hodnoty, nový řád, novou společnost. Oba tyto proudy odmítají zpusnost marxismu a jeho kolektivistické ideologie, která tím, že „zabíjí individualismus, zabíjí duši“. Oba vidí, jak mnoho se z této zhoubné ideologie vloudilo do myšlení dnešních levicových politiků a ideologů. Liberalismus sice více zdůrazňuje rozum a svobodu, kdežto tradicionalisté více morálku, tradice a víru, ale tyto hodnoty nejsou v rozporu, proto nacházejí svůj společný výraz v soudobém konzervatismu.

Zdá se mi, i když nechci nepřiměřeně zjednodušovat, že jsme i u nás neustále svědky střetu sice spousty osobních antipatií, ale pouze dvou světových názorů – konzervativního a konstruktivistického. Konzervatismus věří ve spontaneitu vývoje, v tradici a hodnoty, vytvořené a akumulované dlouhým vývojem minulosti, v trh, v individualismus a svobodu jednotlivce, v moudrost a schopnost

člověka, jemuž má stát sloužit a ne jen ovládat. Konstruktivismus, ať už jakéhokoli zbarvení, vytváří utopické vize a konstrukce „spravedlivé společnosti“ a žádá její autoritativní prosazení, nemá úctu k tradici, ani k minulosti, chce obětovat jednotlivce autoritě státu a vnutit mu vůli „kolektivu“, přesněji řečeno, elitářských intelektuálů či tribunů lidu, přesvědčených o vlastní výjimečnosti. Začíná to vždy stejně – poukazováním na nedostatky liberálně uspořádané společnosti (majetková nerovnost, „vykořisťování“, chudoba, „nepořádek“ atd.) a následnými sliby, že to vše dokáže změnit. Co tito lidé vytvoří, nemá dlouhého trvání. Co zničí, to se později konzervativci snaží restaurovat. Jedna věc je mít úctu k intelektu a druhá tolerovat nadutost intelektuálské a ambice „sociálních inženýrů“, toužících změnit svět podle svých představ. Jedna věc je poznávat a pochopit přirozenost člověka a druhá „chtít ho naučit“ něco, co sám ještě nepochopil nebo k čemu nedospěl.

Naším nepřitelem proto není rozum, ale pýcha rozumu. Necítíme rozpor mezi svobodou a zákonem, protože moje svoboda v sobě implicitně obsahuje respekt vůči svobodě jiných, a to je základním zákonem. Necítíme rozpor mezi pokrokem a tradicí, protože obojí vychází ze stejného zdroje – z moudrosti života a dějin. Necítíme rozpor mezi svobodou a morálkou, protože **morální hodnoty přijme člověk jen na základě své vlastní volby a nikdy z donucení**. Cítíme však rozpor mezi individualistickou přirozeností člověka a jeho nepřirozeným kolektivistickým porobením.

Konzervatismus je širší světový názor a má bohatší program než liberalismus. Liberalismus je v konzervatismu obsažen, je jeho součástí, a proto jsem konzervativcem.

6. 2. 1992

Proč nejsem sociálním demokratem?

Přiznám se, že si nejsem jist, zda smím parafrázovat nadpis známého, více než půl století starého textu spisovatele, kterého si vážím více než jiných, Karla Čapka. Ale v posledních dnech, ve volební kampani, kdy se politik častěji než jindy na desítkách mítinků setkává s občany, mi tato otázka opětovně vrtá hlavou a stále častěji se jí zabývám. Znovu a znovu dostávám otázku, proč jsme si zvolili heslo „Myslíme jinak“. Při svých odpovědích si uvědomuji, že si pod sociál-demokratismem (neboli socialismem měkčího typu) mnozí z účastníků předvolebních setkání představují leccos a že se s ním někteří z nich identifikují mnohdy z velmi rozmanitých důvodů.

Jedním z těchto důvodů je **motiv ideologický**. Jde o názor na svobodu (a odpovědnost) jednotlivce jako na výchozí prvek společenského uspořádání. Liberálové říkají jasně ano. Sociál-demokraté sice nesvobodu nechtějí, ale leccos k tomu dodávají a leccos nad svobodu staví. To, co staví nad svobodu je různé a proto se pod sociál-demokratismus v širším významu vejdou i netolerantní autokraté, i přívrženci rozsáhlého zasahování státu do našich životů, i moralizující jedinci, kteří vědí lépe než my ostatní, co je dobré a co není, i nevěřící v trh, i ti, kteří chtějí státní řízení (cudně dnes nazývané regulací), i zelení, kteří svobodě jednotlivce předsazují něco zcela jiného. Jak jinak bych si mohl překládat agresivní heslo dnešního ekologismu „Earth First!“ (Země na prvním místě) nebo jak jinak bych mohl chápat tvrzení amerického viceprezidenta Al Gora: „Ochrana životního prostředí je nejlepším centrálním principem organizace moderního státu“. Svoboda jednotlivce je pak logicky až na druhém místě.

Proti tomu bych radši citoval W. C. Denise z amerického Fondu svobody, když říká, že „nejlepším životním prostředím pro člověka je prostředí svobody“ s dovětkem, že se svobodou je to jako se zdravím. Člověk ho začne doceňovat, až když ho ztratí. Že tomu málo rozumí američtí sociál-demokraté, kteří nezažili komunismus, chápu, že tomu málo rozumí někteří lidé u nás nechápu.

Sociál-demokraté sice z výsledků tržní ekonomiky těžit chtějí, ale nechtějí snášet svobodu, se kterou však trh stojí i padá. Nechtějí být na trhu závislí a nelíbí se jim jeho neviditelná ruka. Asi chtějí radši být obětí něčí ruky viditelné. I tržní ekonomika je charakterizována mimořádně vysokou mírou závislosti každého z nás na jiných, ale je to – a v tom je celé kouzlo – závislost neviditelná. Paul Heyne (z jehož – do češtiny přeložené – učebnice „Ekonomický způsob myšlení“ se u nás učila spousta studentů ekonomie devadesátých let) hezky říká, že tržní ekonomika je o „závislosti na jiných“, ale že se „tato závislost vyznačuje mimořádnou mírou svobody, protože nevyžaduje závislost na nikom konkrétním jiném“. Zdá se, že právě toto sociál-demokraté nechtějí.

Nejde však jenom o ideologii. Dnešní sociál-demokratismus je totiž i **problémem lidským**. Je problémem absence víry v sebe sama, problémem obavy z vlastního selhání, problémem spoléhání se na něco nebo někoho jiného. Sociál-demokratismus nabízí výmluvu, a to velmi nebezpečnou. Nabízí výmluvu, že za své selhání nemohu já, ale někdo jiný.

Svoboda nám všem dala před devíti lety šanci a těm, kteří ji nevyužili nebo kteří v ní z různých důvodů neuspěli, tato svůdná ideologie říká, že oni sami jsou v pořádku, ale že máme „spálenou zemi“, „snědený krám“, „blbou náladu“, „vytunelované podniky a banky“ a že jejich neúspěch způsobil někdo jiný, než oni. Co víc si pohodlní, nevykonní, nesamostatní mohou přát? Co může znít jejich uším liběji? Co více nahrává závisti v mnoha z nás? Co více nahrává nepřejčnosti úspěšným? Proto se k sociál-demokratismu upínají ti, kteří chtějí nemožné – kteří chtějí něco za nic, nebo snad přesněji, kteří chtějí více než si zaslouží. Právě ty oslovuje Miloš Zeman.

Sociál-demokratismus má však i složku ryze utilitární, neboť je i **doktrínou oportunismu a vypočítavého pragmatismu**. Sociál-demokratismus – v naší „malé“ české, ale o to více ve své verzi Clintonovské či Blairovské – znamená dobré zabydlení se v současné mediální éře, ve které se za pomoci stejně smýšlejících lidí v médiích daří, aby image triumfoval nad realitou, aby nebylo důležité

jaký politik opravdu je a co ve skutečnosti dělá a aby stačilo, co se kolem něho vytvoří za mediální obraz. Pak už je úplně jedno, co politik hájí a prosazuje, pak se dá hájit úplně cokoliv, nejlépe to, co se zrovna zdá být mediálně prodejné. I v tom jsou naši sociál-demokraté mistři, i v tom se jim – více než komukoli jinému – daří mást ty méně přemýšlivé z našich spoluobčanů. Sociál-demokraté dobře pochopili, že pravda je vždycky méně senzační a proto i méně zajímavá než nepravda a na tento starý trik vsadili. Krátkodobě to snad vycházet může, dlouhodobě určitě nikoli.

Zdůraznil jsem tři složky, resp. tři zdroje našeho sociál-demokratismu a jen nevím, který z nich je horší. Jisté je, že nejhorší je jejich součet a to je právě to, s čím musíme v naší zemi dnes bojovat. Na mítinku v Chomutově mi nedávno někdo řekl, že se u nás nejvíce energie vydává na fňukání. Asi měl pravdu. I proto nejsem sociálním demokratem.

4. 11. 1998

Liberalismus, konzervatismus a duchovní bohatství

Už jsem si zvykl na to, že mnozí lidé, hodnotící mé názory a mou politiku, hledají nějaké jednoduché označení, kterým by mne mohli zkratkovitě charakterizovat. Často slyším slovo liberál, konzervativce, případně s trochu pejorativním nádechem pragmatik. Pokud chápeme liberalismus jako opak socialismu, konzervatismus jako opak radikalismu a pragmatismus jako opak fundamentalismu, pak se pokládám za liberála, konzervativce i pragmatika současně a nevidím v tom sebemenší rozpor. Tato tři slova se ani nevylučují, ani netvoří tři vrcholy jakéhosi pomyslného trojúhelníku, mezi něž je možné člověka někam doprostřed zasadit. Spíše vyjadřují tři různé, paralelně existující roviny myšlení a chování.

Ve svém článku „*Konzervatismus versus liberalismus*“, otištěném nedávno Lidovou demokracií, o mně pan Gondík, místopředseda Panevropské unie Čech a Moravy, říká, že nejsem konzervativcem, nýbrž liberálem, což vyplývá z toho, že staví liberalismus a konzervatismus do vzájemného protikladu. Dokonce, a to je pro mne (a jistě nejen pro mne) zcela nepochopitelné, spojuje konzervatismus výlučně s náboženstvím, a to takovým způsobem, jako by mezi nimi existovalo téměř rovnítko. Přímou říká, že „Václav Klaus, liberalismus a materialisté považují člověka za zcela suverénního tvůrce a nositele vlastních životních hodnot...zatímco pro konzervativce, křesťany a další religiozní lidi zůstává nejvyšší autoritou Bůh-Stvořitel“.

Než přikročím k argumentaci, že to tak jednoduché není, musím se zastavit u pozoruhodného jevu, se kterým se v poslední době setkávám až příliš často. Nedostává-li se někomu schopnost obhájit svůj program věcně, pokouší se zvýšit jeho atraktivnost tím, že jej opentluje přívlastky nejrůznějších „ismů“. Například někteří z (dnešních i bývalých) představitelů Občanského hnutí svůj nekonzistentní, třetími cestami a socialistickým citěním prodchnutý

program nazvali liberalismem a sami sebe liberály (ačkoli současně nikdy neskrývali hlubokou nedůvěru ke svobodě podnikání a ke svobodě trhů). Panu Gondíkovi zase nestačí označit křesťanství a náboženské přesvědčení křesťanstvím a náboženským přesvědčením. Přidává jim přívlastek konzervativní a současně naznačuje, že vše ostatní je nekonzervativní.

Snaha nazvat sebe a svůj program konzervativním je pro křesťanské strany a hnutí v dnešní Evropě typická. Obvykle však nejdou tak daleko, aby si tento přívlastek chtěly monopolizovat, jak to vidíme ve vzrůstající míře u nás.

Hledáme-li obsah pojmů liberalismus a konzervatismus v historii, je pravdou, že původně šlo o protikladné světové názory a politické programy. Liberalismus 18. století byl skutečně namířen proti tehdejší zkorumpované společnosti a politickým institucím, které potlačovaly politickou a názorovou svobodu jednotlivce. Byl ideovou a politickou vzpourou proti této zkorumpovanosti, byl vzpourou ducha proti tmářství, byl vzpourou svobodného myšlení a vlastního rozumu proti slepé poslušnosti a proti normám vnucovat autoritářskou mocí. Je historickou skutečností, že církve byla hlavní reprezentantkou snah konzervovat tehdejší instituce a blokovat naplnění svobody jednotlivce v jednom velmi významném smyslu – svobody zvolit si své vlastní životní hodnoty. Tak vypadal konzervatismus 18. století a právě proti němu bojovali tehdejší liberálové. V tomto pohledu byl mezi liberalismem a konzervatismem 18. století opravdu nesmiřitelný rozpor.

Svět se od té doby podstatně změnil. Dnešní církve a náboženské proudy jsou jiné, a pochybuji, že by měli být spojovány s konzervatismem církve 18. století. Ideály liberalismu byly v Evropě a v dalších zemích světa postupně naplněny a ukázalo se, že – při jakémkoli nefanatickém vidění světa – svoboda nepřivedla člověka ani k duchovní a kulturní prázdnotě, ani k morálnímu úpadku. Dokonce se ukázalo, že jej nepřipravila ani o schopnost náboženského citění, pokud si svobodně a z vlastní vůle zvolí víru v Boha jako svou výchozí životní hodnotu. Liberálové v Evropě i v Americe (a mám na mysli skutečné liberály, z nichž řadu osobně znám) jsou

lidé často upřímně a hluboce věřící, a asi by se velmi podivili a rozhořčili, kdyby jim někdo vykládal, že jsou materialisté a že se musí – chtějí-li nadále uznávat nejvyšší autoritu Boha-Stvořitele – vzdát svého liberalismu a přejmenovat se na konzervativce.

Liberalismus není ideologií ničím a nikým neohraničené svobody a nikdy jí ani nebyl. Velcí liberálové minulosti i skuteční liberálové dneška vždy zdůrazňovali, že opravdová svoboda je možná jen ve spojení s právním státem, s vládou zákona (rule of law). Že je možná jediné tehdy, existuje-li soukromé vlastnictví, svoboda smlouvy a volný vstup na trh, a vykonává-li stát svůj základní úkol tím, že tyto instituce chrání. Nechápu, proč dávají někteří lidé neustále trh do protikladu vůči duchovním a etickým hodnotám. Trh přece neznamená pouhou „přízemní“ směnu materiálních statků, založenou na „přízemní“ honbě za bohatstvím, ale představuje jistý, a já bych dodal nesmírně efektivní, princip koordinace společnosti – princip volné a rovné soutěže a příležitosti, a to nejen ve sféře hmotných statků, ale i ve sféře duchovních hodnot. Nejde přitom vůbec o to, že se s duchovními hodnotami „kupčí“, nýbrž o to, že se tyto hodnoty ve vzájemné a rovné soutěži střetávají o přízeň a o „získání“ člověka. Někomu se snad může zdát ponižující, že by ideje, které vyznává (a o nichž bývá hluboce přesvědčen, že jsou to ty jediné pravdy), měly soupeřit o získání člověka s jinými pravdami. Je to však jediné přirozené a jediné spravedlivé řešení, protože je to člověk, jedinec, kdo je suverénem své vlastní volby, nikoli někdo jiný (byť by se pokládal za sebepovolnějšího), kdo by mu snad chtěl své myšlenky a hodnoty – mimo soutěž s jinými – vnucovat.

Liberalismus není opozicí proti autoritě Boha-Stvořitele, liberalismus říká jenom to, že člověk musí, chce-li, víru a náboženství přijmout sám, ze své vlastní vůle. Nevěřím, že by někdo mohl být upřímně a opravdově věřícím, kdyby se pro to nerozhodl sám, z vlastní vůle.

Ano, církve a náboženství mají v životě člověka a ve společnosti významnou úlohu, zprostředkovávají nezanedbatelné morální a duchovní hodnoty a přispívají – spolu s dalšími jednotlivci a institucemi – k povznesení člověka nad zbožnění materiálních statků a nad

omezenost hmotného požitkářství. V tomto smyslu plní svou misi. Není to však mise elity a opravdu mne zaráží, když někdo (dokonce s jakousi hrdostí) církev s elitou spojuje. Hluboce věřícímu křesťanovi by dle mého názoru slušelo, kdyby mluvil spíše o misi pokory než o misi elity. Naznačovat, že je církev vyvolenou elitou, ve mně vyvolává nepříjemné pocity, že se opět někdo snaží postavit do role jakéhosi autoritativního mentora, který říká: „my víme lépe nežli ty, co je pro tebe dobré, a nechceš-li to přijmout, jsi horší nežli my“. Stylizování se do této role hraničí s nadutostí a netolerancí.

Je pravda, že náboženství zprostředkuje člověku jisté morální hodnoty a jisté kánony chování, ale není pravda, že by byla morálka a duchovní hodnoty odvozeny výlučně a přímo z náboženství. I kdybychom připustili, že se člověk rodí jako „bílý, nepopsaný list“, nerodí se do prázdna a nevyrostá jako Robinson. Rodina je prvotní a přirozenou institucí, která mu dává cit a lásku a která formuje jeho vztahy k jiným lidem. Ona potlačuje jeho vrozené sobectví a vštěpuje mu smysl pro povinnost a odpovědnost k bližnímu. Tím se člověk nestává méně svobodným, neboť jak kdysi napsal Lord Acton: „Čím vyšší je pocit povinnosti a zodpovědnosti, tím je člověk svobodnější.“ I když se člověk rozhodne nebýt nábožensky založeným a i když si nezvolí Boha jako svou nejvyšší autoritu, neznamená to, že přestane být dobrým, že se propadne do duchovní prázdnoty a že se nutně z jeho života vytratí morálka. Ctím duchovní, kulturní a společenskou misi církvi a náboženství, avšak odmítám ji absolutizovat. Aniž bych se chtěl plést do oboru historiků, zdá se mi, že dějiny nepotvrzují tezi o tom, že by byl rozkvět civilizací založen na sakralizaci společnosti a jejich úpadek na její sekularizaci. Strnulost a nehybnost prožívaly spíš ty civilizace, kde si církve uzurpovaly pozice politické a ideologické elity.

Konzervatismus může, ale nemusí mít náboženské pozadí, může, ale nemusí mít charakter křesťanského hnutí. Je pravda, že většina křesťanských názorových a politických proudů, spjatých tak či onak s církví, má jistý konzervativní charakter, zejména v tom smyslu, že chtějí uchovat tradiční hodnoty a instituce a že je chtějí bránit proti radikálním proudům, postrádajícím úctu k tradici a respekt k hod-

notám minulosti. To ovšem neznamená, že je to liberalismus, kdo dnes tyto tradice a hodnoty zpochybňuje. Je to socialismus a nadutost jeho „sociálních architektů“ (stylizujících se ostatně vždy a s oblibou do role elity), kteří chtějí předělat svět podle svých představ bez ohledu na představy a touhy jiných, ale jsou to i elitáři nej-různějších odstínů a barev.

Ve snaze zachovat skutečné a osvědčené hodnoty vznikl a z vykrystalizované ve spontánním tisíciletém vývoji lidstva a ve staletém vývoji našeho národa, v obraně opravdových tradic a hodnot (zprostředkovaných také, ale nikoli pouze náboženstvím) proti těm, kdo by je chtěli bořit a nahradit vlastními vykonstruovanými chimérami a utopiemi, jsem konzervativcem. A cítím se v tomto být spojencem, nikoli oponentem, křesťanských proudů, neboť jsem přesvědčen, že jim jde, alespoň většině z nich, o totéž. Nedejme se však mýlit. I mezi křesťanskými stranami, hnutími a osobnostmi jsou takové, které inklinují k socialistickému vidění světa, které se ztotožňují s falešnými koncepcemi státu blahobytu a s představou dominance (či výhod) kolektivistického paternalismu nad svobodou každého jednotlivce.

31. 10. 1993

Etický univerzalizmus a naše doba

Jsme svědky začátku éry nového moralismu. To neznamená, že jsme dnes morálnějšími nebo nemorálnějšími než v minulosti, ať už jako jednotlivci nebo jako celé národy, ale faktem je, že se verbální moralizování stalo jedním z módních témat naší doby. Každý, kdo chce vystupovat ve veřejném životě země, se s tímto tématem musí utkávat či se jím chlubit. Díky tomu se to stalo i součástí našich politických diskusí.

Je zajímavé zamyslet se nad tím, proč se to stalo právě teď. Určitě to není náhodné. Rok 1989 – u nás, ale i leckde jinde ve světě – nebývá interpretován jen jako konec jednoho společenského systému, jednoho politického režimu, jednoho ekonomického mechanismu, vysvětlitelný běžnou politologickou, sociologickou či ekonomickou argumentací. Rok 1989 bývá také interpretován jako vítězství lidské integrity a morální argumentace, založené na právech člověka jako na univerzálním cíli všelidského snažení, nad komunistickým bezprávím a amoralismem.

Rozumím, kde se tento pohled u nás vzal. Naše společnost má již dlouhou dobu jistý „mravní komplex“, který si trochu hýčkáme a pěstujeme, ale nyní je zde i něco navíc. V totalitním režimu nebyla standardní politická, sociologická a ekonomická kritika vůbec možná (nebo byla jen povrchní či v každém případě parciální), a proto bylo daleko jednodušší – a koneckonců i proveditelnější – přisvojit si jako hlavní zbraň proti komunismu morální apel na obecné lidské hodnoty. To jistě sehrálo pozitivní roli a k likvidaci komunistického režimu to nepochybně přispělo. Ostatně, všimněme si, že podobná univerzalistická koncepce, absolutistický nárok na ochranu životního prostředí, hrála v téže době velmi podobnou roli.

I ona vycházela z obecných apelů a i ona kritizovala jejich neuspokojování v minulé době.

Teď nejde o hledání relativního vlivu či relativní zásluhy právě těchto myšlenek (a jejich nositelů) na kolapsu komunismu ve srovnání s vlivem samotného ochabnutí apelu či úplného vymizení ko-

munistického ideálu, ve srovnání s nespornou ztrátou autentické politické podpory komunistické straně uvnitř naší země, ve srovnání s faktickou ztrátou sociální koherence a elementárního konsensu ve společnosti, ve srovnání s fatální ekonomickou nefunkčností centralistického plánování atd., protože to musí být předmětem jiných, a hlavně daleko fundamentálnějších analýz. Zamysleme se aspoň trochu nad tím, co nám toto všechno přináší pro dnešní den. V čem nám to pomáhá, případně v čem nikoli.

Tento etický univerzalismus, jak já mu říkám, se vyznačuje jednou specifickou věcí a tou je stírání rozdílů mezi žádoucím a jsoucím, mezi normativními a pozitivními soudy, mezi tím, co si přeji, aby bylo, a mezi tím, co je. Zdá se mi, že jeho zastánci právě tento klíčový rozdíl z nejrůznějších důvodů buď odmítají, nebo nedoceňují.

Proč to dělají, je podle mého názoru hlavně asi to, že

- jinak interpretují to, co je, respektive jaké jsou mechanismy potenciální změny reality;
- vycházejí z takové představy o základních determinantech lidského chování, která jako východisko nechce přijmout to, že je člověk autonomním, racionálním a vlastní zájem prosazujícím jednotlivcem. Obhajobu těchto postojů dokonce označují za výraz kulturního a morálního relativismu, za subjektivismus a za hodnotový nihilismus. Člověka a svět prostě vidí jinak než standardní společenské vědy;
- mají pocit jisté výsady a oprávněnosti, mají pocit, že vědí, že proto smějí a že dokonce mají radit ostatním, co je dobré, morální, sociální a navíc věří v účinnost tohoto způsobu ovlivňování chování druhých.

Zdá se mi, že tento etický univerzalismus, aspirující na nové náboženství současnosti (mimochodem, přijímaný s otevřenou náručí katolicismem), v přímém protikladu se základními ideály osvícenců, s politickou ekonomikou (a teorií mravního citění (Adama Smitha i s legalistickou etikou Immanuela Kanta.) Koneckonců, je to pravděpodobně blíže Aristotelově pojetí „dobrého života“, který může být prožit pouze v určité komunitě. (A jsme zase u naší staré známé občanské společnosti!)

Abychom to netrivializovali. Nikdo z nás netvrdí, že je člověk komputerem na racionalitu, že v sobě nemá žádné stopy altruismu nebo že není zasazen do určité lidské komunity. Tvrdíme jen, že východiskem dívání na svět musí být dívání se na jednotlivého člověka, se vším, co v sobě má a co na sobě nese, a nikoli dívání se na ty či ony instituce nebo na ty či ony hodnotové systémy, se kterými může být spojován. Pohybujeme se proto v minovém poli kritiky prázdného individualismu a obhajoby „kolektivního lidství“ velmi opatrně. Je to velmi riskantní.

12. 2. 1994

Ekonomistní redukce lidského života nebo „pouze“ jiné předpoklady?

V poslední době, lépe řečeno celou dobu od listopadu 1989, býváme nejen já, ale i někteří moji kolegové v ODS, hanlivě označováni za „ekonomy“, za stoupence „dismal science“ (smutné, neradostné vědy), která vidí jen peníze, sobeckost, přízemnost, nevznešené, každodenní myšlenky a která nechápe „vyšší“ hodnoty, altruismus, vznešenost, nadhled nad malostí každodennosti, prostě, která má klapky na očích.

Je zajímavé, že významnými momenty tohoto sporu nebyly seriózní diskuse ekonomů s neekonomy, ale velmi hmatatelné až přízemní věci, kterými nikoliv jenom tzv. ekonomové, ale spíše všichni důslední bořitelé komunistického dědictví sáhli na zoubek nejprve postátněné kultuře snížením dotací (první měsíce roku 1990), potom píchli do – v nirvané žijící, samu sebe uspokojující – části naší vědy a výzkumu (ve stejné době), a nakonec zaútočili na nafoukanost levicových intelektuálů a na jejich (pro ně pravděpodobně netušenou) spjatost s komunistickým režimem.

Co je to vlastně ekonomistní redukce pohledů na svět kolem nás? Rád přiznávám, že tento termín v přátelských polemikách s námi (myslím tím kromě sebe Dušana Třísku, Tomáše Ježka, Vladimíra Rudolvcáka a další) použil u nás pravděpodobně jako první počátkem osmdesátých let Miloš Zeman. Nemáme-li to považovat za osobní urážku, nemůže to znamenat menší „kulturnost“, názor, že jsme přečetli méně beletrie či poezie, že jsme viděli méně vážných filmů a divadel, že jsme méněkrát byli na výstavě či koncertu. Troufám si říci – za mnoho z těch, kteří jsou leckdy pohrdlivě označováni za ekonomy – že to není pravda. Stejně tak si nemyslím, že jsme přečetli méně společensko–vědních, tedy filozofických, politologických, sociologických či historií se zabývajících textů nebo že jsme si z nich málo odnesli.

Podle mého jde o něco jiného, o něco daleko hlubšího. Jde o dvě,

většinou nahlas nevyslovené odlišnosti nazírání na svět, které už konečně vyslovit musíme.

1. Ekonom se nedomnívá, že lidé myslí (a už vůbec ne, že mají mysl) jen na peníze, ač je mu to stále podsouváno. Ekonom naopak vychází z velmi komplikované (a implikacemi bohaté) hypotézy, že se člověk chová racionálně a proto systematicky a předvídatelně, a že se nechová chaoticky, náhodně, neracionálně. Ekonom předpokládá, že každý z nás maximalizuje – jakkoli široce definované – „slasti“ (zdaleka ne jen množství peněz ve své vlastní peněženke), a že se naopak snaží vyhybat se „strastem“, tedy věcem, které mu jsou nepříjemné. Že jeden člověk je Pljuškinem (sáhne-li do literatury ruské) nebo Balzacovým otcem Goriotem, Molierovým Harpagonem či některým z Dickensových hrdinů, zatímco druhý člověk jejich pravými opaky – chcete-li babičkou Boženy Němcové, Řekem Zorbou od Kazantzakise, či skutečným Gándhím – na věci to nic nemění. Člověk je – v tomto smyslu – definován souborem svých vlastních preferencí a v mezích vnějšně daných omezení se pak podle nich chová. Víím, že se toto pojetí zdá neekonomům přímo zruďné a ponižující, protože si ho vysvětlují tak, že je člověk tímto pohledem redukován na své pavlovské reflexy či na Skinnerovy podněty a reakce, ale nic takového ekonom opravdu neříká. Ekonom říká něco úplně jiného: zkoumejme lidské preference (protože jedině tak pochopíme lidské chování) a hlavně, nepokoušejme se tyto z „vnitřku“ vycházející preference živých lidí měnit podle preferencí někoho jiného. A právě to – zdá se – mnoha „neekonomům“ tolik vadí, protože by stále chtěli člověka zlepšovat k obrazu svému.
2. Ekonom si při diskusi společenských jevů nemyslí, že jsou ekonomické faktory důležitější než faktory neekonomické, a že by měl právě proto – v té či oné své úvaze či hypotéze – od neekonomických faktorů abstrahovat. Ekonom si myslí, že je leckdy nejen možné, ale hlavně správné a velmi potřebné od neekonomických jevů abstrahovat z úplně jiného důvodu – proto, že se v krátkém či středním období nemění, že jsou konstantou a že se mění až v období delším. Říká-li ekonom, operující velmi pozorně

s klauzulí *ceteris paribus*, že je poptávka občanů po kávě (či vstupenkách do divadla či po volném čase či po čemkoliv jiném) funkcí její ceny (ve vazbě na ceny všech dalších statků) a úrovně příjmů těchto občanů, neříká tím, že poptávka také nezávisí na měnících se preferencích lidí pít kávu či čaj, chodit do divadla či sedět u televize, pracovat a vydělávat si nebo užívat si volný čas, ale říká tím, že se ceny a příjmy v rytmu lidského života mění rychle, zatímco vkusy, zvyky a preference lidí jen pomalu, a že proto od nich můžeme – při některých úvahách, zdaleka ne při všech – abstrahovat. V čistotě uvažování, v jasném vymezení předpokladů, v odlišení konstant a proměnných je síla těch, kteří jsou vybaveni instrumentáři ekonomické vědy, ne v jejich kulturnosti či nekulturnosti.

Kdyby si ekonomové s neekonomy sedli k jednomu stolu, snad by si toto mohli vysvětlit. Nebyla-li by však na druhé straně apriorní ideologická předpojatost.

12. 10. 1993

Systémová změna: vyvážená směs úmyslného a spontánního

(projev na Mont Pélerin Society, Cannes)

Nemám v úmyslu přednést tomuto vybranému shromáždění, kterého si tak vážím, nějakou více nebo méně standardní popisnou řeč ve snaze shrnout současné stadium transformačního procesu v naší zemi i jinde ve střední a východní Evropě. Považuji za vhodné hájit dosažené výsledky, protože i přes všechny stávající problémy je tento historický transformační proces v zásadě úspěšný. Je však naším úkolem hlouběji pochopit onen specifický společenský mechanismus, který takový proces umožňuje, a vystihnout jemnosti souhry jeho politických, společenských a ekonomických faktorů. Právě to je, podle mého názoru, nejlepší způsob jak „dodat smyslu Hayekovi“ (řečeno dnes dopoledne slovy prof. Barryho), a jak účinně použít „Hayekova odkazu“ jako jednotícího tématu našeho setkání.

Teoretická průprava i praktické zkušenosti mne vedou k poznání, že *systémová změna* – a takovou při odbourávání komunismu ve svých zemích právě procházíme – *je vývojový proces, nikoliv cvičení v aplikované ekonomii nebo politické vědě. Spočívá ve velice jemném promíšení plánovaného s neplánovaným, souhry událostí zamýšlených s nezamýšlenými, nebo, mám-li to vyjádřit jinak, ve směsi úmyslného a spontánního.* Účastí na takovém procesu jsme zahájili novou kapitolu té nikdy nedopsané knihy věnované poznávání relativní úlohy činu a záměru člověka v dějinách lidstva, prostudování „*hotových příkazů*“ a „*katalaxí*“, mám-li použít známých hayekovských výrazů. Doufám, že jsme schopni k tomuto poznávání také něčím přispět. Můžeme potvrdit, že *naprosto nepostačují žádné podrobné plány, jak provádět reformy, jimiž se ohánějí všemocní reformní politikové, ale že je zde třeba neomezovaného jednání milionů lidských bytostí za spolupůsobení „rozumného konstruktivismu“ v oblasti zakladatelského zákonodárství, to vše za součinnosti politických představitelů a jejich schopnosti působit správným směrem v oblasti transformační politiky.*

Domnívám se, že negativní postoj vůči ambicióznímu konstruktivismu i všem formám reglementace svobodných občanů je jedním ze základních způsobů dobrání se pravdy u nás všech. Zdá se mi, že jsme již poznali, jak je tato představa stejně tak důležitá pro vysvětlování *změn, k nimž dochází uvnitř existujícího systému*, jako je významná pro *přechod z jednoho společenského uspořádání do jiného*. Je nutno stále opakovat, že my ve svých transformujících se zemích musíme varovat před pokusy o *restrukturalizaci a vybudování konstituujících jednotek politického, společenského a ekonomického života, je přitom naším úkolem podřizovat se vědecky poznaným pravidlům časové posloupnosti*. Naše schopnost ovládat společenské dění je samozřejmě omezená a je nám známo, že není možné žádné řízení, žádné duchovní otroctví reformních nebo přechodových opatření. Tuto nemožnost podtrhuji, protože tradičně vystupujeme apriorně proti všem formám politického konstruktivismu a společenského inženýrství, navíc je nám známo, že ty jsou v praxi neuskutečnitelné. Když už tedy napomáháme zrodu nového společenského uspořádání, musíme:

- používat *liberalizační a deregulační opatření* (což jsou víceméně pasivní způsoby, jak z naší strany něčím přispět);
- připravit a uvést v život *nová pravidla*, která definují jisté abstraktní rysy nového řádu věcí (což je z naší strany příspěvkem již aktivnějším);
- avšak jinak jsme nuceni dbát na vědomí existenci *vývojového, spontánně probíhajícího procesu*, kterým jsou nakonec ustavovány nové podoby politických, společenských a ekonomických útvarů.

Je otázkou, zda a jak by měly tyto mechanismy působit vůči sobě navzájem a jak by měla spontánnost být doplňována *rozumem, úmyslnými opatřeními*, která mají zabránit chaotičnosti i přílišné nákladnosti transformace. Když nastoluji tuto otázku, zcela nepochybně nechci hájit utopický společenský konstruktivismus. Nicméně úmyslná, organizovaně prováděná opatření jsou toho všeho významnou součástí, protože přechod probíhá podle své vnitřní logiky, jejíž pochopení tento proces zkracuje za současného snižování jeho nákladů.

Systemová změna, která obvykle nastává znenadání jako náhlé propuknutí lidové nespokojenosti (uskutečněné případně v podobě sametové revoluce), je tudíž složitou směsicí úmyslného a spontánního.

Dovolím si podat zde velmi zjednodušený popis právě tohoto jevu. Budu přitom vycházet z myšlenky, podle níž se transformační proces sestává ze tří základních etap, kde každá etapa se sama skládá ze spontánního a úmyslného.

První etapa

a) Její spontánní stránka

Celý proces počíná zhroutilím starých institucí a pravidel. Ty jsou buď smeteny, nebo vyřazeny. V situaci komunismu jeho posledních dnů nebylo nijak těžké dospět k takovému výsledku, přičemž nebezpečí toho nového nespočívalo ani tak v možnosti návratu, jako ve vytvoření bludného kruhu polovičatých opatření a okleštěných vývojových změn, ústících v nezlepšení ať už v základních principech nebo v efektivnosti nového řádu. První kritický moment, první opravdové nebezpečí pro transformaci vyvstávají na tomto místě. Dlouhý, chaoticky probíhající proces nebo více či méně řízené a rychlé vytváření nového, souvislého systému jsou zde dvěma složitými alternativami.

Politický aspekt zde vyznačuje skutečnost, že vůdčí komunistická strana přestává vládnout (a někdy dokonce vůbec existovat). Vytvoří se tak jednoduchá a velice příznivá politická situace - dočasná celonárodní jednota. Ta však existuje jen ve svém negativním vymezení (ve smyslu odporu proti starému systému).

Potom převládne zcela jedinečná a neopakovatelná psychologická euforie. Vyvstane široká připravenost k aktivní účasti na zvrácení dosavadního v nově, ke zbavování se starých, neoblíbených institucí, a dokonce k „utahování opasek“. Tento moment je vhodný pro rychlé uvádění v platnost různých bolestivých a nepopulárních opatření.

Po ekonomické stránce mizí prakticky přes noc centrální plánování (používám tohoto výrazu poněkud nerad, protože v naší zemi ni-

kdy neexistovalo nic, co by bylo podobné učebnicové formě centrálního plánování). Tak mizí ze scény i starý ekonomický mechanismus, krajně neefektivní, avšak schopný života a zajišťující koordinaci. Nastává vakuum. Začíná působit trh, velmi slabý a těžce omezovaný, existující většinou implicitně. Jeho působení se však děje bez formální deregulace, bez otevření se cestou cenové liberalizace a bez širokého uplatňování explicitních majetkových práv, takže jeho výsledné fungování je neúčinné.

Je třeba, aby v tu chvíli někdo zasáhl a zavedl ucelený soubor opatření směřujících ke změně systému.

b) To, co je v této etapě výsledkem záměru

Pokud jde o *politický* systém, poznali jsme, že není třeba žádných přímých zásahů proti komunistické straně a že ty by ani ničemu nepomohly. Stačí, když *liberalizujeme politické prostředí*, tj. když dáme zelenou nově vznikajícím politickým stranám. V důsledku toho zůstává v zásadě nezreformovaná komunistická strana nadál politickou entitou (nedůležitou a nacházející se v opozici, pokud naproti tomu dojde k zákazu původní komunistické strany, podaří se komunistům v přejmenovaných stranách dodatečně ovládnout parlament, jak napovídá dnešní stav v Polsku a Maďarsku).

Spontánně vznikají nové politické strany, začínají formulovat pozitivní vize budoucnosti a snaží se je objasnit občanům. Je to jediný způsob, jak přetransformovat dosud negativně vymezenou celonárodní jednotu (a konsens) do pozitivní podoby.

Pokud jde o *hospodářskou* stránku, má rozhodující význam *ukončení dosavadního ekonomického paternalismu* (je to opatření radikální, odvážné, přitom ale „nekonstruktivní“). Nesmíme váhat a musíme rychle zrušit různé subvence, vyvoláme tím dramatický nárůst cen. Později by se to dalo provést už jen s obtížemi nebo by to bylo vůbec nemožné, protože nově se formujícím nátlakovým skupinám by se to dařilo blokovat. Správní orgány nesmějí podléhat výzvám k zavádění „konstruktivních“ doplňujících opatření formou podpory podniků, které se dostaly do obtíží, k rozlišování budoucích vítězů a poražených. Opatření tak dramatické změni celkové klima

v zemi – mění se tím vlastně celý systém – protože zboží, služby a veškerá ekonomická aktiva náhle nabývají skutečné hodnoty a lidé se s touto skutečností musí vyrovnat. Takový proces nepřipouští žádný postup po etapách a toto konkrétní rozhodnutí se musí uskutečnit formou „šokové terapie“. Výsledkem je vznik zcela odlišného uvažování, což je přesně tím čeho je zapotřebí ke zlomení starého způsobu chování a dosavadních návyků. Není jiného řešení. K novému chování nevede žádné „poučování“ – dopracujeme se k němu jedině tlakem čiré nezbytnosti.

Spolu s rušením podpor je třeba zavést *makroekonomickou stabilizaci* jako podmínku liberalizace a deregulace trhu. Po desetiletích povážlivé ekonomické nerovnováhy jak na mikroekonomické, tak makroekonomické úrovni, musí být fiskální a monetární politika krajně restriktivní – jinak by se ekonomického a společenského života zmocnila náhlá inflace, která by zablokovala další reformy a uvedla v nebezpečí křehký sociální smír. Přebytkový (nebo alespoň vyrovnaný) státní rozpočet spolu s velmi prozíravou monetární politikou (nižší míra růstu množství peněz než nominálního hrubého domácího produktu) jsou přitom nezbytné. Veřejné finance musí mít vláda „pevně“ v rukou, přičemž je třeba, aby centrální banka byla zcela nezávislá. Bez takových přípravných opatření by se liberalizační zásahy v oblasti cen a zahraničního obchodu staly nezodpovědným, nic neřešícím krokem, jaký jen zhoršuje dosavadní hospodářské potíže a znemožňuje použití jiných reformních opatření.

S *liberalizací* v jejich jednotlivých krocích nelze otálet. Po dvou výše zmíněných opatřeních musí následovat otevření domácího trhu (prostřednictvím cenové liberalizace) i trhu zahraničního (cestou liberalizace zahraničního obchodu). Bez liberalizace by se ekonomické subjekty nechovaly racionálně a vláda by nebyla schopna upustit od zásahů v hospodářské oblasti, nový koordinační mechanismus by pak nenabyl účinnosti. Mělo by se tak dít ve spolupůsobení vnitřní směnitelnosti měny. Ze zkušenosti přitom víme, že malé otevřené ekonomice neobyčejně prospívá pevný měnový kurs, který se tím stává kotvou veškeré ekonomiky, jedinou pevnou veličinou celého systému. (Jiné takové kotvy již nejsou tak spolehlivé

a udržují se v této roli obtížněji – další argumenty viz Klaus 1994a, Patinkin 1993).

Mám-li to shrnout, mezi hlavní úkoly první etapy patří politická liberalizace, vyloučení podpůrných mechanismů, zavedení fiskální a monetární stabilizace, nezávislost centrální banky, vyrovnaný rozpočet, liberalizace cen a zahraničního obchodu.

Druhá etapa

a) Spontánní reakce na předchozí etapu liberalizace a deregulace

Veřejnost očekávala mnoho, avšak kladné, hmatatelné výsledky se ještě nedostávají. Po desetiletích nulové inflace, nulové nezaměstnanosti, ekonomického růstu sice pomalého a deformovaného, nicméně nepopíratelného, po životě probíhajícím celkem v klidu a nijak náročném, je nyní třeba nést tíži nákladů transformace – a tato cena není nulová. Dochází k inflaci, vzniká nezaměstnanost (rozsah zde však v obou případech závisí na úspěchu nebo nezdaru předchozích opatření prováděné reformy), takže se nelze vyhnout dramatickému poklesu hrubého domácího produktu a životní úrovně. Obtížně se vysvětluje veřejnosti, že neprocházíme hospodářskou krizí nebo recesí, zapříčiněnými špatným hospodařením na makroúrovni, ale že jde o ozdravné transformační likvidování takových ekonomických aktivit, které jsou neproduktivní.

V důsledku vysokých nákladů transformace, pociťovaných s nelibostí, vyprchá dosavadní euforie. Celonárodní jednota (většinou v onom negativním vymezení) tím zaniká a scénu postupně ovládají konkurenční, pozitivně zaměřené vize budoucnosti. Vystane tak politická atomizace neobyčejných rozměrů a vzroste politická nestabilita.

Vytvoří se nové nátlakové skupiny, které začínají zneužívat stávajícího institucionálního vakua, slabosti trhu i různých děr a nedůsledností prudce se proměňující legislativy i zahájeného procesu privatizace (zvláště „spontánně probíhající“ privatizace státních podniků ve stadiu jejich předprivatizační agonie). Narůstá nerovnost majetku i příjmu, trh stále není dokonalý, a privatizací je rozvířena celá společenská a sociální struktura.

A tehdy pro nás nastává druhý rozhodující okamžik, s nutností volby: buď zůstat u původní strategie transformace a důsledného pozitivního zvládnutí situace, nebo způsobit chaos a dostat se do bludného kruhu polovičatých opatření a ústupků nátlakovým skupinám, s nevyhnutelným důsledkem v podobě ztráty, prohry „celku“.

b) Hospodářsko-politická opatření

Je třeba stabilizovat zásady nového pořádku, nová legislativa musí stanovit nová pravidla hry. Politikové by měli odolávat pokušení vládnout pomocí zákonů, namísto jejich pouhého zavádění s cílem vytvořit pravidla jednání.

Makroekonomická stabilizace musí pokračovat. Naprosto není na místě provádět expanzivní monetární politiku, ani být aktivní ve fiskální oblasti. Inflace musí nadále klesat a je třeba udržet pevný měnový kurs.

Je nutno nepřipouštět další deformace trhu. Neměly by se zpomalovat zbývající deregulace cen, rušení zbylých případů subvencování i agresivní postup proti všem formám protekcionismu. Nesmí se v ničem ustupovat halasným projevům nátlakových skupin.

Spontánně se vynořují nové soukromé podniky, avšak teprve *organizovaná privatizace*, založená na kombinaci standardních i neobvyklých metod, představuje jádro té části druhé etapy, která je nespontánní, která je uskutečňována cílevědomě. Celostátně prováděná privatizace je jiného rozsahu a má jiný styl i význam než privatizace probíhající v takové zemi, ve které zůstává pouhou okrajovou záležitostí. Musí proběhnout rychle, je třeba při ní nalézt nové vlastníky, neměla by být pokusem o maximalizaci státních privatizačních výnosů a neměla by se zaměřovat s restrukturalizací (a modernizací) jednotlivých podniků (viz Klaus 1994b).

Politikové si musí uchovat průhlednost. Neměli by vyslovovat falešné sliby a měla by stále probíhat vysvětlovací kampaň s cílem udržet, ne-li i posílit křehký politický a sociální konsensus. Bez toho by proces transformace nemohl pokračovat.

Vrchu začínají nabývat standardní politické strany (namísto občanských „iniciativ“, národních „front“, občanských „fór“). Extrém-

ní politická atomizace se pomalu přetavuje v „normální“ politickou strukturu s jen malým počtem ideologicky jasně definovaných politických stran (nesoucích standardní pojmenování).

Ruku v ruce s výše zmíněnými politickými a ekonomickými proměnami musí jít rozumná sociální politika soustředující se na pomoc těm, kdo ji opravdu potřebují. Měli bychom se vyhýbat nesprávně adresovaným a krajně nákladným sociálním programům (sociální „slunce“ v protikladu k sociálnímu „reflektoru“ v těchže sociálních souvislostech). Sociální politiku je třeba provádět s náležitým zřetelem k těm sociálním skupinám, které na transformačním procesu krátkodobě prodělávají.

Odměna by měla být ve vztahu k výkonu – jak na úrovni jednotlivce, tak celého státu. V prvním případě by mzdy (a jiné formy příjmu) měly dočasně zaostávat za produktivitou, ve druhém případě musí měnový kurs (dramaticky devalvovaný před zavedením liberalizace zahraničního obchodu) dočasně zůstat pod úrovní parity kupní síly. Tyto dvě zásady jsou základem mé nedávno vyslovené „hypotézy dvou polštářů transformace“. Slabý trh a nově vyvstálí soukromí vlastníci takový polštář po nějakou dobu potřebují; čím rychleji transformace postupuje, tím tenčího polštáře je jim třeba (viz Klaus 1994c). K dosažení takového cíle je více třeba nepřímých metod (restriktivní makroekonomické politiky) i odolnosti vůči nadměrným požadavkům odborů než přímých opatření (mzdové regulace).

Když shrnu dosavadní, privatizace je rozlišujícím činitelem mezi první a druhou etapou, ta musí probíhat současně s pokračující makroekonomickou stabilizací a s racionalizací sociální politiky.

Třetí etapa

Pokud řízení, o kterém jsem mluvil v souvislosti s druhým stadiem, probíhá úspěšně, dosáhneme něčeho, co se dá nazvat raná post-transformační etapa. Zde končí mimořádná, dočasná, konstruktivní úloha státu, ten by měl opět začít hrát roli standardní, nekonstruktivní, více či méně pasivní.

V tomto raném post-transformačním stadiu se země nutně vy-

značuje slabým ekonomickým a politickým trhem i slabostí svých struktur. Jejich prohlubování a rozšiřování, čehož stát není schopen přímo docílit sám, je nadále hlavním předmětem naší snahy. Vláda se musí „pouze“ snažit odstraňovat všechny překážky uplatnění politické svobody a hospodářské volnosti, scénu však konečně ovládnou „Schumpeterovští hrdinové“ a počíná běžný vývojový proces.

Naše země se již dostala do rané post-transformační etapy. O úskalích, která v ní na ni čekají, si třeba něco řekneme příště.

26. 9. 1994

Klaus, V. [1994a]: The macroeconomic aspect of systemic changes: A lesson drawn from the Czech experience. Prague Economic Papers, č. 2.

Klaus, V. [1994b]: Privatization Experience: The Czech case. In: Rebirth of a Country, Five Years After. Praha, Ringier ČR 1994.

Klaus, V. [1994c]: Transformation rules: The hypothesis of two cushions. Prague Economic Papers, č. 2.

Klaus, V. - Tříška, D.: Review of János Kornai, forthcoming. Review of Books, říjen 1994, Budapest.

Patinkin, D. [1993]: Izraels stabilization program of 1985, or some simple truths of monetary theory. Journal of Economic Perspectives, 7, č. 2.

Úvodní projev předsedy na konferenci „10 let ODS“

Scházíme se – v tomto slavnostním a historickém prostředí – abychom připomenuli, oslavili, ale i zhodnotili prvních 10 let existence ODS. Jsem přesvědčen, že připomenout, oslavit a kriticky zhodnotit máme co. Zcela přirozeně se hned na počátku nabízí otázka, zda je těchto 10 let doba krátká nebo dlouhá? Platí oboje. Z hlediska lidských dějin či měřeno životem člověka deset let mnoho není. Podíváme-li se na to z hlediska politiky, představuje to téměř celé období obnovené demokracie naší země. V politice tedy žádným nováčkem nejsme, jsme už určitým veteránem naší politické scény.

1. Úvod

Po deseti letech je ODS pevná a konsolidovaná politická strana, pro voliče srozumitelná a snadno čitelná a svým stoupencům přinášející jasné poselství. Její zrod byl přirozenou reakcí na situaci v naší zemi. Na našem ustavujícím kongresu v Olomouci jsem řekl tato slova: „Máme možnost vytvořit silnou pravicovou stranu konzervativního založení. Nemáme právo tuto šanci, která se v historii nenabízí příliš často, nevyužít.“ ODS nebyla žádným umělým nebo náhodně vzniklým výtvozem. Byla a je pokračovatelkou oné mimořádné společenské aktivity občanů naší země, ke které došlo v okamžiku pádu komunismu. Proto jsem tehdy mohl říci, že „potřebujeme všechno jiné než přetrvávání porevolučního provizoria“, že „normální politický život nemůže být organizován bez standardních politických stran“, že „chceme být integrujícím jádrem pravice“, že „chceme vrátit lidem naději“, že jim „chceme vrátit víru v budoucnost“ a že tuto víru „sami máme“. Myslím, že na těchto slovech nemáme co měnit.

Dnes ale nechceme jen rekapitulovat „dějiny“ Občanské demokratické strany. Především sami sobě, ale současně i celé naší veřejnosti chceme říci, kde jsme a hlavně kam směřujeme, a to jak v krát-

kodobém výhledu prvního roku nového tisíciletí, tak i v perspektivě následujících let.

2. ODS v kontextu vývoje naší země

Vývoj naší strany není oddělitelný od vývoje naší země. Lepší i horší okamžiky ODS i celé naší země spolu v uplynulém desetiletí těsně souvisely a často se dokonce zcela překrývaly. Je třeba je férově – se všemi jejich plusy a mínusy – popsat a zhodnotit. Chtěl bych zdůraznit jednu důležitou věc. I když se to v každodenním mediálním střetávání a ve virtuální realitě, která se tím kolem nás vytváří, téměř ztrácí, situace v naší zemi je – porovnáme-li to se srovnatelnými zeměmi – poměrně konsolidovaná. Mohla by být výrazně lepší, mohli bychom však prožívat daleko větší dramata a nepříjemnosti. Je to především díky tomu, že klíčové období prvních polistopadových let bylo v naší zemi zvládnuto rychleji, klidněji a hlavně lépe než v řadě jiných zemí a že je proto i dnes na čem stavět. K tomu jsme přispěli zásadním způsobem.

Situace by byla lepší, kdyby nedošlo k otřesům roku 1997. Nemuseli jsme prožít hospodářský pokles, způsobený vzájemně se podporujícím či doplňujícím efektem necitlivé politiky centrální banky a narůstajícího politického chaosu, nemuseli jsme čelit následným politickým i hospodářským ztrátám, nemuseli jsme ztratit drahocenný čas krátkou, ale svými důsledky nákladnou epizodou naší země s úřednickou či polouřednickou vládou. Nemuseli jsme však ztratit něco ještě mnohem cennějšího: nemuseli jsme ztratit pozitivní atmosféru (a dobrou náladu) a spolu s ní i elementární důvěru, kterou měla naše země ke svému vlastnímu polistopadovému vývoji a k tehdejší koaliční vládě, vedené ODS. Mnoho negativního se stát nemuselo, mnoho pozitivního se stát mohlo, nicméně to všechno je už dnes nezměnitelnou věcí minulosti a našim úkolem je zajistit, aby se to stalo poučením pro budoucnost.

Východisko ze situace roku 1990 jsme našli. Bylo nutné najít východisko i ze situace roku 1997. Trpělivě, poctivě, ale i inovativně jsme ho hledali a i s odstupem let můžeme říci, že jsme ho – v mezích tehdejších možností – našli. Po událostech listopadu 1997 jsme

se rychle zkonsolidovali a díky tomu jsme se poměrně úspěšně utkali s našimi hlavními politickými soupeři v mimořádných parlamentních volbách června 1998. Tyto volby, v nichž za daného stavu vcelku očekávaně zvítězili socialisté, se však nestaly rozuzlením a bohužel se nestaly ani dostatečným poučením. KDU-ČSL a Unie svobody tehdy neakceptovaly nabídku vítězných socialistů na společný vstup do vlády a s ODS, která zůstala nejsilnější pravicovou stranou, vládnout také nechtěli. Proto se naše země, hned po volbách, přiblížila k další politické krizi. Bylo to v situaci, kdy jsme naléhavě potřebovali politickou a hospodářskou konsolidaci, kdy jsme chtěli vstoupit do NATO, kdy jsme se chtěli rychle přiblížovat k Evropské unii a kdy jsme chtěli obnovit hospodářský růst.

Jedinou možností bylo, aby na sebe ODS, jako druhá nejsilnější politická strana, vzala nelehkou spoluzodpovědnost, aby odešla do opozice a aby – za přesně stanovených podmínek – umožnila vítězným socialistům sestavit menšinovou vládu. Toto řešení přispělo ke konsolidaci politické a hospodářské situace. Současně tím ODS dostala do ruky poměrně silný a pro sebe, v tehdejší situaci, jediný použitelný nástroj, jak brzdit plány, s nimiž ČSSD – na základě svého socialistického a navýsost populistického volebního programu – zvítězila ve volbách. Bez přehánění je možné říci, že náš vstup do NATO, naše nelehké přiblížování se k EU, ale i oživení našeho hospodářství jsou výsledkem tohoto poměrně odvážného kroku. Ten samozřejmě měl i svou druhou stránku a tou bylo další zesílení ataku vůči ODS. Ti, kteří se nás již předtím snažili vytěsnit na okraj politické scény – což byl ostatně zásadní motiv událostí té doby – spustili proti ODS, pod zástěrkou boje proti Opoziční smlouvě, nekonečnou a nesmírně agresivní mediální válku. Tě jsme svědky dodnes a s blížícími se volbami – pokud je to vůbec možné – budeme svědky ještě více.

Je na nás, abychom se toho nezalekli a abychom dali jasněji než kdykoli dříve najevo, že spoluodpovědnost, kterou jsme jako konstruktivní opozice na sebe vzali, své výsledky přinesla. To, že byla vláda donucena chovat se racionálněji než si přála a předpokládala, to, že musela přikročit k privatizacím, které nám v době, kdy byla v opozici, nejen vytýkala, ale přímo znemožňovala, to, že opustila

své nebezpečné předvolební sliby ohledně sociální politiky, bylo zásluhou námi zvoleného řešení situace. Toho dosáhla ODS a nikoli ti, kteří se sice navenek vydávají za „jedinou skutečnou“ opozici, ale kteří ve skutečnosti – na rozdíl od nás – pro vládní návrhy až příliš často hlasují. To je třeba našim voličům stále připomínat.

3. Deset let existence, deset let zápasů o charakter demokracie

Ke zhodnocení deseti let ODS bych připomenul několik uzlových bodů, a to ještě jen ve formě nadpisů či hesel. Rozhodně mezi ně patří:

- hned na počátku devadesátých let úspěšně vybojovaný zápas o uznání nevyhnutelnosti vzniku systému politických stran jako předpokladu účinného fungování parlamentní demokracie;
- zásluha o to, že se na naší politické scéně poprvé v dějinách objevila pravicová strana občanského typu;
- rozhodující příspěvek k zahájení hluboké přeměny naší země na základě jasného a srozumitelného transformačního konceptu svobody, parlamentní demokracie a tržní ekonomiky, místo tehdy propagovaných iluzí o nejrůznějších třetích cestách v politice i ekonomice;
- náš, téměř nikým nezpochybňovaný příspěvek k hladkému rozdělení Česko-slovenské federace, které bylo nevyhnutelným důsledkem nejen tehdejšího rozložení politických sil na Slovensku, ale i převažujících nálad a aspirací celé slovenské veřejnosti;
- důležitý přínos k úspěšné druhé fázi vývoje naší země v období let 1992–96, kdy došlo k nastartování a ke čtyřletému trvání rychlého ekonomického růstu;
- obtížný pokus vyřešit složitou situaci po volbách roku 1996 jak v zemi jako celku, tak v ODS, kdy se uvnitř naší strany začala formovat politická skupina, prosazující její přeměnu v neurčitou „středovou“ formaci, která by se zbavila svého jasného ideového zakotvení, což by znamenalo ohrožení samotné existence občanské pravice v naší zemi;
- klidné a přesvědčivé zvládnutí situace konce roku 1997, která vyústila v odchod této skupiny členů z ODS, díky němuž se tito naši

bývalí členové dostali tam, kde jsou dnes, tj. na okraj rozplynutí se v nejasných strukturách čtyřkoalice;

- nová inspirace, nová energie a v neposlední řadě i noví členové, které tyto události přivedly do ODS, což ve svém součtu přispělo k tomu, že jsme se znovu stali jedinou relevantní pravicovou stranou v zemi;
- neusnutí na vavřínech a proto narůstající uvědomění si nutnosti provést uvnitř ODS strukturální reformy, vyplývající ze stagnace členské základny, z malého počtu (a nepřesvědčivých výhledů) mladých členů, ale i z ponorkových nemocí některých našich sdružení, reformy, na něž aktivní složka naší členské základny netrpělivě čeká;
- nová regionální odpovědnost, kterou ODS přijala po vítězných krajských volbách.

ODS se hlásí ke spoluodpovědnosti nejen za ten obrovský, unikátní, neopakovatelný a ve své podstatě úspěšný transformační pohyb, ale i za množství malých i větších problémů, chyb a neúspěchů, s ním spojených. Nestáli jsme v závětrí, nehledali jsme si alibi, prošli jsme mnoha zkouškami a získali jsme obrovské zkušenosti. Přesto si, po celou dobu těchto hlubokých změn, doprovázených řadou otřesů, jako jediná politická síla udržujeme poměrně vyrovnanou přízeň a podporu veřejnosti.

4. Ve svých protivnících nevidíme nepřátele, považujeme je za politické soupeře

V roce 1997 jsme se nenechali vytlačit na okraj politiky. Na politické scéně jsme zůstali a i nadále se od nás očekávají rozhodné kroky a zásadní iniciativy. Tato očekávání našich voličů vycházejí z důvěry v naše pevné ideové zakotvení a my jim i dnes musíme slíbit, že je nezklameme. Neustálé chybování našich politických partnerů i významných mediálních komentátorů v odhadech toho, co v té které situaci uděláme, pramení hlavně z toho, že dodnes nepochopili, že ODS nešlo, nejde a nepůjde o moc, že se nezabýváme politikařením a že nám nejde o populistická gesta. Že to, oč nám jde, je mnohem jednodušší a prostší a že to – na rozdíl od nich – chápou

a že tomu rozumí statisíce a milióny lidí, jejichž názory vyjadřujeme a jejichž zájmy hájíme. Je to naše zarputilé prosazování stanoviska, že východiskem všeho je a musí být svobodný občan a že je proto naším cílem vybudovat svobodnou zemi, která nebude brzděna nafouklým aparátem zkosnatělé, dirigistické vlády údajných „majitelů pravdy a rozumu“, svazujících občana tisíci nitkami omezení, zákazů, příkazů, ale i návodů jak žít a co dělat. My vycházíme z toho, že suverénní a samostatný občan sám nejlépe ví, jaké jsou jeho zájmy. Stejně tak víme, že jediné od něj je odvozena naše existence a naše politická síla. V roce 1991 jsem řekl: „Jsme proti hrubému podceňování naší veřejnosti, s čímž kalkulují představitelé některých dalších politických stran“. Můžeme být spokojeni, protože ve svých názorech jsme konzistentní.

Lidská společnost je střetem nejrůznějších zájmů a postojů a mnozí lidé nevidí svět v našich měřítcích a v našich kategoriích. Mnozí si také nevěří, či se dokonce spoléhají na to, že jiní, „moudřejší“, vědí lépe než oni sami, co je pro ně dobré. Mnohým vyhovuje daleko pasivnější přístup k životu než je ten, který od nich očekáváme a žádáme my. Mnozí chtějí, aby se o všechny jejich osobní problémy staral stát, chtějí, aby k němu neustále mohli mít nataženou ruku, do níž – z jakýchsi bezedných zdrojů – budou vždy vloženy dostatečné peněžní prostředky. My víme, že tudy cesta k prosperitě nevede. Tudy spíše vede „plíživá“, ale o to nebezpečnější cesta k jejímu opaku. A právě o cestu vpřed se přeme a přít budeme. Naším spoluobčanům budeme ukazovat, že pouze aktivní přístup člověka a jeho přijetí stanoviska, že „i můj názor platí a je důležitý“ vede k takové budoucnosti, jakou si přejí.

Naším hlavním politickým protivníkem byla, je a bude levice, reprezentovaná ČSSD. S ní se budeme utkávat o charakter naší země a o základní principy jejího fungování a směřování. Ani v této demokracické levici však nevidíme nepřítele a nemíníme si „balit své legitimace do kůže jejích členů“, jak vyhrožovali oni nám, když byli v opozici. Nemíníme je také za všech okolností bezhlavě kritizovat, či chodit na ně „žalovat“ do světa, jak to dělají představitelé některých jiných politických stran. Náš společný národní zájem v inte-

grující se Evropě je pro nás kategorií vyššího druhu a my dobře víme, že ho nemůžeme prosadit sami, ale jen a jedině společně s celou demokratickou částí našeho politického spektra. Pokud budou socialisté v některé dílčí věci úspěšní a zemi to přinese prospěch, nemáme důvod se mračit. I když jsme momentálně v opozičních parlamentních lavicích, neplatí pro nás heslo „čím hůře, tím lépe“. Takový dospělý politický postoj však pro naše politické partnery či soupeře zatím bohužel neplatí - zvláště, jde-li o jejich postoje k nám. Za projev politické puberty pokládáme podporování nikdy nekončících kampaní s jediným motivem - „Co od ODS jest, od ďábla jest!“ - a rozhodně se takovou tezí vůči ostatním politickým subjektům neřídíme a řídit nikdy nebudeme.

Soupeření, nikoli nepřátelství, to je teze, kterou vnášíme a do dalších soubojů, střetů a jednání vnášet budeme. Až se tyto postoje stanou skutečností, přestane být možné vznešenými slovy mluvit o jakési abstraktní vizi nové politické kultury, neboť to bude kulturní princip sám o sobě.

Nevidíme-li mezi demokratickými parlamentními politickými stranami nepřátele, tím méně je vidíme mezi jejich představiteli. Velmi rezolutně odmítáme stále omílanou frázi o nemožnosti politických dohod kvůli jakýmsi přetrvávajícím osobním revnivostem či animozitám mezi jednotlivci. Historicky bychom patrně k podobným postojům měli největší právo, od nás by byly nejpochoptelnější, ale opakují, že to není to, co určuje naše motivace a naše jednání. Na fňukání a na pocit ukřivděnosti čas nemáme, protože máme vyšší cíle.

Své voliče a sympatizanty budeme do volebních střetů s levicí mobilizovat znovu a znovu a odpovědně se budeme chovat i po sečtení volebních výsledků. Mandát, který dostaneme, budeme realizovat buď ve vládním uskupení nebo v tvrdé, účinné a efektivní opozici. Máme pro to dostatek předpokladů. Jsme autentická politická strana, nejsme sešlost, jednorázově svolaná na náměstí. Lišíme se mezi sebou v řadě jednotlivostí, ale nejsme pestrobarevným spolkem, účelově vytvořeným pro jedny volby. Máme své zásady, ale nemáme potřebu dopředu silácky vyhlášovat s kým navždy a s kým nikdy. Víme, že karty vždy znovu rozdá volič a jeho rozhodnutí je pro nás svaté.

Víme také, že v demokratickém parlamentním prostředí nikdo nikdy nevyhrává 10:0 a že je vždy třeba dělat rozumné kompromisy a jednáním vytvářet situace, v nichž je možné prosadit co nejvíce ze svých programových cílů.

Byli bychom klidnější, kdyby se v nadcházejících volbách do Poslanecké sněmovny volilo systémem, který by umožnil sestavit efektivnější vládu, než nabízí systém dosavadní. Politické rozhodnutí Ústavního soudu této změně zabránilo a to k radosti těch politiků, kteří si nevěří, a k neprospěchu svobodných občanů – voličů. Ti však toto rozhodnutí nijak nemohli ovlivnit. My toto rozhodnutí disciplinovaně respektujeme, ale dodáváme, že jsme připraveni zvítězit v jakémkoli volebním systému. Naučili jsme se ale i prohrát a nepokládáme to za tragédii, po níž končí svět. Jenom ten, kdo umí přijmout prohru, poučit se z ní a načerpat z ní síly pro další střety, ten má právo opět zvítězit. A my zvítězíme.

5. Volby v roce 2002

Volby v roce 2002 přijímáme jako rozhodující výzvu. Jejich výsledek s vysokou pravděpodobností předurčí směřování naší země na více než jedno volební období. Připravovat se na ně musíme právě s tímto vědomím, to musí být náš výchozí úhel pohledu, tak to musí být pochopeno celou ODS.

Jsme v nové fázi politického vývoje naší země. Jsme v situaci, kdy se již ve vládě vystřídaly všechny demokratické parlamentní politické strany, nemluvě o tom, že jsme zažili i jednu vládu polopolitickou, sestavenou prezidentem republiky. Voliči už nejsou v situaci, kdy by si mohli zkusit „otestovat“ něco, co tu ještě nebylo, i když jim – jako lákavá novinka – jistě bude představována čtyřkoalice. Musíme být připraveni i na to, že v médiích nebudeme mít dost prostoru k tomu, abychom tento trik objasnili naší veřejnosti. Současné rozložení politických sil v rozhodujících sdělovacích prostředcích není pravolevé, jak bývá zvykem ve standardních demokratických zemích. Většina z nich – tzv. „veřejnoprávní“ zejména – proti ODS je a do voleb zůstane jednostranně zaujatá. Musíme s tím počítat, musíme na to být připraveni a nesmíme kvůli tomu malomyslně.

Nesmíme žít s myšlenkou na to, co se o sobě dočteme v zítřejším úvodníku MFD a Lidových novin, či co o nás budou tvrdit ve zpravodajství ČT a ČRo.

ODS vždy byla stranou silných osobností, které se nebály jasně a nedvojmyslně formulovat a hlásat své názory. Východiskem pro nás totiž jsou myšlenky a ne líbivá mediální politika. Pro novináře nepořádáme honosné večírky, nezahrnujeme je dary a svá stanoviska nereprezentujeme ve formě, aby se líbila především jim. Zodpovídáme svým voličům a ne médiím, jejich majitelům či inzerentům. Vymezovat se proti ODS se stalo módou, což nám příkladně předvedli hlavní aktéři nedávných událostí kolem České televize. Žurnalisté, kteří se pokusí vyslovit jen trochu odlišný názor, jsou díky tomu okamžitě na hranici „profesní exkomunikace“. Blížící se konec současného prezidentského mandátu a spolu s tím i oslabení pozice těch, kteří po celé desetiletí usilují o zásadně jiný charakter naší demokracie než je klasická demokracie parlamentní, bude tyto volby provázet jako temný stín v pozadí.

Tyto, víceméně známé skutečnosti musíme dnes říci nahlas především proto, že jsme o nich dosud spíše společně mlčeli, resp. brali jsme je jako něco nevyhnutelného, jako něco, co musíme vydržet a počkat až to odezní. Jenže ono se to hned tak nestane. Stalo by se to jedině tehdy, kdybychom kapitulovali, kdybychom se začali tvářit, že si nemyslíme to, co si myslíme, kdybychom dali najevo, že v naší zemi nebudeme usilovat o pevné zakotvení a důsledné prosazení pravidel klasické parlamentní demokracie. Taková kapitulace by však znamenala návrat někam do počátku devadesátých let, do světa bez politických stran, do světa hnutí či fór, v nichž různé nátlakové skupiny na náměstích manipulují občany. Před deseti lety jsem ve svém projevu řekl, že Občanské fórum je „stále více a více brzdou pro postup vpřed“ a že se „stále více a více stává zástěrkou pro ty, kteří chtějí – bez standardním mechanismem potvrzeného mandátu, podle svých osobních představ – řídit naši zemi“. O nic menšího nejde ani dnes. Boj proti politickým stranám – ve jménu boje proti ODS – je ve skutečnosti zastřeným útokem proti smyslu svobodných voleb. Především toto musíme mít neustále na paměti a na všech místech,

kde se setkáváme s občany, jim to musíme umět vysvětlovat a objasňovat. Intenzivní a nepřetržitý kontakt s občany je a musí i nadále zůstat základním pilířem naší komunikační strategie.

Nesmíme se nechat zastrašit. Se stejnou rozhodností jako dosud nazýváme věci pravými jmény a udržme si svou ideovou a názorovou samostatnost. Budeme označováni za izolacionisty jen proto, že při vyjednáváních s EU jako jediní hovoříme o obraně zájmů českého státu. Můžeme se tisíckrát zapřísáhnout, že pro nás vstup do EU alternativu nemá, stejně se o sobě zítra či pozítří dočteme pravý opak.

Ani to nás ale nesmí vést ke skepsi či dokonce k rezignaci. I v tomto případě nám nezbyvá, než jít přímo za občany a bez jakéhokoli matoucího či zkreslujícího zprostředkování jim vysvětlovat, o co nám jde a jaké pozice můžeme v Evropě vyjednat. Toto vyjednávání na dlouhá léta předurčí naše postavení uvnitř evropského společenství a určí i sílu našeho vlivu na to, jaké toto společenství – a tím i náš budoucí osud – bude. To jsou nesmírně závažné věci. My si nemůžeme dovolit rezignovat na ně jen proto, že nás naši „huráevropané“ hanlivě známkují, že na nás chodí „žalovat“ do Bruselu a že nám podsouvají kdovíjak zavilé úmysly jenom proto, že nechceme bezhlavě, s poklonkovaním a bez otevřené diskuse souhlasit se vším, co od nás EU chce. Naposledy si dovolím citovat ze svého 10 let starého projevu. Řekl jsem tehdy, že chceme „do Evropy, která bude odpovídat našim politickým představám, do Evropy demokratické, založené na volném trhu zboží, práce, kapitálu, myšlenek. Tedy nikoli do Evropy byrokratické, která by vytvářením spousty centrálních orgánů chtěla opakovat některé chyby naší vlastní minulosti“. Poučení z let totality nás varovalo tehdy a varuje i dnes, abychom byli vždy, kdy jde o menší či větší ztrátu státní suverenity – v tomto případě nepochybně největší v naší historii – opatrní a abychom se snažili dobře porozumět skutečným zájmům zemí sdružených v tomto nadnárodním celku. I to bude významným tématem předvolebních střetů a my na něj musíme být dokonale připraveni.

Předvolební kampaň, v jejíž první fázi se již pohybujeme, bude ze všech, kterými ODS dosud prošla, nejdelší a nejsložitější. Musíme v ní dokázat zúročit vše, čeho jsme dosáhli. Naše silné pozice v re-

gionech, kde jsme tak dobře obstáli v loňských podzimních volbách, mezi ně patří na čelném místě.

Musíme se rovněž co nejrychleji shodnout na tónu a výrazu, s nimiž naše programové cíle předložíme veřejnosti. Jsem přesvědčen – přes všechny složitosti, o nichž jsem hovořil – že máme mimořádnou příležitost oslovit ještě mnohem širší spektrum voličů než dříve. Lidé si již udělali svou zkušenost, a to jak se současnou levicovou vládou, tak se stranami, které se tváří nově, ale nové také nejsou. Věřím, že i proto nám budou naslouchat velmi pozorně a že budou sami, svým vlastním rozumem hodnotit, co jim nabízíme. Vlajkovou lodí naší předvolební kampaně musí být jedno jediné sdělení, říkající, že „jsme to my, kdo se dokáže povznést nad spory a ta hanice dnešní doby a kdo má vůli a energii nalézt cesty, směřující k realizaci vyššího, společného zájmu“.

Musíme ukázat jasněji než dosud, že nám nejde o žádné zamotané intelektuální hrátky se slovíčky, že máme jasnou představu o úspěšné budoucnosti naší země a že víme, jak k ní směřovat. Naší hlavní zbraní a největší konkurenční výhodou je to, že víme, kde jsme, že víme, kam chceme jít, a hlavně že víme, jak tam dojít. Všichni musí vidět, že odmítáme módní národní sebestmračenství a že naši zemi nevidíme jako nějaký podivný postkomunistický skanzen. Žili jsme tady a byli jsme účastníky a svědky nejen úžasného národního probuzení z totality, ale i úctyhodné práce, která nás za uplynulé desetiletí přivedla mezi standardní moderní demokracie. Máme právo být na sebe hrdí.

Za vůbec nejpodstatnější téma předvolební kampaně pokládám úsilí o formulaci vyššího společného zájmu, který převážnou část naší veřejnosti musí spojit v očekávání osudových kroků, jež má Česká republika v dohledné době před sebou. Těmi je vstup do Evropské unie. Musíme se pokusit přesvědčit občany naší země, že jim ODS – vedle svých tradičních volebních témat – přináší nabídku nalezení společné řeči a společných postojů v záležitosti, která daleko přesahuje časový prostor jedných parlamentních voleb. Že jsme to my, kdo chceme, aby tyto volby naší společnost nerozpolitily a nerozhádaly, ale aby ji z hlediska tohoto vyššího společného

jmenovatele po letech opět sjednotily a spojily. Tuto nabídku voličům dáme. Podaří-li se nám ji předložit dostatečně srozumitelně, vyjdeme z nadcházejících voleb jako hlavní politická síla, integrující zájem rozhodující části české společnosti. Podaří-li se nám to, jsem si jist, že ve volbách zvítězíme.

Má-li být tato naše nabídka věrohodná, musíme začít od sebe, od míst, kde máme svou vlastní Achillovu patu. Apeluji proto na celou Občanskou demokratickou stranu, na každého jejího člena, na všechna naše sdružení a grémia, abychom v nadcházejících měsících vstříc nadcházejícímu volebnímu zápasu dokázali přesvědčivě demonstrovat naši vlastní jednotu, naši pevnost a naši zdravou sebedůvěru. Víím, že mnozí mají na různé parciální záležitosti různý názor a pokládám to za přirozené a správné. Víím ale také, že na různých úrovních naší strany existují všelijaká nedorozumění, roztržky či neshody, stejně jako víím, že v tak složitém živém organismu, jakým je velká politická strana, to ani jinak možné a snad ani žádoucí není. Vyšší společný zájem nám však diktuje tyto různice překonat a posílit to, co nás spojuje, co nás činí akceschopnými a silnými. Soustředíme se na to, co nás do ODS přivedlo a co je pro nás důležité. Pouze tak nám veřejnost uvěří, že naši nabídku myslíme vážně. Pouze tak nám uvěří, že pokud nám dá mandát v klíčovém okamžiku vést a sjednotit zemi, že budeme schopni jít příkladem. Neplýtvějme proto svými schopnostmi a svou energií na zbytečné a nikam nevedoucí handrkování.

Vyzývám ODS, aby se v předvolebním roce, do něhož jsme právě vstoupili, tímto příkladem stala. Buďme od této chvíle – více než v minulosti – aktivní, inteligentní a tvořiví, buďme semknutí kolem hlavního společného cíle, který je před námi. Jedině tak budeme znít v jediném mnohohlasém tónu jako dobře vyladěný zvon, který sice nebije na poplach, ale který naléhavě burcuje všechny rozumné a odpovědné občany k dalšímu mimořádně důležitému kroku za společným cílem, kterým je plně prožívaný život ve svobodné, bezpečné a prosperující zemi.

21. 4. 2001

Z Hlavního projevu na Kongresu ODS 2001

První rok nového století a tisíciletí se chýlí ke konci. Aníž víme, co nám přinesou týdny a měsíce příští, již dnes můžeme říci, že jednadvacáté století začalo poněkud rušně. Nejinak tomu bude i v roce následujícím, který má v kalendáři události, jež nadlouho poznamenají charakter a směřování naší země. Mám na mysli zejména volební klání na parlamentní, senátní i komunální úrovni. Jejich výsledek dá odpověď na otázku, zda byla pro naše občany čtyřletá vláda levice dostatečnou ukázkou pokusu vrátit zemi zpět do světa stále narůstající regulace a ochranářství, potlačování svobodného rozhodování a individuální iniciativy a brzdění všeho tvůrčího a odvážného co světu vždy přinášelo prosperitu nebo zda to ještě dostatečnou ukázkou nebylo? Zda jsme pro voliče dostatečně přesvědčiví, aby mohli tomuto neblahému experimentu říci jednoznačné dost a aby nám svěřili odpovědnost za vytvoření je „neobtěžujícího“ státu a za novou prosperitu, k níž zemi dovedeme. Prosperitu nikoli virtuální, charakterizovanou neuskutečnitelnými populistickými sliby a siláckými frázemi o čistých rukou či spálené zemi, ale prosperitu skutečnou, podloženou talentem českých lidí a jejich tvrdou prací. Nebudeme nikomu slibovat ráj na zemi výměnou za to, že občané rezignují na své svobody a že se spolehnou na to, že jim pár vyvolených zajistí pohodlný život.

V tom a o tom je stálý střet pravice s levicí a my to právě teď musíme voličům ukázat důrazněji než kdykoli jindy. Tím spíše, že nejen my, ale celá Evropa čelí frontálnímu pokusu levice tyto základní pojmy zmást, deklasovat je a předvádět vizi světa, ve kterém už neexistují oprávněné zájmy jednotlivců (a dobrovolně vytvářených skupin těchto jednotlivců), ale jen jakýsi bájný jednotný zájem, společný všem. Zní to sice lákavě, a když se najde dostatečně charismatická osobnost, která to propaguje, mohou tomu lidé načas dokonce i uvěřit. Zájmy myslivců a vlastníků pozemků však nejsou tožné, stejně jako nejsou stejné zájmy nájemníků a majitelů domů, zájmy zastánců vratných i nevratných lahví, ale ani zájmy velkých

a menších národů. Umění politiky, o kterou nám jde, spočívá ve vytváření co nejširších mantinelů pro svobodné střetávání těchto zájmů a pro jejich přirozenou, svobodnou soutěž, která jediná dokáže - a to evolučním způsobem - nalézt dobré výsledky. Levice chce pravý opak. Je přesvědčena, že jen ona je výlučným majitelem pravdy, že jen ona ví, co lidé chtějí a že to ví lépe, než oni sami. Nikoli tedy ohlašovaný konec ideového střetu mezi levicí a pravicí, ale naopak jeho mohutnění a vyostřování je to, s čím jsme dnes a denně konfrontováni. Právě to musíme před volbami důrazně a srozumitelně vysvětlit. Jinak se může stát, že se našim politickým soupeřům podaří ukolébat společnost do apatie, do pocitu, že vlastně o nic nejde, že žádný zásadní spor mezi levicí a pravicí neexistuje, že je to všechno pouhá rétorika, a že je proto konec konců jedno, kdo ve volbách zvítězí. Bude to o to těžší, že většina médií, resp. jejich politických komentátorů je svou podstatou levicová a že bude v tomto střetu stát na straně našich konkurentů. O to větší aktivitu, kreativitu a přesvědčivost musíme předvést.

Při veškerém svém realismu jsem optimistou. Vede mě k tomu zejména pozitivní zkušenost posledních let. I přes úctyhodný kapitál, nainvestovaný do boje proti Opoziční smlouvě, česká společnost nakonec pochopila, že toto uspořádání není ničím výjimečným či dokonce protidemokratickým, ale že jde o standardní postup, v němž vítěz voleb sestaví vládu za podmínek vzešlých z povolebních - navíc veřejně vedených - jednání. I když se po roce 1997 politický program mnohých zjednodušil na jediné, na zlikvidování ODS, výsledky následných svobodných voleb tento jejich program nepotvrdily. Ať již šlo o volby komunální, či o úplně nové volby do krajských zastupitelstev, vyšli jsme z nich vždy jako nejsilnější politická strana. Proto máme tolik starostů, primátorů, hejtmanů, senátorů a poslanců zastupitelstev všech stupňů. Proto jsme si udrželi významný vliv na dění v zemi, a to i přesto, že mimořádné parlamentní volby způsobily, že jsme na čtyři roky přepustili vládní kormidlo našemu hlavnímu soupeři - českým socialistům.

Doba je zralá na změnu a nemalá část naší veřejnosti k nám hledí s nadějí, že v nadcházejícím roce opět převezmeme vládu v zemi.

Na rozdíl od našich konkurentů neříkáme lidem nepravdy, nemalu-
jeme narůžovo, co nás čeká a s čím se budeme muset utkávat.
Budoucnost bude obdobím vstupu naší země do Evropské unie
a jestli se vůči něčemu vymezujeme, pak je to proti nezodpovědné-
mu a hazardérskému postoji našich euronadšenců, kteří v hrůze, že
by mohli v očích svých politických přátel a sponzorů v Evropě vy-
padat málo oddaně, neříkají našim občanům pravdu.

Jako jediná pravcová alternativa v zemi máme před sebou histo-
rický úkol, kterým je dokončení transformace země neboli dokonče-
ní přeměny komunistické společnosti ve funkční demokracii západ-
ního typu a na tom vyrůstající nová prosperita. Obojí se musí stát zá-
kladním tématem našich dnešních úvah a našeho směřování. Od
pádu komunismu a od vzniku samostatného českého státu jsme už
prošli nejednou zkušeností. I když z mnoha stran slyšíme jak je
naše demokracie mladá a nedospělá, my s tím nesouhlasíme. Naši
občané jsou obdařeni stejným zdravým rozumem a stejně jasnými
představami o tom, jaké jsou jejich nejvlastnější zájmy, jako lidé v ji-
ných zemích svobodného světa. V naprosté většině přivykli demo-
kratickým mechanismům a institucím a umějí je - i bez rad rádoby-
morálních kazatelů a mudrců - samostatně používat. Máme dokonce
i něco navíc: máme generace, které zažily a pamatují komunistickou
totalitu a které proto dokáží citlivěji a bezprostředněji než ty, které ji
neprožily, vnímat postupné couvání směrem k zkrachovalému ne-
produktivnímu systému, k němuž nás krok za krokem vede současná
vláda, napojená na evropskou Socialistickou internacionálu.

Nepokoušejme se o nové experimenty. Využijeme a aplikujeme
principy, které přivedly vyspělé země k jejich současné prosperitě
a výkonnosti a vyvarujeme se při tom omylů a slepých uliček, které
jejich rozvoj brzdily. Jde zhruba o tyto principy:

- a) Na prvním místě je to svoboda a zodpovědnost. Znamená to ma-
ximální posílení svobodného tržního prostředí, v němž se může
realizovat to, co je v lidech tvůrčí, aktivní a silné. Patří sem i od-
hodlání obětovat vlastní pohodlí, čas a všechnu svou invenci.
Tedy právě to, co socialisté nejvíce umrtvovali, a co je možná je-
jich největším prohrěškem na stavu naší společnosti za léta jejich

vlády. Odhodlanost a optimismus, důvěra ve vlastní síly, vysoký pocit odpovědnosti za každý krok a čin i za úměrnost podstoupených rizik – to jsou základní milníky naší cesty.

- b) Náš program ukáže jak skoncovat s byrokratickou nadutostí všude kolem nás bobtnajících státních, či jak se dnes módně říká, veřejných institucí. Moc byrokracie je u nás obrovská a její přirozenou snahou je odstranit všechno podezřelé, přičemž se tím obvykle myslí všechno úspěšné, všechno funkční, všechno přirozené, všechno spontánní, všechno neplánované! Proto vyhlásíme nesmiřitelný boj nejen socialistickému rovnostářství, ale i závisti, která všechno úspěšné pokládá za hanebné a podvodné. Je naší ambicí vrátit naší společnosti optimismus a obdiv k úspěchu a úspěšným, neboť právě ti jsou inspirací pro ostatní. Současně chceme do naší země vrátit vědomí, že podvod a nepoctivost všeho druhu nejsou podmínkou úspěchu, ale naopak zločinem, s nímž musí být naloženo jako s jakýmkoli jiným přestoupením zákonů.
- c) Musíme dokázat vysvětlit i těm méně úspěšným, sociálně či jinak slabším, že i oni se budou mít v prosperující zemi lépe. Že zdánlivé jistoty, jejichž slibováním se je socialisté pokouší korumpovat, je ve svých důsledcích ohrožují mnohem více než cokoli jiného.
- d) Bezpečnost občanů, jejich majetku a soukromí je dalším z pilířů našeho programu. Nepotřebujeme žádné kampaně, protože nikam nevedou. Akce Čisté ruce byla sloganem, převzatým z jiné reality a nikdy se nekonala. Aby ji nahradila alespoň zdáním, zahájila vláda agresivní kampaň za kriminalizaci podnikání jako takového a za kriminalizaci podnikatelů - nebojím se použít levicovou terminologii - jako „třídy“. I to musí po příštích volbách skončit. Poctivý podnikatel nesmí žít v neustálé obavě, že bude jeho podnikatelské riziko či případný neúspěch předmětem jakési „třídni odvety“ v podobě skandalizace a kriminalizace jeho tvrdé práce, jak to dnes v mnoha případech vidíme. Při skutečném porušení zákona musí být naopak odpověď rychlá a věčná. To vyžaduje dostatečně průhledné a nezaplevelené zákonodárství, tedy pravý opak toho, co současná vláda - za přispění části opozice - usilovně vytváří.

- e) Po razantním útoku světového terorismu proti Spojeným státům a proti svobodě a demokracii vůbec jsme konfrontováni s požadavkem na zvýšení bezpečnosti občanů a státu cestou okleštění občanských svobod. To nemůžeme přijmout. Naše dnešní omezení těchto svobod jsou značná a jsou spíše zbytečná než nedostatečná. Co je však nedostatečné, je fungování a uplatňování mechanismů, jež vláda k dispozici má. Její práce je poznamenána šlendriánem, nepozorností a nepracovitostí. Co jiného si myslet o situaci, kdy se v okamžiku nejvyšší pohotovosti dostane na zasedání Bezpečnostní rady státu nepozvaný člověk? Co si myslet o tom, že se při hrozbě teroristického atentátu speciální policejní či vojenské jednotky nemohou přesunout do hlavního města dříve než za půl dne a to ještě pro poruchu vozidel jen zčásti? To není nedostatečnost či liberálnost zákonů, ale vládní selhání. Právě dnes, kdy je světový terorismus fascinován svým útokem na New York a Washington a kdy se aktivizují jeho kořeny v radikálních extremistických skupinách na celém světě, je třeba dát jasně najevo, že máme dostatek odhodlání i zákonných prostředků k tomu, abychom tomuto nebezpečí účinně čelili, aniž by to vedlo k dalšímu odbourávání občanských svobod. Pokud toto naše vláda neumí, pak je nekompetentní. Klíčem k řešení bezpečnostních rizik, před nimiž stojíme, je pořádek ve složkách policie a v ozbrojených silách. Nikoli další administrativní opatření, jimiž pozбудeme další část našich občanských svobod.
- f) Bezpečné musí být také naše přistoupení k Evropské unii, což je další prioritou budoucí vlády ODS. Protože jsem o tom v jiných souvislostech dnes už hovořil, shrnu vše alespoň do jediné teze: ke vstupu do struktur integrující se Evropy pro nás není alternativy, ale chceme být rovnoprávními členy tohoto společenství. Jsme sice počtem obyvatel menší než některé jiné členské země, ale jsme hrdí na to, čím jsme dnes, i na to, co jsme pro Evropu či v Evropě byli v minulosti. Na naší politické scéně není kromě ODS jiná síla, které by lidé mohli jednoznačně uvěřit, že tuto podmínku vnímá, že o ní dlouhodobě uvažuje a že ji také vážně míní prosadit. Bude-li Česká republika vstupovat do EU za vlád-

ní účasti ODS, nemusí se naši občané obávat, že svého ANO v referendu o vstupu do Unie budou vzápětí litovat. To je náš závazek a slib české veřejnosti. Je to další klíčový prvek toho, co České republice nabídneme.

Jsem přesvědčen, že v těchto principech mezi členy ODS dlouhodobě panuje shoda. Stejně tak jsem přesvědčen, že se nám tyto principy podaří předat veřejnosti dostatečně jasně, srozumitelně a přesvědčivě, aby nebylo pochyb, že nejde o plané předvolební tirády, ale o závazky a sliby, které prosadit a uskutečnit skutečně chceme a že je také prosadíme a uskutečníme.

Domnívám se, že právě tudy musí jít hlavní akcent naší předvolební kampaně. Plyne z toho i to, že se nebudeme negativně vymezovat vůči žádnému z našich politických konkurentů, že v předvolební rétorice nebudeme používat demagogii a že se nebudeme věnovat osobním útokům a skandalizaci protivníků.

Tyto volby budou zásadně odlišné od všech, kterými jsme až dosud prošli. Nejen tím, že všechny parlamentní demokratické strany, resp. jejich představitelé vládní odpovědnost už zažili a že má volič příležitost srovnávat. Podstatnější je něco jiného. Naše demokracie je i po levicovém vládním vystoupení pevná a stabilní a v těchto volbách už půjde o totéž, o co jde všude jinde ve světě: o jednotlivá věcná témata, vyjadřující zájmy jednotlivých skupin našich spoluobčanů. Pro nás je to změna mimořádně výhodná a příznivá. Žádná z etablovaných politických stran nemá tolik výrazných a důvěryhodných osobností, tolik zkušených odborníků, tak podložená a argumentačně vybalancovaná témata jako ODS.

K tomu musím dořici ještě jednu věc. Netvrdíme, že máme recept na všechno. Jsme si však jisti, že řešení, která naší zemi nabídneme, jsou řešení realistická, racionální a uskutečnitelná. Proti nim nemůže mít šanci ani sebevětší demagogie, ani strategie podpásových úderů. Nedělejme si však iluze, že tyto údery nepřijdou. Nemusíme z nich mít obavy, pokud si budeme jisti sami sebou. Nikde, v žádném lidském společenství, nejsou jenom andělé. Každý člověk, který o něco usiluje, má své silné stránky, ale i své slabé místo. V politické straně, která aspiruje na úkol provést tuto zemi patrně nejslo-

žitějším obdobím její moderní historie, nesmí být ani stín pochyb o nikom, kdo chce za tuto stranu převzít kandidaturu na veřejný či dokonce ústavní post. Byl bych proto rád a velmi doporučuji každému, kdo v ODS o takovou významnou roli usiluje, aby dříve než vznese svoji kandidaturu, ještě jednou podrobil sám sebe nekompromisní revizi a drobnohledné inventuře. Nejsme strana kádrováků a naší první zásadou, kterou bychom rádi rozšířili na celou společnost, je primární důvěra v každého jejího člena. Vyzývám-li proto dnes ke zvýšené sebekritičnosti, činím tak s ohledem na nadcházející volební střetnutí, v němž proti nám mnozí naši protivníci použijí a zneužijí všechno možné i nemožné. Ponechme jim jen to nemožné. Jinými slovy, nedejme už nikdy nikomu příležitost, aby útokem na jednotlivce dostal možnost zpochybňovat mravní fundament celé ODS!

Velmi bych si přál, aby se měsíce, které jsou mezi dneškem a červnovými volbami, pro každého našeho člena staly příležitostí projevit se, příležitostí něco vykonat, příležitostí vyjádřit svou jednoznačnou podporu tomu, na čem se demokraticky shodneme. I primárky, které určí jména a postavení našich kandidátů do všech voleb, jež máme v příštím roce před sebou, se musí stát okamžikem, kdy končí souboj a kdy následuje jednoznačná aktivní podpora celé strany každému našemu kandidátovi. Chceme-li nejen uspět ve volbách, ale po nich většinu naší země sjednotit před výzvami, které ji čekají, musíme být důvěryhodným monolitem, jasným příkladem, že ve vážných chvílích jdou malé věci stranou ve prospěch věcí velkých, a že se na nich musíme umět většinově shodnout. Buďme si toho vědomi. Buďme si vědomi úžasného cíle, který je před námi a podle toho jednejme!

3. 11. 2001

Volby a zodpovědnost politika

Malé historické srovnání

Na letošní březen připadá poněkud zvláštní výročí. Dne 18.března 1926, tedy před sedmdesáti lety, byla jmenována již druhá úřednická vláda prvorepublikového Československa, vedená Janem Černým. V krátké, tehdy sedmileté, historii republiky to byla vláda v pořadí sedmá.

Proč toto poněkud kuriózní výročí zmiňuji?

V posledních letech jsme si zvykli měřit naši současnost poměrně velmi přísným metrem a často se mnozí z nás vyžívají v lamentacích na nedokonalost našich poměrů, na nezakotvenost demokracie a na naši morální nedostatečnost způsobenou desetiletými komunismu. Naši veřejnosti je vnucován dojem, že naše současné poměry nejsou tím, co bychom si pod pojmem demokracie a tržní ekonomika měli představovat. Stále si někteří z nás idealizují poměry jak na současném Západě, tak v prvorepublikovém Československu a tvrdí nám, jak je naše současnost vůči těmto vzorům nedokonalá.

70.výročí vzniku druhé prvorepublikové úřednické vlády nám dává dobrou příležitost k zamyšlení se nad politickými poměry tehdy a nyní a k uvedení několika informací.

Spojujeme-li si s pojmem zralé demokracie např. politickou stabilitu, pak vyznívá srovnání dnešní České republiky s poměry v Československé republice před sedmdesáti lety pro současnost jednoznačně pozitivně. Naše dnešní koaliční vláda funguje již 45 měsíců. To je v historii demokratického vládnutí v českých zemích rekord, k němuž se žádná z prvorepublikových vlád ani nepřiblížila. Přitom vláda současné koalice prošla mimořádně složitým obdobím, v němž byla dovršena transformace ekonomiky i společnosti a v němž došlo k rozpadu federace, bez takové krize, která by existenci vlády skutečně ohrozila.

Porovnejme to s první republikou. Za první 4 roky její existence se vystříдалo 5 vlád, z nich nejdelší - Benešova - setrvala v úřadě 13 měsíců. Absolutně nejdéle vydržela v historii prvorepublikového Československa první Švehlova vláda v letech 1922-1925 - a to

3 roky a 2 měsíce. Měříme-li politickou stabilitu země stabilitou jejich vlád, nemáme se proto určitě za co stydět.

Často dnes můžeme slyšet hlasy, které komentují průběžně se vyskytující rozpory mezi stranami vládní koalice a prezentují je jako cosi mimořádného, nepatřičného a zneklidňujícího. Vytváří se falešný dojem, že stabilní poměry jsou takové, v nichž se strany vládní koalice ve všem absolutně shodují. Pokud tomu tak není, je to „partajnictví“, které do „moderní“ demokracie nepatří.

S tímto hodnocením nemohu souhlasit. Rozdílné postoje jednotlivých politických stran odrážejí fakticky odlišné zájmy existující ve společnosti a jejich střetávání se v politice představuje samu podstatu demokracie. Rozpory a dílčí politické střety jsou proto přirozené a nezbytné. Rozhodující je, zda je nejmenší společný jmenovatel, který strany spojuje, dostatečně velký na to, aby koalici udržel. Vývoj posledních čtyř let naší demokracie přesvědčivě dokazuje, že dílčí rozpory mezi koaličními stranami nikdy nepřevážily jejich společný zájem, kterým bylo a je dokončení transformace naší společnosti a ekonomiky a nepřetržitý postup vpřed. A to vůbec není málo.

Před sedmdesáti lety byla jmenována úřednická vláda Jana Černého proto, že se tehdejší koalice pěti stran a tří osobností rozpadla nikoliv jako výsledek ztráty opory v parlamentu, ale sama, v důsledku vnitřních rozporů a neschopnosti najít společný jmenovatel, najít minimální program, který by společné vládnutí umožňoval. Ne nadarmo označily tehdejší Lidové noviny pád Švehlovy vlády a její nahrazení vládou úřednickou jako „bezradný útěk od odpovědnosti“.

Myslím, že je správné říci, že se první republika, k níž mnozí tak rádi vzhlížejí jako k době „zlatého věku“ naší demokracie, po celou dobu své historie potýkala s výraznou politickou nestabilitou. A nebylo to pouze vinou komunistů, kteří se postupně stali druhou nejsilnější stranou v Parlamentu, ani pouze vinou sudetských Němců, hlasujících od poloviny třicátých let výlučně nacionálně.

Vstupujeme-li dnes do předvolebního období, budme spravedliví při hodnocení úspěchů, kterých jsme dosáhli. Važme si stability, která nám umožnila docílit zřetelný pokrok. A mějme v této sou-

vislosti na paměti, že demokracie, obzvláště viděná ze stránek novin, je systémem, v němž jsou nedostatky vidět na první pohled, zatímco úspěchy bývají skryty nánosem všednodennosti. Je to samozřejmě obrovský rozdíl od doby ještě nedávno minulé, kdy jsme četli a slyšeli stále pouze o úspěších, zatímco náš každodenní život nás přesvědčoval o opaku.

Při rozhodování o budoucnosti naší země budme sebevědomí. Nejsme o nic horší, ani politicky, ani morálně, než naši sousedé či dědové. Sebedůvěrou jsme překonali mimořádně těžké období přechodu od komunismu ke svobodné společnosti při minimálních ztrátách. Nemáme důvod pochybovat ani o budoucnosti a měnit základní politický kurs.

Mimochodem, prolistujete-li deníky z 18.března 1926, můžete narazit na placenou inzerci koncernu Baťa, v níž se brání nařčení komunistů z daňových úniků. Nepřipomíná Vám to něco z naší současnosti?

5. 3. 1996

Nová vlna populismu není vůbec neškodná

Již určitou dobu si všímám narůstající vlny populistické kritiky našich polistopadových institucí a lidí v nich. S obavou současně pozoruji onu nesmírnou lehkost a snadnost tohoto politického postoje a málem jsem si pro svůj sloupek znovu podvědomě zvolil kunderovský nadpis „nesnesitelná lehkost populismu“. Pak jsem ale zjistil, že jsem už před čtyřmi roky – v okamžiku zásadního střetu o politickou budoucnost naší země při rozpadu Občanského fóra – napsal úvodník přesně s tímto názvem. Čas se sice výrazně posunul, mnoho věcí je už za námi, někteří lidé jsou stále účastníky sporu o charakter naší země, jiní už ne.

Sládek přetrvává, nově se sem zařadila paní Hromádková a pan Kudláček, zůstal nám pan poslanec Wagner (a někteří další novodobí sociální demokraté), na pomezí těchto postojů jsou i šéfové svobodných demokratů, i sám šéf demokratů sociálních, a konekců i jednotlivci některých koaličních stran. Čili ideové spektrum je poměrně široké. Ukazuje se, že nejde ani o levicu, ani o pravici, resp. že je populismus ideologicky víceméně neutrální.

Co je nejvlastnější charakteristikou populismu, jevu, který je dnes typický pro celou Evropu, pro Evropu západní i východní, který vždy znamená ohrožení demokratických základů jednotlivých zemí? Určitě nejde jenom o extrémní nacionalismus, o rasismus, o explicitní obhajobu vůdcovského principu nebo o přímé pokusy odstranit základní prvky demokratického řádu. Jde o věci daleko jemnější, zdánlivě nevinnější, působící pomalu, ale tím neméně nebezpečně.

Populismus bývá charakterizován různou kombinací postojů:

- demagogickým vytvářením nálad a předsudků proti „vládnoucí politické třídě“, i když jde o demokraticky zvolené politiky;
- nabízením jednoduchých, rychlých a bezbolestných řešení společenských problémů, které jsou svou podstatou problémy složitými;
- odmítáním standardních politických řešení, odmítáním etablova-

ných politických stran, odmítáním politického systému jako takového a navrhováním hotových nesporných řešení;

- barvitým líčením vhodně zvolených nepřátel tzv. „průměrného“ nebo „obyčejného“ člověka, lišících se od něho různými zjednodušenými charakteristikami;
- využíváním nespokojenosti z nejrozmanitějších důvodů neúspěšných či zklamaných lidí existujících v každé společnosti, protože statistická abstrakce „průměrného“ člověka je vytvářena tím, že je někdo nad a někdo pod ní;
- nezodpovědnou názorovou provokativností a extravagantností, protože je trochu nudné být konformní.

Záměrně vynechávám další aspekt populismu - jeho případnou ideologickou náplň, jednou levicovou, jednou pravicovou, protože mi nejde o ideový spor, nemluvě o tom, že se o něj v případě populismu ani vlastně nehraje. Ideový aspekt ve většině případů ustupuje stranou a dominantní bývá forma politického projevu. Jde o protest, a ne o tu či onu světonázorovou orientaci. Jednou jsou nepřáteli a příčinou všeho zla cizinci, či ta či ona etnická menšina (u nás např. u Sládka), jindy establishment české politiky a ekonomiky za to, že nebyl exemplárně potrestán každý bývalý komunista (u Hromádkové a u Kudláčka), pak zase ti dnes úspěšní, podnikaví, pracovití (u moralizujících intelektuálů), nebo ti, kteří volby vyhráli (u těch, kteří je nevyhráli), v každém případě a téměř u všech z nich Klaus.

Problém je, co se s tím dá dělat. Určitě platí, že by se „nepopulističtí“ politikové k jednotlivým, takto prezentovaným názorům neměli líbivě a krátkozrace přidávat (je-li předmětem kritiky náhodou nikoli on sám, ale jeho kolega), protože by měli vědět, že se tím vypouští z láhve džin, který v minulosti už nejednou rozbil křehkou politickou stabilitu demokratické země. Nepopulističtí politikové by hlavně neměli dopustit, aby měl někdo ve společnosti pocit, že je zanedbáván. Neměli by dopustit ani oprávněnost výtky ze své vlastní neefektivnosti a z neřešení evidentních problémů. Měli by se vyvarovat jakýchkoli prohrěšků, které zvětšovací lupou sdělovacích prostředků přerůstají v otřesy celého politického systému. Měli by si

být vědomi stability unikátního transformačního období, a proto by měli usilovat o vytváření co nejširšího společenského konsensu v názorech na postup v budoucnosti. Neměli by také podceňovat přetrvávající vědomý či podvědomý strach, nejistotu, nedostatek sebevědomí řady z nás a zejména by nás – jako např. pánové Halík, Mahler a další – neměli označovat za morálně nemocné, nedospělé, nezodpovědné, neiniciativní (jako pan doktor Halík ve štedrovečerní příloze Hospodářských novin).

Jakkoli se různé výroky sládkovského pana Krejsy v novoroční Nově zdají být iracionální a vyvolávají spíše úsměv, neměly by být považovány za něco, co neexistuje, a za něco, co nemá žádné příčiny. Nastolovaná témata být přijata musí a musí na ně být reagováno. A hlavně, musíme spolu navzájem často mluvit. Moje žena, když vidí, jak se mračím na toho či onoho za to, co říká v televizi, se mne ptá:

A mluvíš s ním? A má pravdu.

9. 1. 1995

Pragmatické lavírování nebo pouze jiné ideje?

V poslední době se stalo domácí módou napadat nás z „oportunistického, pragmatického improvizování a lavírování“. Jednou jsme považováni za technokratické ekonomy s klapkami na očích, jindy zase za nekulturní barbary, podceňující důležitost historických tradic, školství, vědy, či životního prostředí, a zvláště rafinovaná je kritika, že se nedostatečně střetáváme s lidským zlem, nemorálností a kriminalitou.

Zajímavé je, kdo, proč a z jakých nepochybně a nutně „lepší“, pozic to říká. Obtížné

je stručně a přesvědčivě, na papíře (protože - jak je vidět - někomu postačí empirický důkaz, který je nabízen pěti lety každodenní činnosti toho či onoho politika) vysvětlit, že tomu tak vůbec, ale opravdu vůbec není.

Zdá se mi, že se nám to snaží předhazovat především ti, kteří v listopadovém období nebyli schopni svým politickým programem a svou obhajobou tohoto programu před občany obstát. Protože neuměli nabídnout lepší alternativní program a protože se s námi neuměli utkávat nad věcnými, konkrétními problémy, uhýbají k paušálnímu moralizování a k rádoby širším a navíc „pevnějším“ postojům. Výsledkem je buď do líbivých slovíček zabalená ideová či ideologická pevnost, která se vědomě nezabývá praktickou proveditelností svých idejí (a hlavně jejich případnými důsledky), nebo naopak bezbřehý ideologický eklekticismus, snažící se zalíbit všem.

Společnou příčinou je zřetelná absence pozitivního programu a hlavně to, že není na čem tento program budovat. Naším kritikům chybí

1. pochopení skutečné logiky a mechanismu fungování komunistické společnosti a míry devastace, kterou u nás způsobila;
2. jasná, srozumitelná, dostatečně široká (a tudíž obecná) vize společnosti, kterou by navrhovali pro budoucnost;
3. schopnost přispět k vytvoření společenského konsensu o správnosti a uskutečnitelnosti této vize;

4. schůdná, realistická, a proto pragmatická strategie jak takovou společnost vytvořit.

Ukazuje se, že se od nich – pro mne nikoliv překvapivě – lišíme i v hodnocení minulosti. Hodně jsme se jí zabývali a jsme vůči ní daleko kritičtější než ti, kteří vidí jen (byť sebeotřesnější) jednotlivosti a kterým uniká celek. Nikdy jsme si na rozdíl od nich nemysleli, že by mohlo stačit, abychom do klíčových společenských funkcí vybrali zodpovědné, správné, „dobré“ lidi, protože fundamentální omyl minulého režimu nebyl v lidech, ale v systému, jakkoli k němu jednotlivci leccos přidávali.

Minulý systém by nebyl ani z jedné setiny tak zločinný, kdyby bylo možné nastolit jiný snadno a rychle. Tento proces má své, jak já říkám „transformační náklady“ a ty musí někdo nést, někdo je musí zaplatit. Bohužel je velice často nese ten, kdo neměl za starého režimu žádný osobní prospěch, kdo marasmus komunismu nezavinil, či kdo proti němu dokonce aktivně bojoval. Transformace má i své, můžeme říct, „výnosy“ a i u těch tomu bývá leckdy jinak, než bychom si přáli. Právě to činí celý tento proces pro leckoho tak bolestný, ale mesiášský sen, že by to mohlo být zařízeno nějak jinak, je jenom snem a naši moralisté by to měli vědět.

Jsem přesvědčen, že je náš postoj v základních východiscích, v základní ideologii nikoli mlhavý, ale naopak zcela jednoznačný, a právě proto, že je tak jednoznačný, nelíbí se rozmělnovačům jasných, konzistentních postojů. Ti mají radši nerealizovatelná a nedefinovatelná líbivá hesla jako „sociálně tržní hospodářství“ či „občanská společnost“. Musím trvat na tom, že ideu svobodného hospodářství jako základního stavebního kamene naší budoucnosti jsme veřejnosti nabídli, vysvětlili a obhájili proti všemožným námitkám právě my. To byla a je věc zásadní a jakkoli se někomu nelíbí, je falešné se jí snažit zdiskreditovat odkazem na náš údajný nedostatek programu.

Byli jsme to také my, kdo se snažil prodat tuto ideu celé naší veřejnosti, nejen o ní vést sáhodlouhé diskuse v intelektuálních klu-bech, redakcích či podobných uzavřených seskupeních. Protože jsme se obrátili na veřejnost přímo a protože jsme to všechno spo-

jovali s určitým „řádem“ věcí a individuální odpovědností člověka (místo s lehkostí, ohňostrojem nápadů, brainstormingem), protože jsme ji stavěli na osvědčeném a nikoli novátorsky nevyzkoušeném, upadli jsme v těchto kruzích ve zřetelnou nemilost, která se jenom pomalu překonává.

A hlavně, byli jsme schopni vytvořit na zemi stojící, konzistentní, vyváženou transformační strategii, podle níž hlavním aktérem nebyl sebechytřejší reformní politik, ale kde aktéry byly miliony občanů naší země. Že nešlo o elitářství, o exkluzivitu, o uzavírání se před nepřetržitým kontaktem s tisíci občanů, ví snad každý soudný člověk naší země. A že jsme byli schopni efektivně provést standardní transformační kroky (makroekonomická stabilizace, liberalizace ekonomiky i politiky) a přidat k tomu i originální kroky nestandardní (přeměna občanských hnutí v politické strany, klidné rozdělení státu, kuponová privatizace, fixace měnového kursu, konsolidační banka), ví také každý, kdo to vědět chce.

A zdá-li se někomu, že je důraz na zmírňování minulých křivd (spíš než absolutistické restituce), postupný růst nájemného (místo jeho okamžitého uvolnění) a tisíce podobných věcí oportunním la-
vírováním, pak se určitě mýlí.

31. 10. 1994

Revoluční dogmatismus a netrivialita praktické politiky

Některým členům vlády, a mně osobně, bývá v poslední době vytýkáno změknutí rétoriky a dokonce i jisté ustupování z původních vyhraněných pozic. Mám pocit, že ti, kteří takto argumentují, vycházejí jak z nepochopení prvního polistopadového období, tak z poněkud povrchního pozorování dnešní fáze historického přerodu naší země, a protože je to věc vážná, zaslouží si pár slov na vysvětlenou.

Vezmeme-li jako první příklad sám ekonomický základ našeho transformačního programu, je razance, s jakou jsem na jaře 1990 bojoval za cenovou liberalizaci, vyrovnanost rozpočtu, makroekonomickou stabilitu a zejména privatizaci, porovnávána s mojí dnešní údajnou shovívavostí ve věci regulace nájemného a dopravních tarifů, ve sporech o doplňování státního rozpočtu Fondem národního majetku nebo při odkládání zahájení druhé vlny kupónové privatizace. V tom vidí tito kritikové pro ně nepochopitelný rozpor.

Můj původní boj za svobodu podnikání a za likvidaci všech forem státního intervencionismu je srovnáván s mojí současnou snahou regulovat velmi rychlý mzdový vývoj. Další prohrěšek!

Zásadně odmítavý postoj, který jsem zaujal proti gradualistickému projektu ekonomické reformy (reprezentovanému zejména V. Komárkem, M. Zemanem či F. Vlasákem) je dnes dáván do protikladu k mému vlastnímu gradualismu např. ve věcech reformy státní správy či reformy školství. Opět údajná nedůslednost!

Zatímco v minulosti jsem byl často označován za hlavního strůjce „šokové terapie“, Friedmanovce a ultra-pravičáka, dnes jsem ze strany tzv. autentické pravice napadán pro své – podle nich – přemrštěné sociální ohledy a pro váhavost při přijímání razantních a riskantních ekonomických a sociálních řešení. Téměř státní paternalismus!

Moje nemilosrdná kritika tzv. třetí cesty je v současné době srov-

návána s mojí snahou vysvětlit západním vládám, v čem se hluboce mýlí. Můj důsledný odmítavý postoj ke komunistické minulosti je dáván do kontrastu s mojí ochotou spolupracovat s co nejširším okruhem akceschopných lidí. Moje volání po svobodě slova a projevu je dáváno do kontrastu s mojí údajnou snahou dostat rozhlas a televizi pod přímou kontrolu vlády. Takto bych mohl ještě dlouho pokračovat.

Ke všem těmto kritikám musím především připomenout, že jim velice pozorně naslouchám, že se z každé z nich pokouším pro sebe vyvodit nějaké závěry, ale že si přesto myslím, že jsou založeny na špatných výchozích předpokladech, kterými jsou představa o nekonzistentnosti mých dnešních a včerejších názorů na straně jedné a představa o identičnosti úkolů ledna 1990 a ledna 1994 na straně druhé!

Vznikající nedorozumění (nemohu se zbavit tohoto svého, tolik mi připomínaného a karikovaného slova) mě přesto trápí a proto se snažím v tisku, na politických jednáních nebo na shromážděních občanů vysvětlovat to, čím je způsobováno. Chtěl bych k tomu v tomto stručném textu učinit alespoň dvě obecné poznámky.

Prvním, komplikace vytvářejícím, problémem je komunikace politika a veřejnosti prostřednictvím ošidného transmisního mechanismu sdělovacích prostředků. Politika je – kromě jiného – uměním správného používání slov, která jsou politikovi obvykle dávána k dispozici jenom v degenerované formě hesel, nadpisů, jistých klišé a hlavně nebezpečných zjednodušení. Politik bohužel nemá možnost vyjadřovat své myšlenky a názory v rozsáhlých esejích či dokonce románech, resp. dělá-li to, nevystupuje jako politik. Situace jej nutí vyjadřovat se zkratkovitě, tudíž nutně nepřesně a – nebojme se to přiznat – často i dogmaticky a schematicky. Uvedu malý příklad. Jestli by česká, lépe řečeno „pražská“ ekonomická škola (což je odvážná nadsázka) měla v něčem v soudobé ekonomii aspoň malou komparativní výhodu, pak by to bylo např. v tom, že pochopila, že termín „centrální plánování“ představuje pouhý hypotetický modelový pojem, ale že v reálném socialismu posledních desetiletí nic takového ve skutečnosti neexistovalo. I když toto, na rozdíl od stan-

dardní ekonomie, dobře vím, v každodenní politické zkratce obhajují volný trh proti centrálnímu plánování, protože nic jiného nemohu udělat. (Přesto si možná někdo povšiml, že laciné odsudky různých minulých institucí a mechanismů nedělám, resp. že se vždy spíše snažím zdůrazňovat pozitivní program.)

Chtěl bych zdůraznit, že podobné myšlenkové zkratky a hesla používám téměř s jistým ostychem a hlavně s pocitem, že mohou někoho mást a že mohou vytvářet falešná očekávání stejné nebo podobné zkratkovitosti praktických řešení. Mám strach, že by někteří naši, trochu opoždění revolucionáři přelomu let 1993/94 chtěli ještě dnes vidět stejně rychlé změny v realitě jako v používaných slovech. Někteří z nich vidí v naší, dočasně nižší míře nezaměstnanosti zradu Milтона Friedmana, jiní srovnávají dnešní „útlak“ podnikatelů s obdobím Klementa Gottwalda, další interpretují hledání složité transformace rozpočtových a příspěvkových organizací v neziskové organizace a optimálního vztahu sponzorů a daňové soustavy jako popírání základů občanské společnosti a konceptu „zprostředkujících struktur“ Michaela Novaka. To je samozřejmě zcela falešné, ale přesto nezbyvá než dávat pozor na zkratkovitá hesla a trpělivě vysvětlovat, co se za nimi skrývá.

Druhou důležitou věcí je to, že naše společnost a ekonomika – aniž si to díky nesmírné rychlosti uskutečňovaných změn dostatečně uvědomujeme – již téměř v ničem nepřipomínají politickou a ekonomickou strukturu období těsně po listopadu. Problémy, které řešíme dnes, jsou již na hony vzdálené problémům z jara 1990 tj. z období těsně po pádu komunismu.

Někteří z nás to tvrdošijně podceňují. Zapomínají na odlišnost bourání a budování, zapomínají na rozdíly mezi spektakulárními, zlomovými opatřeními (kterých je několik) a mezi mravenčí každodenní prací, zapomínají na odlišnost rychlých systémotvorných kroků a pomalých posttransformačních úkolů, zapomínají na plochost tehdejší politické, sociální a ekonomické reality a na plnost a bohatství dnešního života, zapomínají na větší možnost přijímat rychlá opatření tehdy a na složitý systém našeho politického života teď. Naše přecitlivělost na excesy minulého období navíc staví vlá-

du zcela logicky do daleko slabší pozice, než jakou dnes má normální západoevropská vláda. To všechno zásadně ovlivňuje a v lecčems i komplikuje náš dnešní život, ale musíme z toho všichni vycházet jako z vnější danosti. I naši kritikové.

Praktická politika v současnosti je podle mého nejhlubšího přesvědčení plně konzistentní s postoji, které hlásáme nepřetržitě od listopadu 1989. Nespokojenost a netrpělivost některých z nás nevyplývá z chyb dneška, ale vyplývá z nepochopení podstaty systému dnešního, tak konec konců i minulého.

19. 1. 1994

Mým nemilosrdným kritikům

Věc bych trivializoval, kdybych řekl, že je u nás všechno jen a jediná čistý politický střet, bezobsažný osobní spor, módní intelektuální vlna, bezbřehá lidská závist (méně úspěšných) a další podobné věci, i když všechny z nich jsou – u jednotlivých kritiků nepochybně v nestejném poměru – v našich dnešních polemikách zastoupeny. Společný jmenovatel je někde jinde. Je jím znovu se vracející, v podstatě nám všem dobře známý, pro mne však zcela nepřijatelný pohled na lidskou společnost, který je zásadně odlišný od toho, co – zázračnou atmosférou polistopadového období a příznivou souhrou euforických miliónů našich spoluobčanů s neopakovatelnou rolí několika jednotlivců – prvních pár let po pádu komunismu dominovalo v naší zemi.

Normálním (neboli dnes u nás opět zcela převažujícím) postojem je nezodpovědný romantismus, šíření falešných iluzí, utopické myšlení, nespecifikovaná víra ve stát a v jeho schopnosti ohledně dirigování společenských procesů, autoritářské a elitářské tendence, „černé pasažérství“ neboli chtění více svobody než zodpovědnosti, stejně tak jako chtění více dostávat než dávat, nedoceňování křehkosti otevřené, pluralistické a opravdu svobodné společnosti (a zejména křehkosti teprve se rodící svobodné společnosti), považování za samozřejmost, že výsledky jakékoli lidské interakce mají vždy kladné znaménko, atd.

Nenormálním (a proto vzácným a jen chvilkovým) postojem je žití při zemi, optimistický realismus, vědomí nedokonalosti vlastní i světa kolem nás, akceptace nevyhnutelnosti každodenně řešit velké množství nepříjemných, dilematických voleb typu něco za něco, nedůvěra ve stát (díky jeho neschopnosti racionálně rozhodovat jak z důvodů věcných, informačních a organizačních, tak z důvodů motivačních), nevědecký souboj s autoritářstvím, elitářstvím i věčným disidentstvím těch, kteří si myslí, že je právě tyto postoje povznášejí (nad nás), úzkostlivé lpění na „dopočítávání do jedné“ neboli na brzdění bezohledného prosazování se organizovaných, nátlakových

skupin parciálních zájmů, obava z potlačování přirozené autority a stejně tak obava ze ztráty společenské koherence nebezpečně se parcializující společnosti, atd.

Náš spor, který je často veden v absurdním a zavádějícím jazyce novodobých médií, se týká hlavně toho, zda bylo či nebylo možné **pevnější dirigování** naší společnosti (a hlavně její transformace) odkudsi shora, zda bylo či nebylo možné naorganizovat **ideální řazení** jednotlivých transformačních kroků, zda je či není správné chtít v lidské společnosti **více plánu** (záměru, projektu, řízenosti) **než spontánní evoluce**, zda je to **otázka našeho rozhodnutí**, zda máme v tomto ohledu **možnost volby**, zda je možné tento poměr **přesně dávkovat**, zda máme **riskovat** – jako menší zlo – radši více dirigismu než svobody individuálního rozhodování nebo přesně naopak a hlavně to, zda je takové **záměrné dávkování** vůbec možné.

Musím se usmívat, když právě dnes z nejrůznějších stran slyším tvrdé soudy o našem podceňování legislativy, o nedostatečně rychlém budování tržní infrastruktury, o malé pozornosti věnované institucionální ekonomii a jejím poučkám, o špatných metodách privatizace, apod. Teď mi nejde vůbec o odbornou ekonomickou diskusi, protože před ní nebo nad ní jsou věci obecnější. Opravdu nás někdo natolik podceňuje, že si myslí, že jsme všechny tyto věci nevěděli a netušili? Opravdu si myslí, že jsme při přípravě stovek nových nebo novelizovaných zákonů neusilovali o jejich maximální kvalitu a že je nepsalí právníci s dostatečnou kvalifikací? Nejlepší jaké jsme měli? Opravdu není našim kritikům zřejmé, že jsme se pohybovali na riskantní, ostré hraně jemného rozhodování o tom, zda více či méně regulace, kontroly, byrokracie, lobování a nátlaků a že jsme v tomto složitém a nepřehledném prostoru hledali – při našem nejlepší vědomí a svědomí – optimální bod?

Mimořádně absurdní se mi zdají být např. dnešní úvahy o údajně nadměrné transformační rychlosti (nerozlučně doplňované paralelní kritikou přílišné pomalosti transformace). Před 8-9 lety se tomuto sporu říkalo gradualismus vs. šoková terapie. Diskuse je to však stejná, až moc stejná. Mnohokrát jsem argumentoval, že je toto dilema prokazatelně falešné, neboť některé změny – typu pasivních li-

beralizačních kroků (jako je zrušení toho či onoho zákazu, uvolnění pohybu té či oné veličiny, deregulace) – mají nulovou časovou dimenzi, resp. rozhodnutím o nich jsou provedeny, zatímco aktivní konstruktivní kroky (budování zákonů, institucí, privatizace) trvají dlouhou dobu a rozhodnutí o nich je pouze zahajuje, nikoli končí.

Studovali naši kritikové někdy teorii komparativních ekonomických systémů? Domnívají se, že bychom mohli z ničeho nic vytvořit jakýsi dosud neznámý ekonomický systém, který by fungoval bez otevřených trhů (bez rovnovážných a pružných cen, bez liberalizace obchodu, při – od reality zcela odříznutém – měnovém kurzu) v momentu, kdy nevratným způsobem zmizely instituce centrálně plánované a administrované ekonomiky? Znají naši sebevědomí kritikové nějaký takový hypotetický systém? Myslí si páni Mlčochové, Matějkové, Mládkové, Matějů, Mlynářové, Machovcové (abych zůstal např. u písmene M), že by takový podivný hybrid mohl existovat? Myslí si, že by se mohl lišit od dnešního „systému“ pánů Grégrů a Baštů, který je samozřejmě těmito členy vlády předváděn v až příliš zvládnutě podobě, což by pánové od M jistě nedělali? Ať už to konečně jednou řeknou nahlas. Ať předvedou svůj „celý systém“ a ne jen jeho náznaky, které se lehce vypouštějí do vzduchu, ale které nejsou dovedeny k začátku a konci. Byl by to systém jiný než plně dirigistický? Měl by v něm někdo v mikrosféře rozhodovací autonomii – s výjimkou jeho velkých manipulátorů? Pan Mládek nedávno na konferenci v Brně řekl, že bylo chybou, že naše podniky v devadesátých letech směly vyrábět co chtěly! Já jsem to slyšel na vlastní uši. Tvrdím, že je to důležité uřeknutí se jednoho z předních představitelů pánů od M.

V úvodu jsem řekl, že věci nechci trivializovat, ale ono to asi dost triviální je.

10. 2. 1999

Útěk ze skutečnosti

V předvolební rétorice některých politických stran, v reakcích některých našich spoluobčanů, v dnešní povolební suverenitě (a sebevědomých prohlášeních) naší druhé nejsilnější politické strany objevují některé nebezpečné náznaky, které jsou něčím jiným než standardním politickým soubojem. Náznaky, které bych charakterizoval jako pokusy o útěk ze skutečnosti, protože se v nich naše realita popírá, resp. protože se popírá racionální metoda jejich uchopení. A to už je varovné, to už jsme zde zažili.

Nejen u pana doktora Sládka a jeho republikánů slyším výzvy k iracionalitě, vidím či spíše slyším odvracení se od standardní kauzální analytické metody hledání příčin a následků, objevuje se snaha nebrat na vědomí existenci zřejmých souvislostí, dochází k zaměňování cílů a prostředků, k nedoceňování kontraproduktivnosti některých navrhovaných opatření, prostě znovu se chce žít v jakési utopii, aniž by se domýšlely a nahlas představovaly její základní charakteristiky.

Ve své podstatě nejde konec konců o nic jiného než o standardní, v dějinách se opakující ideový spor. Než o navrácení se kolektivistického myšlení, o uhýbání před nemilosrdností souvislosti svobody a odpovědnosti (což představuje jádro liberální ideologie), o neochotu přijmout tržní ekonomiku, jaká ve svém celku (a nedělitelnosti) je, o nové a nové hledání jakési umělé náhražky trhu a konkurence. Svobodný trh je zase znovu považován za něco staromódního (pořád se připomíná dickensovská Anglie) a stále se k nám navrácí konstruktivistické pokusy o vytvoření jakési „také-tržní“ ekonomiky (jak před třiceti lety vtipně charakterizoval návrhy svých sociálně - demokratických odpůrců Ludwig Erhard), která by neměla chyby onoho, stále karikovaného trhu „bez adjektiv“. Stále se zapomíná (nebo nechce pochopit) ono erhardovské, že sociálně je skryto uvnitř trhu samotného a že netvoří jeho jakési vnější doplnění či omezení. Stále se koketuje se státním vlastnictvím a varuje se před dalším pokračováním privatizace, protože se institut vlastnictví nedoceňuje, protože se nechápe, že právě soukromé vlastnic-

tví je tím základním, a proto nenahraditelným stavebním článkem svobodné společnosti.

Již v roce 1957 zdůrazňoval velký německý liberál, spoluzakladatel Mont-Pelerinské společnosti Wilhelm Röpke, že vlastnictví má ve společnosti „dvojí funkci“. Na straně jedné vymezuje individuální sféru člověka proti druhému člověku, ale na straně druhé vymezuje člověka proti politické moci. Proto zdůrazňoval Röpke nejen „horizontální, ale i vertikální hranici“, kterou vlastnictví představuje a právě v tom viděl základní podmínku lidské svobody. Vzpomínám si, že jsem v šedesátých letech četl krásný esej amerického ekonomu-sovětopologa z univerzity v Berkeley Gregory Grossmana, který byl nazván „Money and the Sword“ (Peníze a meč) a ve kterém Grossman přesvědčivě ukazoval, že každý rubl v ruce člověka oslabuje moc bolševického komisaře. I o tom je dnešní ideový spor v České republice.

V chování některých našich politiků vidím i časovou nezodpovědnost, žití krátkodechou přítomností, žití dneškem (večerní televizní jednadvacítka) bez ohledu na to, co bude zítra a pozítří. Keynes blahé paměti vyslovil svou známou větu: „in the long run, we are all dead“ (viděno dlouhodobě všichni zemřeme), která je - v mých očích - banální, ale i cynická zároveň. Stejně tak na mne působí proslulý postoj francouzské aristokracie v době velké francouzské revoluce charakterizovaný heslem „après nous le déluge“ (po nás potopa), které prozrazuje nedostatečnou starost o budoucnost a nezodpovědný a neaktivní postoj k životu. Naši sociální demokraté se svými návrhy deficitního, tedy nevyrovnaného státního rozpočtu předvádějí zhruba stejné cynické uvažování - dělat dluhy je považováno málem za ctnost a spořit za něco k zamyšlení se nad sebou samým.

Jsou to všechno soustředné kruhy. Hledá se vymknutí se skutečností, únik od ní, hledá se popření souvislostí, věří se ve „vytváření“ (konstrukci) souvislostí nových, jiných, lepších. Tudy ale cesta nevede.

16. 7. 1996

Volby a zodpovědnost politika

Jsmo v okamžiku druhých letošních voleb a ptáme se – bez ohledu na znalost jejich výsledků – jestli jsme je zvládli. Jestli jsme unesli náročnou a dlouhou, právě sedm let trvající cestu od komunismu k demokracii a prosperitě, cestu od komplexu méněcennosti nás, kteří jsme v něm žili, když jsme se marně srovnávali se světem a když jsme se závistí pošilhávali na země na západ od nás, k sebevědomí a optimismu. Byla to cesta „po které se práší“ (abych ocitoval z populární bluesové písničky přelomu 50. a 60. let), cesta nelehká, cesta, kterou vedle radosti a zadostiučinění provázela i únava a okamžiky beznaděje a skepse. Dovedu pochopit, že i řada lidí s celkově pozitivním přístupem k životu (o těch druhých radši ani nemluví) mohla této chvilkové skepsi podlehnout, ale věřím, že jen na malou chvíli a že pro ně tato cesta zůstává i nadále „cestou nad ostatní dražší, cestou, po které se dám“.

Měli bychom si v této chvíli jasně říci, zda skutečně chceme být součástí svobodného a prosperujícího, ale zároveň uspořádaného a spolehlivého evropského a světového společenství, nebo zda chceme znovu upadnout do chaosu a nestability. Musíme se rozhodnout, zda ještě máme dostatek síly a schopnosti pokračovat dalšími, leckdy nepopulárními kroky na cestě k západní civilizaci, nebo zda jsme tak slabí a malomyslní, že se opět necháme vmanévrovat do pozice neuspořádané, komunismem zdevastované země jako se to děje leckde na východ od nás.

Věřil jsem dlouho, že budou senátní volby střetem idejí, střetem celé řady jemností a detailů jak pokračovat na naší další cestě, ale místo toho se tyto volby stávají střetem o základní charakter naší země. Mrzí mě, že se místo pozitivních politických programů vytahují „kauzy“ a bojuje se formou afér a nikoliv formou argumentů. Je zvláštní, že někteří politikové ztrácejí pojem času a preferují následující minutu, hodinu a den před dlouhodobějším uvažováním nejen o sobě samém, ale i o celé naší zemi. Jen nezodpovědný politik může hazardovat s pověstí naší země ve světě, jen nezodpovědný

politik může bezostyšně zacházet se sedmi lety života deseti miliónů lidí. Ukazuje se, že takový politik není státníkem, že takový politik není politickým vůdcem. V angličtině je hezký rozdíl mezi slovy „*politician*“ (politik) a „*political leader*“ (politický vůdce či státník), u nás to tak zřetelné není.

Americký teolog J. F. Clarke řekl před více než 100 lety moc pěknou větu: „Politik myslí na příští volby, státník myslí na příští generaci. Politik myslí na úspěch své strany, státník myslí na úspěch své země. Státník chce vést, politik se spokojí s tím, když je ve vleku události.“ Vidím kolem sebe málo výrazných politických projektů, málo politických iniciativ, málo odvážných politických konceptů. Vidím kolem sebe spíše popírání, znevažování a zesměšňování jakýchkoliv nápadů a aktivit. Vzpomínám na bouři, kterou před dvěma lety vyvolal můj návrh na uzákonění povinnosti vyrovnaného státního rozpočtu. Vůbec nešlo o protiargumenty, návrh byl pouze zesměšňován, i když není pochyb o tom, že by omezoval ambice vlád a parlamentů nadměrně přerozdělovat vyprodukované hodnoty a žít na úkor budoucnosti. Vzpomínám na bouři, kterou v loňském roce vyvolal můj návrh individuálních zdravotních účtů. Aniž by se kritikové pokoušeli pochopit, o co v tomto návrhu jde (a aniž by připustili, že jde o vážný pokus přibrzdit naprosto neúnosný růst výdajů v našem zdravotnictví), vyslovili se proti. Vzpomínám, abych uvedl něco z nedávné minulosti, na bouři nesouhlasu, kterou vyvolal můj návrh na zorganizování antibyrokratické, deregulační komise, i když se ze stejných úst hlasitě kritizuje chování naší byrokracie i nadměrná regulace lidských aktivit. Takto bych mohl pokračovat, ale teď mi nejde o jednotlivé konkrétnosti, spíše mi jde o způsob reakce na cokoli pozitivního a o apriorní negativismus. Špatně se mi diskutuje s opozicí, která každý předložený návrh odmítá za cenu libového argumentu. Mnoho aktivit zodpovědného politika musí mířit proti zájmům, zvyklostem, „uvelebení se“ některých z nás a není nic snadnějšího, než vyjít těmto zájmům libivě vstříc. Je snadné nechtít školné, ale chtít více peněz do školství, je snadné chtít co nejranější odchod do důchodu a současně co nejvyšší důchody, je snadné chtít co nejlepší zdravotnictví a nechtít ho platit. A přesně to je,

myslím, v České republice prototypem politiky nezodpovědných politiků sedm let po listopadu 1989.

Není třeba přicházet v tuto chvíli s novou vizí, protože jsme vždy chtěli a chceme i teď jediné – chceme takový vývoj České republiky, který by ji co nejrychleji zařadil mezi vyspělé státy Evropy a světa. Na této cestě není možné zalíbit se vždy a všem, ale jsem přesvědčen, že navzdory nejrůznějším kritikům na naši vizí budoucnosti není třeba nic měnit. Nedopustíme, aby se spor o dnešní dobu odehrával na základě falešných obvinění, špatných dat, účelově vybraných faktů a nad jejich pokrivenou interpretací. Výtek na naši hlavu bylo již dost, výtky – právě ve chvíli unikátního záblesku svobody a demokracie v naší zemi, jichž jsme si v minulosti moc neužili – o vytváření policejního státu, pronesená nikoli anarchistickým radikálem, ale předsedou Poslanecké sněmovny, odstartovala novou etapu naší země, etapu, které jsem se nechtěl znovu dožít a o které jsem si již myslel, že se jí nedožiji. Bylo by dobré, kdyby si všichni politikové znovu a znovu přečetli citát J. F. Clarka a kdyby se ho pokusili pochopit.

12. 11. 1996

Potřebujeme více machiavelismus než názor, přesvědčení a osobní nasazení?

Minulý týden jsem od jedné sympatické a mimořádně sečtělé studentky brněnského gymnázia dostal otázku, zda jsem četl Machiavelliho Vladaře a když ano, proč jsem – podle jeho rady – ve chvíli ekonomických komplikací okamžitě neobětoval několik ministrů, proč jsem je rychle nevyměnil a proč jsem si tak neuvolnil ruce pro potřebná razantnější ozdravná opatření.

Odpovídal jsem jí – při besedě s několika stovkami studentů – že v demokratické společnosti našeho typu nemáme žádného „vladaře“, že pravomoc něco takového udělat dokonce ani nemám, že máme koalici vládu a ne vládu jedné strany, ale hlavně jsem jí říkal, že mám v sobě zabudován nemalý prvek loajality vůči svým spolupracovníkům, že nejsem tak utilitaristicky orientovaným člověkem jak si o mně na základě novinových článků leckdo myslí a že vyšší hodnotu než chladné kalkulaci dávám v životě něčemu úplně jinému.

Zdá se mi však, že se polemika o podstatě politiky u nás – pod nejrůznějšími záminkami a přístupy – objevuje znovu a znovu. Z úplně jiné strany na to v Mladé frontě Dnes (2. května) jde např. Petr Příhoda. Ten zase vybízí český národ a české politiky přejít od politického narcisismu (a přímo mne fascinuje, když mne dává do jedné řady s Wałęsou, Jelcinem, Tudjmanem (!), Berishou, Mečiarom a Lukašenkem (!) – vykřičníky jsem přidal já) k „rozpravě a kompromisu“.

Jsem přesvědčen o tom, že je stejně špatná politika machiavelistická jako politika narcisistní. První je o skrupulích nebo o jejich absenci, druhá je (asi) o sebevědomí (i když znám málo tak sebevědomých a silácky argumentujících autorů jako je pan Příhoda), dominantní problém naší politiky však vidím úplně jinde. Politika podle mého názoru je nebo by být měla o vizích, o názorech, o politickém přesvědčení a pak by také měla být o práci, resp. o schopnosti to či ono odpracovat a dovést do konce.

Záplava rádobý hlubokomyslných analýz mnoha našich politológů a sociológů (vždycky žasnu, kde se v naší zemi za posledních sedm let vzalo tolik na slovo vzatých odborníků těchto profesí, když se nám v jiných profesích schopných expertů zoufale nedostává) pravděpodobně spíše zamlžuje než zjasňuje tyto poměrně jednoduché – a proto málo populární – pravdy. Daleko lákavější se ukazuje být vedení nekonečných spekulací o tom, jak vytvářet „image“ politika a jak ji udržet, který faktor přispěl k tomu nebo onomu krátkodobému poklesu či vzestupu politika či strany v průzkumech veřejného mínění, jakým způsobem mělo být správně načasováno to či ono rozhodnutí, kdo a jak umí udržovat své „public relations“ – a o mnoha dalších podobných věcech. Špatná, zkratkovitá slohová cvičení tohoto typu většinou jen matou, protože klouzají po povrchu, od zdi ke zdi, protože chápou politiku buď výhradně jako osobněnou „techniku moci“ nebo – v druhém extrému – jako jakousi obsedantní osobní sebereprojekci.

Mně Machiavelli nikdy příliš neimponoval (i když si pozorný čtenář jeho textů určitě všimne, že je v nich obsaženo i něco jiného než to, čemu se dnes zkratkovitě říká machiavelismus) a na sociální psychoanalýzu, ještě k tomu amatérskou (neboť jak jinak mohu hodnotit větu, že Klaus nabídl celé zemi „sebevědomí obdobné jeho vlastnímu“), si nehraji.

Spíše mi vždycky šlo (a jde i nyní) o vize budoucnosti a o cesty k jejich dosažení. Politika není, resp. nesmí být jen technikou a taktikou. Nevážím si politiků mnoha malých vizí a chybějící vize velké. Takový politik je až příliš náchylný k tomu, aby si mezi nimi lehce vybíral (podle velmi proměnlivého politického „počasí“), aby kupčil s kompromisy, aby vyměňoval symboliku za podstatu věci, aby netvořil, ale vezl se, aby hrál o věci okrajové a ne o věci centrální, aby mu šlo více o poslední průzkum veřejného mínění než o věc samu. Je škoda, že diskuse tohoto typu u nás téměř neprobíhá a že je místo toho vedena o machiavelismu a narcisismu (jeden vlivný komentátor z týdeníku Týden hodnotil mé nové „lennonovské“ brýle a květovanou vestičku jako mé „určité citové vlnobití, což se v jeho věku stává“), tedy „o něčem jiném“ než o podstatě věci.

Stejně tak mi jde o práci, o výkon, o výsledek, o osobní nasazení. Vím přesně, kterého politika mohu zavolat v pátek v 7 hodin večer do jeho kanceláře, vím přesně, kdo přijde na večerní akci (libovolného typu) v šatech z práce a kdo už z domova v roláku a džínách, vím, kdo je – vždycky bezstarostně usměvavý – na každé recepci a kdo přijde jen na chvíli a stejně jen jednou za čas (aby neurazil), vím, kdo jede na zahraniční cestu na několik hodin a kdo na několik dní.

Forma je – samozřejmě – nesmírně důležitá, ale nezaměňujeme ji s podstatou, nezaměňujeme ani gesta a symboly za vlastní práci.

7. 5 1997

Zdánlivě nevinné hazardování s naším politickým systémem

Letošní komunální a částečné senátní volby ukázaly – účastí voličů – jistý odklon od spoléhání se na volby jako na základní prvek reprezentativní demokracie. To, samo o sobě, není pro nikoho z nás vítězstvím. Naštěstí volby neprokázaly jiné nebezpečí – neprokázaly avizovaný odklon od politiky v užším slova smyslu, od spoléhání se na jasně vymezené a ideologicky srozumitelně definované politické strany, ač právě do tohoto cíle u nás v poslední době někteří z našich politiků dost nainvestovali.

Masivní útok tohoto nového typu politického populismu, zosobňovaného u nás především Hradem, menšími politickými seskupeními, některými okrajovými politiky a nemalou částí médií, trvá už delší dobu a proto hrozilo, že vyústí v erozi po roce 1990 pracně a trpělivě budovaného standardního politického systému. Jeho klíčovými okamžiky bylo mé zvolení do čela Občanského fóra (v říjnu 1990), rozdělení Občanského fóra v pražské Lucerně (únor 1991) a založení masové, chcete-li „lidové“ pravicové politické strany (v dubnu 1991). Stejně tak by bylo spravedlivé říci, že k tomu „příspěl“ i Miloš Zeman svým – pro leckoho z nás nepřijemným, nicméně úspěšným – sjednocením levice.

Někteří lidé u nás se s tímto procesem standardizace politického systému smířit nechtěli (a nechtějí), protože díky svým osobním ambicím a díky svým názorům na svět a společnost chtěli (a chtějí) něco úplně jiného. To „jiné“ se špatně vymezuje, protože není úplně jednotné. Jedná se o obhajobu „jednoduchých řešení“, „zdravého rozumu a „antiideologie“, o obhajobu „autentického“ a proto demokratičtějšího názoru na svět, o obhajobu správného, morálně podloženého postoje, o obhajobu tzv. profesionality (a řešení zúžených na jejich technicistní dimenzi), o obhajobu elity proti trošku plebejské většině, o obhajobu politického amatérství (doplňovaného vědomou stylizací se do „nejistého“ politického projevu a stylu),

o obhajobu nepřijatelnosti politického vůdcovství a naopak povinnosti politiků poslouchat „pokyny“ přicházející z nepřetržitých průzkumů veřejného mínění, založených na předpojatě položených otázkách, a v neposlední řadě o obhajobu oprávněnosti odvety méně úspěšných za údajně privilegovaná postavení některých jedinců či celých společenských skupin. Jedná se – stručně a zkratkovitě řečeno – o obhajobu „hlasu lidu“ a jeho věrozhvěstů proti někomu, kdo tento hlas zdánlivě neposlouchá.

Musím trvat na tom, že téměř každý z těchto, pouhými názvy naznačených argumentů charakterizuje zárodek jednoho z nebezpečných autokratických nebo přímo totalitárních režimů, které lidstvo poznalo v minulých desetiletích a stoletích. Vždy byl důraz kladen na jednu z těchto zmíněných věcí, ale vždy tam byla konec konců zastoupena většina z nich. Nevědí naši dnešní zastánci těchto postojů, o co si koledují? Nevědí, že si zahrávají s ohněm? Nevědí, že sahají na samu podstatu demokracie? Nevědí, že jejich elitářská neolibost vůči „tyranii většiny“ znamená popírání podstatného, ne-li nejpodstatnějšího prvku demokracie?

Rozuměl bych jim, kdyby někdo z nich chtěl seriózně diskutovat jemné a velmi netriviální problémy voleb, hlasování a vůbec efektivnosti samotného systému zastupitelské demokracie, jak to např. dělá Gordon Tullock ve své knížce „On Voting“ (The John Locke Institute, Cheltenham, Velká Británie, 1998). Chápu jeho trápení se nad problémem toho, zda voliči při volbách opravdu předvádějí své skutečné voličské preference ohledně celého spektra „veřejných statků“ (neboli efektů poskytovaných politiky, dostanou-li k tomu dostatečný počet hlasů).

Tullock vychází z toho, že spoléhání se na podobnost politiky s tržní ekonomikou není zcela oprávněné. Nakupují-li spotřebitelé na trhu, volí si zboží a množstvím vydávaných peněz naznačují sílu (vydatnost) svých nákupních preferencí. Dávají-li však voliči tomu či onomu svůj hlas ve volbách, může to znamenat velmi nestejnou míru síly jejich volebních preferencí. Právě proto hledá Tullock alternativní systém, např. dát každému voliči 100 bodů (což známe dobře z naší kupónové privatizace!) a volič by pak

mohl hlasovat nejen pro určitou stranu či senátora, ale dát mu i určitý počet bodů.

Takto je možné uvažovat a bylo by to velmi odvážné a průlomové. Ale nediskreditujme standardní postupy ve prospěch jakéhosi zdravého, autentického, přímo – tedy bez politiky – vyjadřovaného „rozumu“. Tudy cesta určitě nevede.

19. 11. 1998

O politické odpovědnosti

Politické pohyby posledních dnů a týdnů odkrývají celou řadu tajů naší politické scény, které někomu méně pozornému možná opravdu až dosud zůstávaly „utajeny“. Vím, že ve skutečnosti utajeny nebyly. Pouze je někdo nechtěl pochopit, pouze nebyl do jejich pochopení ochoten investovat svůj čas a své myšlení a pouze bezhlavě přijímal interpretace pana Leschtiny, Peheho, Mlynáře a podobných kritiků nikoli opoziční smlouvy, ale – a to je nutné zdůraznit – výsledků voleb z června 1998.

Ano, tady to začíná. Politikové dvou středových stran (a na ně napojení novináři) se velmi pohodlně uvelebili v polouřednické Tošovského vládě a očekávali možnost po předčasných volbách pokračovat v nějakém, velmi podobném seskupení. Věřili totiž v neskonale lepší volební výsledek. Ten se nedostavil a oni – při svém rozčarování z tohoto výsledku a při své nesmírné ambicióznosti – nebyli schopni přijmout v budoucí vládě roli menší než jakou měli ve vládě Tošovského. Díky tomu, díky jejich odmítnutí jít do vlády buď s ČSSD nebo s ODS, právě tito lidé „sepsali a podepsali“ opoziční smlouvu. Nechtějí to sice veřejně přiznat a uznat, ale je tomu tak. Pro skutečné „podepisovatele“ opoziční smlouvy se jednalo o vynucený tah, který nečinili s žádnou radostí. (Pro přesnost bych dodal, že pánové z US a KDU-ČSL pro ODS a ČSSD připravili smlouvu poněkud jinou. Připravili – pro sebe velmi výhodnou – smlouvu o velké koalici, protože netušili schopnost ODS a ČSSD vyklouznout z této pasťi smlouvou opoziční. A to nám od nich nebylo dodnes prominuto.)

Události poslední doby snad toto všechno vysvětlují dostatečně jasně i tomu, kdo to dříve nepochopil, resp. kdo to nepochopil právě takto. Nyní je ze strany US a KDU-ČSL rozehráván podobný pokus, jako v červnu 1998.

ODS říká zcela vážně, že je – z důvodů vnitropolitických, ekonomických a zahraničně politických (vstup do EU) – třeba pokročit dále. Je ochotna udělat další krok tím, že je připravena přispět k vytvoření většinové vlády. Navrhuje:

- překlenovací politickou vládu do doby řádných voleb v roce 2002 (tedy nikoli vládu úřednickou);
- vládu ze všech nekomunistických stran zastoupených v Poslanecké sněmovně.

Tento návrh je snad zcela jasný a já věřím, že je srozumitelný každému. Mohl by ho pochopit každý zodpovědný člověk, tedy každý, kdo sleduje zájem státu více než úzký zájem stranický (nebo ještě daleko častěji zájem navýsost osobní). Reakce US a KDU-ČSL na tento návrh je málo státnická:

- zřetelně odmítají, že by akceptovali tzv. supervelkou koalici (koalici 176 poslanců v parlamentu)
- nedávají sebemenší signál svého zájmu o středopravou koalici (tzv. koalice 102)
- chtějí ODS, stejně jako v červnu 1998, dotlačit k velké koalici s ČSSD s nadějí, že se tím bude ODS v očích řady voličů (i vlastních členů) diskreditovat a že oni díky tomu část těchto voličů převezmou.

Říkají tím jasně, že jim o naší zemi, o Českou republiku, nejde. Že jim mimo jiné vůbec nejde ani o úspěšný vstup do Evropské unie a že jim jde jen a jedině o sebe sama.

ODS nabízí koalici 176 jako šanci vytvořit většinovou vládu s jasně definovaným cílem: uklidnit situaci v zemi, obnovit ekonomický růst, zabezpečit všechno potřebné pro splnění podmínek pro vstup do EU. Prosím všechny, kterých se to týká, aby o tom přemýšleli.

20. 10. 1999

Po deseti letech: pár slov o naší netrpělivosti

Sedmnáctého listopadu roku 1989 se náš národ probudil do stejné socialistického dne, jako byly všechny ty předchozí. V politických kruzích to sice už vřelo, ale život běžného člověka by stejný jako dříve. Kdyby tento člověk upadl do spánku jako Šípková Růženka a kdyby se probudil právě dnes, asi by si myslel, že je v úplně jiné zemi. Nevěřím, že by jeho slova byla plná netrpělivých frází dnešních novin, které je možné shrnout do hesla: všechno je špatně.

Kdybych chtěl zdůraznit jedno jediné slovo, které by charakterizovalo prvních deset polistopadových let, pak bych si asi vybral slovo **netrpělivost**. A dodal bych k tomu, že důsledkem této netrpělivosti byla a je permanentní nervozita a rozčilení. Někdy snad mohla být netrpělivost ku prospěchu věci, protože nás poháněla dopředu, většinou však působila kontraproduktivně a pohybu vpřed bránila. Stála u kořene mnoha sociálních, řady ekonomických a legislativních, a téměř všech mediálních pohybů, procesů a proměn naší společnosti.

Tyto naše postoje jsou sice v leccčems pochopitelné, ale jsou strašlivě krátkozraké. Snad to máme v národní povaze, snad je to úděl typický pro lidstvo vůbec, ale je to tak. Jsme schopni jednorázových akcí, nikoli trvalosti. V žádném případě nechci např. podceňovat naše předlistopadové protesty. Asi to nebyla žádná náhoda, že se vždy odehrávaly při nějakém výročí. Důsledný skeptik by se ale asi zeptal: kde byli všichni tito lidé v mezidobí mezi těmito daty a co dělali?

Českému národu pravděpodobně nebylo do kolébky vloženo nějaké spontánní kolektivní hrdinství. Spíše u nás byla schopnost tu a tam se vzepnout k činu, a to většinou k činu bezmála zoufalému. Bývalo to v situaci, která přestávala vyhovovat už i oné pověstné mlčící většině. Všechny tři důležité převraty, které se na našem území odehrály v tomto století – vznik republiky v říjnu 1918, květnové povstání v Praze v květnu 1945 a listopadový konec komunismu v roce 1989 – následovaly po relativně dlouhém období všelidového ticha,

do něhož jen osaměle zaznívaly hlasy několika odbojných jedinců. Ke zlomu došlo vždy až ve chvíli, kdy režim ztratil veškerou soudržnost a mezinárodní oporu. Rychle dodávám, že to hodnotu odbojových činů nijak nesnižuje. Jenom to snímá brýle některých růžových iluzí, které máme tak rádi.

I při hodnocení 17. listopadu 1989 se musíme ptát nakolik zapracovala ona zmíněná netrpělivost a téměř celonárodní nesouhlas se zoufalými praktikami zcela zerodovaného a de facto již odumřelého komunismu, a nakolik šlo o proces širší mezinárodní změny, postavené na změnách v našem okolí a na dohodách mezi USA a tehdejší SSSR, který – z podstaty své vlastní krize – nemohl své satelity nadále udržovat při „umělém dýchání“.

Faktem zůstává, že symbolické datum, připomínající historickou událost roku 1939, dynamice zvratu prospělo. Ne náhodou jej odstartovali studenti, a právě oni byli v první fázi důležitým příspěvkem k tomu, že nedošlo jen ke kosmetickému předání moci komunistů dosud etablovaných do rukou komunistů před lety odstavených (ale po celou dobu na toto převzetí pečlivě připravovaných). Jaké muselo být jejich překvapení, když začali zjišťovat, že reformní ideje socialismu s lidskou tváří ztratily všechnu přitažlivost. A je otázkou, zda pochopili, že to byli právě oni (a jejich bezskrupulózní minulost), kdo jakékoli podobné „ideály“ důkladně a trvale zdiskreditovali. Podle toho, jak se řada z nich dnes v nových či staronových funkcích chová, se zdá, že to nepochopili dodnes.

Moc po 17. listopadu nepřevzali obrodní komunisté. Nebyli to oni, kdo diktoval povahu budoucího uspořádání, i když se o to pánové Mlynář, Kohout a někteří další moc snažili. Společnost byla ve svém jádru naštěstí mnohem dospělejší, než oni očekávali, a vynutila si plynulý přechod ke standardní demokracii západního typu. Přes marné pokusy zástupců (do značné míry samozvaných) elit udržet při životě – od samého zrodu planý – hybrid zvaný Občanské fórum a zabránit vzniku legitimních politických stran a tím i pluralitního parlamentního uspořádání, přes všechny „třetí cesty“ a „rady moudrých“ došlo relativně brzy k rozštěpení OF a k vytvoření ve světě běžného bipolárního systému politické pravice a levice.

Na pravici u nás hned po svém založení dominovala ODS. Tato strana reprezentovala již započatou ekonomickou transformaci, a to jak ideologicky, tak personálně. Po celou dobu své existence se hlásila a hlásí k liberálním a konzervativním hodnotám, což byly hodnoty pro značnou část veřejnosti, odmítající praktiky komunistů a poté části OF, velmi atraktivní. Mnohem delší cestu ke své sebeidentifikaci musela urazit levice (proto teprve až o pár let později splynula většina počátečních levicových uskupení se silicí Zemanovou ČSSD). Zbytek politického spektra se vždy v určitých vlnách hlásil ke „středu“, aniž by tuto polohu přesněji definoval. Střed vidím jako poměrně rozlehlé řečiště, kam se vejde nejen US a KDU-ČSL, ale též rozmanití zelení, národní socialisté, důchodci a kdo ví, kdo ještě. Řekl bych, že ústředním rysem „stran středu“ je amébovitá schopnost přimknout se vždy k tomu pólu, který v daný moment považují za silnější.

Hybatelem téměř všech zásadních polistopadových změn byla pravice. A právě na ni byly upřeny netrpělivé zraky občanů a médií. Ekonomická transformace, a spolu s ní i doprovodný legislativní proces, probíhala poměrně rychle. A přesto to nestačilo. Začaly se množit hlasy volající po okamžitém nadbytku, po okamžitém srovnání kroku s ekonomicky vyspělým světem, po okamžitě (byť bezhlavě) integraci do systémů, jež prodělaly mnohaleť, více méně plynulý vývoj a jejichž normy a pravidla hry vyžadují, aby se s nimi každý identifikoval bez ohledu na stav země, která se k tomuto spojení chystá. Říci kdykoli v průběhu oněch deseti revolučních (nebo transformačních) let, že Česká republika není utopická země, která třisetletý vývoj např. britské demokracie zvládne za pár týdnů, rovnalo by se bezmála vlastizradě. Netrpělivost opět převládla nad rozumem.

Právě v této situaci začali zvedat hlavy hledači „třetích cest“, vynálezci nejrůznějších nerealistických koncepcí, salónní intelektuálové i kuloároví pleticháři, snažící se oslabené veřejné důvěry ve správnost nastoupené transformační cesty využít nikoli k sevřenímu a spojenému působení s cílem dosáhnout zlepšení pro všechny, nýbrž zneužít ji k vlastním mocenským hrám, na jejichž konci má

být „zlepšení“ pouze pro ně: získat větší politický vliv. Pro tento typ „elit“ není politika cestou k cíli, nýbrž cílem samotným. Vyznačují se vysokou schopností mentorovat a poučovat a téměř nulovou schopností něco doopravdy dělat. Tento typ „elit“ je jen mírně sofistikovanejším pokračovatelem sociálních inženýrů minulé doby. Svobodu by rádi nahradili poslušností a odpovědnost spoléháním se na „vyšší moudrost“.

Tyto neblahé tendence – spojené s řadou zákulisních kroků, mediálně podpořených tou částí novinářské obce, jež se vyznačuje vším jiným než analytickým rozumem a prozíravostí – vedly k dočasnému pádu pravice. Jsme zase jakoby na počátku. Zase jsou nám nabízeny moudré rady, impulsy, pokyny.

Slyšíme, že je dnešní demokracie u konce. Zase mnozí vědí více a lépe a rádi by svět řídili, místo aby jej „pouze“ vnímali.

Netrpělivé volání po změnách může naši společnost vrátit o deset (a více) let zpátky. Je třeba vědět, že těmi nejméně trpělivými a zároveň nejslyšitelnějšími hlasy vládou jedinci deroucí se k postům a prebendám, jedinci toužící po větším krající moci. Právě jim se nejvíce hodí inženýrský model ovládaného obyvatelstva, tj. moci téměř absolutistické. A je nepodstatné, jakou záminku nabízejí, jakým ideologickým závojem ji obalují. Od tzv. státotvorných jedinců a stran až po zřetelné extrémisty mají jedno společné: skutečný osud konkrétního člověka je jim lhostejný. Má-li někdo dojem, že právě tento vývoj u nás teď nastává, má asi pravdu. Jestli tímto hlasům neodoláme, „úkol naší doby“ nezvládneme.

10. 11. 1999

Proč se nám všechno zdá být tak špatné?

Měl jsem velmi rád – jako člověka i jako originálního myslitele – nedávno nečekaně zesnulého amerického ekonomu Juliana Simona, profesora University of Maryland. Ve své posmrtně vydané knize „Klamání národa“ se zamýšlí nad tím, proč je dnes v Americe tolik apokalyptických špatných zpráv a proč je tolik kritiky a pesimismu, když je naprosto evidentní, že je země právě v této chvíli – z historického pohledu – na vrcholu svých sil, bohatství, zdraví, atd.

V Americe, tedy zemi, která žije v kontinuitě a která neprodělavá žádnou bolestnou transformaci od komunismu ke svobodě a trhu, se trápí nad tím, proč je tomu tak a proto rozebírá

- samotnou podstatu těchto falešných špatných zpráv
- mechanismus jejich „výroby“
- důvody a zákonitosti jejich rozšiřování médií
- nadměrný sklon lidí tyto zprávy přijímat.

Podobným způsobem o tom jistě přemýšlíme všichni, ale v citované knize je to prováděno systematicky (a leckdy novátorsky) a důležité je poznání, že se její myšlenky dají téměř beze zbytku přenášet do naší dnešní, znovu téměř apokalyptické situace, vyvolané zejména aktivitami kolem 10. výročí pádu komunismu v naší zemi.

Julian Simon sice píše převážně o ekologii, ale jeho argumenty platí obecně. Podívejme se na některé z nich:

- mezi lidmi existuje hluboké nepochopení samotné podstaty moderního, velmi složitě utvářeného socio-ekonomického systému a proto snadno přijímají povrchní a podivné výklady jeho fungování;
- krátkodobé události bývají přeceňovány a dlouhodobé trendy naopak zcela přehlíženy;
- lidé, kteří vidí věci hlouběji a systematictěji, se do veřejné diskuse zapojují jen velmi zřídka, mimo jiné proto, že se bojí mediálního zplošťování;
- lidé více věří izolovaným, byť výjimečným faktům než souhrnným statistikám;

- lidé dělají zásadní soudy i o věcech, o kterých téměř vůbec nic nevědí, a to na základě nahodilých informací a okrajových argumentů;
- novináři jsou na školách vyučováni jak dělat interview a jak napsat zprávu o jednotlivé události (o včerejším požáru, o hrozivé srážce na dálnici, o korupci politika), ale nevědí nic o hodnocení jevů, které vyžadují složitější metody analýzy jakými je počet pravděpodobnosti, třídění velkého objemu pozorování, volba vhodného výběrového vzorku, statistické odhady;
- novináři se soustřeďují na „zprávu“ a neberou v úvahu trendy a tendence;
- srovnávání přítomnosti a minulosti bývá znehodnocováno syndromem „starých dobrých časů“;
- existuje nepsané pravidlo, že jedny noviny (či jakákoli jiná média) nekritizují své žurnalistické kolegy;
- lidé hodnotí úplně jinak přímé a nepřímé zážitky, informace „z první“ a „z druhé“ ruky, život svůj a svého okolí a život země jako celku, z čehož vyplývá buď to, že má v sobě člověk zvláštní negativistický postoj zakódován nebo že média systematicky klamou veřejnost;
- probíhající zlepšování věci považují lidé za automatismus. Jejich očekávání či aspirace však rostou rychleji a právě od toho se odvíjí věčný problém lidské nespokojenosti;
- lidé nikdy neporovnávají dnešek s minulostí, ale vždy sebe s někým jiným (ve stejné časové chvíli);
- lidé věří, že samo množství (či pouhé opakování) nepravdivých výroků a prostor, který je jim dáván v médiích, je důkazem jejich pravdivosti.

Pro pořádek podotýkám, že jsem k těmto větám Juliana Simona nic nepřidal (možná občas použil nám bližší slovo), ale důležité je připomenout, že byly mířeny na dnešní Ameriku. Nevím, máme-li se z toho, že v tom nejsme sami, radovat. Spíše asi ne, ale trvám na tom, že je v Americe situace daleko lepší než u nás a to z důvodu, který Simon uvádí na poslední stránce: jediným řešením všech těchto problémů je podle něho **větší konkurence v médiích** (a žádný nový

tiskový zákon, chtělo by se mi dodat). A ta je v USA neskonale větší než u našeho monoliticky semknutého, jednosměrného a plochého mediálního prostředí.

Ale nezoufejte si. Julian Simon připomíná, že již starší Asyřané psali na své destičky, že „země v poslední době degeneruje, podplácení a korupce jsou stále častější, děti přestávají poslouchat rodiče, konec světa se viditelně přibližuje“, že již bibliční proroci považovali „dnešní civilizaci za pouhou hříšnou degeneraci starých dobrých časů nezkaženého primitivního života“ a zaujalo mne, že i velký anglický ústavní právník A. V. Dicey v roce 1915, tedy v závěru idyllické viktoriánské éry, napsal, že „v posledních třiceti letech utrpěl právní stav Anglie znatelné zhoršení“ a že „nastává nová éra bezpráví“.

I když - jak vidíme - není nikdy nic nového pod sluncem, přesto si dejme právě teď velký pozor, aby nenastala nová éra „totalitárního mesianismu“ vyvolených a osvícených, úspěšně organizujících blbou náladu a spolu s ní demonstrace a masová hnutí.

16. 12. 1999

Poznámky k „analýzám“ transformace

Deset let transformace v naší zemi je cennou příležitostí k hodnocení. Bohužel jen málo publikovaného je hodnocením seriózním. V mediálních diskusích se znovu a znovu vracejí nekonečné nekonceptní a proto zavádějící úvahy o tom, proč se transformace nepodařila, proč se zpomalilo tempo těch či oněch transformačních kroků, proč se nepodařilo vytvořit kvalitní právní rámec a spousty dalších věcí. Jsem přesvědčen, že je tato kritika nejen zcela jednostranná, ale že je metodologicky mylná.

Důvodů, proč se v dnešní ČR rozšířilo tolik pesimismu a skepse, je jistě mnoho. Někteří šíří blbou náladu proto, že nejsou spokojeni s výsledky demokratických voleb s politickým uspořádáním z těchto voleb vzešlým. Někteří jsou zklamaní z toho, že jsme prožili ekonomickou recesi, která byla – a s tím já více než souhlasím – zbytečně hluboká. Někteří jsou nespokojeni proto, že měli po revoluci 1989 přemrštěné naděje, a transformační proces se ukázal být daleko obtížnějším, než očekávali.

Chceme-li se seriózně zamyslet nad deseti lety transformace, je mimo jiné třeba získat větší časový i politický odstup, ale za největší problém považuji nalezení vhodné analytické metody. Tato stať nabízí pohled jednoho z protagonistů transformace. Počítám s tím, že mě někteří obviní z toho, že se snažím hájit „své dílo“. I já bych ale mohl obvinít tyto kritiky z neobjektivity, jelikož mají rovněž své vlastní zájmy, a že do kritiky „zlého Klause“ investovali hodně svého intelektuálního kapitálu.

Transformace bývá nejčastěji diskutována ze tří rovin či dimenzí: politické, ekonomické a právní. Proto se tohoto členění budu držet i já.

1. Politická stránka transformace

V politické rovině došlo k přechodu od autoritativního režimu komunistického typu k režimu demokratickému. Není pochyb o tom, že tento přechod u nás byl v zásadě úspěšný. Součástí změny bylo

zrušení mocenského monopolu komunistické strany a svobodné zakládání stran, které nepopírají demokratický systém. Ačkoli lidovci a komunisté měli zpočátku jistou organizační i finanční výhodu, vyrůstaly u nás rychle strany nové, které svým vlivem či mocí brzy dohnaly či předčily tyto „tradiční“ strany.

1.1. Rekapitulace politického vývoje

Vznik všeobjímajícího Občanského fóra byl zákonitou a přirozenou součástí cesty od komunismu k demokracii. Musím říci, že jsme si nikdy nedělali iluze - na rozdíl od některých jiných - že Občanské fórum vydrží věčně. Vždy - dokonce i když jsem v roce 1990 kandidoval na předsedu OF - jsem si dobře uvědomoval dočasnost tohoto amorfního seskupení, které se časem muselo přeměnit ve standardní politické strany.

První z těchto standardních stran, které se zrodily na troskách Občanského fóra, byla ODS. Právě tato strana dokázala nejuspěšněji přesvědčit voliče ve volbách v roce 1992, stejně jako v roce 1996, kdy však díky „aritmetickému“ efektu méně propadlých hlasů ztratila koalice ODS-ODA-KDU většinu, a kdy vznikla první menšinová vláda. Jinou stranou, která se rovněž vydělila z OF, ale nebyla příliš úspěšná ve volbách v roce 1992, byla ČSSD. Ta se stala silnou až v roce 1996 a posléze - úplně nejsilnější stranou - v roce 1998.

Zkoumat křehkost pravicové vlády z let 1996-97 je zajímavým úkolem pro budoucí politology. Je otázkou, zda hlavní příčina nestability spočívala v tom, že to byla vláda menšinová, anebo v tom, že byla koaliční. Faktem je, že koaliční spory mezi jejími členy narůstaly, a že nakonec vyvrcholily známým „sarajevským atentátem“, kdy z vlády odešla nejen ODA a KDU, ale i část ministrů za ODS, kteří posléze založili Unii svobody a účastnili se fungování Tošovského „polopolitické“ vlády.

Po volbách 1998 nastala patová situace. Protože se - díky nadměrným ambicím menších stran - nepodařilo sestavit ani levo-pravou ani středopravou vládu, byly ODS a ČSSD nuceny uzavřít opoziční smlouvu. Šlo v podstatě o přehozené mocenské uspořá-

dání, které „v bledě modrém“ existovalo již v roce 1996, s jediným rozdílem: v roce 1996 tuto dohodu „posvětil“ pan prezident, v roce 1998 nikoli. Odtud pramení jeho zoufalé snahy opoziční smlouvu zdiskreditovat a vytvořit novou „polopolitickou“ vládu, která by byla tvořena „nezávislými odborníky“ a zástupci „občanské společnosti“.

1.2. Spor o nepolitickou politiku

Přispívám do sborníku o liberální a konzervativní politice v ČR v devadesátých letech, takže stručně k programatickému aspektu. Ano, ODS se již od počátku hlásila ke klasickým liberálním a konzervativním hodnotám, vymezovala se proti socialismům všech druhů – ať už v „umírněné“ sociálně demokratické variantě, nebo „tvrdé“ variantě komunistické. Hodnoty jako svoboda jednotlivce a úcta k občanským a politickým právům byly pro nás vždy esenciální a celým svým životem se snažíme toto naše přesvědčení předávat dál.

Jistě nikdo nepochybuje o tom, že bychom dokázali psát stohy stran o netriviální mixáži liberalismu a konzervativismu, o pevném zakotvení našich názorů v hodnotách západní demokracie a o standardních politických metodách. Není zde prostor pro takové výklady. Rád bych se pouze zastavil u dvou nebezpečí, která vidím v současné době jako nejzásadnější, a která mě velmi trápí.

Prvním je rostoucí vliv komunistů u nás. Jak připomíná Timothy Garton Ash, v dnešním světě dochází ke zřetelné „asymetrii hodnocení“ dvou největších zločinů dvacátého století a k jakémusi podivnému anti-antikomunismu. Relativistické zařazování komunistické doktríny vedle standardních ideologií - liberalismu, konzervativismu či umírněného sociál demokratismu – pokládám za nepřijatelné. Západní liberální demokracie stojí a padá na úctě k individuální svobodě a občanským právům a ty komunistická ideologie nepřipustně popírá.

Druhé nebezpečí, před nímž varuji, je „nepolitická politika“, která se dnes oblékla do zdánlivě nevinné teze o postideologické éře. Stejně jako v šedesátých letech (tedy v éře zdánlivého úspěchu komunismu), kdy se začaly objevovat velmi zavádějící teorie konver-

gence ekonomických a politických systémů, i na konci osmdesátých a na počátku devadesátých let vznikly teorie o „konci ideologie“. Sem patří i zdánlivě „neideologické“ doktriny jako jsou ekologismus či komunitarismus, známý u nás spíše pod hlavičkou tzv. občanské společnosti.

Moc bych si přál, abychom se uměli jasně vymezit i vůči všem těmto pokusům o „překonání“ západní demokracie a standardní demokratické politiky. Víra, že politiku lze provozovat bez pevného hodnotového zázemí, bez základního sociálně filozofického konceptu, bez elementárního řešení dilematu svoboda - etatismus, je iluze. Když sleduji různé „neideologické“ Impulzy a studentské výzvy, musím se usmívat, neboť jde v podstatě o umělý návrat do listopadových dní, kdy existoval dojem, že politika může existovat bez konfliktů, bez střetu zájmů, programů a koncepcí. Konec ideologií určitě nenastává, ani u nás, ani kdekoli jinde.

Není účelem této stati, abychom zde rozebírali naše názory a postoje k různým politickým otázkám v průběhu transformace. Rád bych zdůraznil něco jiného. Ani nejzavilejší kritik dnešní politické situace nemůže tvrdit, že se u nás demokratický režim úspěšně neetabloval. Existuje svoboda projevu, dodržují se základní lidská práva a svobody, občané volí své politické reprezentanty ve svobodných volbách a využívají všech možností, které jim demokracie nabízí, aby hájili svá práva a zájmy. V tomto smyslu byla transformace v politické oblasti úspěšná. Zkušenosti, které občané za deset let získali s fungováním demokratických mechanismů, jsou neocenitelné. Nedopusťme, aby český demokratický režim v budoucnu rozmělnili obhájci „nepolitické politiky“, elitářských přístupů a třetích cest (viz můj text Liberalismus a občanská společnost, Proglas, č. 8/98).

2. Ekonomická dimenze transformace

Druhou dimenzí transformace jsou ekonomické změny. V této kapitole vyslovím několik terminologických ujasnění a systémových poznámek (2.1). Posléze se zmíním o jednotlivostech transformačního procesu, které bývají nejčastějším předmětem kritiky (2.2).

Pak se budu věnovat problému vnější nerovnováhy (2.3) a nakonec měnové politice, jejíž nastavení bylo v uplynulých letech zcela neadekvátní (2.4).

2.1. Neplést si reformu s transformací

Již mnohokrát jsem vysvětloval svůj nepřetržitě překrucovaný výrok o údajném konci transformace. Výrok, že „transformace skončila“, jsem nikdy nepronesl. Rozlišuji totiž dva pojmy – reformu a transformaci. Naše ekonomická reforma z roku 1991, která znamenala systémovou liberalizaci, deregulaci cen a zahraničního obchodu a vnitřní směnitelnost, byla – jako revoluční složka transformace – víceméně ukončena.

Transformace v širším smyslu – zejména její evoluční složka – však stále trvá. Probíhají strukturální změny, usazuje se institucionální rámec, vláda do tohoto procesu může tím či oním způsobem zasáhnout, „postrčit“ určitým směrem, ale o žádný revoluční skok se již jednat nemůže. Transformace je spontánní evoluční proces, v němž hrají milióny aktérů. Já jsem byl pouze jedním z nich.

Cílem ekonomické reformy nemohlo být nic jiného než fundamentální změna ekonomického systému, která se měla stát předpokladem zvýšení výkonnosti ekonomiky, která se měla stát cestou k likvidaci iracionalit centrálně plánované a administrované ekonomiky, cestou ke zrušení privilegií, plynoucích z nedostatkové ekonomiky, cestou k nastolení tržní spravedlnosti, cestou k zavedení behaviorálních vzorců spojených se soukromým vlastnictvím atd.

James Buchanan kdysi prohlásil: „you can choose the rules, not the outcomes.“ Má jako vždy pravdu, ale tentokrát asi jen polovičn. Není samozřejmě možné volit si výsledky (výkonnost), neboť ty jsou důsledkem kombinace celé řady věcí reálného života a hlavně se dostávají až s nemalým zpožděním. To je naprosto jasné. Neměl by však pravdu, předpokládal-li by, že existuje něco jako elementární volba ekonomického systému.

Ve společnosti přirozeně existuje, leckdy bohužel nebo snad bohudík, protichůdné, úsilí svobodných jedinců o to či ono, ale v demokratické společnosti ohledně společnosti (systému) volba

v úzkém slova smyslu neexistuje. V lidské společnosti si volí snad jen diktátoři – má-li někdo někdy toto postavení. A to ještě záměrně používám slůvko snad, protože společenské inženýrství dlouhodobě možné není v žádném typu společenského systému (o tom jsme se i za komunismu přesvědčili více než dost).

Zahájení ekonomické transformace bylo doprovázeno všeobecným optimismem. Byl jsem často kritizován za to, že jsem tento optimismus „přestřelil“ a vytvořil tak nereálná očekávání. Jsem přesvědčen, že k našemu optimismu byly dobré důvody a stejně tak jsem přesvědčen, že je „optimismus povinností“, jak mi před pár lety ve Vídni připomněl známý německý ekonom Herbert Giersch. Vznik „blbé nálady“ a všeobecného pesimismu u nás nutný naopak nebyl a stál a stojí nás všechny strašně moc. Vadou by na počátku transformace byla naivita, nikoli optimismus. Naivní jsme však určitě nebyli.

Šlo o to jít vpřed, a to co nejrychleji, protože počáteční euforie veřejnosti nemohla trvat příliš dlouho. Neumím bohužel založit svou politiku na neustálém opakování, že po komunismu přebírám „spálenou zemi“ a nekonečně dlouho se na to vymlouvám. Zdá se mi to nedůstojné, bolestínské a vlastně ponižující, proto jsem tento postoj akceptovat nemohl. Neumím také intelektuálně skuhrat a radovat se ze „spálené země“. Tento postoj je u nás bohužel velmi oblíbený a to trochu paradoxně zejména u těch, kteří na tom nikdy nebyli (a nejsou ani teď) špatně, u těch, kteří se vždycky vyznali a vyznají.

Ekonomická transformace probíhala v reálném světě, nikoli ve vakuu či v laboratoři. O každé transformační rozhodnutí probíhal tvrdý střet – nejprve s levicovými intelektuály v médiích a s levicí Občanského fóra (včetně pane prezidenta), kteří sice chtěli mít politické a občanské svobody a všechny výhody plynoucí z tržní ekonomiky, ale trhu se – a já dodávám oprávněně – báli. Věděli či tušili, že trh nivelizuje a že je zbaví jejich výsadního společenského postavení.

S jistým, ale ne příliš velkým zpožděním se u nás vytvářela nej-různější zájmová seskupení (odborníky, různé komory a asociace, atd.)

a začala intenzivně lobovat o výsady a privilegia pro sebe sama, tedy proti trhu, proti spotřebiteli, proti ekonomické racionalitě. V neposlední řadě je třeba uvést, že se zformovala i antiliberální politická opozice, kam patří zejména sociální demokracie, ale konec konců i lidovci. To všechno předurčovalo tempo transformace daleko více než odvaha či schopnosti a znalosti reformátorů.

2.2. Jednotlivosti ekonomické transformace

Něco úplně jiného je seriózní debata o jednotlivostech ekonomické transformace. Uvedu pár stručných poznámek k deregulacím, privatizaci bank, pomalým bankrotům, velikosti subvencí, nedokonalým institucím, české cestě privatizace a míře regulace.

Deregulace.

Narovnat ceny a provést základní deregulaci bylo součástí naší ekonomické reformy z roku 1991. Je pravda, že některé „dílčí“ ceny zůstaly nenarovnány a uvolňují se jen pozvolna. Nájemné a ceny elektřiny nepovažují z hlediska transformace centrálně plánované ekonomiky v ekonomiku tržní za „klíčové ceny“. Jsou to klíčové ceny „jen“ a jedině z hlediska rovnováhy na trhu bydlení a z hlediska chování spotřebitelů elektřiny. Nic více, ale ani nic méně. Systém jako takový to neovlivňuje.

Privatizace bank.

Začínat privatizací bank, nad kterou dnes všichni aplaudují, jsme nemohli. Volili jsme pokus zavést do našeho bankovníctví konkurenci - otevřít „vstup na trh“. (Mimochodem, přesně toto přece dnes doporučuje viceprezident Světové banky Joseph Stiglitz, když říká, že se mělo usilovat o konkurenci a ne o privatizaci.) Vzpomíná ještě vůbec někdo na naši monobanku, zvanou SBČS a na její konec? Leckdo už asi ne a proto asi zapomíná i na to, že u nás velmi rychle dostalo licenci celkem 56 komerčních bank. Dnes všichni dobře víme, že u nás skutečnou konkurenci nezavedly, protože se do probíhající transformace nechtěly zaplétat - přesně tak by se však chovaly i příliš rychle zprivatizované tři čtyři velké domácí banky.

Polostátní banky ve svém úvěrování dělaly chyby asi hlavně tím, že „snáze“ poskytovaly úvěry než by to dělaly zcela soukromé, dobře vlastněné banky. Existovala však obava – a já se domnívám, že oprávněná – že by se soukromé banky chovaly zcela „netransformačně“, a že by se v transformační fázi (změny cen, otevírání trhů, změny vlastníků) chovaly tak, že by úvěr nedaly nikomu. To by od nich byla racionální „risk-aversion“ strategie, kterou u nás ostatně po celou dobu předváděla např. Živnobanka. Jak by ekonomika jako celek v takovém případě dopadla se ani netroufám domýšlet. Podotýkám, že žádná z postkomunistických zemí nezahájila transformaci privatizací bank.

Pomalé bankroty.

Že by raná vlna bankrotů byla jakýmsi očištným procesem, si nemyslím také. „Očišťa“ možná je, je-li cílem uzdravit jednotlivé churavé firmy. Je-li cílem transformovat celou ekonomiku, slovu „bankrotová očišťa“ nerozumím. Opakuji, že cílem bylo transformovat ekonomiku bez její likvidace. K nule jsme se proto vracet nemohli. Ostatně, podívali se někdo na další postkomunistické země, ani tam nebyla konkurzní legislativa od počátku nějak mimořádně tvrdá. V počtu bankrotů stojíme mezi tranzitivními ekonomikami na druhém místě, hned za Maďarskem. Poláci a Slováci stojí daleko za námi.

Subvence.

Subvencí nemáme více než jakákoli jiná západoevropská či postkomunistická země, ať si to naši kritikové ověří. Totéž platí o daních, o jejich výši i struktuře. Náš penzijní systém je až příliš evropský a pro liberála proto špatný. Politickou sílu ho změnit – a to přiznávám – jsme neměli. S ekonomickou transformací od komunismu k trhu to však žádnou bezprostřední souvislost nemá. Měl bych připomenout i to, že si „polosocialistické zdravotnictví“ vyzdorovali sami zdravotníci (za ministrů Bojara a Loma) proti ekonomům.

Často opakovaná úvaha o paralelní existenci mé liberální rétoriky a etatické politiky je záměrnou pomluvou. Definujme si přes-

ně nezbytnou úlohu státu v ekonomice – přes veřejné statky – a já bych za klasický liberalismus (či neoliberalismus dvacátého století) nešel. Mimochodem, podívejte se, co jsem v roce 1969 napsal do Ekonomické encyklopedie pod heslo „neoliberalismus“!

Nedokonalé instituce.

Jedna skupina nesmlouvavých kritiků české transformace se označuje za „institucionalisty“. Říkají, že vlády nevěnovaly dostatečnou pozornost transformaci institucí, a že „achilovou patou“ naší ekonomiky je nedostatečná „kvalita“ institucionálního rámce.

Ale součástí institucionálního rámce jsou také zájmové skupiny. Mancur Olson v knize „The Rise and Decline of Nations“ dává do kontrastu rychlý poválečný růst poraženého Německa, Japonska a Itálie s pomalým růstem vítězných mocností USA a Anglie. Připisuje tento jev desintegraci zájmových skupin v poražených zemích a naopak konsolidaci zájmových skupin ve vítězných zemích. Mluví o „institucionální skleróze“ stabilizovaných tržních demokracií.

Institucionalismus je jednou z legitimních a velmi plodných škol moderní ekonomie. Zabývá se důležitou výsečí celkového ekonomického problému a doplňuje – institucionálně poněkud plochou – neoklasickou ekonomii. Nesmírně tím obohacuje naše vidění obecného ekonomického problému. Ať už nový či starý institucionalismus, teorie komparativních ekonomických systémů, škola veřejné volby (Buchanan a Tullock), škola vlastnických práv a další dílčí doktríny řadu z nás při utváření našich názorů velmi ovlivnily.

Nesouhlasím s tezí, že je dnešní problém naší ekonomiky způsoben nedostatečnou „kvalitou“ našeho institucionálního rámce. Naš dnešní problém byl způsoben něčím jiným. Byl způsoben tím, že v druhé polovině devadesátých let makroekonomická politika nerespektovala nezralost a zranitelnost naší transformující se ekonomiky, včetně existující kvality jejího institucionálního rámce.

Privatizace obecně.

Katalyzátorem rychlé privatizace byla u nás kupónová privatizace. Dnes ji mnoho ekonomů kritizuje jako „privatizaci-neprivatiza-

ci“, která přinesla rozptýlené vlastnictví, zpomalila příchod zahraničních strategických investorů a místo „skutečných“ vlastníků přivedla do podniků spekulanty nebo dokonce „tuneláře“. I dnes jsem přesvědčen, že u nás kupónová privatizace neměla alternativu, ale dodávám, že ani zdaleka nebyla jedinou u nás použitou privatizační metodou.

Každá privatizační metoda má své problémy. Privatizovat celou ekonomiku (nikoli pár izolovaných firem) je velmi nevděčný a více méně ke snadné kritice odsouzený úkol, který proveden být musí, protože teprve na jeho základě může probíhat standardní ekonomická evoluce trhů, ekonomických subjektů i ekonomických institucí. To jsme věděli a tvrdou, zpolitizovanou kritiku jsme očekávali. Za klíčový považuji metodologický rozdíl mezi privatizací ekonomiky a privatizací jednotlivé firmy, který naši kritikové vůbec nedoceňují. Nebo to alespoň neříkají nahlas.

Vůbec by nevadilo, kdyby kupónová privatizace k nám na čas přinesla „rozptýlené vlastnictví“, ale – jak víme – vlastnictví u nás rozptýlené příliš dlouho nezůstalo. Kupónová privatizace také nezpomalila příchod zahraničních strategických investorů, protože ti vážně stejně přišli. Ti nevážní chtěli dostat naše podniky téměř zadarmo a když zjistili, že to nejde, odešli. Žádní „skuteční vlastníci“ u nás po listopadu 1989 neexistovali, nezapomínejme na to. Rychleji, než jsme očekávali, vznikly investiční privatizační fondy (jako spontánní proces, nikdo to neplánoval) a daleko více lidí (DIKů), než jsme očekávali, těmto fondům předalo své kupónové knížky či pomocí kupónů nakoupené akcie. Že se někdo z privatizačních fondů nestal „dobrým“ vlastníkem, je věc úplně jiná. Neúspěchy jsou však ve všech privatizačních metodách.

Termín „morální rozměr“ kupónové privatizace neumím dobře definovat (a mám strach, že to s jeho definicí bude asi stejně jako s definicí špinavých peněz). Morální by bylo rozdat státní vlastnictví zadarmo všem (ale to by stejně někdo protestoval, a tvrdil by, že ho někteří dostat nemají) nebo všechno prodat ze skutečné ekonomické ceny. Považoval-li by někdo právě tyto dvě polohy za morální, pak bych si troufal tvrdit, že jsme se v tomto prostoru ve sku-

tečnosti pohybovali. Nevím proto, co jsme ve vlastní privatizaci mohli udělat jinak. Velmi jsme zvažovali, na jak dlouho zakazovat, aby DIKové své kupóny nebo již akcie mohli prodávat. Za sebe mohu říci, že jsem chtěl, aby tento zákaz platil delší dobu, než jaká byla potom zvolena. Protiargumentem byla dlouhodobá existence onoho „rozptýleného vlastnictví“, a proto bylo zvoleno jiné řešení.

Módou se dnes stalo kritizovat „českou cestu“ privatizace. Nedovedu si vůbec představit, co by se stalo, kdybychom v létě a na podzim roku 1990 ve Scénáři ekonomické reformy doporučovali něco jiného než „českou“ cestu, neboli než pokus privatizací vytvářet český kapitál a neprodat všechno, co máme, kapitálu zahraničnímu. Kdo dnes říká opak, asi v této zemi v letech 1990–92 nežil.

Že zahraniční ekonomové, ale hlavně zahraniční poradci doporučovali privatizaci do rukou cizího kapitálu je jen logické – byli za to poměrně dost slušně placeni. Vážní zahraniční zájemci usilovali jen o pár vybraných podniků a to ještě pro sebe chtěli získat mimořádně příznivé podmínky (Škoda Mladá Boleslav). Neprodatelné (do ciziny) podniky zůstaly v rukou domácích a v každé chvíli bylo jasné, že jejich budoucnost nebude nijak růžová. Díky dobré konjunktúře na Západě poměrně dlouho úspěšně fungovaly např. naše ocelárny a železárny. Jakmile však došlo k domácí recesi a současně k oslabení ekonomického růstu v západní Evropě, nastal vážný problém. S vlastnickou strukturou u nás to bezprostřední souvislost nemělo.

Někdy by zahraniční strategický partner pomohl, někdy ne, ale často nebyl po ruce. Soudkovu plzeňskou Škodovku nikdo jako celek nechtěl a my jsme velmi váhali tento – za jedním plotem se vyskytující – podnik uměle rozkrajovat. Mnohaleté úsilí nalézt pro Tatra Kopřivnice partnera je snad známé každému. Kolik jenom mně osobně bylo za ta léta představováno údajně vážných zájemců! Opravdu si někdo myslí, že jsme si Tatra z hlouposti či z jakýchkoli jiných motivů nechávali ve vlastních rukou? Neslavný příklad se slavnými americkými manažéry v Tatře, které si proti mé vůli vzdoroval Vladimír Dlouhý, je snad také znám každému. Naše privatizace proto nikoli náhodou byla mixáží různých metod. Těžko mohla být jiná.

Míra regulace.

Někdy se namítá, že ačkoli jistá „tolerance“ na začátku postprivatizační fáze byla oprávněná, regulace měla nastoupit daleko dříve. Chránit jednotlivce – svéprávného jedince – před spekulanty, před špatnou cestovní kanceláří, před hracími automaty, před reklamou nejrůznějšího typu, před nákupem špatných výrobků, před špatnou stravou a před tisíci dalšími věcmi státní regulací je však věc strašně sporná. Každý člověk si u nás mohl volit (a řada našich DIKŮ) si zvolila řešení, které bych třeba já nepovažoval za racionální. Ale já za racionální nepovažuji i mnohé jiné chování svobodných jedinců. Musím však respektovat, že je to jejich svobodná volba.

2.3. Bariéra vnější nerovnováhy

Kritikové české transformace nás dnes rádi srovnávají s Polskem a Maďarskem. Zatímco my prožíváme hospodářský pokles, maďarská a polská ekonomika roste. Přiřítat to však odlišností v reformních a privatizačních strategiích je chybné. Systémová transformace nebyla a není o krátko- či střednědobém ekonomickém růstu. Dnes jsme zkrátka v jiné fázi konjunktury než tyto dvě ekonomiky.

Když jsme v letech 1994–1995 prožívali poměrně velmi rychlý ekonomický růst, Maďarsko prodělávalo silný pokles. Měli horší instituce a zákony než my? Vznikla tam – stejně jako později u nás – poměrně velká vnější ekonomická nerovnováha, kterou bylo potřeba snížit a to nejde jinak než zpomalením ekonomiky. A takové zpomalení ekonomiky, včetně tisíce dalších věcí, se může i nemusí zdařit realizovat s velkou či malou ekonomickou ztrátou. Pokles reálných mezd byl např. v Maďarsku hlubší než u nás, délka trvání poklesu HDP naopak kratší. Dodal bych také, že svůj tehdejší problém Maďarsko prožívalo ke své výhodě samo – bylo to před mexickým kolapsem a dávno před pádem ekonomik jihovýchodní Asie. My jsme se do podobného problému dostali v horší chvíli.

Polsko prodělalo velký pád své ekonomiky již v osmdesátých letech a na počátku let devadesátých a navíc mám určité pochybnosti o jejich ekonomické statistice. Přes řadu institucionálních problé-

mů a poměrně značnou absenci privatizace tam však nedošlo k restriktivní měnové politice našeho typu a proto ekonomika relativně rychle roste i přes velký obchodní deficit. Zahraniční investoři ji i nadále důvěřují. Pohyb HDP v kategorii jednoho, dvou, tří let nemá s reformní a privatizační strategií příliš těsnou vazbu, to opakují stále znovu.

Mnoho ekonomů považovalo rychle rostoucí schodek obchodní bilance v polovině 90. let za první varovný signál, že s naší ekonomikou není všechno v pořádku. To je i není pravda. Musím říci, že nás obchodní deficit poměrně dost trápil. Věděli jsme ale, že

- důležitější než obchodní bilance je běžný účet platební bilance a ten dlouho vypadal daleko příznivěji než saldo obchodní bilance;
- v ekonomice existuje zjevná převaha investic nad domácími úsporami a že ekonomická rovnováha může být docílena pouze díky vnějším úsporám, neboli přílivem zahraničního kapitálu.

O tom všem jsem i já sám v letech 1995 - 96 napsal spoustu textů a pronesl řadu přednášek. Snažil jsem se v nich vysvětlit, že deficit zahraničního obchodu je nevyhnutelný, a že nesouvisí ani s kvalitou našich výrobků, ani s přílišnou liberalizací dovozů. Snažil jsem se znovu a znovu vysvětlovat, že při $I > S$ musí být $M > X$ (při větších investicích než úsporách musí být dovozy větší než vývozy). Skutečným problémem proto bylo jak snížit investice, příp. jak zvýšit domácí úspory (které u nás vůbec nebyly nízké).

Snižovat investice však bylo velmi obtížné. Po investicích byl velký hlad (neboli poptávka). Poptávka byla po modernizačních, infrastrukturních, ekologických investicích i po investicích do terciárního sektoru. Z odstupů se mi zdá, že jsme - vnějším, mimoekonomickým tlakem - dělali příliš moc investic infrastrukturních a ekologických. Zrovna tak se asi až příliš moc investovalo do některých složek terciárního sektoru. Ale, pokud do země plynul zahraniční kapitál, všechno bylo v pořádku. Kdybychom ho my sami svými politickými třenicemi a neodpustitelným omylem měnové politiky nezneklidnili, mohlo být všechno úplně jiné.

Nerovnováha úspor a investic, schodek běžného účtu platební bi-

lance, převaha dovozu nad vývozem jsou průvodními jevy každé rychle rostoucí ekonomiky (nejen tranzitivní, ale i vyspělé!), ale my jsme s nimi neuměli dobře zacházet. Bývalí plánovači uvažovali výlučně o nerovnováze vývozu a dovozu (protože viděli svět pomocí trhů zboží), jen pár ekonomů vidělo nerovnováhu úspor a investic jako dominantní kauzální příčinu, ale novináři a politici popletli skoro všechno.

V této souvislosti stojí za zmínku, že důležitou odlišností ekonomické reformy u nás a například v Maďarsku a Polsku byl kursový režim. Zatímco my jsme dlouho udržovali režim pevného měnového kursu, Maďaři a Poláci přešli na „crawling peg“. To, zda jsme neměli opustit režim fixního kursu dříve, je otázka, o níž jsme intenzivně diskutovali.

Režim fixního kursu mi byl koncem roku 1990 (jako ministři financí) vnucen Mezinárodním měnovým fondem, ač jsem se ho velmi bál. V systému fixního kursu musí každý politik pevnost kursu obhajovat a kurs „držet“. Nadávat mu za to je směšné. MMF nám ostatně nikdy neradil fixní kurs opustit a to ani v krizovém jaru 1997. Vládní ekonomové naopak opakovaně žádali guvernéra ČNB o floating nebo o devaluaci, ale on to tvrdošijně odmítal. (Kolik nás to stálo, snad dnes už vědí všichni.)

K maďarskému, polskému ale i např. i izraelskému „crawling pegu“ mám dodnes jistou nedůvěru. Reálný kurs se nám – díky naší nízké inflaci (oproti těmto zemím) – tlačil stále vzhůru a proto lze pochybovat, zda by se zdařilo nominálně ho tlačit dolů. Formálně jsme režim fixního kursu určitě měli opustit dříve. Ale nejsem si jist, zda by i tento krok vedl k dřívějšímu a hlavně plynulejšímu poklesu kursu koruny, než jak se to pak odehrálo na jaře 1997. Mám strach, že by zvrat nálady na trhu byl zhruba stejně silný, a že by kurs prodělal velmi podobný vývoj. Při uskutečňované měnové (teď myslím mimokursové) politice nemohl být vývoj jiný.

2.4. Neadekvátní měnová politika

Za naprosto fatální chybu považuji přestřelení makroekonomické restrikce po roce 1996. Ekonomika sama o sobě stagnovat nezača-

la. Ekonomika byla uměle přibrzděna velmi radikálním měnovým opatřením ČNB v polovině roku 1996, které se s přiměřeným odstupem (jak stejně dokazuje historická zkušenost kdekoli ve světě) promítlo do poklesu - nejprve tempa růstu a potom i absolutní úrovně - HDP.

Státní rozpočet na rok 1997 byl nastaven na úplně jiné, daleko vyšší tempo růstu (a diskutujeme velmi upřímně, kdo všechno jsme včas nerozpoznali zpomalení růstu) a při hrozbě velkého rozpočtového deficitu - velkého tehdejším pohledem - jsme provedli výrazné rozpočtové škrty. Tím jsme agregátní poptávku dále omezili. Dnes je možné diskutovat, zda jsme to na jaře roku 1997 „nepřehnali“, ale za sebe prohlašuji, že jsem se velice obával dopustit vznik „dvojího deficitu“ (který tak nepříznivě zapůsobil v mexické krizi, která byla o 2 roky před naší) - tedy deficitu běžného účtu platební bilance i státního rozpočtu.

Doporučení Mezinárodního měnového fondu byla nekvalifikovaná. MMF sice chtěl omezit agregátní poptávku, ale chtěl to docílit primárně zpomalením růstu mezd (čili zpomalením spotřeby) a pak také chtěl zvýšením úrokových sazeb udržet zahraniční kapitál v zemi. Vůbec nediskutoval vyrovnání úspor a investic (či alespoň přiblížení úrovně domácích investic domácím úsporám) a nechtěl ani devalvací. Marně jsem se tehdy snažil vysvětlovat, že u nás růst průměrných mezd oproti růstu průměrné produktivity není nijak mimořádně nepřijatelný, že prudce klesá počet zaměstnaných (zejména v průmyslu), že objem vyplacených mezd nebezpečný růst nevykazuje, a zejména že pohyb mezd v necentralizované a nestátní ekonomice není v rukou vlády. To oni vůbec nechtěli pochopit.

Zvyšování úrokových sazeb bylo a je smrtící a nevyhnutelně vede k finančnímu napětí. U nás i jinde ve světě, jak se o tom důrazně přesvědčily země jihovýchodní Asie. Zranitelný bankovní i podnikový sektor dostává zvýšením úrokových sazeb ničící úder, což byl i náš případ. MMF sice tuto svou politiku už dávno odsoudil a označil ji za chybu, ale vzniklá škoda se už odstranit nedá.

Recesi jsme podle mého názoru prožít nemuseli. Mohli jsme:

- přibrzdit ekonomiku společným krokem ČNB a vlády po volbách v červnu 1996 (nikoli izolovaným krokem banky);
- mohli jsme lépe odhadnout důsledky měnového zásahu (byl-li by dobře vzájemně diskutován) a jinak připravit státní rozpočet na rok 1997;
- mohli jsme dříve přejít na floating a neztratit úsilím držet neudržitelný kurs miliardy dolarů;
- mohli jsme jinak interpretovat probíhající ekonomické procesy, než jak to dělala ČNB, Tošovského vláda, „mladší“ část Zemanovy vlády, establishment mediálně vlivných analytiků a komentátorů, atd. a díky tomu jsme mohli pochopit, že ostrá restrikce bude ekonomiku v této její fázi nevratně ničit.

Důležitou roli sehrála politická nestabilita. Události druhé poloviny roku 1996 (a nemá smysl je v této stati vypočítávat) i roku 1997 se na ekonomickém propadu spolupodepsaly významným způsobem. Není jasné, zda by jiný rozpočet na rok 1997 (schválený tehdy díky jednomu hlasu poslance Wagnera) vůbec mohl parlamentem projít a zda by nevedl k pádu vlády již o rok dříve. Ale to jsou ona pověstná „kdyby“.

V každém případě je jasné, že dodnes neuvolněná restrikce měnové politiky – objemem množství peněz v ekonomice, výší úrokových sazeb a hlavně přitvrzováním regulace komerčních bank ohledně kapitálové přiměřenosti, kvality úvěrů a jejich krytí, oprávek a rezerv atd. – je naprostým omylem. S ozdravným procesem to nemá vůbec nic společného. Nevratné poškození sféry reálné ekonomiky není ozdravováním. Transformace není pokusem dostat se k bodu nula a začít od nuly znovu. Je naopak pokusem převést ekonomiku z jednoho systému do druhého – s minimálními náklady.

Měnová politika je opravdu dominantnější než politika fiskální, což platí všeobecně, ale v naší specifické konstelaci zvláště. Je to hlavně proto, že česká ekonomika byla, je a bude kriticky závislá na bankovních úvěrech, ať už si to přejeme či nikoli. Vlastní zdroje podniků nemohou být v transformující se ekonomice dostatečné a stejně tak bylo (a je) iluzorní se domnívat, že roli bankovního sektoru jako dominantního alokátora kapitálu převezme kapitálový trh.

Balíčky z jara 1997 byly velmi radikálním krokem, který v evropském kontextu nemá obdoby, a který svědčí o poměrně vysoké rozhodnosti již tehdy se rozkládající vlády. Jedním z jejich efektů bylo snížení rozpočtové nerovnováhy, druhým omezení agregátního poptávky. Současně mohly znamenat pozitivní signální efekt pro zahraniční kapitál, že vláda situaci kontroluje. Mohlo to tak být. Znemožnil to Josef Lux (a s ním Josef Zieleniec), který balíčky v den jejich vzniku podtrhnul žádostí o zásadní rekonstrukci vlády. Tím jejich efekt prakticky vynuloval.

Fiskální politika - to je na spoustu úvah a analýz - má své politické souvislosti a proto nemůže být používána ke krátkodobé regulaci ekonomiky. Spoléhat se na ní možné není a nikomu bych to nedoporučoval.

3. Transformace právního řádu

Stále se u nás mluví o transformaci právního řádu. V této kapitole se pokusím vysvětlit, proč každé právo - obzvláště v transformující se společnosti - v sobě implicitně obsahuje i jistou nedokonalost (3.1). Poté bych chtěl vyvrátit populární tvrzení, že ekonomové předběhli právníky (3.2). Pak upozorním na „zájmový aspekt“ vytváření legislativy (3.3) a nakonec upozorním na důležitý rozdíl mezi sporem o míru regulace a povrchním prohlášením o podcenění právního rámce transformace (3.4).

Vždy jsem zdůrazňoval, že právní řád jako celek - na rozdíl od jednotlivých zákonných norem - je hayekovským „složitým systémem“, neboť každý složitý systém vzniká evolucí a ne konstrukcí. Zmiňoval jsem často školu veřejné volby (public-choice school) a její objevný přínos pro výklad chování politiků, zákonodárců a byrokracie a pro pochopení nebezpečí manipulace demokratického státu prostřednictvím koncentrovaného parciálního zájmu na straně jedné a racionální ignorance (česky snad nevědomosti) standardního voliče na straně druhé.

Snažil jsem se také odlišit normativní (pouze však ve vakuu či ve světě bez lidí existující) ideál jakéhosi dokonalého práva od lidskými bytostmi vytvářené právní situace, která je výsledkem reálného

světa, která odráží skutečné lidské zájmy a jejich relativní sílu a která je spíše optimem v paretovském smyslu než perfekcionistařským, inženýrským kalkulem či ideálem. Přicházel jsem s řadou tezí, které člověk získává při četbě moderní ekonomické literatury, která se už dávno nezabývá pouze nabídkou, poptávkou a cenou na explicitním trhu či podobnými „jednoduchými“ ekonomickými kategoriemi, ale která se zabývá obecnými rozhodovacími procesy v nejrůznějších lidských situacích, tedy i na trzích implicitních. Všechny tyto věci považuji za vysoce aktuální pro pochopení a interpretaci naší mimořádné a neopakovatelné doby.

3.1. Právo bude vždy nedokonalé

Za nesmírně důležité pro pochopení naší doby považuji pochopení vztahu práva a společnosti, přesněji řečeno, vztahu kvality práva a tempa společenské dynamiky. Zdá se mi až příliš banální stále znovu a znovu připomínat, že mezi nimi existuje nikoli přímá, ale nepřímá úměrnost. Tato nepřímá úměrnost má spoustu důsledků a to ne vždy důsledků příjemných. Nemůže být sporu o tom, že ideální by byla následující situace:

- v jistém časovém bodě existuje elementární soulad mezi společenskou realitou a právním řádem, který ji tudíž věrně odráží a proto i adekvátně postihuje. Dochází-li následně k plynulému, nerevolučnímu vývoji společenské reality (myslím tím přiměřenou rychlost měnicích se vzorců lidského chování, měnicích se ideologie a politických seskupení, měnicích se institucí, měnicích se techniky, atd.), s přijatelným zpožděním reaguje i legislativa. Mezi realitou a právním řádem nevzniká žádný hluboký příkop, nevzniká zde velký prostor pro protispoločenské jednání, které by bylo umožňováno absencí právních norem či mezerami uvnitř norem existujících.

Situace české společnosti devadesátých let je podle mne podstatně jiná. Společenská realita se měnila skokovým způsobem (a stále ještě se rychle mění). Právní řád byl původně připraven pro zcela jinou realitu, a i když se mimořádnou intenzitou tvorby nových zákonů velmi rychle transformuje, příkop mezi realitou a právním řádem zůstává veliký. Díky tomu je poměrně velký i prostor pro jed-

nání, které není právním řádem postihováno (a to vůbec a vědomě nemluvíme o nedostatečné kvalitě institucí právo vynucujících) a je zcela přirozené, že je tento volný prostor rychle vyplňován lidskou aktivitou, která je se zřejmou oprávněností považována za nepřijatelnou, nespravedlivou, nemorální, destruktivní apod.

Otázkou je, zda došlo či nedošlo k našemu selhání tím, že jsme v konfliktní otevřené, svobodné, pluralistické společnosti nezabezpečili ještě masivnější tvorbu nových zákonů (či novel zákonů starých). Moje odpověď na tuto otázku je jednoznačná: nešlo o selhání nikoho konkrétního. Nebyl totiž – samozřejmě našťastí – vytvořen žádný autoritativní politický systém, který by snad, hypoteticky, mohl vést k tomu, že by nové zákony mohly být rychle a bez průtahů „nadiktovány“ jakousi radou moudrých (moudrých v očích autoritativního vládce).

Zákony byly v naší zemi tvořeny a schvalovány v složitém prostoru kýčovitě moralizování (půjčuji si hezký termín Václava Bělohradského, diskutovaný např. v jeho článku „Morální kýč“, Proglas č. 1, 1999), lobbyistického a nátlakového prosazování partiálních, profesně-skupinových zájmů a nemilosrdného politického (stranického) bojování o voliče. Nemluvíme o nezanedbatelných limitech našeho poznání v oblasti právní teorie, ani o stejně nezanedbatelných limitech lidského pochopení komplikované, mnohadi-
menzionální a navíc překotně se měnící společnosti.

O každém z vrcholů tohoto pomyslného trojúhelníku by bylo možné udělat celou přednášku. Za důležité (protože mimořádně nebezpečné) považuji ono kýčovité moralizování nebo „rituální deklarování obecných hodnot“ a vyslovování vznešených, ale nepraktických výroků, které jsou nezávazné, z kterých nic neplyne, a které nepomáhají řešit dilematické situace, před něž jsme v konkrétním životě dnes a denně stavěni. Dopad tohoto vlivu u nás nebyl ani zdaleka okrajový a už vůbec ne neutrální. Odtržením abstraktně moralizujících pouček od řešení elementárních problémů a povýšením jejich propagátorů na piedestal mimořádných „duchovních a morálních“ autorit bohužel docházelo k brzdění standardních postupů a mechanismů.

3.2. Ekonomika právo nepředběhla

Často slyším, že jsme měli dobré zákony prostě přeložit. Jsem přesvědčen, že tento názor představuje zárodek jednoho z nejvážnějších omylů naší doby, a že je důsledkem nepochopení samotného transformačního problému. Vynechám-li netriviální otázku překlada samotného, resp. absence potřebné terminologie a vynechám-li nemožnost roubovat jednotlivé vypůjčené zákony na jiný základní právní systém, nemohu vynechat argument nezbytného transformačního aspektu významné části našich zákonů, který se překladem zajistit nedá.

Přijetí zcela nového (a navíc cizího) právního řádu vyvolává v jakékoli společnosti nemalé náklady, o jejichž rozsahu nás velmi přesvědčivě informuje příklad našeho souseda – východního Německa, které dokonce nemuselo potřebné zákony ani překládat. Náklady jejich zavedení byly a jsou enormní. Ještě dnes, po téměř celém desetiletí, se roční pomoc západní části Německa jeho části východní rovná částce téměř 150 miliard marek, což je více než hrubý domácí produkt celé České republiky. Víím, že právníci takto zpravidla neuvážují, víím, že nevycházejí z úvah o tom, že různé – právním řádem spoludeterminované – systémy lidské interakce mají velmi nestejně náklady, kterým ekonomové říkají náklady transakční, považují to však za fatální chybu.

Každý společenský systém má své nenulové „transakční náklady“ neboli má nenulové náklady svého provozu, má nenulové náklady mezilidských transakcí, mezilidských kontaktů a vztahů. Odvažují se tvrdit, že by rychlé přijetí „netransformační“ legislativy znamenalo vyvolání extrémně vysokých transakčních nákladů, které by naše společnost těžce nesla (a asi by je neunesla) a které by za nás žádný západní (nebo východní) soused v žádném případě neplatil. I dnešní ekonomická deprese je nákladem chybné, protože netransformační, resp. transformačně necitlivé hospodářské politiky, která se u nás začala prosazovat ve druhé polovině devadesátých let, a která kulminuje právě dnes.

Za jeden z nejfalešnějších mýtů naší doby považují tvrzení, že „ekonomika předběhla právo“, že ekonomové nedbali na právníky,

že se ekonomická reforma prováděla bez legislativy. Nevím, kde se u nás tento názor vzal. Všichni přece musíme vědět, že byla drtivá většina reformních opatření – a jinak to ani být nemohlo – realizována prostřednictvím zákonů (a zákonům blízkých aktů), a že byl každý významný liberalizační, deregulační a privatizační krok učiněn formou zákona.

Spor o transformaci právního řádu byl legitimním sporem, protože jsme už nežili v autoritativním systému. Byl sporem o koncepci, o roli státu v ekonomice a společnosti, o míru regulace či paternalismu a o spoustě dalších věcí, ale určitě nebyl sporem o to, zda se mělo méně či více transformačních zásahů dělat zákonem, podzákonnou normou či „pouhým“ rozhodnutím exekutivy. Přesto se teze o podcenění legislativy u nás pevně zabydlela a není snadné ji vyvrátit.

Jiným z dobových mýtů je spojen s tvrzením, že se zhruba od poloviny devadesátých let transformace zpomalila (či zastavila), že se zpomalila tvorba legislativy, a že u nás vznikl jistý „transformační deficit“, resp. „deficit tvorby legislativy“. Dovětkem k tomuto empiricky doložitelnému faktu bývá říkáno, že někdo – svým opatrnictvím, svou únavou, vyčerpáním či vyschnutím svých nápadů – transformaci zabrzdil. Neboli, že šlo o defekt subjektivní.

Nabídl bych jiný výklad: intenzita tvorby návrhů zákonů vládou a míra prosazení těchto návrhů v parlamentu závisí na míře podpory, kterou vláda v parlamentu má. (Všechno ostatní je druhotné, i když je zřejmé, že platí i souvislosti opačné – výsledky voleb nejsou náhodné a složení parlamentu proto odráží úspěšnost či neúspěšnost vládnutí.) Každý pozorný pozorovatel naší současnosti musí vědět, že ani koaliční vláda, vzniklá po volbách roku 1996, ani úřednická postsarajevská vláda a ani menšinová vláda, konstituovaná po mimořádných volbách roku 1998 díky opoziční smlouvě potřebnou podporu neměly. Vzniklý deficit tvorby legislativy má proto objektivní, byť velmi nemilý a nepříjemný důvod a samozřejmě i velmi nepříjemný dopad.

3.3. Tvorba legislativy a dobývání renty

Již jsem zmínil lobbyistické (rent-seeking) aktivity, které vedou k distorzi zákonů směrem ke zvýhodňování organizovaných skupin, sestavených z malého množství jedinců oproti většímu množství neorganizovaných nebo neorganizovatelných, v každém případě „roztroušených“ jedinců, které podobné nátlakové možnosti vůči státu nemají. To je známý a více méně standardní problém každé demokratické společnosti, ale pro naši dobu a naši zemi je podstatná dynamika tohoto vlivu.

Zdá se mi více než oprávněné tvrdit, že je jeho působení v čase zjevně proměnlivé, resp. že se jeho vliv postupně zesiluje a to značně nebezpečným tempem. Kolaps komunismu vedl k rozpadu všech minulých struktur, včetně struktur nejružnějších zájmových seskupení, a nové organizované struktury se jistou dobu zformovat nemohly (což je přesně v souladu s klasickou hypotézou Mancura Olsona). Tato doba však už u nás dávno minula a „distributional coalitions“ (jak je trefně nazývá M. Olson) již zde jsou a legislativu našeho státu výrazně vychylují.

Zmínil-li jsem otázku zájmů a zájmových seskupení, je třeba zmínit i otázku idejí, myšlenek, ideologií a jejich relativního vlivu na tvorbu legislativy. Jedná se o téměř klasický spor, často diskutovaný v literatuře (za velmi přesvědčivý považuji např. sborník „Ideas, Interests, and Consequences, IEA, London, 1989), kde na straně jedné stojí teze „Politiku pohání zájmy, ne obecné doktríny“ (tamtéž, str. 9) nebo teze, že růst určitých typů státní intervence „není důsledkem vlivu kolektivistických idejí, ale určitých charakteristik struktury kolektivních aktivit a struktury politického procesu demokratických států“ (tamtéž), ale na druhé straně stále přetrvává slavná Keynesova věta z roku 1936, že „svět je řízen idejemi a téměř ničím jiným“.

Podíváme-li se na nedávné legislativní změny či aspoň legislativní ambice, pak mám pocit, že i přes nepochybně existující kombinaci vlivů u nás zřetelně dominuje vliv zájmový. Změna zákona o loteriích, kdy zahraničí (businessmani i politikové) tolik křičelo o pošlapávání konkurence v České republice, nebyla ničím jiným než bo-

jem o vyšší podíl na trhu a stejně tak připravovaná demonopolizace povinného ručení z provozu motorových vozidel nemá nic společného se vznešenými idejemi o optimálním spravování státem organizovaného povinného ručení (se státem diktovanou cenou), ale je čistým bojem o několik miliard na našem trhu pojištění.

Zdá se mi ale, že už bylo všechno dávno řečeno. Adam Smith v roce 1776 ve své slavné zakladatelské knize ekonomie „Bohatství národů“ vyjádřil velkou skepsi ohledně možnosti prosadit svobodný obchod slovy: „není to pouze kvůli předsudkům veřejnosti, ale je to kvůli něčemu, co se dá překonat daleko hůře, a tím jsou soukromé zájmy mnoha jednotlivců, kteří jsou zásadně proti“. John Stuart Mill říkal o dvě generace později, že „dobrá věc málokdy zvítězí, není-li doprovázena silným zájmem s ní spojeným“. Nebudme však úplně pesimističtí – za něco více než půl století byla v Anglii éra svobodného obchodu nastolena, což Adam Smith nepředpokládal.

3.4. Nezaměňujme právo za regulaci

Za mimořádně signifikantní pro naši dobu – platí to o celém světě, ale o to více o nás – považují i rychlý nárůst podílu regulativní či administrativní legislativy, jinak řečeno, nárůst legislativy vertikálních vztahů oproti legislativě vztahů horizontálních. V právní terminologii se tomu říká nárůst významu práva veřejného oproti právu soukromému.

V ostřejší terminologii bych to chápal i jako směřování rozdílu mezi systémem právním a systémem regulačním (jak to hezky popisuje Henry G. Manne, v článku *The Judiciary and Free Market*, *Harvard Journal of Law and Public Policy*, sv. 21, č. 1, podzim 1997) nebo – ještě dramatičtěji – jako spor mezi soukromým zájmem a jakousi veřejnou – všeobecně přijímanou nebo násilím vynucovanou – „hodnotou“ či hodnotami (viz M. S. Greve, *The Demise of Environmentalism in American Law*, The AEI Press, La Vergue, 1996), jako spor toho, zda a nakolik má právní řád chránit obecné „hodnoty“ (values) nebo zda se má primárně zabývat jen obranou před „poškozením někoho konkrétního“ (harms), zda mají dominovat takové instituty jako vlastnictví a svoboda smlouvy nebo

takové instituty jako příkaz, zákaz, regulace. Nebezpečím je narůstající pocit veřejnosti o nedostatečnosti působení vztahů horizontálních a naopak narůstající víra v nezbytnost jejich doplňování působením vztahů vertikálních, tedy vztahů státu a jednotlivců (osob fyzických i právnických).

Dobovou filosofii (jen zdánlivě liberálních politiků, právníků a ekonomů) je také představa o univerzální propojenosti všeho se vším, představa, že žijeme ve světě, který je plný „vsudyprítomných externalit“, kde tradiční instituty vlastnictví a smlouvy nestačí. Tento pohled na realitu kolem nás, pohled, který je mimo jiné velmi výrazně zastoupen v právním řádu Evropské unie, znamená – podle mého názoru – další výrazný distorzní prvek naší legislativy, ke kterému mne navádí právě pohled ekonoma, nebo snad spíše pohled školy „law and economics“.

Často se setkávám s tím, že někteří vášnivě kritizují zanedbaný právní rámec transformace, ale když se jich ptáte na details, dozvíte se, že si přejí větší míru regulace na kapitálovém trhu, silnější ochranu spotřebitele, silnější ochranu menšinového akcionáře, větší regulaci v médiích, energetice, případně dalších oblastech. S takovým směřováním pojmů já nemohu souhlasit. Jedna věc je obvinění o zanedbaném právním rámci, druhá věc je spor o míru regulace.

Střet o „optimální“ míru regulace ve společnosti je legitimní politický spor všude na světě. Liberálové (a s nimi já) by si přáli míru regulace co nejmenší, socialisté by si přáli větší. Jde o věčný spor o to, zda je důležitější individuální svoboda za cenu určitého „společenského nepořádku“, nebo naopak. Moc bych prosil, aby kritici tento spor - zda zdravému vývoji společnosti v konečném důsledku prospívá větší či menší regulace - netrivializovali. Pokud tvrdí, že ČR prováděla (z jejich pohledu) nedostatečnou regulaci, jde o konzistentní postoj. Tvrdí-li, že vláda „opomenula“ či „podcenila“ právní rámec, je to zavádějící výklad.

V této kapitole jsem úplně abstrahoval od možného a v našem případě vysoce pravděpodobného, konfliktu formálních a neformálních pravidel lidského chování. Institucionální transformace

zvýšuje velikost transakčních nákladů, ale zůstával jsem jen u pravidel formálních. To však není úplné. Steve Pejovich (ve svém textu *Law, Tradition, and Transition Process* z roku 1997) připomíná, že klíčový faktor, ovlivňující velikost transakčních nákladů, představuje „kvalita interakce formálních a neformálních pravidel“ platných v té které společnosti. Argument je to vcelku známý. Nositel Nobelovy ceny za ekonomii Douglas North opakovaně argumentoval, že většina latinskoamerických zemí sice přejala americkou ústavu, ale přesto fungují zcela jinak než USA.

Chtělo by to provést více empirických sociologických a socio-psychologických analýz, ale zdá se, že je u nás i tento faktor mimořádně významný. Dovolil bych si dokonce položit otázku, zda jsou defekty legislativy významnějším prvkem naší reality než diskrepance formálních a neformálních pravidel? Odpověď pro mne jednoznačná není, nicméně i tato odpověď je nesmírně potřebná pro adekvátní deskripci a interpretaci naší doby.

4. Závěr

Pokusil jsem se o letmý nástin mého pohledu na politické, ekonomické a právní aspekty transformace v naší zemi. Je to samozřejmě téma nesmírně široké, je námětem pro tlusté knihy, k jejichž napsání si – doufám – jednou naleznu čas. Ačkoli řada myšlenek zůstala nedotažena, věřím, že zamýšlení bylo užitečné.

Kdybych měl vymyslet jedno slovo, které charakterizuje prvních polistopadových deset let, vybral bych si slovo „netrpělivost“. Ekonomická, právní i politická transformace probíhaly v uplynulých letech nesmírně rychle. Přesto tato rychlost mnoha lidem nestačí. Množí se hlasy volající po okamžitém nadbytku, po okamžitém srovnání kroku s ekonomicky vyspělým světem, po okamžité (byť bezhlavé) integraci do právních systémů, které prodělaly mnohaletý plynulý vývoj.

Říci kdykoli v průběhu právě prožitých deseti revolučních (nebo transformačních) let, že ČR není utopická země, která třísetletý vývoj např. britské demokracie zvládne za pár týdnů, rovnalo se bezmála vlastizradě. Netrpělivost převládla nad rozumem. Přesto –

anebo právě proto – je třeba připomínat, že transformace od komunismu k tržní ekonomice a pluralistickému politickému režimu je unikátní historický proces, který nikdy nepopisovaly žádné učebnice, v němž jsme se všichni (včetně mne) učili a věřím, že i hodně naučili. Jsem přesvědčen, že až bude za dalších deset let vycházet další podobný sborník, budou hodnocení české transformace podstatně optimističtější než dnes.

Tento text je kapitolou v knize: „Česká konzervativní a liberální politika“ (str. 213). Editoři: Petr Fiala, František Mikš. Vydalo Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK) v r. 2000.

Pokus o interpretaci dnešní politické křižovatky

Mediální komentátoři a spolu s nimi ti politikové, kteří jsou – a to jen a jedině svou vlastní vinou – mimo dnešní klíčová politická jednání, se předhánějí v pokusech o interpretaci záměrů ODS a musím trvat na tom, že to většinou dělají špatně. Buď se opravdu mýlí neúmyslně nebo to říkají chybně záměrně, to nechci posuzovat, ale v každém případě nás viní z úmyslů, které jsou jiné než naše úmysly skutečně. Pokusím se proto k těmto jejich interpretacím přidat pohled aktivního účastníka právě probíhajících jednání.

Cílem ODS, která minulé volby nevyhrála a která v současnosti nevidí partnery, kteří by s ní chtěli jít do většinové koaliční vlády, je – v tomto volebním období – **zabránit posunu naší země směrem doleva**, jinak řečeno, je to **obrana statu quo**. Říkám tím velmi zřetelně, že právě teď nevidíme žádnou možnost jak pokračovat v účinném prosazování našeho pravicového programu, jak status quo měnit k obrazu našemu. Jednoduše řečeno, není s kým. Jestli měly tři měsíce našeho poctivého sondování možnost vyřešit jinak naši politickou situaci vůbec nějaký výsledek, pak to bylo právě definitivní potvrzení nemožnosti jít jinou cestou.

Překvapuje mne, že to někdo neví. Někteří lidé (a to nepochybně i uvnitř ODS) se s reálným hodnocením možností, které plynou z aktuální podoby politické scény nechtějí smířit, protože by chtěli, aby to bylo jinak. Nezapírám, že to od nich považuji za málo promyšlený postoj. Je to spíše postoj typu „přání otcem myšlenky“ než realistické vyhodnocení naší dnešní situace.

Chtěl bych ještě upřesnit, kde – v tomto volebním období, resp. s tímto rozložením politických sil ve sněmovně – vidím **největší levicové nebezpečí**. Vidím ho v **možné menšinové vládě sociálních demokratů s lidovci** (s tichou podporou komunistů). Teprve to by znamenalo vytvoření výrazné politické síly, a to nejen ve vládě, ale i v parlamentu. Tě bych se bál, jejímu vzniku chceme zabránit za ja-

koukoli – pro nás přijatelnou – cenu. I za cenu dnešních politických jednání, která nás samozřejmě také něco stojí, ale mohou nám také leccos přinést.

Všechno, co jsem dosud řekl, platí při daném rozložení politických sil, neboli **bez předčasných voleb**. Bez příkras a záludností říkám, že **pro nás** dnes předčasné volby nejsou výhodné a v žádném případě to nezakrýváme tvrzením, že předčasné volby nejsou výhodné ani **pro naši zemi jako celek** – jak z důvodů vnitřních, tak z důvodů našeho úsilí o vstup do Evropské unie v první vlně rozšiřování. O těchto vnitřních a vnějších důvodech jsme hluboce přesvědčeni. Naše země potřebuje – ve velmi chatrné ekonomické situaci – elementární politickou stabilitu a stejně tak potřebuje, a to už letos, lepší posudek Evropské komise (cokoli si myslím o kvalitě těchto posudků, ale tu schopni ovlivnit nejsme).

Při relativním mediálním úspěchu kritiky reality devadesátých let naší země mimopolitickými, mimostranickými seskupeními nedávné doby, inspirovanými zejména lidmi kolem Hradu a pana prezidenta, pro nás není výhodné pustit se do předčasných voleb, protože cítíme, že by mohly ohrozit naši, relativně ideologicky dobře strukturovanou politickou scénu – komunisté, socialisté, lidovci, unionisté a ODS – a mohly by nás vrátit o deset let zpět, na samotný začátek. Mohly by nás vrátit do éry Občanských fór či hnutí, do temných zákoutí nepolitické politiky (znamenajících dojednávání věcí na hradech, dřevících a amáliích). Mohly by nás zásadně **otočit doleva**. Výrazně levicové, etatistické, neliberální, standardními demokratickými mechanismy pohrdající, kýčovitě moralizující, realitou nepoučené, nepraktické a nepragmatické seskupení Vl. Ježka, M. Pajerové, Vl. Mlynáře, M. Mejstříka, J. Lobkowicze, C. Svobody, T. Halíka, J. Peheho (a řady dalších) je pro mne – z ideového hlediska – pro naši zemi nemenším nebezpečím než dnešní sociální demokraté. Říkám-li nemenším, říkám tím, že sociální demokraté nejsou nebezpečím větším.

Současně říkám, že se předčasných voleb nebojíme a že zůstávájí – za jistých okolností – i pro nás možným východiskem. Zejména tehdy, jestli by se někdo v dnešní situaci příliš pohodlně uvelebil

a chtěl ji zneužívat. Naše politická scéna je stále ještě velmi mladá a zpětnou vazbu voličů a politiků pro své zrání velmi potřebuje. Z tohoto hlediska by se mohly stát přínosem i volby, které by žádoucí změnu v rozložení politických sil nepřinesly. Určitě by nás zbavily některých mýtů, pověr a nerealistických očekávání.

18. 1. 2000

Co vytvořil toleranční patent?

Okamžikem vzniku „tolerančního patentu“ vzniká v naší zemi nová politická situace. Spor o interpretaci tohoto dokumentu bude jistě dlouhý, bude také z pochopitelných důvodů velmi konfliktní, ale všichni by měli přiznat, že se jedná o veřejnou, velmi podrobnou a přesnou, všem k přečtení předkládanou dohodu, která definuje podmínky tolerance menšinové vlády. Proto používám z našich dějin známý termín – tzv. **toleranční patent**.

Opoziční smlouva, podepsaná před devatenácti měsíci, od ODS nevyžadovala v parlamentu **žádné souhlasné hlasování**. Vyžadovala „jen“ nevysování nedůvěry vládě vzniklé na bázi této dohody. Nyní však ČSSD potřebuje více a neumí si to zařídit bez nás či bez porušení opoziční smlouvy. Potřebuje souhlasné hlasování o třetí (podle nás již poslední možné) verzi státního rozpočtu na rok 2000. ODS proto hledala argumenty **zda a za co** tento souhlas eventuálně poskytnout. Nic více a nic méně v tom nebylo a není.

Jestli se teď někdo usklíbje a říká, že se jedná o politický obchod a jakémukoli politickému obchodu rovnou dává záporné znaménko, pak s ním nemohu souhlasit. Buď něco dělám z lásky (či nenávisti), případně z jakéhosi absolutního přesvědčení o správnosti tohoto kroku a nebo hledám „cenu“, která tento krok vyváží. My jsme se rozhodli, že nám to v tomto případě „stojí za to udělat“, protože se nám – po dlouhých týdnech úmorných jednání – podařilo vytvořit něco, co v daných politických podmínkách považujeme za rozumné, přínosné a užitečné, a to nejen pro nás. Tím je **vymezení (a nemůže to být jinak než formou zúžení) podmínek či mantinelů tolerance vlády, která nemá většinu** a proto o tuto toleranci musí bojovat, resp. musí za ni něco obětovat.

Rozebírat právě podepsané toleranční podmínky cílem tohoto textu není. To jistě udělají jiní. Chtěl bych tento krok zasadit do širších politických souvislostí, neboť se mi zdá, že díky němu u nás vzniká něco nového.

Jsme v roce 2000, jsme v zemi, kde již deset let existuje nezpo-

chybnitelný demokratický systém. I proto jsme zažili – někteří z nás samozřejmě velmi neradi – výměnu vlády pravicové za levicovou. Nenávistná a nepřátelská předvolební rétorika socialistů, kulminující v letech 1995-98, musela v každém demokraticky a svobodomyšlně uvažujícím člověku vzbuzovat velmi oprávněné obavy ze zásadního obratu směrem doleva. Tedy do směru, kam – i když s jinou rétorikou a poněkud jinými formami – od samotného počátku směřovala i „hradní“ skupina (zahrnující kromě různých občanských iniciativ také obě středové strany – KDU-ČSL a US). To sice platilo vždycky, ale přibylo vážné nebezpečí, že volební pat roku 1998 poprvé za celé desetiletí propojí tuto hradní koalici s ČSSD a že bude ODS – a s ní i pravicová politika – zcela mimo hru.

Všichni také dobře víme, že v červnu 1998 lidovci a unionisté tuto možnost „prokoučovali“, protože chtěli mnohem více, než jim z volebních výsledků náleželo.

Jako reakce na to vznikla Opoziční smlouva, která v naší zemi umožnila – jak dnes a denně vidíme v parlamentu – zachovat pravolevé soupeření a která překazila možnost realizovat ty plány, s nimiž socialisté původně přicházeli k moci.

Znamenalo to však něco ještě daleko důležitějšího. Vedlo to k posunu, po kterém naši moralistní kazatelé všeho druhu celá léta tolik volali. Z politické scény začala mizet ona – povětšinou jen iracionální – nenávist a ke slovu přišlo soupeření politických zájmů (a programů).

Ne náhodou právě v těchto chvílích začala ODS vést jednání o supervelké koalici. Byl to pokus přeměnit nepřátelské vztahy mezi stranami na racionální pole hledání nejvyššího společného jmenovatele různých, spolu soupeřících, ale zcela legitimních zájmů. Byl to pokus – i při zachování odlišnosti těchto politických zájmů – nalézt východisko i pro společnou formulaci zájmu vyššího, zájmu národního. Tento pokus zablokovaly v roce 1999 KDU-ČSL a US v podstatě ze stejných důvodů jako v letech 1997 a 1998. Je to jistě škoda, ale znamená to mimo jiné, že tyto strany nepostřehly, že u nás **dochází ke změně obsahu a stylu politického soupeření.**

Je dobře, že si naše největší levicová strana svou odpovědnost

uvědomila a že byla její odpověď na tyto naše iniciativy racionální. Šlo v nich o hledání názorového průniku na věcné úrovni, o hledání schopnosti spolu hovořit a jednat i při plném vědomí rozdílnosti politických názorů a především o hledání schopnosti kompromisu. Šlo o převedení neplodného moralizujícího poučování do reality, šlo o uskutečnění toho, o čem u nás leckdo rád jen teoretizuje. V praxi jsme potvrdili, že koalice mezi ODS a ČSSD možná není, ale že dialog možný je. Díky tomu se z nepřátel stávají soupeři. Náš demokratický oponent je někdo, s kým sice nesouhlasíme, ale koho respektujeme, protože je nositelem mandátu, který získal ve svolovaných volbách. My v naší zemi chceme jinou vládu, ale to neznamená, že jen proto jsou naši soupeři lumpové, bandité a zloději a že si budeme přát cokoli „vázat do jejich kůže“.

Zkusme uskutečnit normální soupeření politických stran. Bude-li i nadále programem některých stran, že vše, co od nás jest, od ďábla jest, daleko se nedostaneme. I tak by však měla být naše budoucí odpověď na tyto ataky klidná, protože my si – na rozdíl od nich – dobře uvědomujeme, že vzniká nová situace. Věřím také, že se celá naše politická scéna touto cestou začne kultivovat. Opoziční smlouva předurčila, že jedna strana nese vládní odpovědnost a že druhá stojí proti ní v opozici. Toleranční patent vymezuje přísněji a přesněji podmínky tolerance.

26. 1. 2000

Proměny politické scény

V právě probíhajícímu týdnu udělala naše politická scéna další významný krok směrem ke své dospělosti. Říkám to i přesto, že jsem si samozřejmě až moc dobře vědom toho, že se ve středu uzavřený „toleranční patent“ stane terčem negativních emocí (jistě v následných hodnoceních bude více emocí než věcné kritiky a s ještě větší jistotou vím, že v nich bude více iracionálních reakcí než pokusů o pochopení či než případného uznání). Jsem přesvědčen o tom, že jím naše politická scéna do budoucna může jen získat.

Připomeňme si, čeho jsme byli v politice za posledních deset let svědky a co všechno jsme museli vyslechnout. Byly to řeči o spálené zemi, o blbé náladě, o vázání legitimací do kůží oponentů, o házení vlády do Vltavy. Nejsem z těch, kteří by si přáli mít kolem sebe nějakou sterilní idylku a proto jsem vždy hájil přínosnost politického boje, soupeření, konkurence, různosti. Odlišme však – a to velmi důrazně – věcný politický konflikt od zvilosti a nepřátelství. Právě tuto zvilost a nepřátelství, předváděné v tolika politických reakcích i činech naší země v uplynulých letech, pokládám za nejzávažnější příznaky naší politické puberty. Teprve nyní se – vývojem posledního, tak komplikovaného období – stalo něco, co by nás konečně mohlo přiblížit normálním poměrům politické soutěže.

Sociální demokracie jistě není naším ideovým spojencem. Diametrální odlišnost našich programů a stejně tak nemalá odlišnost stylu a forem naší politické praxe (doložitelná např. statistikou o hlasování v parlamentu) to vylučují. Tímto konstatováním to ale nekončí. Nemohou-li být největší politické síly v zemi ideovými spojenci, není nutné, aby byli rovnou nepřáteli, jak tomu v minulých letech bohužel tolikrát bylo. Koalice mezi námi možná není, ale seriózní dialog ano. A pro ten jsme nyní položili solidní základy. Díky tomu se z nepřátelství může stát soupeření. Byl by to dobrý příklad i pro ostatní politiky a politické subjekty a byli bychom moc rádi, kdyby na tyto postoje také přistoupili.

Soupeř není ten, s kým souhlasím. Může jím být ale ten, koho re-

spektuji a koho respektuji proto, že reprezentuje své voliče, že má jejich mandát. Jeho názory se mi mohou nelíbit, on ale právě na jejich základě získal důvěru lidí. Ty brát v úvahu musím, protože ti s námi v naší zemi žijí.

Proto oceňuji, že po řečech o tunelářích, lumpech, podvodnících a zlodějích udělala sociální demokracie krok k zodpovědnosti. Krok v podobě realistické reakce na naši iniciativu z posledních měsíců. Bylo to složité a pro leckoho bolestné. Šlo v tom o hledání nejvyššího společného (často dost malého) jmenovatele na věcné úrovni, šlo o hledání schopnosti vést vzájemný dialog i při plném vědomí rozdílnosti politických programů a názorů a šlo o hledání schopnosti nalézt společné východisko a potřebný kompromis.

Ze všech stran kolem sebe slyšíme plané moralizování a vznešené výzvy, slyšíme siláckou kritiku politikaření a politického či stranického hašteření. Když však my uděláme něco, co má úplně jiný základ a charakter, něco, co otevírá dveře k normálním, nepřátelstvím nezatíženým vztahům, propukne hysterie, a to zpravidla od oněch největších moralizátorů.

Toleranční patent je vůči Opoziční smlouvě kvalitativní změnou. Opoziční smlouva na ODS nevyžadovala žádné společné hlasování s vládní stranou. Toleranční patent ano – zavazuje nás k podpoře vládního návrhu státního rozpočtu na rok 2000. Vláda tuto podporu nenašla jinde (jako minulý rok u lidovců a komunistů) a proto se obrátila na nás. ODS v této chvíli nemohla tváří v tvář svým voličům i svým programovým zásadám tuto podporu sociální demokracii dát „jen tak“. Proto jsme se sociální demokracií vyjednávali o tom, jaké pozitivní změny ve své politice je připravena udělat. Sama od sebe by je jistě nedělala, ve chvíli nouze však byla našim podmínkám ochotna naslouchat, a my jsme této příležitosti využili. Díky tomu došlo k dohodě, která nejen znamená v dosavadní vládní praxi posun směrem, který jistě prospěje všem občanům země, ale která znamená i signál, že je na naší politické scéně možné se na něčem dohodnout a že je možné dohody držet, a to místo neustálého šermování a útoků pod pás.

28. 1. 2000

Zpochybňovači mluví o ukradené revoluci

Člověku je někdy až protivné připomínat a stále znovu vysvětlovat některé základní a často zcela samozřejmé věci. Neposlouchat argumenty bylo ostatně mistrovskou taktikou komunistů, úspěšně používanou v minulém režimu, protože to otrávil každého více než dokonale. Dnešní zpochybňovači našich devadesátých let uvažují vlastně stejně: do nekonečna opakují slova o neúspěchu, o nevyužitých šancích, o ukradené revoluci, o vytunelování celé země, o bližší nespécifikované možnosti jakési alternativní transformace, o možnosti moudrých a vyvolených diktovat (a podle připraveného „jízdního řádu“ či plánu usměrňovat) vývoj společnosti. My stokrát odpovíme, vysvětlíme, uvedeme spoustu argumentů, ale nic se neděje. Tito lidé argumenty nevnímají a nadále, bez začervenání se, provádějí nepřetržitou nehoráznou „masáž“ občanů naší země. Ti samozřejmě realitu, ve které žijí, cítí lépe a daleko přesněji než tito otravovači nálad, ale nabídka, kterou touto cestou lidé dostávají: za žádný Váš neúspěch nemůžete Vy sami, ale někdo jiný, je velmi lákavá. A těžko se dá oželeť.

Otravovači nálad naše argumenty sice neslyší, ale přesto se jim musí stále odpovídat. Měli bychom se také pokusit naše odpovědi precizovat a „kanonizovat“. Zde je jedna možnost.

V procesu desetileté změny našich životů výrazně převažují plusy nad mínusy, úspěchy nad neúspěchy. Celá naše země je díky tomu dnes fundamentálně jiná než byla před deseti lety. Tato historická změna byla navíc provedena klidně, mírumilovně, bez otřesů, bez dramátů. Individuální dramata (či tragédie) nepřesáhla dlouhodobý průměr a hlavně nezapomínejme, že jsou v lidské společnosti přítomné vždy. Viditelnost těchto problémů a těchto dramát - lidí zdravotně postižených, starých či nemocných, lidí žijících z jakýchkoli důvodů mimo hlavní proud společnosti, lidí neúspěšných v osobním životě - je vyšší díky všudypřítomnosti senzace vyhledávajících médií, ale nikoli díky tomu, že jich je dnes více než v minulosti.

Životní úroveň (a rozsah ekonomické aktivity) závěru komunismu udržet možné nebylo. Transformace proto nejprve znamenala pád, ztrátu – důvody teď není možné podrobně vyjmenovávat. Nebylo možné jen pokračovat, bylo nutné leccos zrušit, ztratit, odepsat, opustit. Opravdu to naši čtyřkoaličníci, impulsisté a bývalí studenti nevědí? Nebo to snad zapomněli?

Leccos tedy „ubýlo“ nutně, něco ale ne nutně. I v tom druhém se musíme umět orientovat. Slovo tunelování se dnes používá skoro pro všechno – i pro nevyhnutelnou transformační ztrátu, i pro různé nezdar a neúspěchy. To je samozřejmě neodpustitelný podvod, který vědomě provádějí ti, kteří toto slovo vypouštějí z úst. Objektivní transformační ztráty (náklady) jsou jednou věcí, zkusme alespoň stručně členit i ztráty subjektivní.

Na straně jedné je čistý, protože lidský, nezdar a neúspěch, omyl či chyba, jenž jsou v lidské společnosti nevyhnutelné a neodstranitelné. Neexistují pouze ve společnosti ne-lidské, ve společnosti ufonů či redaktorů Respektu (nebo snad i komentátorů MFd).

Pak je zde vždy i selhání, způsobené nedbalostí, nepozorností, lehkomyšlností, nedocenením rizika, nepřipraveností na velikost úkolu. To nepochybně minimalizovatelné je, ale ani to není vyloučitelné. Všichni jsme byli vychováni a připraveni tak, jak jsme byli, nebyli jsme žádní nadlidé, ale trval bych na jedné věci: otravovači nálad nebyli připraveni více než my ostatní a už určitě nebyli (a nejsou) méně lehkomyšlní než je průměr naší země.

Nakonec zbývá podvod, neboli pokus získat něco nikoli fair způsobem, něco někomu ukrást, eventuálně něco „vytunelovat“. I to je přítomno v každé době, v každé zemi, otázkou je jen a jedině to, zda zásadní společenský otřes dělá podvody snazší či zda k nim dává více příležitosti než je tomu v stabilizované společnosti. Asi ano, ale to z toho nedělá „nepodvod“. To také není sebemenším důvodem se s tím smířovat. Nás tyto věci trápí, otravovači nálad je používají jen jako politickou zbraň, nevěřím, že je skutečně trápí. To by se k nim vyjadřovali úplně jinak.

Zkusme uvažovat alespoň takto, zkusme alespoň takto členit problém, zkusme takto analyzovat naši dnešní realitu. Neuděláme-li to,

nálepkou naší země zůstane slovo tunelování. (Nevím, ale skoro mám pocit, že si toto slovo vymyslel či k nám uvedl **Miloš Zeman**, což mu nemůže být nikdy prominuto. Tím tuto zemi poškodil více než kdokoli jiný.) Naše země je však jiná, je reálná, není vy- či pod-tunelovaná.

28. 4. 2000

Zacházejme spolu navzájem lépe

Už delší dobu pozorně sleduji texty amerického politologa Marka Falcoffa, který se specializuje na Latinskou Ameriku. Tedy na kontinent, který v posledním desetiletí prochází složitým, vnitřně rozporným a leckdy i velmi dramatickým procesem hlubokých společenských přeměn. Ty mají řadu podobností se současně probíhající transformací postkomunistických zemí a proto se z jeho analýz v leccčems můžeme poučit. Neodvolávám se na něho poprvé.

Nedávno Falcoff analyzoval mexické prezidentské volby, které se konaly 2. července letošního roku a v jejichž důsledku byla ukončena 71 let trvající éra ničím nenarušené dominance jednoho politického seskupení – Institucionální revoluční strany (PRI). Ta vládla nepřetržitě již od roku 1929 a díky tomu bylo Mexiko – pravděpodobně – nejdéle trvajícím systémem vlády jedné strany na celém světě. Je zajímavé číst Falcoffův výklad důvodů porážky PRI (která už přežila leccos – např. i obrovskou měnovou a ekonomickou krizí roku 1994 i následný, velmi nečekaný pád prezidenta Salinase) a naopak důvodů vítězství V. Foxe a jím vytvořené koalice strany PAN (Strana národní akce) a mexických Zelených. Zaujala mne tato Falcoffova věta: „Vítězství Foxe není mandátem pro novou hospodářskou politiku, ale je mandátem pro radikální změnu způsobu, jakým země zachází sama se sebou“ (the way the country does business with itself). Zdůrazňuji ji proto, že se mi zdá, že se tento problém vůbec netýká jen Mexika.

Řada vnějších pozorovatelů života v naší zemi, řada cizinců žijících či pracujících u nás, řada náhodných i nenáhodných čtenářů zahraničních novin a časopisů, ale i řada z nás má pocit, že i my sami spolu špatně zacházíme. Pro nás to však asi není žádnou novinkou. U nás hrála vždy velkou roli závist, kterou komunismus svým pokusem o nastolení systému rovnostářství (pro některé!) jen posílil. Vždy u nás také byla zjevná nepřejícnost. Nikomu se radši nic dobrého nepřálo. Vždy bylo draze placeno,

když někdo trochu vynikl nad průměr. Nikdy nebylo nic respektováno – úspěch, výkon, úsilí, bohatství. Vždy se strašně pomlouvalo. Vždy se někteří vyvyšovali, ač pro to nebyl žádný dobrý důvod. Vždy se „stěžovalo“ do ciziny, vždy se cizina zneužívala k domácím cílům.

Zhoršilo se toto všechno nebo snad zlepšilo během jednoho jediného, velmi krátkého a rychlého desetiletí, které uplynulo od pádu komunismu? K zásadnímu soudu potřebujeme delší odstup, ale mám strach, že se to spíše zhoršilo. Dnes je mimo jiné více důvodů závidět. Rozdíly v příjmu a majetku se zřetelně zvýšily. Nepřejícnost samozřejmě zůstala. Jakékoli pozitivní výsledky jednotlivce se obvykle nepřipisují jemu samému, ale buď nějaké náhody nebo nějaké nepravosti. Když se o žádné nepravosti neví, tak se aspoň předpokládá. Skandalizace člověka je díky naprosté svobodě, volnosti, ale i nezodpovědnosti médií snazší než tomu bylo v minulosti. Vznikl celý mediální skandalizační byznys. Některá média se na to neskrývané specializují, jiná to sice navenek odmítají, ale snaží se podobnými, byť trochu uhlazenějšími postupy zvyšovat svou prodejnost. Respekt vůči druhému člověku se se svobodou a demokracií také nezvýšil. Respektováno nebývá skoro nic a když, tak pouze dočasně a pouze v uzavřených, vzájemně se podporujících kruzích. Do ciziny se „udává“ snad ještě častěji než dříve. Pouze se změnil směr – dříve to bylo na východ, dnes na západ. Logika věci a důsledky zůstaly stejné.

Není to dobré v mnoha sférách našeho života, ale v politice a v médiích je to asi nejhorší. Je pro to nějaký logicky uchopitelný důvod? Přitahují tyto profese zvláštní a v tomto smyslu horší jedince? Nemyslím, že je to právě v tom. Lidé, kteří jsou „dealeři“ slov či myšlenek, asi trochu zvláštní jsou, ale zdá se mi, že v tomto ohledu dělají přesně to, co ostatní. Pouze jsou daleko více na očích. Svět politiků a nepolitiků není nijak vzduchotěsně oddělen.

Toto naše chování vůči sobě navzájem není bez důsledků. Je evidentní, že jsme vzájemnou politickou nesnášenlivost v posledních čtyřech letech zaplatili velmi draze. Jsem dokonce přesvědčen, že dráže než v jiných zemích s podobným osudem. Za tragické pova-

žují i to, že byla tato nesnášenlivost legitimizována – asi ničím více než pověstným rudolfínským projevem.

Proto bych se velmi přimlouval za „mexický mandát“: zacházíme spolu navzájem lépe. Zasloužíme si to. Zaslouží si to celá naše země.

11. 8. 2000

O údajné ztrátě identity

Některé věci se musí opakovat stále znovu, protože rezignace na jejich obhajobu naznačuje, že člověk falešnou mediální interpretaci těchto věcí přijímá nebo že se s ní smíruje. A to se dělat nesmí. V poslední době mě v tomto smyslu zaujal (a velmi nepotěšil) např. časopis Týden, který na titulní stránce – pod heslem o ztrátě identity – vytvořil portrét člověka, který má jednu půlku obličeje mou a druhou Zemanovu. S tím se smířit nemohu. O žádnou ztrátu identity přece nejde.

Podívejme se na to jinak. Existence menšinové vlády sociální demokracie mne sice vůbec netěší, ale menšinové vlády na různých místech světa vznikají. Vznikají proto, že cena kompromisu, na základě kterého by mohla být sestavena vláda většinová, se zdá být jejím potenciálním účastníkům větší, než výhody plynoucí z jejich účasti v takové vládě. Vznikají i proto, že strana (nebo strany), které samy sestavit vládu schopné nejsou, pochopí, že lepším řešením než vyvolat okamžité předčasné volby je umožnit vládnout vítězi voleb.

Pro strany, které menšinovou vládu tolerují, musí být zachována možnost kontrolovat, aby vláda nepřekročila pro ně únosné hranice, a pro stranu či strany vládnoucí musí být zaručeny alespoň základní předpoklady k realizaci jejich volebního programu. Na každou menšinovou vládu proto musejí být vždy alespoň dva. Jeden, kterému stojí za to menšinově vládnout, a druhý, který to strpí, protože není schopen zorganizovat lepší řešení.

Je situace naší současné menšinové vlády oproti tomuto obecnému hodnocení v něčem odlišná? Tvrdím, že v základních principech odlišná není a že se ve všech výše jmenovaných charakteristikách shoduje se svými protějšky v Evropě. Tvrdím také, že všude, kde existuje menšinová vláda, musí existovat něco velmi podobného naší Opoziční smlouvě. Specifikum naší situace je jen v tom, že má toto uspořádání psanou a proto velmi jasně vymezenou a navíc veřejnou podobu. Tvrdím také, že všude, kde menšinová vláda nedospěje k rychlému pádu a předčasným volbám (které jsou vždy velmi ris-

kantní pro tu stranu, která je vyvolá) a kde může fungovat delší dobu, musí existovat něco na způsob našeho Tolerančního patentu. Česká zvláštnost je opět jen v tom, že i tato dohoda má poměrně velmi přesnou a veřejně publikovanou podobu.

Obávám se, že to všechno musím vykládat tak polopaticky a stále znovu, protože poslední dva roky žiji v naprosto neuvěřitelné interpretační válce s většinou našich médií. Dva roky se u nás vykládá, že byl spáchán nevídaný atentát na demokracii a že důsledkem toho je mimo jiné i ona údajná ztráta identity. Onu ztrátu nachází např. pan Korecký ve svém textu v Týdnu především v tom, že v současném politickém uspořádání vidí znaky skryté koalice ČSSD - ODS.

Snad tisíckrát jsme už slyšeli a četli podobné tvrzení. Bohužel jsme ale od našich oponentů a mediálních kritiků nikdy neslyšeli, jak fungují menšinové vlády kdekoli na světě a neslyšeli jsme ani to, že i menšinová vláda ODS, ČSL a ODA, vzniklá v roce 1996, byla založena na téměř úplně stejných principech jako Opoziční smlouva. Nikdy jsme neslyšeli, že i tehdy ten, kdo sám neuměl sestavit vládu (byla to ČSSD), umožnil vznik menšinové vlády těm druhým svým odchodem ze sněmovny při hlasování o důvěře vlády výměnou za kontrolní funkce v parlamentu a to raději, než aby vyvolal okamžité předčasné volby. Mám také pocit, že jsme od nich nikdy neslyšeli, že i menšinová Tošovského vláda existovala pouze díky toleranci sociálních demokratů za příslib předčasných voleb, čili také na základě jistého „procedurálního paktu“ polických oponentů. Proč teď naši novináři píší něco jiného?

Opravdu si neumí spojit mou větu z loňského podzimu, že socialistická vláda vládne špatně s naším následným schválením rozpočtu a s doplněním Opoziční smlouvy? Opravdu nevědí, že jsme tehdy jasně řekli, že vládě její rozpočet v tehdejší podobě neschválíme? Nevědí, že jsme dalšími jednáními dosáhli významných posunů v celé řadě věcí? A mimochodem, kolikrát jsme od pana Koreckého a jiných našich novinářů slyšeli, že rok předtím „jediní zásadní opozičníci“ z lidové strany udrželi socialistickou vládu u moci tím, že spolu s komunisty schválili vládní návrh rozpočtu, aniž by se veřejnost dozvěděla, za jakou cenu to bylo a kdo tuto cenu platí? My

jsme – na rozdíl od lidovců – od ČSSD nežádali výhody pro sebe, ale obsahové ústupky v zájmu občanů, navíc ústupky veřejně známé.

Moc bych si přál, aby naši novináři získali odvahu psát tak, jak oni sami věci opravdu vidí, bez strachu, že tím snad budou dělat „špatnou politiku“ a že jim za to nebudou všichni tleskat. Přál bych si, aby se zbavili své stádnosti. A aby už konečně začali dělat autentickou a spontánní žurnalistiku. V první fázi mediální vlny proti Opoziční smlouvě téměř všichni nahlas volali, že je to věc nelegální (ba dokonce protiústavní). Když se ukázalo, že je legálnost tohoto kroku nad slunce jasnější, udělali krok stranou a začali stejně shodně psát, že je sice legální, zato však škodlivá. Nyní, když začíná být evidentní, že Opoziční smlouva přispěla ke stabilnímu a pozitivnímu prostředí v zemi, začínají psát, že je nejen legální, ale asi i neškodlivá, ale že je nekorektní.

Nebylo by dobré udělat i ten poslední krok (dříve než se začne „nosit“) a říci, že to bylo – a je – pro naši zemi v dané chvíli jediné možné politické řešení?

8. 9. 2000

Několik méně známých faktů ze sněmovny

Na letošní dovolené se mi zcela náhodou dostal do ruky časopis Parlamentní zpravodaj, což je nezávislý (tedy parlamentem neřízený, nekontrolovaný a nefinancovaný) odborný politologický měsíčník, vydávaný Institutem pro demokracii a marketingovou firmou Teleaxis. Zjistil jsem s překvapením, že je možné nalézt v něm řadu zajímavých informací, které ani jako předseda sněmovny z běžného života sněmovny neznám, resp. které vyžadují, aby je někdo takto analyticky zpracoval.

V čísle 6 z letošního roku je uvedena analýza průběhu 36. schůze sněmovny, která se konala v květnu. Podívejme se na některá, ne zcela známá čísla.

Ve sněmovně v květnu proběhlo celkem 538 hlasování. Účast na hlasování (a já jsem si více než dobře vědom velmi nestejnomyšlného významu jednotlivých hlasování) měla z jednotlivých politických stran nejvyšší ODS (86,3 %) a naopak nejnižší Unie svobody (72,5 %). Nejvícekrát hlasoval poslanec za ČSSD Škromach (97,4 %), nad 96 % účasti v hlasování měli poslanci Janeček (KDU-ČSL), Zvěřina (ODS) a Grebeníček (KSČM). Nejméněkrát hlasovali poslanci Pilip z US (jen 26,6 % !) a Kraus z ČSSD (35,5 %). To jsou rozdíly téměř neuvěřitelné a závěr nechť si o tom udělá každý z čtenářů sám.

Zajímavý je i údaj o jednotnosti hlasování uvnitř jednotlivých poslaneckých klubů, protože tzv. stranická disciplína bývá našimi médii často téměř demonizována. Nejčastěji hlasovala jednotně KSČM - v 93,1 % případů, zatímco nejméně často hlasovala jednotně ODS - v 88,6 %. ČSSD, KDU-ČSL a US se nacházejí mezi těmito dvěma krajními hodnotami. Plyne z toho, že v průměru zhruba v jedné desetině hlasování není žádná klubová či stranická jednota.

Informaci k zamyšlení nám poskytuje i tzv. tabulka vzdálenosti, vyjadřující vzájemnou podobnost hlasování jednotlivých politických stran. Nejbližší ze všech možných kombinací bylo hlasování lidovců a unionistů (hodnota 5,23 - s tím, že nula by bylo zcela shod-

né hlasování). Druhé nejbližší je hlasování ODS - US (vzdálenost 8,16). Teprve třetí nejbližší je hlasování ČSSD - KDU-ČSL (hodnota tohoto ukazatele je 9,01).

Naopak, nejvzdálenější, tedy nejméně podobné, je hlasování ODS - KSČM (hodnota 13,63) a ODS - ČSSD (12,66). Co z toho vyplývá, resp. co to naznačuje? V médiích se často připisuje Opoziční smlouvě, že zamlžuje pravolevost našeho politického spektra. Kdyby to byla pravda, nutně by to vyžadovalo blízkost hlasování ODS - ČSSD. Podívejme se proto na blízkost hlasování jednotlivých stran s vládní ČSSD. Nejbližší ČSSD je - jak již bylo řečeno - KDU-ČSL (9,01), potom následuje KSČM (9,81) a nedaleko je US (10,10). Nejvzdálenější od ČSSD je ODS (12,66), což běžný pozorovatel naší politiky s největší pravděpodobností neví.

Podobně by bylo možné podrobně komentovat i jednotlivá klíčová hlasování - jako byl např. školský zákon, zákon o sociální pojišťovně (který prošel do 2. čtení díky několika hlasům lidoveckých poslanců), služební zákon (totéž), zákon o spotřebních daních, zákon o dálničním obchvatu Plzně, zákon o vinařství a vinohradnictví a desítky dalších. Jediné čistě pravolevé hlasování na této schůzi sněmovny byl školský zákon, resp. jeho vládní návrh. Pro hlasovalo 100 % poslanců ČSSD a KSČM, proti 100 % poslanců ODS, KDU-ČSL a US.

Nechci z těchto několika čísel dělat dalekosáhlejší závěry než si zaslouží, ale alespoň toto by o tom měl člověk vědět, než se pustí do odvážných úvah o naší politické situaci.

10. 8. 2001

Jsme úspěšnou zemí?

Minulý týden jsem byl požádán, abych na pražském Hradě zahájil konferenci na téma „Klíčové faktory úspěchu“, která předcházela ocenění nejlepších českých firem roku 2001. Pozvání jsem přijal, ale organizátoři mě trochu zaskočili požadavkem, abych promluvil na téma „Česká republika má dostatek předpokladů být zemí velice úspěšnou“. Sám bych totiž raději volil jiné slovo než úspěšnost, protože úspěšnost je subjektivním a navíc velmi relativním soudem. Mně by stačilo, kdybychom byli zemí normální. Po desetiletích života velké většiny z nás v poměrech velmi nenormálních bych právě toto považoval za úspěch, ale vím, že je pro řadu lidí slovo normální nedostatečně přitažlivé. Přál bych si, aby bylo!

Máme-li hovořit o úspěšné zemi, narážíme na problém, jak úspěšnost měřit. Naskýtají se v zásadě tři možnosti hodnocení:

- vlastním pocitem úspěšnosti
- vnějším hodnocením úspěšnosti
- použitím objektivních kritérií.

Pokud jde o první přístup, je třeba se ptát, zda my - občané - máme pocit úspěšnosti. Je evidentní odpovědět, že všichni nikoli. Je tomu proto, že realita není úspěšná? Myslím, že je to složitější.

Složitost je v tom, že existuje evidentní mezera mezi očekáváními a skutečností (v anglické literatuře nazývaná „expectations - reality gap“). V nedávných dnech jsme si připomněli 12. výročí pádu komunismu a všichni jsme vzpomínali na celonárodní nadšení, které jej provázelo. Toto velké nadšení v sobě skrývalo velká očekávání, která si většina z nás spojovala s obnovením svobody a demokracie. Následující léta mnoho těchto mnohdy nereálných individuálních očekávání nenaplnila a příznejme si, že ani naplnit nemohla. Znamená to, že prostý součet nenaplněných individuálních očekávání můžeme označit jako neúspěch země? Nemyslím si to.

Naše vnímání reality navíc není a ani nemůže být celistvé a vyvážené. Řada pozitivních efektů se velmi rychle stává standardem

a další nejsou převoditelné do žádných jednoduchých statistických indikátorů. Odstranění nedostatku na trzích zboží a služeb a neskonale kvalitativní zlepšení těchto trhů, které jsme v posledním desetiletí zaznamenali, je jen jedním z příkladů. My, občané, jako hodnotitelé úspěšnosti vlastní země těžko můžeme být objektivními a nestrannými soudci.

Obávám se, že nám příliš nepomohou ani vnější kritéria hodnocení úspěšnosti. Vidím zde výrazně zkreslený pohled zahraničí, daný více než realitou něčím úplně jiným. Jsme obětí onoho vnímání věcí, kdy obraz země v zahraničí vytvářejí povrchně viděné, mediálně zveličené „události“ a kdy často zcela zastíňují podstatné, ale mediálně neatraktivní změny k lepšímu. Velkou a negativní roli v tom hraje domácí politizace problémů a jejich deformovaný, ztrivializovaný a nikoliv neutrální přenos do zahraničí. I toho jsme dnes a denně svědky. Žijeme v době, kdy jsou v hodnocení nejhlasitější slova neúspěšných konkurentů, kteří si navykli vlastní podnikatelský neúspěch připisovat nikoli sobě, ale zemi, kde neúspěšně investovali. Stránky novin většinou plní jejich pokřik, nikoliv slova těch, kterým se daří, kteří prosperují a kteří se těší z úspěchu. Patří k tomu i skutečnost, že se řada zahraničních pozorovatelů dosud nedokázala zbavit tradičního, poněkud přezíravého přístupu k zemím za bývalou železnou oponou a že nám to ráda dává najevo.

Pokud jde o objektivní kritéria, je nesporné, že jsme v politické oblasti -přes všecken šum a tendenční zkreslování skutečnosti - normality dosáhli. Ekonomická kritéria jsou komplikovanější. Naše veřejnost si po dobu krátké historie tržní ekonomiky dosud nezvykla, že vývoj v ekonomice není a nemůže být lineární, že kolísá v cyklech a že se projevuje tvořivou destrukcí. Období hospodářského vzestupu pravidelně střídá období poklesu, firmy vznikají a zanikají, nežijeme ve světě, kde podnikání znamená garantovaný úspěch a prosperitu, zatímco bankrot a finanční ztráta je automaticky trestným činem. Velká část našich občanů si také těžko zvyká na skutečnost, že svobodná společnost dává rovné příležitosti, nikoliv rovné výsledky.

Musíme být „úspěšní“? Stačila by mi země svobodná, země, kde bude svobodný jednatel strůjcem svého života a svého životního osudu a kde nad ním nebude dominovat paternalistický stát. Právě o tom bude naše budoucnost.

6. 12. 2001

Předvolební nezodpovědnost a nové, neliberální zákony

Do voleb zbývají už jenom 4 měsíce a opakuje se situace, kterou jsme po listopadu 1989 zažili už čtyřikrát. Troufal bych si ji označit za ztrátu zodpovědnosti vůči přítomnosti, resp. za ztrátu pozornosti vůči současným, zdánlivě „malým“ rozhodnutím - ve srovnání s „velkým“ rozhodnutím volebním. Je to ještě zesilováno frustrací těch, kteří neuspěli ve stranických primárkách a kteří vědí (nebo tuší), že se do nového parlamentu nedostanou.

Průběh únorové schůze sněmovny toto všechno ilustruje více než přesvědčivě. Více omluvených (kdo je trochu nemocen, nepřijde), více nepřítomných na jednotlivá hlasování (ve chvílích úmorných, hodiny trvajících hlasovacích maratónů), více politikaření (třeba se někomu zavděčím a po volbách se to bude hodit). Výsledkem je přijímání výrazně neliberálních zákonů či novel zákonů, které sněmovnou procházejí leckdy až překvapivě snadno.

Příkladem je možné volit více, zvolme ty reprezentativní. Byla schválena Špidlova novela o znovuzavedení plošných dětských přídavků (jako za komunismu), tedy o rozšíření dnešní základny příjemců dětských přídavků o zhruba 15 % těch nejbohatších z nás. Přitom je každému zřejmé, že tito lidé dětské přídávky nechtějí a vůbec nepotřebují, že vyplácení těchto přídavků bude ubírat finance státu pro dětské přídávky těch skutečně potřebných a že to bude mít nulový dopad na míru porodnosti. Proč nad tímto výsledkem vedle socialistů a komunistů tolik jásali i lidovci? Myslí si, že na ně padne jakýsi odlesk sociálnosti, která má v očích veřejnosti kladné znaménko? Uvědomili si, že zvyšují mandatorní výdaje státu a tím i nebezpečnou deficitnost veřejných financí? Může myslet místopředseda vlády vážně, že - ač sám tento zákon vážně navrhuje - si ti bohatí dětské přídávky snad ani nebudou vyzvedávat? Rozum zůstává stát.

Byl schválen i zákon, že se o sobotách a nedělích bude platit stejná mzda a plat jako o svátcích. Opět zdánlivě „sociální“ špidlovské

opatření. Za prvé, pan místopředseda to platí z cizí (dokonce ani ne ze státní) kapsy. Státní úředníci totiž o weekendech většinou nepracují, ale zaměstnanci soukromých firem pracují! Za druhé, dobře vím, že jsou lidé většinou rádi, že skončilo komunistické uzavření všech služeb a obchodů o sobotách a nedělích. Teď to ale někdo znovu komplikuje. Za koho a proti komu to někteří poslanci probouvali? Stávkují, či jinak protestují ti, kteří pracují o weekendech? Já jsem si toho nevšiml. Zdá se mi, že moderní doba pro většinu z nás velmi zrelativizovala původní pevnou strukturu týdne a hlavně jde o to, že toto opatření znamená další zvyšování nákladů podnikové sféry (a další zvyšování mandatorních nákladů státu), které bude komplikovat zaměstnanost. Neví to vláda? Všimla si, že u nás v posledním měsíci došlo k nejvyššímu měsíčnímu zvýšení nezaměstnanosti za celé dvanáctileté polistopadové období? Uvědomuje si vláda, že povinným zvyšováním mezd tlačí další zaměstnance ven z práce? Nevěřím, že by to nevěděla.

Spotřebitelé se možná zaradovali, že jim byla zákonem prodloužena záruční lhůta z půl roku na dva roky. Nebo se ani nezaradovali? Vědí nebo nevědí, že nic není zadarmo? Nevědí, že to pro výrobce (a obchodníky) znamená zvýšení nákladů a tím i zvýšení cen? Ani tomu se mi nechce věřit. České přísloví říká, že nula od nuly pojde, ale opačně to platí také.

To jsou tři názorné příklady nových zákonů z prvního únorového týdne. Mohu pokračovat, ale mluvil bych o stále stejných věcech. To všechno má totiž jednoho společného jmenovatele a tím je naprostá nedůvěra socialistů (a lidovců) v racionální rozhodování člověka a v trh a naopak plná důvěra v moudro a altruismus státu. To je samozřejmě absurdní. Konec konců ale právě o tom budou letošní volby. Lidé by měli tyto konkrétní případy znát a hlavně by měli domýšlet, co se za jejich zdánlivou příznivostí skrývá.

Já jsem ve všech třech uvedených případech hlasoval proti. Zjistěte si, kdo hlasoval opačně.

15. 2. 2002

Přímá volba prezidenta jako program pro naši zemi?

Naše země má dnes před sebou další nemalý úkol. Po razantním transformačním rozjetí na počátku devadesátých let, po jeho zastavení v roce 1997, po čtyřech letech neproduktivní vlády sociální demokracie stojíme opět na rozcestí. Buď si můžeme namlouvat, že se nic neděje, že o nic nejde, že nám nic nehrozí, nebo pochopíme, že hrozí a že je naprosto nezodpovědné i nadále „tančit na palubě rozjíždějícího se Titaniku“ a lehkomyšlně předat kormidlo do rukou těch, kteří tíhu „úkolů naší doby“ necítí.

Nevěřím svým očím, když vidím, že se jedna skupina našich politiků snaží vyhrát parlamentní volby na základě tématu přímé volby prezidenta. Přímá volba prezidenta v České republice nemá tradici, ještě nikdy v historii u nás nic takového nebylo, neodpovídá tomu ani celek našeho ústavního systému a je naprosto evidentní, že je to v dnešní době pokus o jednu konkrétní volbu, resp. o jednu konkrétní nevolbu. Je to také zřejmý výraz nevíry v parlamentní systém politických stran a je to pokus rozhodovat na náměstích, v garážích České televize, v peticích skupin intelektuálů či umělců.

Ale, a teď možná někoho překvapím, i to je pro naši zemi nepochybně varianta možná a bude-li u nás zavedena, nebude znamenat žádnou revoluční změnu, která by pohnula naší zemí - není-li to myšleno jako možnost pro třetí (nebo spíše čtvrté) prezidentování Václava Havla. Může díky ní vzniknout prezident dobrý i špatný, charismatická mediální hvězda i šedivě vyhlížející úředník, intelektuál i člověk se zdravým selským rozumem, může to být pro zemi přínos i ztráta.

Připouštím, že někteří lidé mohou být pro a jiní lidé proti. Obojí na to v demokratické společnosti mají určitě právo. Co ale přijmout nemohu, je pokus vnutit toto téma jako náhražku témat dalších, nebo přesněji jako náhražku skutečných témat naší doby. Je to ze

strany těchto politiků čestná a upřímná hra? Opravdu si myslí, že je to tak důležitá a tak zásadní věc? Že řeší naše opravdové problémy? Že díky tomu mohou další věci opomíjet? Nebo je to z jejich strany přiznání absence vlastních skutečných témat a vlastních názorů na důležité věci?

A nebo, a to by bylo to nejhorší, je to chladný kalkul - lidé to chtějí, protože si myslí, že budou přímo rozhodovat, chce to Václav Havel, nechce to Václav Klaus a ODS. Proč to nerozehrát jako hlavní volební téma?

Jenom doufám, že už jsme jako země dále a že to volič tak jednoduše spolknout nemůže. Kdybych se mýlil, pak by to bylo hodně špatné.

5. 3. 2002

Jaké jsou určující charakteristiky naší politiky

V nedělní televizní debatě jsem byl - snad už po miliónté - tázán na tzv. opoziční smlouvu. Samo o sobě je to naprosto v pořádku. Nemám a nemohu proti tomu mít nic, jedná-li se o otázku férovou, nejedná-li se o pouhý výraz záštiplné zloby ze strany těch, kterým opoziční smlouva v roce 1998 překazila jejich mocenské zájmy - ve formě pokračování prezidentem zkonstruované úřednické vlády, která byla vlastně jejich vládou, i když se tak nejmenovala. To pro ně samozřejmě bylo ideální situací.

O tomto zvláštním politickém uspořádání, nazvaném s nadsázkou opoziční smlouva (aby se jasně odlišila od smlouvy koaliční), které bylo formou umožnění existence menšinové vlády, už snad bylo napsáno všechno možné i nemožné. Proto se teď chci této věci věnovat z úplně jiného úhlu, než to zatím dělali všichni ostatní, resp. chci zásadně polemizovat s jedním, mlčky přijímaným předpokladem, který sdílají prakticky všichni - ať už opoziční smlouvu velebí nebo haní. Tímto předpokladem je názor, že je opoziční smlouva jedinou, rozhodující a zcela určující charakteristikou naší politické scény.

Tento stále propagovaný názor považuji za vědomý či nevědomý omyl. Je přece naprosto jasné, že opoziční smlouva u nás nefunguje v politickém vzduchoprázdnu a že ve skutečnosti představuje jen jeden ze tří dominantních prvků našeho politického života tohoto volebního období. Mám na mysli tyto tři prvky:

- je to opoziční smlouva jako veřejná, písemná, každému dostupná dohoda o vytvoření a tolerování menšinové vlády vítěze minulých parlamentních voleb, kterým byla - ať se nám to líbí nebo ne - ČSSD;
- je to mocná, ale tichá, neveřejná, nepsaná, formálně neexistující koalice Hradu (v čele s panem prezidentem), Ústavního soudu, České národní banky, různých nátlakových skupin a části médií, která působí přímo - prostřednictvím rozhodnutí, která ji podle našeho právního řádu náleží - i nepřímo svým neuvěřitelně účinným působením na veřejné mínění;

- je to snad ještě méně známá, samozřejmě nepsaná a neformální, ale v každém případě nesmírně vlivná parlamentní koalice (ČSSD, KSČM a KDU-ČSL), hlasující v drtivé většině případů spolu o základních zákonech v oblasti sociální, pracovní, zdravotní, ekologické a zemědělské legislativy, která touto cestou v posledních letech zásadně pozměnila náš právní řád.

Tyto tři prvky se vzájemně přetahují a každodenně spolu zápasí o relativní míru svého vlivu na vývoj naší země. Výsledkem je jakýsi vektorový součin, jakýsi průnik, který se - mimo jiné - pohybuje v čase a který proto není konstantní. Zdá se, že z počátku, po volbách v červnu roku 1998, dominoval prvek první, ale evidentní je, že se v průběhu času zkonsolidoval jak prvek druhý, tak třetí, aby po senátních volbách roku 2000 začaly dominovat zcela.

To, co zde naznačuji, není nic více a nic méně než určitá politologická hypotéza, kterou je možné seriózní empirickou analýzou buď potvrdit nebo vyvrátit. S naprostou jistotou ale tvrdím, že neplatí opačná hypotéza kritiků opoziční smlouvy, která je založena na tom, že jediným prvkem politické architektury naší země v období let 1998-2002 je opoziční smlouva. Bohužel mám strach, že tomu nemalá část občanů naší země uvěřila.

14. 3. 2002

**O posvátnosti práva
a problematičnosti
jeho vytváření**

Právo v rychle se měnící společnosti*)

Mé první vystoupení pro Všehrd¹⁾ se uskutečnilo v dubnu 1997, tedy téměř před dvěma lety. Bylo to ve složitém okamžiku – necelý týden po známém prvním vládním balíčku, kterým jsme se tehdy – bohužel bez účinné spolupráce s centrální bankou – pokoušeli reagovat na nečekaně prudké zbrzdění naší ekonomiky, na hrozící deficit státního rozpočtu, na finanční a měnové otřesy a na nebezpečně se prohlubující vládní a politickou krizi. Jak se nám to zdařilo víte, ale chtěl bych předeslat, že ani své druhé vystoupení na půdě Právnické fakulty nechci politizovat a že ho nechci a nebudu používat k jednoduchým politickým proklamacím. Budu se důsledně pohybovat v akademické rovině.

Před dvěma lety jsem zde mluvil o objektivně existujícím rozporu mezi „posvátností práva a problematičností jeho vytváření“, neboli o vztahu mezi autonomností práva na straně jedné a jeho odvozeností od vývoje společenské reality a od dominantních názorů ve společnosti na straně druhé. Polemizoval jsem také se šířícím se omylem, který je založen na svůdné myšlence, že by na počátku transformace bylo bývalo možné „zastavit realitu“, počkat si na „dobrou legislativu“ a pak do ní znovu „realitu pustit“.

Mluvil jsem tehdy i o tom, že je právní řád jako celek – na rozdíl od jednotlivých zákonných norem – hayekovským „složitým systémem“ a že proto vzniká evolucí a ne konstrukcí, což jsem považoval tehdy a považuji i dnes za klíčovou tezi. Zmiňoval jsem též školu veřejné volby (public-choice school) a její objevný přínos pro výklad chování politiků, zákonodárců a byrokracie a pro pochopení nebezpečí manipulace demokratického státu prostřednictvím koncentrovaného parciálního zájmu na straně jedné a racionální igno-

*) Přednáška pro spolek Všehrd, Právnická fakulta UK, Praha, 16. 3. 1999.

1) Přednáška s názvem "Právo a transformace české společnosti: některé vzájemné souvislosti" byla přetisknuta v mé knize "Tak pravil Václav Klaus", Votobia, Praha, 1998.

rance (česky snad nevědomosti) standardního voliče na straně druhé. Snažil jsem se také odlišit normativní (pouze však ve vakuu či ve světě bez lidí existující) ideál dokonalého práva od lidskými bytostmi vytvářeného právního optima, které je výsledkem reálného světa, které odráží skutečné lidské zájmy a jejich relativní sílu a které je spíše optimem v paretoevském smyslu než perfekcionistaistickým, inženýrským kalkulem či ideálem.²⁾

V jistém smyslu se dá říci, že jsem ve svém tehdejší vystoupení připomínal řadu tezí, které člověk získává při četbě moderní ekonomické literatury, která se už dávno nezabývá pouze nabídkou, poptávkou a cenou na explicitním trhu či podobnými „jednoduchými“ ekonomickými kategoriemi, ale která se zabývá obecnými rozhodovacími procesy v nejrůznějších lidských situacích, tedy i na trzích implicitních.³⁾ Připomínal jsem věci, které jsem cítil jako vysoce ak-

2) Paretoevské optimum je jedním z klíčových konceptů ekonomické vědy. Je situací společnosti, ve které nelze zvýšit uspokojení kteréhokoli jednotlivce, aniž by se tím snížilo uspokojení jednotlivce jiného. Dilematickým problémem lidské společnosti je to, že existuje celá množina paretoevských optim. Přečhod od jednoho optima k jinému znamená přerozdělování efektů, při kterém se uspokojení jedněch zvyšuje na úkor uspokojení jiných. Součet uspokojení se nezvyšuje. Ekonomové tímto svým konceptem přiznávají, že nedokáží posoudit, zda je zájem jednoho člověka (či skupiny lidí) důležitější nebo potřebnější než zájem jiného člověka (či jiné skupiny lidí). Výchozím axiomem, na němž Paretova teorie optimality spočívá, je to, že nejsou možná interpersonální porovnání uspokojení jednotlivce. Ekonomie však může leccos říci k tomu, jde-li o směřování od pareto-suboptimalních stavů ke stavům pareto-optimalním.

Usilovat o paretoevské optimum má v právním procesu význam tehdy, dokud se právní systém ještě nenachází na své "hranici produkčních možností" (jak by řekli ekonomové). Požadavky na vyšší počty soudců a legislativců, na zjednodušení soudních procedur atd. jsou snahy uvést právní systém na jeho "hranici produkčních možností". Něco jiného je však volba mezi mnoha body na "hranici produkčních možností". Zde se střetávají zájmy, zde bojují zájmové skupiny. Právě k tomuto "rozměru" právního procesu může nejvíce říci - dále zmiňovaná - škola veřejné volby.

3) Na implicitním trhu se neodehrává klasická směnná transakce, není tam cena, nemusí se tam vyskytovat přímo ani peníze. Je tam ale přítomno lidské rozhodování, je tam volba, jsou tam výnosy a náklady a je tam racionální úsilí partnerů o jejich vyvažování či vyrovnávání.

tuální pro pochopení a interpretaci naší mimořádné a neopakovatelné doby. O zkratkovité aplikace těchto tezí na naši realitu jsem se však nepokoušel, a když, tak jen nepřímo.

Dnes bych se chtěl - v podobném stylu - znovu dotknout některých z těchto témat a i některých dalších, s nimi spojených.

I.

Za nesmírně důležité pro pochopení naší doby považuji pochopení vztahu práva a společnosti, přesněji řečeno, vztahu **kvality práva a tempa společenské dynamiky**. Zdá se mi až příliš banální stále znovu a znovu připomínat, že mezi nimi existuje nikoli přímá, ale nepřímá úměrnost. Banální to sice možná pro někoho je, ale ne všichni to plně docení. Tato nepřímá úměrnost má spoustu hmatatelných důsledků a to ne vždy příjemných. Nemůže být sporu o tom, že ideální by byla následující situace:

- v jistém časovém bodě existuje elementární soulad mezi společenskou realitou a právním řádem, který ji tudíž věrně odráží a proto i adekvátně postihuje. Dochází-li následně k plynulému, nerevolučnímu vývoji společenské reality (myslím tím přiměřenou rychlost měnicích se vzorců lidského chování, měnicích se ideologie a politických seskupení, měnicích se institucí, měnicích se techniky, atd.), s přijatelným zpožděním reaguje i legislativa. Mezi realitou a právním řádem nevzniká žádný hluboký příkop, nevzniká zde velký prostor pro protispoločenské jednání, které by bylo umožňováno absencí právních norem či mezerami uvnitř norem existujících.

Situace české společnosti devadesátých let je podle mne podstatně jiná:

- společenská realita se měnila skokovým způsobem (a stále ještě se rychle mění). Právní řád byl původně připraven pro zcela jinou realitu, a i když se mimořádnou intenzitou tvorby nových zákonů velmi rychle transformuje, příkop mezi realitou a právním řádem zůstává veliký. Díky tomu je poměrně velký i prostor pro jednání, které není právním řádem postihováno (a to vůbec a vědomě nemluvíme o nedostatečné kvalitě institucí právo vynucujících) a je

zcela přirozené, že je tento volný prostor rychle vyplňován lidskou aktivitou, která je se zřejmou oprávněností považována za nepřijatelnou, nespravedlivou, nemorální, destruktivní a pod.

II.

Otázkou je, **zda došlo či nedošlo k našemu selhání** tím, že jsme v konfliktní a těžkopádné, protože otevřené, svobodné, pluralistické společnosti nezabezpečili ještě masivnější tvorbu nových zákonů (či novel zákonů starých). Moje odpověď na tuto otázku je jednoznačná: **nešlo o selhání nikoho konkrétního**. Nebyl totiž – samozřejmě našťástí – vytvořen autoritativní politický systém, který by snad, hypoteticky, mohl vést k tomu, že by nové zákony mohly být rychle a bez průtahů „nadiktovány“ jakousi radou moudrých (myšleno moudrých v očích autoritativního vládce). Zákony byly v naší zemi tvořeny a schvalovány v složitém prostoru kýčovitého moralizování (půjčují si hezký termín Václava Bělohradského, diskutovaný např. v jeho nedávném článku „Morální kýč“, Proglas č. 1, 1999), lobbyistického a nátlakového prosazování parciálních, profesně-skupinových zájmů a nemilosrdného politického (stranického) bojování o voliče. Nemluvím o nezanedbatelných přirozených limitech našeho poznání v oblasti právní teorie, ani o stejně nezanedbatelných limitech lidského pochopení komplikované, mnohadimenzionální a navíc překotně se měnící reality.

O každém z vrcholů tohoto pomyslného trojúhelníku by bylo možné udělat celou přednášku. Za důležité (protože mimořádně nebezpečné) považuji např. ono kýčovité moralizování, nebo – jak říká Václav Bělohradský – „rituální deklarování obecných hodnot“ a vyslovování vznešených, ale nepraktických výroků, které jsou nezávazné, z kterých nic neplyne a které nepomáhají řešit dilematické situace, před něž jsme v konkrétním životě dnes a denně stavěni. Dopad tohoto vlivu u nás nebyl ani zdaleka okrajový a už vůbec ne neutrální. Odtržením abstraktně moralizujících pouček od řešení elementárních problémů a povýšením jejich propagátorů na piedestal mimořádných „duchovních a morálních“ autorit bohužel docházelo k brzdní standardních institučních postupů a mechanismů. Vlivu rychlé-

ho zorganizování se lobbyistických a nátlakových skupin a důsledků malicherností sporů české politiky se dnes explicitně věnovat nechci.

III.

Často se u nás lacině říká, že **jsme měli dobré zákony prostě přeložit**. Jsem přesvědčen, že tento názor představuje zárodek jednoho z nejfalešnějších mýtů naší doby a že je důsledkem nepochopení samotného transformačního problému. Vynechám-li netriviální otázky překladu, resp. absence potřebné terminologie a vynechám-li nemožnost roubovat jednotlivé vypůjčené zákony na jiný základní právní systém, nemohu vynechat argument **nezbytného transformačního aspektu významné části našich zákonů**, který se překladem zajistit nedá.

Připomeňme si alespoň některé aspekty tohoto problému. Přijetí zcela nového (a navíc cizího) právního řádu vyvolává v jakékoli společnosti nemalé náklady, o jejichž rozsahu nás velmi přesvědčivě informuje příklad našeho souseda – východního Německa, které dokonce nemuselo potřebné zákony ani překládat. Náklady jejich zavedení byly a jsou enormní. Ještě dnes, po téměř celém desetiletí, se roční pomoc západní části Německa jeho části východní rovná částce řádově 100 miliard marek, což je de facto hrubý domácí produkt celé dnešní České republiky. Víím, že právníci takto zpravidla neuvažují, víím, že nevycházejí z pochopení toho, že různé – právním řádem spoludeterminované – systémy lidské interakce mají velmi nestejně náklady, **kterým ekonomové říkají náklady transakční**, považují to však za fatální chybu.

Každý společenský systém má své nenulové „transakční náklady“ neboli má nenulové náklady svého provozu, má nenulové náklady mezilidských transakcí, mezilidských kontaktů a vztahů. Odvažují se tvrdit, že by rychlé přijetí „netransformační“ legislativy znamenalo **vyvolání extrémně vysokých transakčních nákladů**, které by naše společnost těžce nesla (a asi by je neunesla) a které by za nás žádný západní (nebo východní) soused v žádném případě neplatil. I dnešní ekonomická deprese je nákladem chybné, protože netransformační, resp. transformačně necitlivé strategie, která se u nás za-

čala prosazovat ve druhé polovině devadesátých let a která kulminuje právě dnes. (O důvodech jejího vzniku zde dnes nechci a ani nemám čas hovořit.)

IV.

Dalším z falešných mýtů naší doby je teze, že „**ekonomika předběhla právo**“, že ekonomové nedbali na právníky, že se ekonomická reforma prováděla bez legislativy. Nevím, kde se u nás tento neobhajitelný názor vzal. Všichni přece musíme vědět, že byla drtivá většina reformních opatření – a jinak to ani být nemohlo – realizována prostřednictvím zákonů (a zákonům blízkých aktů), a že byl **každý významný liberalizační, deregulační a privatizační krok učiněn formou zákona**.

Spor o ekonomickou transformaci byl legitimním sporem, protože jsme už nežili v autoritativním systému. Byl sporem o její koncepci, o roli státu v ekonomice, o míru regulace či paternalismu a o spoustě dalších věcí, ale určitě nebyl sporem o to, zda se mělo méně či více transformačních zásahů dělat zákonem, podzákonnou normou či „pouhým“ rozhodnutím exekutivy. Přesto se teze o podcenění legislativy u nás pevně zabydlela a není snadné ji vyvrátit.⁴⁾

V.

Další z dobových mýtů je spojení s tvrzením, že se zhruba od poloviny devadesátých let transformace zpomalila (či zastavila), že se zpomalila tvorba legislativy a že u nás vznikl jistý „transformační deficit“, resp. „**deficit tvorby legislativy**“. Dovětkem k tomuto empiricky doložitelnému faktu bývá říkáno, že někdo – svým opatrnictvím, svou únavou, vyčerpáním či vyschnutím svých nápadů – transformaci zabrzdil. Neboli, že šlo o defekt subjektivní. Nabídl bych jiný, vel-

4) Nevím, zda je třeba dávat příklady, ale výstižný se mi zdá být např. nedávný zákon o povinném pojištění cestovních kanceláří. V tomto ohledu je přímo typický. Absence povinného pojištění nebyla podceněním legislativy minulými vládami. Byla jiným názorem na metody a mechanismy snižování rizika a nákladů účastníků organizovaných zájezdů. S uváděním podobných příkladů bych mohl libovolně dlouho pokračovat.

mi elementární výklad: **intenzita tvorby návrhů zákonů vládou a míra prosazení těchto návrhů v parlamentu závisí na míře podpory, kterou vláda v parlamentu má.** (Všechno ostatní je druhotné, i když je zřejmé, že platí i souvislosti opačné – výsledky voleb nejsou náhodné a složení parlamentu proto odráží úspěšnost či neúspěšnost vládnutí.) Každý pozorný pozorovatel naší současnosti musí vědět, že ani koaliční vláda, vzniklá po volbách roku 1996, ani úřednická postsarajevská vláda a ani menšinová vláda, konstituovaná po mimořádných volbách roku 1998 potřebnou podporu neměly a nemají. Vzniklý deficit tvorby legislativy má proto objektivní, byť velmi nemilý a nepříjemný důvod a samozřejmě i velmi nepříjemný dopad.

VI.

Již jsem zmínil lobbyistické (rent-seeking) aktivity, které vedou k **distorzi zákonů** směrem ke zvýhodňování organizovaných skupin, sestavených z malého množství jedinců oproti většímu množství neorganizovaných nebo neorganizovatelných, v každém případě „roztroušených“ jedinců, které podobné nátlakové možnosti vůči státu nemají. To je známý a více méně standardní problém každé demokratické společnosti, ale pro naši dobu a naši zemi je podstatná dynamika tohoto vlivu. Zdá se mi více než oprávněně tvrdit, že je jeho působení v čase zjevně proměnlivé, resp. že se jeho vliv postupně zesiluje a to značně nebezpečným tempem.

Kolaps komunismu vedl k rozpadu všech minulých struktur, včetně struktur nejrůznějších **zájmových seskupení**, a nové organizované struktury se jistou dobu zformovat nemohly (což je přesně v souladu s klasickou hypotézou Mancura Olsona, vyslovenou např. v jeho knize *The Rise and Decline of Nations*, New Haven, Yale University Press, 1982, která se rychle zařadila mezi ekonomickou klasiku). Tato doba však už u nás dávno minula a „distributional coalitions“ (jak je trefně nazývá M. Olson) již jsou zde a právní optimum našeho státu výrazně vychylují.

Zmínil-li jsem otázku zájmů a zájmových seskupení, je třeba zmínit i otázku idejí, myšlenek, ideologií a jejich relativního vlivu na tvorbu legislativy. Jedná se o téměř klasický spor, často diskutovaný

v literatuře (za velmi přesvědčivý považují např. sborník „Ideas, Interests, and Consequences, IEA, London, 1989), kde na straně jedné stojí teze „Politiku pohání zájmy, ne obecné doktriny“ (tamtéž, str. 9) nebo teze, že růst určitých typů státní intervence „není důsledkem vlivu kolektivistických idejí, ale určitých charakteristik struktury kolektivních aktivit a struktury politického procesu demokratických států“ (tamtéž), ale na druhé straně stále přetrvává slavná Keynesova věta z roku 1936, že „svět je řízen idejemi a téměř ničím jiným“. Stejným směrem míří teze, že „všeobecně přijímané myšlenky mohou překonat i ty nejsilnější organizované zájmy“ nebo že „typický občan obvykle přijímá tu či onu známou ideologii jako poměrně nenákladný návod v co věřit a jak volit“ (str. 43), ale současně je dodáváno Normanem Barrym, že „implementace politických idejí vyžaduje masivní změnu názorů“ (str. 69) a že se to může stát jen po hodně velkém politickém výkyvu.

Podíváme-li se na nedávné legislativní změny či aspoň legislativní ambice, pak mám pocit, že i přes nepochybně existující kombinaci vlivů u nás zřetelně dominuje vliv zájmový. Změna zákona o loteriích, kdy zahraničí (businessmani i politikové) tolik křičelo o pošlapávání konkurence v České republice, nebyla ničím jiným než bojem o vyšší podíl na trhu a stejně tak připravovaná demonopolizace povinného ručení z provozu motorových vozidel nemá nic společného se vznešenými idejemi o optimálním spravování státem organizovaného povinného ručení (se státem diktovanou cenou), ale je čistým bojem o několik miliard na našem trhu pojištění.

Zdá se mi, ale že už bylo všechno dávno řečeno. Adam Smith v roce 1776 ve své slavné zakladatelské knize ekonomie „Bohatství národů“ vyjádřil velkou skepsi ohledně možnosti prosadit svobodný obchod slovy: „není to pouze kvůli předsudkům veřejnosti, ale je to kvůli něčemu, co se dá daleko hůře překonat, a tím jsou soukromé zájmy mnoha jednotlivců, kteří jsou zásadně proti“. John Stuart Mill říkal o dvě generace později, že „dobrá věc málokdy zvítězí, není-li doprovázena silným zájmem s ní spojeným“. Nebudme však úplně pesimističtí - za něco více než půl století byla v Anglii éra svobodného obchodu nastolena, což Adam Smith nepředpokládal.

VII.

Za mimořádně signifikantní pro naši dobu – platí to v celém světě, ale o to více u nás – považují i **rychlý nárůst podílu regulativní či administrativní legislativy**, jinak řečeno, nárůst legislativy vertikálních vztahů oproti legislativě vztahů horizontálních. Myslím, že tomu v právnické terminologii říkáte nárůst významu práva veřejného oproti právu soukromému. V ostřejší terminologii bych to chápal i jako směšování rozdílů mezi právním systémem a systémem regulačním (jak to hezky popisuje Henry G. Manne, v článku *The Judiciary and Free Market*, *Harvard Journal of Law and Public Policy*, sv. 21, č. 1, podzim 1997) nebo – ještě dramatictější – jako spor mezi soukromým zájmem a jakousi veřejnou – všeobecně přijímanou nebo násilím vynucovanou – „hodnotou“ či hodnotami (viz M. S. Greve, *The Demise of Environmentalism in American Law*, The AEI Press, La Vergue, 1996), jako spor toho, zda a nakolik má právní řád chránit obecné „hodnoty“ (values) nebo zda se má primárně zabývat jen obranou před „poškozením někoho konkrétního“ (harms), zda mají dominovat takové instituty jako vlastnictví a svoboda smlouvy nebo takové instituty jako příkaz, zákaz, regulace. Naší dobou, v mých očích chybnou filosofií je – přes líbivou postkomunistickou liberální frazeologii – narůstající pocit veřejnosti o nedostatečnosti působení vztahů horizontálních a naopak narůstající víra v nezbytnost jejich doplňování působením vztahů vertikálních, tedy vztahů státu a jednotlivců (osob fyzických i právnických).

Dobovou filosofií (jen zdánlivě liberálních politiků, právníků a ekonomů) je **také představa o univerzální propojenosti všeho se vším** neboli v důležité ekonomické terminologii (důležité, protože produktivní) **představa, že žijeme ve světě, který je plný „všudypřítomných externalit“⁵⁾**, kde tradiční instituty vlastnictví a smlouvy nestačí. Tento pohled na realitu kolem nás, pohled, který je mimo jiné

5) Právě koncept externalit je pro pochopení této diskuse velmi důležitý. Externalita je přenesení části nákladů jedné ekonomické aktivity na někoho jiného (to je negativní externalita) nebo přisvojování si části výnosů jiné ekonomické aktivity někým jiným (to je externalita pozitivní).

velmi výrazně zastoupen v právním řádu Evropské unie, znamená – podle mého názoru – další výrazný distorzní prvek naší legislativy, ke kterému mne navádí právě pohled obecného ekonomy, nebo snad spíše pohled školy „law and economics“.

VIII.

Úplně jsem zatím abstrahoval od možného a v našem případě vysoce pravděpodobného, **konfliktu formálních a neformálních pravidel lidského chování**. Zmiňoval jsem důsledky institucionální transformace na velikost transakčních nákladů fungování společnosti, ale zůstával jsem jen u pravidel formálních. To určitě není úplné. Steve Pejovich (ve svém textu *Law, Tradition, and Transition Process* z roku 1997) připomíná, že klíčový faktor, ovlivňující velikost transakčních nákladů, představuje „kvalita interakce formálních a neformálních pravidel“ platných v té které společnosti. Argument je to vcelku známý. Nositel Nobelovy ceny za ekonomii Douglas North opakovaně argumentoval, že většina latinskoamerických zemí sice přejala americkou ústavu, ale že přesto fungují zcela jinak než USA.

Chtělo by to provést více empirických sociologických a socio-psychologických analýz, ale zdá se, že je u nás i tento faktor mimořádně významný. Dovolil bych si dokonce položit otázku, zda jsou defekty legislativy významnějším prvkem naší reality než diskrepance formálních a neformálních pravidel? Odpověď pro mne jednoznačná není, nicméně i tato odpověď je nesmírně potřebná pro adekvátní deskripci a interpretaci naší doby.

Těchto 8 skicovitě naznačených bodů představuje sukus mého pohledu na náš dnešek, zůstávám-li mimo svět ekonomiky (v užším slova smyslu) a pohybují-li se ve světě, který chápu jako svět právníků a práva. Věřím, že některé z těchto úvah mohou podnítit plodnou diskusi i v tomto „Vašem“ světě.

4. 3. 1999

Ekonomika, právo a transformace^{*)}

Jsem rád opět na setkání ČSE, i když nemám dobrou vzpomínku na zpolitizovanou listopadovou diskusi v loňském roce, která vybočovala z dobrého vkusu a naznačovala možnost zneužití půdy ČSE k politické, nikoli odborné diskusi.

Doufám, že dnešní akce bude jiná.

Pozvání jsem přijal proto, že si myslím, že se právě v této oblasti nakupilo snad nejvíce nejasností. Naším úkolem je pokusit se je maximálně vyjasnit.

Za chybný považuji převážně implicitní předpoklad o odtrženosti práva a ekonomiky, o jakési nezávislosti obou těchto oblastí. Myslím, že nic takového neexistuje. Tyto věci v realitě oddělitelné nejsou. Každá změna ekonomického systému byla realizována změnou zákonů, tyto věci šly ruku v ruce a jestli se někdy a někde realita odchytila od zákonů, pak jedině proto, že to zákony svou nejasností či nejednoznačností umožnily a nebo že to umožnily orgány, které jsou tu proto, aby zákony vynucovaly. To, že se lidé – ekonomické subjekty – chovají tak, jak se chovají, je něco jiného. Musíme vycházet z toho, že všichni maximalizují svůj užitek a to je možné někdy dodržováním zákonů, jindy jejich nedodržováním. Leckdy mohou být náklady jejich nedodržování menší než výnosy, které z nich plynou. Minimálně toto jsme se naučili z Beckerovy Economics of Crime.

Toto považuji za výchozí tezi a chtěl bych proto dnešního setkání využít k vyjádření svého názoru k několika obecnějším tématům z oblasti práva, společenských věd a ekonomie, resp. z oblastí, ve kterých se dotýkají či překrývají.¹⁾

^{*)} teze vystoupení na semináři ČSE, Praha, 2. 4. 1998

¹⁾ budu využívat část své přednášky pro Spolek českých právníků Všehrd, přednesené na Právnické fakultě UK dne 29. 4. 1997.

A. Autonomnost (či apriornost) práva nebo naopak právo jako odraz vývoje společenské reality a dominantních názorů ve společnosti?

Mám pocit, že právě v této otázce, právě v této chvíli a právě u nás dochází k nesmírným zjednodušením. Vynecháme-li několik skutečně „věčných“ a ve svobodné společnosti pravděpodobně žádanou dominantní společenskou skupinou nezpochybňovaných základních ústavních pravd, pak považuji za naprosto nesporné, že je vlastní vývoj práva a právních institucí převážně **důsledkem** nebo, chcete-li, reflexí vývoje společenské, politické a ekonomické reality a že tomu je jen málokdy naopak. Že má takto vzniklý, či lépe postupně vznikající, právní řád své zpětné důsledky na realitu, je věc úplně jiná.

Laicky **svůdná představa, že lze nejprve vytvořit „dobré“ zákony a instituce a teprve pak do nich „pustit“ realitu je iluzí falešnou.** Přesto u nás tato iluze v polistopadové éře více méně zdomácněla a mne mrzí, že proti ní naše právnícká komunita nevystupuje dost zřetelně. Hlavními nositeli této iluze jsou dnes u nás ti kritikové naši společenské a ekonomické reformy, kteří jí – bez ohledu na to, co si myslí o její podstatě a základním směru – vytýkají její tzv. „nedostatečnou legislativní připravenost“. Vycházejí pravděpodobně – jsou-li upřímní – z toho, že by mohlo být možné legislativu **připravit předem.**

Nedovedu si představit, že by bylo něco takového v reálném světě možné. Buď je tato představa založena na předpokladu, že by bylo možné **realitu zadržet, zastavit a na legislativu** (ve všech jejích detailech) **počkat** nebo na předpokladu, že je legislativa pro reálný svět **veličinou exogenní**, že vzniká kdesi mimo tento svět (či snad dokonce nad tímto světem) a na předpokladu, že se při tvorbě legislativy nejedná o **proces probíhající v čase**, ale o **jednorázový akt**. To všechno je podle mého názoru naprostým omylem. Realita je – vždy a všude – jiná. Vyslovil bych proto jednoduchou tezi, resp. spíše protitezi oné předchozí: legislativa v jakémkoli společenském systému je **veličinou endogenní** a má obrovské **náklady** časové, ale i náklady politické a samozřejmě i ekonomické (o tom dále).

Nedoceňování této věci, resp. trivializace složitého vztahu společenské reality a legislativy, mne velmi deprimuje. Navíc jsem přesvědčen, že je to pro leckoho jen zástupným argumentem. Vlastně by nechtěl „předem připravenou legislativu“, chtěl by legislativu jinou a hlavně by chtěl jinou realitu.

Součástí mé argumentace v této věci je i názor na to, zda je právní řád – použijí-li užitečný hayekovský termín – **složitým systémem**, který kvůli svému charakteru nevyhnutelně vzniká **evolucí** nebo zda se právní řád více podobá jednoduchému **technickému systému**, který vzniká **konstrukcí**. Jejich důležitý rozdíl je v tom, že evoluci nikdo nederiguje, neboť ta probíhá, zatímco konstrukci někdo dělá. I v tomto ohledu jsem důsledně hayekovský (viz můj projev na Montpelerinské společnosti v Cannes v roce 1994, viz 1). Nemyslím však, že tento pohled na věc u nás zdomácněl. Velmi bych si to však přál.

B. Bujení veřejnoprávní legislativy a relativní zaostávání soukromého práva

Mnozí z nás si kladou otázku, proč jsme v současnosti svědky tak velké legislativní iniciativy v oblasti veřejného práva, když je přece jasné, že by v naší legislativě po roce 1989 mělo začít dominovat právo soukromé.

Poněkud tradičním a poněkud pohodlným výkladem tohoto jevu je to, že změna myšlení u nás ještě nebyla dokončena (že si tedy právě toto „společnost“ ústy svých politiků či parlamentních zástupců přeje) nebo že si to přeje o svou pozici znovu bojující státní byrokracie. Není pochyb o tom, že je silným zájmem státní byrokracie udržet si ve společnosti svou – v podstatě z minulého režimu vzešlou – pozici a že je jí k tomu široce pojatá a daleko dosahující veřejnoprávní legislativa nesmírně potřebná.

První argument považuji za příliš zjednodušující a ideologizující, druhý považuji sice za významný, ale jeho váhu bych nepřeceňoval. Byrokracie je v jistém smyslu i nyní u nás privilegovanou a relativně vlivnou zájmovou skupinou, která jako každá jiná zájmová skupina usiluje o maximalizaci svých výhod. Nepochybují, že své zájmy v le-

gislativním procesu uplatňuje, ale dominantní vliv to podle mého názoru nemá.

Za daleko podstatnější považují fenomén tzv. „rent-seeking“ neboli – z nedostatku lepšího českého termínu – fenomén „hledání vlastní výhody“, postižený analyticky a prvně popsany Gordonem Tullockem v roce 1967 (jeho shrnující kniha z roku 1993, viz 2). Ten si již tehdy povšiml toho, že se různým zájmovým skupinám vyplatí investovat velké finanční prostředky do vytváření veřejnoprávních norem, v nichž si pro sebe chtějí prosadit nemalé výhody. Nejde o nic protiprávního. Jedná se – koneckonců – o legitimní manipulaci demokratického státu na základě střetu koncentrovaného parciálního zájmu na straně jedné a – jak hezky říká Tullock – racionální ignorance většiny voličů na straně druhé. (Podobné chování nazval v roce 1980 Bhagwati (viz 3) způsobem, který má půvabné česko-anglické souvislosti. Zkratka DUP znamená *directly unproductive profit-seeking*.) Z hlediska vlastní ekonomie šlo koneckonců o zobecnění pojmu monopolní výhody, resp. o její přenesení ze sféry trhu (a horizontálních vztahů) do sféry státu (a tudíž vztahů vertikálních).

Vlastní tvorba práva (legislativa) je v tomto pohledu na společenskou realitu a podle této teoretické koncepce chápána více méně jako **endogenní složka procesu rent-seeking**, procesu, při kterém je vytvářeno velmi specifické „právní“ optimum, které samozřejmě nemá nic společného s abstraktní „dokonalostí“, neboť je optimem v paretovském, nikoli v jakémsi absolutistickém smyslu. Toto optimum v žádném případě nevede k vytvoření abstraktně dokonalé legislativní koncepce. Vede spíše k vytváření souboru nekoordinovaných či málo propojených speciálních norem, které vyjadřují tlaky (a relativní sílu) jednotlivých zájmových skupin.

Podobně je třeba se dívat i na velmi aktuální problematiku regulace, která je u nás v poslední době diskutována mimořádně zjednodušeně: na základě utopického předpokladu, že je regulace dělána ideálním a zcela nestranným státem ve prospěch občana, neboli konzumenta té či oné komodity či služby. Minimálně od Stiglerova slavného článku z roku 1971 (viz 4) se v ekonomické literatuře vy-

cháží spíše z toho, že se regulace dělá regulovanými pro regulované a že se jedná o jeden z klasických prototypů rent-seeking aktivity.

Někteří autoři (v populárnější poloze nedávno např. Jonathan Rauch ve své knize *Demosclerosis*, viz 5) argumentují, že se v souladu se známou hypotézou Mancura Olsona (viz 6) v demokratické společnosti postupně vytváří více a více zájmových skupin a že ty – spolu s politickou opozicí a s alarmistickými či katastrofickými pohledy sdělovacích prostředků – znemožňují jakoukoli zásadní reformu. To pak vede ke krátkozrakému inkrementalismu, ke změnám legislativy pouze na okraji a ne v samé její podstatě. Legitimní otázkou je pak to, zda se vůbec může – v mimorevolučním okamžiku – legislativa hluboce měnit. To, co říkám, není defétismus, to není podceňování významu idejí či schopnosti vůdcovství a důslednosti při dotahování idejí do legislativní podoby. Je to spíše naléhavé připomenutí některých opomíjených souvislostí.

Odkazují přitom na zásadní přínos školy tzv. veřejné volby (*Public Choice*), která je aplikací ekonomického instrumentária na proces kolektivního (či veřejného) rozhodování. Ta má k právu velmi blízko. A to mne vede k dalšímu tématu.

C. Vztah mezi ekonomik a právní vědou

Přiznejme si, že vztah mezi ekonomik a právní vědou, a konec konců i mezi ekonomy a právníky, moc dobrý není a že se u nás v polistopadové éře střetli a střetávají ohledně spousty věcí, včetně pohledu na celý koncept společenské transformace i na samotný charakter naší společnosti ve svém budoucím cílovém stavu. To však není předmětem mé dnešní diskuse.

Nevim přesně, nakolik právo pokročilo či vykročilo k ekonomii, ale vím, že v opačném směru proces jisté konvergence postupuje poměrně rychle. V minulosti se ekonomie vyvíjela dlouho bez explicitního kontaktu s právní vědou. Výjimkou byl např. kameralismus zcela neteoretické německé školy v druhé polovině devatenáctého století nebo američtí institucionalisté na počátku století dvacátého.

Jinak spíše převládala institucionálně velmi jednoduchá neoklasická ekonomie, ve které byly právní (i jakékoli jiné společenské) in-

stituce považovány za dané. Proto je ekonomie brala jako více méně stabilní rámec ekonomického chování jednotlivých účastníků trhu. Tento předpoklad byl ohledně reality jen částečně oprávněný, ale **byl vědomou abstrakcí**. Ekonomie vždy usilovala o užitečný pohled na svět a proto se snažila, aby byly její axiomatické předpoklady co nejvíce instrumentární (připomeňme Friedmanův důraz na instrumentalismus – to znamená nikoli na výstižnost a věrohodnost – vědeckých předpokladů, viz 7).

Tato abstrakce však mohla být považována za oprávněnou pouze do okamžiku, kdy si ekonomie – zejména díky originálnímu příspěvku Ronalda Coase (viz 8) – uvědomila problém tzv. transakčních nákladů (což jsou, chápáné v tom nejširším slova smyslu, náklady na uzavírání a provádění transakcí), které jsou v realitě zjevně nenulové. Díky tomu získala do té doby výlučně popisná, a proto neteoretická, institucionální ekonomie k dispozici nesmírně plodné analytické instrumentarium, přeměnila se pomocí něho z historie ve vědu, začala se zabývat i právními institucemi, objevila teorii vlastnických práv a hlavně si uvědomila to, že efektivnost toho či onoho ekonomického systému zásadním způsobem závisí na kvalitě a struktuře právního řádu a právních institucí. Mimochodem, celý socialismus byl – z tohoto zorného úhlu – transakčně neověřitelně nákladným a proto zcela neefektivním systémem. Ronald Coase a několik let po něm Douglas North (viz 9) právě za tyto pohledy získali Nobelovu cenu za ekonomii a jejich ocenění znamenalo velký impuls pro rozvoj této tzv. „nové institucionální ekonomie“ a pro rozvoj studia na pomezí čisté ekonomie a právní vědy. Podrobnější diskuse těchto problémů však i v tomto případě zřetelně přesahuje záběr mého dnešního vystoupení (o tom více, viz 10).

Právní systém však není pouze problémem psaného práva.

D. Tvorba zákonů vs. jejich vynucování

Nespokojenost s právním stavem naší země u nás, a to zejména v poslední době, vyvolává nové a nové pokusy zdokonalovat legislativu, novelizovat existující zákony a přijímat zákony nové. Všichni však cítíme, že tento proces začíná být po dosažení určitého bodu

zřetelně kontraproduktivní. Tento bod u nás už asi byl dosažen. Samo spoléhání se na samospasitelnost právních předpisů je navíc zvláštní formou alibismu – jakoby sám fakt existence právního předpisu byl řešením. Probíhající bujení legislativy, které bych nazval falešným legislativismem, přispívá k nepřehlednosti našeho právního řádu a k větší a větší těžkopádnosti ve vynuovení práva. Za příčinu špatného právního stavu bych proto spíše považoval existenci velkého počtu, velmi komplikovaných, detaily přetížených zákonů než nedostatek zákonů a za kritickou považuji hlavně nedokonalost fungování institucí výkonu a vynuovení práva. O tomto faktu se dnes a denně přesvědčujeme při porovnávání zákonů našich se zákony srovnatelných zemí. I tato problematika by však vyžadovala samostatnou diskusi.

Vím bohužel i to, že se pohled právníka na tyto věci velmi odlišuje.

1. 4. 1998

Odkazy na literaturu:

1. Václav Klaus, Systémová změna: Křehká směs úmyslného a spontánního, v knize „Mezi minulostí a budoucností“, Nadace Universitas Masarykiana, Brno, Nakladatelství Georgetown Brno, 1996, str. 230–239.
2. Gordon Tullock, Rent Seeking, The Locke Institute, Edward Elgar Publishing Limited, Aldershot, England, 1993.
3. Jagdish Bhagwati, Lobbying and Welfare, *Journal of Public Economics*, 14, str. 355–363, 1980.
4. George J. Stigler, The Theory of Economic Regulation, *Bell Journal of Economics and Management Science*, 2, str. 3–21, 1971.
5. Jonathan Rauch, Demosclerosis: The Silent Killer of American Government, Random House, Incorporated, 1994.
6. Mancur Olson, The Rise and Decline of Nations, New Haven, Yale University Press, 1982.
7. Milton Friedman, *Essays in Positive Economics*, Chicago, University of Chicago Press, 1953.
8. Ronald Coase, The Problem of Social Cost, *Journal of Law and Economics*, str. 1–44, 1960.
9. Douglas C. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.
10. W. M. Landes, *The Art of Law and Economics*, *The American Economists*, sv. 41, č. 1, 1997.

Náš právní stát a hypertrofie legislativy

Pouštím se – jako již po tolikáté – na velmi tenký led. Bezprávi komunistického režimu je něco, co už máme, doufejme definitivně, za sebou a co téměř všichni odsuzujeme (všimněme si, že i pánové Štěpánové a Obzinové dnes mluví o právním státě) a přesunuli jsme se do tzv. právního státu. Svoboda a všeobecná platnost práva pro každého (bez výjimek) a omezení chování a rozhodování jednotlivce právními předpisy (aby neomezoval jednotlivce jiné) je pro nás nesporným východiskem a přímo symbolem polistopadových změn.

Problémem je, že právo není totéž co legislativa (neboli tvorba práva) a že by bylo velkou chybou předpokládat jakousi absolutní neutralitu práva jako takového. V minulém čísle časopisu Ekonom (11, 1993) ředitel Ústavu státu a práva ČAV prof. Knapp jasně říká, že „tvorba práva vždy byla, je a bude politikum a že každý zákon slouží k realizaci nějakého zájmu“. To je trochu zapomínaná pravda a já bych dodal, že zájem – jednou nájemníků, jindy majitelů domů, jednou církve, jindy těch či oněm podnikatelských skupin – bývá také nikoli neutrálně zakotven v jisté ideologii, v určitém pohledu na svět. A tím se dostáváme k hlavnímu problému, který mne v dnešní době trápí: cítím velké nebezpečí, že akcentujeme úlohu práva v období stále ne individualistického, nýbrž převažujícího kolektivistického vidění světa.

Není-li v našem myšlení hluboce zakotven skutečně individualistický, na svobodě, právech a povinnostech jednotlivce založený princip, pak hrozí, že akcentujeme *práva nároková* (na práci, na čistý vzduch, na vzdělání), *práva zájmově skupinová* (zákon o vinařství, povinné členství v hospodářských komorách, specifický restituční zákon toho či onoho typu), *zákony s regulačně-exekutivními prvky*, omezující svobodu jednotlivce a volný trh (zákon živnostenský, stavební zákon, různé ekologické ambice), a nikoli *zákony, tvořící základní právní rámec pro tvořivé a efektivní chování* jednotlivců a jimi dobrovolně vytvořených seskupení.

Mnoho z našich polistopadových zákonů dává až příliš moc prá-

va (resp. rozhodovací pravomoci) státu či jiným kolektivním orgánům oproti jednotlivci. A my si nemyslíme (aspoň někteří z nás si nemyslí), že je to tak dobře, protože z hloubky svého přesvědčení preferujeme rozhodování jednotlivců oproti rozhodování kolektivnímu. A. W. Stewart říká: „Procento správných rozhodnutí, které udělají jednotlivci, je velmi vysoké, když riskují své vlastní peníze a svou vlastní budoucnost. Procento správných rozhodnutí je velmi nízké, když ho dělají politikové, kteří nemusejí platit za svá chybná rozhodnutí vlastními penězi.“ Toto zdánlivě až příliš jednoduché vidění u nás zatím nezdomácnělo.

Nedávno jsem si četl v knize prof. Leoniho (z univerzity v Padově) „Svoboda a právo“ a našel jsem tam řadu nesmírně užitečných myšlenek k tomuto problému. Ukazuje se, že v řeckém, římském, anglickém, evropském i americkém právu – čili v průběhu dvou tisíc let prakticky na celém světě – existuje a přežívá vážný spor mezi právem a legislativou. Tento spor je velmi reálný a Bruno Leoni oprávněně říká, že existuje nesporná „analogie mezi tržní ekonomikou a právem a plánovanou ekonomikou a legislativou“. Víím velmi dobře, že budu našimi legislativci napaden (ostatně spor obecných legislativců a reformátorů v jednotlivých věcných oblastech, zejména ekonomů, je průvodním jevem našeho polistopadového vývoje), ale my se dnes dostáváme ještě dále. Hrozí nám něco, co bych označil za hyperlegislativu, za pokus řídit zemi přes legislativu, za pokus legislativou regulovat základní činnosti lidí, za pokus reglementovat věci, které reglementovat není třeba. Ve svém slavném eseji „Člověk versus stát“ z roku 1884 napsal Herbert Spencer tato slova: „Pokus regulovat všechny činnosti ve společnosti legislativou nemůže znamenat nic jiného než zbídačování a donucování.“ Tento problém cítím velmi ostře, prakticky každý den. Místo toho, abychom měli několik obecných zákonů a v rámci nich se všichni pohybovali, volají nejrůznější lobbisté po velmi konkrétních zákonech, které nejsou a nemohou být výhodné pro občany jako celek, ale právě pro tu skupinu, která je navrhuje. To je jedna rovina problému. Druhou rovinou je jisté soupeření vlády a parlamentu ohledně toho, kdo má o různých věcech rozhodovat. Jsme

svědky narůstající tendence odepírat věci vládě a řešit je parlamentem. Projevuje se to v hypertrofií dílčích, parciálních, velmi konkrétních zákonů a rozleptáváním jednoty státní správy vytvořením různých rad, výborů či komisí, které jsou vyčleněny mimo vládu a které přesto mají výrazně exekutivní charakter.

Vrátím-li se k názvu, místo bezpráví nám hrozí pokus vytvořit nikoli pouze právní stát (což chceme), ale zavést legislativistický systém s hypertrofií zákonů a s ambicí zákonodárců zasahovat nadměrně do životů nás všech.

15. 3. 1993

Jaký má být zákon o střetu zájmů?

Problém střetu zájmů v žádném případě nepodceňuji. Je to problém závažný a vyrovnávat se s ním musejí všechny demokratické společnosti právě proto, že se liší od společností nedemokratických tím, že zájem soukromý a veřejný striktně odlišují.

V demokratickém státě je též nezbytné, aby prevence střetu zájmů vycházela ze zákona. Jakkoli to vypadá zdánlivě jednoduše, neexistuje jednoznačný návod, jak by taková zákonná úprava měla vypadat. V různých zemích se k tomu přistupuje různě - tak jak se liší vnitřní podmínky, zvyklosti a tradice jednotlivých zemí. Proto nemůžeme okopírovat ten či onen model, proto musíme vycházet ze zhodnocení naší specifické situace, dané naší nedávnou komunistickou minulostí, transformačními zvláštnostmi i novostí demokratických institucí.

V tom není nic objevného, ale v diskusích, které se kolem problému střetu zájmů u nás již delší dobu vedou, se ujaly dvě velké fikce, které se veřejnosti vytrvale podsouvají k věření a kterých je třeba se zbavit.

Za prvé jde o iluzi, že existence zákona o střetu zájmů bude sama o sobě řešením problému, že po jeho přijetí k případům zneužití postavení veřejných činitelů docházet nebude a že se naše společnost tímto jednoduchým opatřením zbaví skandálů, nekalých praktik a korupce. Tak tomu bohužel nebude, tak tomu není a nebylo nikde na světě. K selhávání jednotlivců ve veřejných funkcích docházelo, dochází a docházet bude bez ohledu na existenci takového zákona, což plyne ze samotné lidské podstaty. Nicméně právě proto zákon potřebujeme.

Druhou fikcí je tvrzení, že v České republice zákon o střetu zájmů neexistuje. To není pravda. Existuje zákon č. 238/1992 Sb. o některých opatřeních, souvisejících s ochranou veřejného zájmu, který se vztahuje jak na poslance Parlamentu, tak na členy vlády České republiky (tedy na t.zv. ústavní činitele). Zákon jim na straně jedné ukládá povinnost zdržet se - nejen při výkonu funkce, ale i v občan-

ském životě - všeho, co by mohlo vést ke střetu zájmu veřejného se zájmem soukromým. Na straně druhé jim zakazuje zneužívat informace, získané v souvislosti se zastávanou funkcí, k prospěchu svému či jiných osob. Ústavní činitel má podle tohoto zákona také oznamovací povinnost o své podnikatelské či jiné výdělečné činnosti a o své účasti ve statutárních orgánech právnických osob. Konečně jim zákon ukládá povinnost učinit písemné přiznání o příjmech a o obdržných darech. Tyto informace jsou navíc veřejně přístupné.

Vedle tohoto zákona existují zákoník práce, zákon o soudech a soudcích, zákon o Ústavním soudu, zákon o NKÚ, zákon o bankách, které zakazují dalším jednotlivcům - pracovníkům státní správy, soudů, České národní banky aj. - aktivity, které by mohly vést ke střetu zájmů a současně umožňují uplatnit citelné sankce v případě jejich porušení.

Proto není v České republice třeba vytvářet zákony nové a jde jedi-
ně o to, existující zákony zdokonalit.

Jednou z otázek, které je třeba dovyjasnit, je okruh osob, kterých se má zákon týkat. Právní postavení, pravomoce i odpovědnost ústavních činitelů se od ostatních osob činných ve veřejné správě odlišují výrazně a navíc se na ně nevztahují ustanovení zákoníku práce a dalších zmíněných speciálních zákonů. Jich se zákon proto týkat musí, ale další rozšiřování okruhu osob za nutné nepovažujeme.

Připravovaná novela zákona bude ve srovnání s jeho zněním současným ústavním činitelům omezení přidávat, nikoli ubírat. Bude jim zakázáno provozovat vlastní podnikatelskou činnost a být členem řídicích nebo kontrolních orgánů podnikatelských subjektů (pokud by v těchto orgánech výslovně nezastupovali stát). Dále jim bude zakázáno - za úplatu nebo za jakýkoliv majetkový prospěch - vystupovat v reklamních aktivitách.

Rada protichůdných názorů se objevuje ohledně přijímání darů a ohledně jejich výše. Vycházíme z toho, že smyslem zákona je chránit objektivnost rozhodování ve věcech veřejných a že smyslem není „perzekuce“ politiků. Navrhujeme proto, aby každý ústavní činitel musel přiznat veškeré dary (a jiný majetkový prospěch), pokud je-

jich hodnota v jednotlivých případech přesáhne např. 10 000 Kč. To neznamená, že by ústavní činitel žádný dar nesměl přijmout. Pokud však bude rozhodovat ve věci, která má s dárceem či jeho zájmy souvislost, bude vystaven podezření, že jeho rozhodování nebylo nestranné.

Velmi diskutabilní je i otázka, zda by měl zákon obdobnou povinnost uložit manželům, případně dalším rodinným příslušníkům ústavních činitelů. Zastánci tohoto názoru argumentují tím, že by ústavní činitelé právě přes rodinné příslušníky mohli tato omezení obcházet. Pokud však nechceme rodinné příslušníky ústavních činitelů zahrnout výlučně do domácnosti a do anonymity, nikdy nevyvoloučíme možnost vzniku nějakých výhod, které by ústavní činitelé touto cestou mohli hypoteticky získávat. A to nechceme.

Zákon o střetu zájmů musí definovat základní rámec chování politiků. Nic více a nic méně. Politikové vůči svým voličům a vůči politickým stranám, které reprezentují, nesou odpovědnost především politickou a morální. Samo obvinění z korupce a střetu zájmů je pro ně prohrou politickou a její důsledky jim - bez ohledu na znění zákona - nenahradí žádný výrok soudu či nějaké komise. Politik, který se svojí politickou ctí hazarduje, to pozná ve volbách a v odchodu z politiky. Nedávné případy na naší politické scéně více než jasně potvrzují, že v této věci znamenají nezávislá média daleko více než ten či onen paragraf v zákoně. Hlavní bariérou korupce je veřejné mínění, nikoli přiznání manželek, družek, sourozenců či dětí o přijatých darech deset let před funkcí a po ní.

Novely zákona o střetu zájmů se jistě dočkáme brzy, problém, kterého se týká, je ale věčný. Nenechme si namluvit, že jsme na tom v této věci nějak výrazně hůře než v jiných zemích a že je problém střetu zájmů dominantním problémem právě současné české politiky. Není to pravda.

17. 1. 1995

Posvátnost práva vs. problematičnost jeho vytváření

Za komunismu jsme žili v bezprávném státě a proto po jeho pádu nemohlo být jinak, než že jsme se ze všech sil snažili vytvořit skutečný právní stát, tedy stát, ve kterém dominuje neosobní právo a nikoli libovůle jakkoli osvícených jednotlivců. Úkolem naší doby bylo minimalizovat rozhodovací pravomoc politiků a podřídit je - nebo dokonce právě je - přesně definovanému právnímu řádu.

Až sem je to jasné a jednoduché. Ve chvíli utváření americké demokracie, v roce 1776, napsal Thomas Paine, že „v Americe je králem zákon, zatímco v absolutistických státech je král zákonem“, což je teze, kterou bychom určitě podepsali i dnes. Po čtyřiceti letech komunismu jsme zvolili zákon a ne krále. Problém je jedině v tom, že jednotlivé zákony nepadají z nebe, že je nepíše andělé, že jsou výsledkem aktivity skutečných (tedy nedokonalých) lidí, že jsou produktem aktuálního politického rozložení sil a - na neposledním místě - i motivace (a tudíž zájmů) jednotlivých zákonodárců, kteří jsou lidmi z masa a krve neméně než kdokoliv z nás. A právě v tom je jistá rozpornost, kterou by bylo chybné zamlčovat.

Aby mi bylo dobře rozuměno, a aby mé nastolení otázky nebylo karikováno, nevolám po odmítání právního státu. Volám po racionálním zákonodárném procesu, volám po středním, opatrném, pokorném a velmi promyšleném vytváření nebo měnění zákonů.

Poslední tři desetiletí vynesla do popředí nový společenskovědní obor, tzv. školu veřejné volby (neboli školu analýzy politického rozhodování instrumentáři ekonomie), která zásadním způsobem přispěla k demystifikaci a odromantizování pohledů na fungování státu a na podstatu politických procesů. (Chce-li někdo odkaz na dobré shrnutí této vědní disciplíny, pak doporučuji knížku Mitchella a Simmonse, *Beyond Politics*, vydanou v loňském roce v nakladatelství Westview Press.)

Škola veřejné volby na otázku, proč má jedna země špatné prá-

vo a jiná právo dobré, říká, že odpověď nemáme hledat v moudrosti či morálnosti zákonodárců, státníků či intelektuálů, nýbrž že ji lze nalézt ve způsobu tvorby práva s tím, že ten je zase odvozen od samotné podstaty společenského systému. Mezi obsahem práva a mechanismem tvorby práva je totiž příčinná souvislost a vysoká míra korelace. Komunistické právo nebylo špatné proto, že komunističtí pohlaváři a zákonodárci byli hloupi (zatímco dnešní politikové a legislativci jsou chytří), nýbrž proto, že zákony byly v té době tvořeny nedemokratickým procesem, procesem, který se neohlížel na občany, jejich názory a jejich zájmy. Tvorba komunistického práva byla pod dominantním vlivem dogmatické ideologie a pod vlivem jejich hlasatelů a strážců. Bylo však zajímavé a poučné sledovat, jak i v komunismu začal dominovat jiný, méně ideologický pohled. Nejen v politickém rozhodování, ale i v samotné tvorbě práva postupně sílil vliv silných zájmových skupin, spojených s určitými hospodářskými odvětvími či profesními seskupeními. Nebál bych se vyslovit hypotézu, že v posledních letech existence komunismu vliv těchto faktorů v rozhodovacích procesech dokonce převážil. (A jako vedlejší poznámku uvádím, že opomíjení uvažování tohoto typu považují za jedno z největších zjednodušení našeho pohledu na minulost.)

Odstraněním komunismu se nám podařilo eliminovat jeden zásadní antiliberální prvek. Mám však strach, že tím náš úkol nekončí. Ve svém slavném článku z roku 1949 připomínal nestor britského liberalismu, Michael Oakeshott, že v současnosti existují „dva, vzájemně se vylučující oponenti liberální společnosti - kolektivismus a syndikalismus“. A právě ten druhý se u nás stává v dnešní době větším a větším problémem.

Vliv organizací, sledujících a kolektivně a nátlakově prosazujících dílčí zájmy těch či oněch zájmových skupin, nemůže být zcela eliminován ani v nejdemokratičtějších zemích. Ani tam nemizí nebezpečí, že se tvorba práva dostane do vleku určitých zájmových skupin a že se tím stát svobodných občanů začne nebezpečně proměňovat v korporativistický (či syndikalistický) stát, v němž přestávají být suverénní občané, nýbrž různé typy více či méně organizovaných

a vlivných institucí parciálních zájmů. Tomuto nebezpečí musíme aktivně čelit prosazováním větší svobody ve všech oblastech společenského života, bez přestání musíme usilovat o pozitivní program svobodné společnosti. Volný obchod, svoboda smlouvy, svobodný vstup do profese, svobodný vstup na trh, zrušení regulace všeho typu, to vše podlamuje vliv i samotný smysl těchto organizací a posiluje to suverenitu jednotlivců. To vše staví hráz hrozbě korporativistického či syndikalistického, státu, o který společně (i když o tom asi ani neví) usilují malé pivovary, odbory, lékařské komory, asociace investičních fondů a desítky dalších organizací, a upevňuje to svobodnou společnost suverénních občanů.

Jak už dnes víme, dobrá společnost není důsledkem dobrého práva, nýbrž dobré právo je důsledkem dobré, to jest svobodné společnosti.

4. 4. 1995

Nad rozhodnutím Ústavního soudu o volebním zákonu

Včerejší rozhodnutí Ústavního soudu nebylo zcela neočekávané, alespoň pro ty z nás, kteří sledovali masivní mediální dělostřeleckou přípravu, která probíhala řadu měsíců a která pro toto rozhodnutí vytvářela vhodný prostor.

Aby to náhodou někdo nezačal iniciativně vykládat jinak, říkám zcela jasně a zcela jednoznačně, že politická strana, kterou reprezentuji, nález Ústavního soudu plně respektuje, i když to vůbec neznamená, že se s ním ztotožňuje. Proti tomuto výroku však nebudeme organizovat žádné masové akce a stejně tak nebudeme snižovat důstojnost Ústavního soudu či zpochybňovat jeho nezávislost rozhodování.

V kontextu dnešních absurdních diskusí o České televizi musím dodat i to, že nebudeme žádat, aby byl Ústavní soud odvolán nebo aby byl jmenován jiným způsobem, i když je dnes zdroj jeho mandátu nepochybně také navýsost politický, neboť je navrhopán Senátem. Žijeme v právním státě, žijeme v parlamentní demokracii. Zákon, resp. jeho nezpochybnitelná platnost, pokud byl vytvořen ústavní cestou, je a pro ODS vždycky bude více než odvěké lidské pokušení relativizovat jeho autoritu a jeho platnost (např. nejrůznějšími intelektuálskými hrátkami o jeho smyslu či duchu).

ODS však současně říká, že je i nadále přesvědčena, že náš dnešní volební systém dobrý není a to hlavně proto, že nevede k jasněmu povolebnímu uspořádání, v němž by vítěz voleb mohl v následujícím čtyřletém období převzít plnou odpovědnost za vývoj země. Platný systém vede dnes a i v budoucnu povede k neustálému pokušení politických subjektů získat větší podíl na správě veřejných věcí než odpovídá jejich volebnímu výsledku (a tím i rozhodnutí volební většiny). Ve hře o získání politické moci udržuje i ty subjekty, které volebním kláním neprojdou a které spoléhají na „nepolitická“, to znamená zákulisní řešení povolebního uspořádání.

Výrok Ústavního soudu, který konstatuje, že některé části zákona podle jeho nálezu nejsou v souladu s Ústavou, bereme na vědomí. Ústavní soud však nekonstatoval, že je tento zákon špatný. ODS se proto k volebnímu zákonu – v tomto nebo podobném znění – vrátí a pokusí se jeho přijetí znovu prosadit, protože jej považuje za správný a navíc za velmi potřebný. Dnes k tomu není jiné cesty než úpravou Ústavy. Víme i to, že to v současném složení Senátu není možné. Senát je kontrolován stranami (a jejich „nezávislými“ spojenci), kteří si nepřejí, aby většinové rozhodnutí voličů muselo být vždy a jednoznačně respektováno. Není jiné cesty, než aby si to uvědomili všichni ti občané, kteří si – stejně jako my – nepřejí, aby u nás po každých volbách vznikaly vlády složené ze stran, jejichž politické programy se vzájemně tříští, aby vznikaly vlády, jsoucí pod nepřetržitým tlakem neúměrných požadavků malých stran a pod hrozbou rozpadu vládních koalic a předčasných voleb, či vlády předurčené rozhodnutím sil stojících mimo volený parlament.

Novelou volebního zákona ODS nesledovala a nesleduje – jak veřejnosti stále podsouvá „hradně-mediální souručenství“ – jen svoje vlastní zájmy. Jde nám primárně o zájmy celé naší země, o její stabilitu a o její vnitřní i vnější sílu, kterých bude zvláště v nejbližších letech tolik potřeba při vrcholících jednáních o přistoupení k Evropské unii.

Jako ve všech ostatních případech je evidentní, že není jiné cesty, než aby voliči pozorně zvážili své zájmy a aby svou vysokou volební účastí dali k takovému postupu v parlamentních volbách silný mandát.

24. 1. 2001

Ústavní soud a jeho vyžadovaná nedotknutelnost

Ústavní soud minulý týden nějak rozhodl a občané vysoce demokratické společnosti v České republice na to nějak reagují. To je logické a přirozené. Nelogické a nepřirozené je to, že ti z našich spoluobčanů, kteří se z tohoto jeho rozhodnutí radují, osočují ty naše spoluobčany, kteří se z toho neradují, slovy, že nemají právo rozhodnutí Ústavního soudu jakkoli komentovat. To považuji za nepřijatelné.

Nesporné je to, že je třeba výrok Ústavního soudu respektovat jako právní názor autority k tomu pověřené. To ale vůbec neznamená, že vůči němu není možné vyjádřit svůj názor. Ústavní soud je lidský výtvar. Skládá se z lidí z masa a krve, skládá se z lidí s názory, předsudky, zájmy, zkušenostmi, úmysly. Nejsou to žádní roboti, nejsou to marfané, kteří sedí kdesi mimo naši Zemi a neutrálně posuzují naše zákony. Zdůrazňuji-li opakovaně, že výrok Ústavního soudu respektuji, znamená to jen a jediné to, že nezačínám organizovat občanskou neposlušnost, že neobsazují budovu Ústavního soudu a že tam nedržím hladovku. Neznamená to ale, že se zříkám práva výrok soudu hodnotit. Dnes a denně jsem navíc novináři tázán, co si o tomto výroku Ústavního soudu myslím. Jakmile neřeknu, že je to výrok bezvadný, okamžitě jsem za svá slova atakován. Vykládám si to tedy tak, že sice tázán jsem, ale že je to otázka neupřímná, protože se ode mne odpověď nechce, resp. že se čeká na takovou odpověď, kterou by mohlo být možné kritizovat.

To považuji za absurdní, a to z řady důvodů. Jedním z nich je samo hlasování uvnitř Ústavního soudu. Pokud jsem dobře informován, hlasování dopadlo poměrem 9:6, neboli 6 ústavních soudců mělo názor obdobný názoru mému. Udělali chybu? Dopustili se něčeho nedůstojného? Jestli mají právo na svůj názor oni, pak musím trvat na tom, že mám na svůj názor právo i já. Právoplatnost a legitimitu výroku Ústavního soudu nezpochybňuji, pouze bych hlasoval jinak než většina.

Výrok o slučitelnosti či neslučitelnosti některých ustanovení novely zákona o ČNB s Ústavou nelze zaměňovat s výrokem o správnosti či nesprávnosti, prospěšnosti či neprospěšnosti těchto ustanovení. Ústavní soud „pouze“ porovnával – doufám, že nezaujatě, s rozmyslem a formálně správně – slučitelnost dvou lidských výtvořů: Ústavy a konkrétního zákona. I Ústavu i onen zákon však napsali a schválili lidé, a proto ani Ústava nemůže být považována za něco nedotknutelného, za něco posvátného. Ústava je „pouze“ právním postojem zákonodárců v době svého vzniku. Pokud Ústavní soud nalezne mezi těmito právními normami rozpor, nemusí to znamenat nedokonalost konkrétního zákona, ale může to být i nedokonalost Ústavy nebo i pouhé odlišné pojetí obou těchto právních norem. Ústava je samozřejmě jednotlivým zákonům nadřazena a proto výrok Ústavního soudu platí. Nic více, ale také nic méně se z toho usuzovat nedá.

Úplně něco jiného je věcná podstata sporu. Třicet pět let svého života se zabývám problematikou makroekonomie, měnové politiky, centrálního bankovníctví, inflace, peněz. K přednáškám na tato témata jsem zván na přední světové univerzity. Za celá ta léta jsem o těchto věcech přečetl stovky či tisíce článků a knih a vím, že například debata o tzv. hlavním cíli centrální banky není nic nezpochybnitelného a nediskutovatelného. Je předmětem neuvěřitelně ostrých sporů, diskusí i vědeckého bádání a odvíjí se i od momentální ekonomické situace v zemi i od toho, co je v dané etapě vývoje ekonomiky prioritní věcí, hodnou zvláštní péče a pozornosti. Není pravda, že má centrální banka vždy a za všech okolností jedno jediné univerzální vymezení svých cílů a priorit. Je proto pošetilé jedno konkrétní pojetí kánonizovat Ústavou. A určitě o tom nemohou rozhodovat ústavní soudci. Děláme-li to tak, je to výrazem jak nepochopení Ústavy, tak nepochopení úlohy centrální banky v ekonomice.

Moc bych prosil, abychom o těchto věcech uvažovali aspoň tímto způsobem.

27. 6. 2001

Evropská unie, zákon o státní službě a moc byrokracie

Už několik let si lámu hlavu nad tím, proč Evropská unie (či přesněji řečeno její úřednická část, zvaná Evropská komise) ve svých posudcích České republiky klade takový důraz na zákon o státní službě. Snažil jsem se jim již mnohokrát vysvětlit, že to tak důležité není, ale slyšet to nechtějí.

Pokusme se proto popsat výchozí situaci:

- drtivou část úředníků státu jsme zdědili z předlistopadové éry, kdy bylo zaměstnání tohoto typu svým způsobem privilegiem (vím ale, že si to mnoho tehdejších úředníků nemyslelo a i to, že z toho žádné velké prebendy většina z nich neměla);
- radikálního otevření možnosti podnikat využila po roce 1989 většina aktivních členů naší společnosti k hledání svého uplatnění mimo státní službu (ve skrytu duše jsme ale doufali, že brzké nasycení trhu práce přece jenom bude část těchto lidí motivovat hledat své místo právě zde);
- nárůst role státu formou znovuzavádění nejrůznějších kontrol, regulací a povolovacích či zakazovacích procesů, ke kterému od prvotní liberalizace, deregulace a privatizace u nás více méně nepřetržitě dochází, vedl v minulém desetiletí k obrovskému zvýšení moci úředníků ovlivňovat naše životy;
- každá nová státní administrativa si s sebou nutně přivádí i „své“ úředníky (a proto jde jen a jediné o to, je-li to u nás více nebo méně než v jiných zemích a dělají-li to všichni stejně – o tom prvním si myslím, že v tomto ohledu ze světa nijak nevybočujeme, ale ohledně toho druhého mám strach, že zejména lidovci a socialisté jsou mistry ve „starání se“ o své ovečky).

Co může přinést zákon o státní službě proti dnešnímu stavu? Určitě přinese „zabetonování“ dnešních úřednických struktur, nastolí další stupeň zbytečné a nefunkční rigidity a výrazně posílí úřednickou mentalitu, která u nás přetrvává ještě z dob c. k. Rakouska-

Uherska. To je v každém případě věci negativní, ať už u státu dnes pracují andělé nebo zloduchové.

Nevěřím, že bude tento zákon znamenat úplně jinou motivaci k práci ve státní službě než dnes, protože tam budou platy, kariérní postup i prostor pro osobní iniciativu vždycky menší než ve sféře soukromé. Zájem o tuto práci proto bude vždy spíše odrážet situaci na trhu práce, míru nezaměstnanosti, hospodářskou konjunkturu a bude jejím důsledkem.

Podstatné je i to, že žádný zákon nezabrání povolební výměně úřednických špiček, tedy lidí, pohybujících se blízko volených politiků. Ale i tato výměna je naprosto normální a nutná, ale v realitě není nijak dramatická. Abych mluvil konkrétně - v mé kanceláři mají jen dva mí spolupracovníci pracovní smlouvu na dobu určitou, tedy na dobu mého předsedování sněmovny. Všichni ostatní jsou normálními zaměstnanci, chráněnými standardní pracovní smlouvou. Mají mít něco specifického? Mají mít něco navíc? Něco jiného je role „poradců“, jejichž počet a osudy žádný zákon o státní službě stejně nikdy nepředepíše. Já jsem měl jako předseda vlády poradců 5, dnešní předseda vlády jich však má více než 30 - ale to žádný zákon nezakáže. (To může eventuálně „zakázat“ rozprava o státním rozpočtu, o penězích pro Úřad vlády.)

Ale to všechno je spíše druhořadé. Klíčové je to, že nás do zákona o byrokracii tlačí jiná byrokracie, resp. že naše úředníky „ochraňují“ úředníci evropští. A že většina našich občanů naopak chce, abychom měli úředníků co nejméně a aby měli co nejméně pravomocí.

Lidské společnosti se dělí na ty, které oceňují výkon a na ty, které oceňují status či, srozumitelněji řečeno, postavení. Mnozí z nás jsou přesvědčeni o tom, že právě přechod od společnosti orientované na status ke společnosti orientované na výkon znamenal počátek moderní éry, že znamenal vznik kapitalismu a liberální demokracie. Ale i v dnešní době se kdekdo snaží uniknout z oceňování podle výkonu a směřuje k získání statusu neboli postavení, k principu definitivy, seniority, nevyhoditelnosti ze zaměstnání, ke zvýšení úlohy personálních kontaktů. A právě o tom je byrokracie,

právě o tom je zákon o státní službě, právě o tom je tlak evropských úředníků.

Jestli je o tom připravenost naší země ke vstupu do EU, pak je to s Evropou hodně špatné.

22. 11. 2001

Narovinu o svobodě*

„Svobodu!“

Slovo, které znělo na konci osmdesátých let celou zemí. Univerzální pojem, za který – respektive jeho uskutečnění – se bili a umírali lidé odnepaměti. V socialistickém Československu to bylo vlastně jednoduché. „Svoboda je svobodou říci, že jedna a jedna jsou dvě. Pokud toto je zaručeno, vše ostatní následuje“. To byl princip odkazu z Orwelova románu 1984 pro většinu Čechů a Slováků v roce 1989. Tak prostě.

Když jsem toto téma chtěl vnést dnes, o jedenáct let později, do hovorů s Václavem Klausem, dlouho jsem zvažoval, jakou cestou se dát. Bezpochyby bychom mohli o svobodě úžasně dlouho filozofovat, obrátit se do historie světa, ale bylo mi jasné, že tady bych moc neuspěl. Václav Klaus je vzdělaný člověk, který toho jistě na dané téma přečetl víc, než mnozí z těch, kdo si dnes z „patentu na pravdu“, i o tom, co je skutečná svoboda, udělali docela dobrou živnost. Jenže plané mudrování není jeho obor.

A tak to vlastně najednou zase bylo docela jasné. Věděl jsem, že pokud se opravdu chci od něj něco dovědět, naše hovory na téma svobody musí vést přímo k věci, do současnosti, že se musí věnovat svobodě tady a teď. Že jenom v takovéto nekódované, velkými slovy nemlžené podobě, je to výsostné téma mého spolubesedníka. Člověka – alespoň tak jsem to pochopil z jeho dosavadního vyprávění – pro kterého byla svoboda alfou a omegou celého dosavadního života...

Pochopil jsem, že jste člověk, kterému nesmírně záleží na přesnosti terminologie, nezastřeném významu slov. Pojdme se i z tohoto pohledu věnovat otázce svobody. Jak se díváte na současnou unavenost toho pojmu u nás, na jeho používání, zneužívání, na jeho nebezpečné vyprazdňování, řečeno ve vám blízké terminologii, na inflaci tohoto klíčového slova? Není nejvyšší čas pustit se do sebezáchovného čištění základních pojmů tohoto typu?

Tak za prvé, musím říci, že se mi výraz čištění pojmů líbí. Já o tom hovořím spíše jako o devalvaci slov. Hezký výraz je také una-

*) Rozhovor Petra Hájka s Václavem Klausem z knihy Narovinu (vydavatelství Rabbit & Rabbit, 2001).

venost pojmu. Obávám se, že mnoho slov polistopadové éry je v tomto smyslu unavených. Ohání se jimi kdekdo a ve slovníku leč kterého z našich diskutérů má mnohé slovo úplně jiný význam, než jaký by mít mohlo, nebo mělo nebo než jaký je jeho obecně používaný význam. Slovo svoboda je v tomto směru opravdu typickým příkladem.

Svobodu vzývá každý. Není nikdo, kdo by vystoupil proti, nepochybně ji dnes vzývají i komunisté i všichni jejich různě přejmenovaní následníci. Nicméně to slovo má svůj hluboký vnitřní obsah. I když se zde nechci a nemohu pokoušet o žádný vznešený filosofický diskurs, je jasné, že kdo tomu slovu chce rozumět, ten mu rozumí. Svoboda je velmi těsně spjata se slovy, které používáme v ekonomické diskusi, a to jsou slova liberalizace a deregulace. Znamenají odstranění nejrůznějších umělých, lidmi vytvořených bariér pro chování suverénního člověka. Proto jsme chtěli liberalizovat, proto jsme chtěli deregulovat. Chtěli jsme umožnit, aby se člověk mohl choval, jak potřebuje, aby rozhodoval podle svého, aby do jeho rozhodování nebyly dopředu zabudovány žádné brzdičky, které ho zbytečně omezují a přistřihují mu křídla.

Slovo svoboda je dnes bohužel používáno ještě v mnoha dalších významech a na rozdíl od původních takzvaných *negativních svobod*, to znamená liberalizací, je používáno ještě jiným, opačným, teprve s dvacátým stoletím spojeným způsobem, a to ve smyslu svobod *nárokových*. Prolínání těchto pojmů, to je odvěký střet v naší zemi, v Evropě i na celém světě. To je také střet mezi slovem mezi slovem liberalismus v kontinentálním a americkém slova smyslu. Tento spor tady je a vždycky bude, ale u nás je dnes zřejmě více než vhodná půda pro to, aby slovo svoboda v onom druhém smyslu bujelo ještě více než v tom prvním. To mě asi trápí nejvíce.

U nás v tom sehrály rozhodující roli dvě věci. Jedna z nich je napohled formální, a sice přijetí Listiny základních práv a svobod, tedy dokumentu, který dnes existuje ve všech evropských ústavách, i když ne v identické podobě, Nám však bylo v roce 1990 „prodáno“ jako se zjevivší posvátný předmět, který nemůžeme seabeměně ovlivnit, neboť je víceméně tabu. Druhým zdrojem těchto postojů

jsou názory dominantních politiků a levicových intelektuálů naší země, tedy lidí, kteří de facto v České republice v 90. letech vládli. Už jsme o tom hovořili, takže jen pro přesnost připomínám, že mám na mysli skupinu kolem Václava Havla. Ti do těchto „nárokových“ požadavků navíc přidali své nároky elitářské, které znamenají svobodu nikoli pro všechny, ale jenom pro někoho.

Není to ovšem vlastně tak, že svoboda je vždycky jenom pro někoho, pro někoho více, pro někoho méně, podle místa, ze kterého ji ten který člověk posuzuje? Vždyť – jak jste sám připomněl - i komunisté či socialisté hovořili či hovoří o svobodě, ostatně i anarchisté chtějí nastolit stav, kterému říkají absolutní svoboda. Je tedy svoboda nějaký obecně definovatelný cíl, dosažitelný stav, anebo jde o nekonečný proces, který má vždy naprosto přesné dobové a společenské ukotvení?

Za prvé, svoboda je – pro mě v jediné možné a smysluplné definici – vždy svobodou šancí, svobodou příležitostí, není nárokem na výsledky. Je postavením se na startovní čáru, nejde o fotografický záběr či snímek cílové kamery, jak dopadl výsledek soutěže. Svoboda proto také v žádném případě automaticky nezajišťuje vítězství všem, přináší vítězství jenom někomu, ale i to mnozí – včetně mě – považují za nejlepší možný systém, jaký si reálně lze představit. Proto říkám-li *svoboda příležitostí*, je naprosto jasné, že je to vždy v daných omezeních. Ta omezení byla vždycky, jsou nyní a budou i v budoucnosti. Jsou daná zvyklostmi a návyky, fyzickými limity naší existence, a jsou to samozřejmě také omezení vytvářená lidmi, která se projevují jako zákony, pravidla, společenské instituce. Obávám se, že u nás po roce 1989 došlo v tomto ohledu k určitému vychýlení jedním směrem. Současně dobře vím, že to vychýlení bylo nezbytné a že nebylo vyhnutí.

Pokud má přece jen malinko filosofovat: Nedávno mě oslovil článek amerického myslitele Charlese Rowleyho, který ve čtvrtletníku *The Independent Review* rozvíjel hypotézu, že lidstvo již od počátku dějin postupuje po dvou základních osách. Jedna osa, kterou on spojuje zejména s Thomasem Hobbesem, je rovina, kterou on nazývá *opression versus freedom*, útlak proti svobodě. Připomíná, že mno-

ho lidského konání, mnoho lidských aktivit, mnoho revolucí, mnoho společenských zvrátů nastalo proto, aby řešilo pohyb právě po této ose. Právě rok 1989 u nás byl klasickým případem pokusu o přechod od nedemokratického systému ke svobodné společnosti, a je zřejmé, že tehdy šlo právě o takovéto směřování. Byl tu jednoduchý předpoklad, že čím více se dostaneme od jedné krajnosti ke druhé, tím lépe. V té době jsme proto svobodu preferovali před čímkoli jiným. Ovšem na druhé straně, říká Charles Rowley, je osa jiná, a ta se jmenuje *anarchie versus řád*. Tyto osy neleží paralelně vedle sebe, ale protínají se, jsou to kolmice. Proto společenský systém, který má méně svobody, bude osahovat více řádu zatímco systém, který s větší mírou svobody bude mít také více anarchie.

Je jasné, že si své společenské optimum volí každá společnost podle svého, ale je také jasné, že určit optimum není vůbec triviální. Nakresleme si tento jednoduchý diagram a postavme jej před všechny, kteří vykřikují, že se jim nezdá, proč zkrachovaly Kampeličky nebo proč rebelující redaktoři obsadili Českou televizi nebo proč jsou někteří zloději na svobodě nebo proč je možné bez-trestně sprejersky čmárat po našich ulicích a tak dále a tak dále. Ti, co si myslí, že je všechno naprosto jasné a že by bývalo stačilo udělat málo, a žili bychom jako v ráji. Kdybychom je posadili před tabuli, nakreslili tyto dvě osy a řekli jim, zakreslete do tohoto diagramu bod, který považujete za optimální, viděli bychom, jak tito lidé, kteří jsou zdánlivě sjednoceni ve svém nesouhlasu s tím, co se kolem nich děje, by tento bod zakreslili každý úplně někam jinam. Často bychom asi zjistili, že – ač se jí zaklínají – chtěli by svobody mnohem méně. Možná bychom se nestačili divit, kam si naše v průměru celá společnost takový „optimální bod“ posadila. Nechci příliš abstraktně teoretizovat, ale je naprosto zřejmé, že lidské rozhodování, a nejenom rozhodování jednotlivce, ale rozhodování celé společnosti, ať již reprezentované osvíceným nebo neosvíceným panovníkem, racionálním nebo zcela iracionálním pluralistickým politickým systémem – dovádí zemi do různých bodů tohoto pozoruhodného obrazce. Výsledkem je pak naše spokojenost nebo nespokojenost s tím, jak země funguje.

A zda jde o stav nebo proces? Samozřejmě, že žijeme v dynamickém světě, jehož utváření není nikdy ukončeno, takže svoboda nikdy nebude momentka zachytitelná na fotografické desce. Je evidentní, že vždy jde o neukončitelný nepřetržitý proces malých krůčků či naopak skoků doleva, doprava, nahoru, dolů.

A kdybyste měl definovat svůj postoj k této věci: Z hlediska vašeho světového či politického názoru – bez složité diskuse, kdo si co u nás představuje pod pojmy liberál nebo konzervavec – kde by pro vás byl ideálně umístěn onen pomyslný bod, na křivce řád versus anarchie, svoboda versus útlak?

Pokud jde o mě, tak si především myslím, že nikdo není demiurem společenského vývoje a není-li diktátorem, má poměrně malou šanci zásadně ovlivnit tento složitý systém, který není ovlivňován jednofaktorově, jednosměrně, jehož výsledek se skládá z tisíců pohybů a protipohybů. Takže co se utvoří, je do značné míry spontánní evoluční proces, a nikoliv diktát chytrého nebo hloupého, ambiciózního nebo líného jednotlivce, který zrovna v tu chvíli je politiky v čele té které země.

Udělal bych dva elementární soudy. Ekonom ve mně by řekl: jeden je pozitivní, deskriptivní, druhý normativní. Dívám-li se těma prvníma očima, zdá se mi, že u nás došlo k velmi rychlému vychýlení směrem ke svobodě, v tom slova smyslu, jak jsem ji teď vymezil, a že toto vychýlení – zcela logicky a nevyhnutelně – předběhlo racionální pohyb na oné druhé ose. Myslím, že je to špatně, ale zastrčit džina zpátky do láhve jak víme už většinou nelze. Tím se dostávám k onomu normativnímu soudu. Kdybychom žili v nějakém modelovém, laboratorním prostředí, bylo by racionální postupovat paralelně po obou těchto osách, přičemž vás asi nepřekvapím, že anarchie bych se doopravdy hodně bál. Pokusy eliminovat v naší zemi standardní politické struktury parlamentní demokracie a převracet je na takzvanou *občanskou společnost*, tedy na kartelové souboje nejrůznějších kolektivismů, jinak řečeno organizovaných nátlakových skupin, představují pro mě výrazné klouzáni od řádu k neřádu, zůstaneme-li u té modelové osy anarchie versus řád. Obávám

se, že v naší zemi se z mnoha stran vidíme pokusy pod hlavičkou svobody prodávat anarchii - do závorky dávám, že teď míním anarchii v teoretickém smyslu, nikoli v běžném občanském významu. To považuji za naprosto klíčové. My se asi ještě jindy dostaneme hlubší k debatě o takzvané občanské společnosti, ale pro mě opravdu je nebezpečným popřením základních principů smysluplného společenského uspořádání, právě a výlučně z tohoto důvodu. Je to nový pokus o kolektivismus, je to nový pokus o popření individualismu, je to pokus, který neumím lépe popsat než termínem, který jsem si kdysi půjčil od Ludwiga Erharda.

Někdy v roce 1994 jsem v Bonnu dostal Erhardovu cenu. Při této příležitosti jsem Erharda trochu studoval, abych mohl pronést kultivovaný projev při přebírání ceny. Objevil jsem, že Erhard, už po skončení politické kariéry, někdy v roce 1976, napsal na zmíněné téma nesmírně zajímavou úvahu - sám termín občanská společnost nepoužíval, šlo mu o boj proti korporativismu a syndikalismu, což byly jiné termíny pro jevy v mnoha hlediscích obdobné. Napsal, že tito lidé bojují za vytvoření něčeho, co v němčině nazval *neue Feudalitäten*, nových feudalit. Neboli nových chráněných oblastí skupinových zájmů, nikoliv ochranu jednotlivce a soukromí. Svět se potom stává střetem těchto nových skupinových feudalit. To mi připadá velmi inspirativní, dokonce se divím, že nikdo na tuhle myšlenku nikdy nenavázal. Kdybych byl sociologem, asi bych se o to pokoušel.

Není tomu třeba tak, že jde opět o pojem, který si každý různě vykládá? Že výraz občanská společnost je opět jen jakýsi sémantický zmatek, obsahové zmatení jako důsledek jeho devalvace?

Myslím, že tomu tak není, že to není zmatení pojmů, ale vědomý, cílený posun slov. Kdyby tomu náhodou tak bylo, tak by všichni lidé, kteří za tento termín bojují, mohli bez mrknutí oka použít termín společnost občanů nebo ještě lépe společnost svobodných občanů. To ovšem neudělají, protože celá jejich představa občanské společnosti ve skutečnosti není ničím jiným než bojem se společností svobodných občanů. Je to naprosto odlišný myšlenkový kon-

cept. Zatímco společnost občanů je koncept založený na *individualismu*, občanská společnost je koncept založený na *kolektivismu* – i když kolektivismu nového typu. Není to už kolektivismus komunistické společnosti, ale skupinový kolektivismus, podle mého názoru stejně špatný jako ten původní. V jiném slova smyslu je myšlenka občanské společnosti jedna z „třetích cest“, i když tento termín, používaný kdekým, počínaje Hitlerem ve dvacátých letech, přes Tita v padesátých, Šika v šedesátých, či Clintona a Blaira v letech devadesátých, má také nejrůznější možné významy. Ale myšlenka je stále stejná. Jde o souboj jak s centralizovaným kolektivismem komunistického typu, tak s odpůrci individualismu v pluralistické parlamentní demokracii a tržní ekonomice.

Možná by nebylo od věci povědět si teď něco víc o tom, co svobodu nějakým způsobem omezuje, limituje, co jí staví mantinely, čili o zákonech. Nemyslím teď jen na výtky o nedostatečnosti zákonů v prvních letech transformace, na nedostatečně připravené legislativní prostředí, které umožnilo „svobodné“ aktivity, které by v jiné společnosti byly považovány za nezákonné. To jste byl šéfem vlády. Nicméně teď jste se ve své zatím poslední roli dostal do čela Parlamentu tedy právě onoho procesu legislativního, tam, kde se zákony – ona omezení svobody – utvářejí. Asi bychom si proto i z tohoto hlediska k otázce *svoboda versus zákon* měli něco říci.

Myslím, že touto úvahou bychom utekli moc daleko. Takhle na to odpovědět neumím. Původní otázka mířila k tomu, jaká jsou omezení svobody. Došlo však k rychlému terminologickému a myšlenkovému skoku a ke krátkému spojení mezi omezeními a zákony.

Zákony jsou přece jen jedním z omezení lidských činností, lidských svobod a lidského chování, a to ještě pravděpodobně omezením druhého řádu. Člověka v jeho chování daleko více omezují pravidla nepsaná, pravidla zděděná, existující podobě společenských norem chování, ve formě zvyklostí, návyků, imperativů, které člověk získává od rodičů, ve škole, z celého prostředí, v němž žije. To bezpochyby určuje dominantní část lidských reakcí. Kdybych použil srovnání s lidským tělem - tam přece také platí, že centrální nervo-

vá soustava je jen jedním z mechanismů regulujících fungování člověka, protože třeba vegetativní nervstvo reaguje nesrovnatelně častěji, nesrovnatelně rychleji. Bez této druhé signální soustavy bychom jako lidské bytosti nemohli žít ani jednu minutu. Proto říkám, že zákonná složka je už nadstavbou. Obrovským problémem je, když se vytváří svět, ve kterém zákony -neboli lidmi dohodnutá, zapsaná a mocenským orgánem, tedy státem, pak vynucovaná pravidla, začínají být v rozporu s pravidly toho prvního řádu. Svoboda versus zákony, jsou slova z poněkud jiných kategorií. Zákony jsou proto jen jednou z forem omezení.

Hlavní problém se slovem svoboda v naší době je také v tom, že se nepodařilo vytvořit vyvážený systém svobod na straně jedné a povinností či odpovědností na straně druhé. Velmi rychle jsme vytvořili systém, kde vzniklo více svobod než odpovědností, více práv než povinností.

Před několika dny mi poslal jeden sedmasedmdesátiletý pán z vesničky na severní Moravě své vyjádření k publikaci „Pokoj a dobro“, kterou vydala biskupská konference před loňskými vánocemi. Tenhle pán mluvil nesmírně rozumně. Zaujal mě mimo jiné jeho výrok, který jsem si třikrát podtrhl: „Ne miny, ale slova zabíjejí“. Psal, že je zmaten takzvanou Listinou základních lidských práv a svobod, protože - podle něho - v ní není žádný dovětek, který by zajistil, aby práva a povinnosti byly v určité relaci. Vypráví, že se setkal před několika lety se studenty, kteří přišli na to, že by mělo být vypracováno něco jako *Charta lidských povinností*, která by vyvažovala Chartu svobod, která se pochopitelně píše daleko snadněji. Já si ale myslím, že žádná Charta čehokoli náš svět nezmění. Tolik už tu bylo pokusů. Máme přece biblické Desatero a další nejrůznější pokusy lidské společnosti o desatera různého druhu, ale problém nerovnováhy dál existuje. Proto jako největší problém nevidím svobodu versus omezující zákony. Jako veliký problém vidím svobodu versus nevyjádření té druhé, nezbytné složky, která s ní nevyhnutelně musí být spojena.

Asi bych se lépe vyjádřil, kdybych neřekl svoboda versus zákony, nýbrž svoboda a zákony. Jednou věcí je nepochybně výchova a hodno-

ty, které má člověk jako individualita, druhou věcí je vynutitelný zákon, který vždycky někoho omezuje, limituje jeho svobodu. A jsme rázem u zájmů jednotlivců nebo skupin, řekněme u pravo-levého pohledu. Pravice má přece zásadně jiný pohled na otázku svobody, na její míru a na nutnost všemožných regulací a tak dále.

Říkáte pravice a levice. Zůstáváme-li u standardních, v jiném smyslu slova negativních svobod, pak je asi logické, že pravice chce těch svobod možná o trochu více než levice. Ale možná, že to ani nemusí být úplná pravda, protože levice je často anarchizující a v tomto smyslu by to možná ani tak být nemuselo.

Já o tom uvažuji spíš tak: Zákony musí vymezit základní vztahy, základní limity či mantinely vztahů mezi lidmi. To znamená chránit svobodu druhého před svobodou prvního. To je jedna polovina funkce zákonů. Přiznáme-li však, že existuje něco jako veřejný zájem a veřejný statek, pak musí existovat i stát, a proto musí být ještě i druhá půlka zákonů, pro vztahy jednotlivce a jakkoliv definovaného státu. Pravice a levice se liší spíše v tom, čemu v těchto dvou vztazích dává přednost. Pravice chce maximum vztahů odehrávat na horizontální úrovni mezi svobodně se pohybujícími jednotlivci a minimalizovat vztahy vertikální, kdežto levice horizontálním vztahům mezi jednotlivci příliš nedůvěřuje, nemyslí si, že v souhrnu povedou ke společenskému optimu, a proto má spíše sklon tyto vztahy různými způsoby omezovat. Snaží se tedy maximálně posilovat vztahy vertikálního typu, mezi jednotlivcem a státem. Odtud také právo soukromé versus právo veřejné. Tady bych já viděl základní rozdíl pravolevého vidění světa. Právě tento rozdíl se tak intenzivně projevuje ve všech našich politických sporech a v soubojích v Parlamentu, které dnes a denně prožívám.

Možná by tato moje poznámka formálně měla patřit až do následující kapitoly, ale když jsme s ní už začali, měli bychom si zřejmě říci ještě pár slov k pravicovému či levicovému vidění světa vůbec. Proč dnes jsou tak populární středově neurčité orientace řekněme blairovského typu? Proč se objevuje tolik hlasatelů údajného konce pravolevé politické orientace?

Myslím, že je to módní pokus uhnout jasnému nastolení problému, zaujetí jasného stanoviska. To už se ale přece také táhne celá desetiletí. V okamžiku, kdy jsem vstoupil do ekonomie, hrál důležitou roli článek holandského ekonoma Jana Tinbergeny, který pak jako první dostal v roce 1969 Nobelovu cenu za ekonomii, když byla tato cena s odstupem několika desetiletí zavedena i pro ekonomickou vědu. Tinbergen, ač velmi matematický, technický ekonom, napsal v roce 1961 text o konvergenci ekonomických systémů. Spolu s tím existovaly například známé Galbraithovy teorie, které také hledaly smíšený model. Uvedu název jedné jeho knihy: *The New Industrial State*, naznačující, že jde o **neutrální** průmyslový stát. Dovětkem může být název jeho druhé knihy: *The Affluent Society*. Dohromady to znamená moderní průmyslový stát v bohaté společnosti. Pocit, že veškeré pravolevé pohledy mizí, že mizí jakákoli úloha vlastnických vztahů v ekonomice, to byla velmi lákavá doktrína. Když jsem v šedesátých letech pracoval v Ekonomickém ústavu ČSAV v odboru výzkumu soudobého kapitalismu, Tinbergenem a Galbraithem jsme se tam velmi intenzivně zabývali. Ač to bylo u nás ideology tehdejší doby jednoznačně a resolutně odmítáno, moji starší kolegové přesto říkali, že na tom něco je, protože si mysleli, že by to mohla být jistá cesta, jak otupovat ideologické ostří komunistického režimu. Ale já jsem byl už tehdy přesvědčen, že jde o naprostou hloupost.

Pokud by to byl taktický manévr, tak byl stejně neúčinný, a navíc se mi vždycky zdálo, že diametrální odlišnost obou systémů je natolik zřetelná, že k žádné konvergenci nedochází, přesně řečeno docházet nemůže. Dnešní teoretici třetích cest se de facto od Tinbergeny a Galbraithe neposunuli ani o milimetr. Používají stále stejná slova. A pokud jsou některé termíny nové, podstata je stejná. Pokus získat co nejvíce voličů tím, že nebudu antagonizovat ani ty na levé, ani ty na pravé straně, a tvářit se, že je možné vytvořit společnost, která bude mít výhody obojího, je lákavé a pochopitelné. Je ale naprosto jasné, že nic takového možné není a nikdy nebylo. To neznamená, že by reálné společenské systémy nemohly být lepší než jsou, že nemají tisíce šancí pro ke zdokonalení, ale ne že

by se opustilo jedno i druhé a vznikla bájná třetí cesta. To jsou naprosté smyšlenky a ani nevím, jestli je myslí vážně ti, kteří je dnes i v minulosti hlásali.

Když aplikujeme pravolevý pohled na trh, dostaneme stejný obraz?

Můžeme se pohybovat v paralele trh versus plán, tak jak byla pře o socialismus vedena v ekonomické literatuře mezi Langem a Lernerem na jedné straně a Misesem a Hayekem na druhé straně už ve dvacátých a třicátých letech, anebo můžeme zůstat v terminologii horizontálních a vertikálních vztahů, jak jsem o tom teď mluvil já. Říkám-li, že pravice chce maximum horizontálních vztahů, s minimem vztahů vertikálních, říkám tím stejnou věc, na kterou se ptáte. To je naprosto totéž, pouze v poněkud jiné terminologii.

Používám raději výraz horizontální vztahy, protože mám pocit, že je trochu obecnější. Pokud přijmete hantýrku jisté části ekonomické nauky, předváděné zejména chicagskou školou kolem nositelů Nobelovy ceny George Stiglera a Garryho Beckera, pak tato slova naprosto zaměnitelná jsou, protože oni oba říkají, že trh je jakákoli interakce lidí bez ohledu na to, jestli se odehrává na tržišti standardně definovaném, jestli forma, ve které probíhá výměna lidských aktivit je formou směny, tak jak ji známe v ekonomickém uvažování, nebo jde-li o jakoukoli jinou lidskou interakci. Jinak řečeno, jestli tam je - doufám, že je to srozumitelné slovo - explicitní cena nebo cena pouze implicitní. Jestli někdo přijme, že trh je obecné lidské slovo vhodné i pro výměnu lidských aktivit či interakci lidí bez explicitní ceny, pak zde budu klidně mluvit o trhu. Ale protože si myslím, že bych musel vyučovat půlsemestrový kurs ekonomie, aby lidé trh chápali takto široce, proto si pomáhám slovem horizontální vztahy, což je podle mého názoru srozumitelnější.

Debatu o tržní regulaci bych nechal na jindy, jestli se k ní dostaneme. Musel bych samozřejmě vycházet z pohledu, který říká, že neexistuje nic jako dokonalý trh, a stejně tak že neexistuje nic jako dokonalá regulace trhu. Mluvíme-li proto o reálném světě, musíme se ptát, zda větší nebezpečí plyne z *market imperfections*, nedokonalostí trhu, než *state imperfections*, nedokonalostí státu a jeho zásahů

do ekonomiky. Je jasné, že žádný reálný trh učebnicově dokonale není, to znamená, že každý přináší výsledky, které jsou horší, než jak je popisují první kapitoly ekonomických učebnic. Vždy existuje spousta imperfekcí, tedy nedokonalostí, které je nadbytečné v povídání tohoto typu detailně rozebírat, a tyto imperfekce se stát přirozeně snaží řešit. Věčným úkolem lidstva pak je, aby stát nevnašel do reality imperfekce ještě daleko větší. O tom, že socialistický či komunistický systém vnáší likvidaci údajných nedokonalostí trhu imperfekce nescísněkrát větší, o tom jsme se všichni za půl století komunismu dostatečně v praxi přesvědčili. Ale zdá se mi, že tady nám nejde o to, abychom se pustili do technické debaty o zdrojích tržních imperfekcí.

Spíše to neustále vztahujeme k tématu svobody a svobodného chování, svobodného rozhodování a možností svobodného rozhodování.

Nevím, jak se dostat do nějakého hlubšího popisu těchto věcí. Mluvíme-li o horizontálních vztazích, ty jsou samozřejmě optimální, jsou-li založeny na dohodách mezi stejně silnými subjekty, účastníky procesu, který ekonomická teorie nazývá re-contracting, čili dohadování se, vyjednávání. Je zřejmé, že pokud jsou takové dva subjekty ponechány samy sobě, naleznou si optimum, kde jsou výhody pro obě dvě strany maximalizovány. Jenže v momentu, kdy zde máme více subjektů, s velmi nestejnou silou, jsou svět a jeho výsledky samozřejmě mnohem složitější. Prvním problémem je tato nestejná síla, nestejná velikost, nestejná možnost ovlivnění výsledku. Proto existuje antimonopolní, antitrustová politika. Druhou sférou nezbytné regulace lidských aktivit v ekonomickém i širším smyslu je věc, kterou ekonomové označují slovem *externality*. Kdyby se neekonomové naučili používat toto slovo, byli by nesmírně obohaceni. Není vůbec těžké a myslím, že je intuitivně velmi jasné. Lidská činnost má většinou efekty, které – někdy se tomu proto říká *spillover effects* - přetékají, přepadávají mimo vlastní transakci dvou nebo více jedinců. Někdy jsou tyto externality pozitivní, to znamená, že těm dalším kolem přidávají. Takovou typickou pozitivní externalitou je maják na skalním útesu, který postaví pětice rejdařů, ale tisícov-

ka dalších lodí, která jede kolem, získává pozitivní externalitu, pozitivní výhodu z toho, že někdo jiný tam kvůli sobě postavil maják. Je zřejmé, že tyto pozitivní externality regulovat není třeba a bylo by naprosto hloupé, aby stát něco takového dělal, i když mám pocit, že i to v nemalém počtu případů v lidských dějinách udělal.

A pak jsou samozřejmě externality negativní. Triviální externalitou negativní je například situace, kdy si jdete pohovořit s přítelem do restaurace a tam je strašlivě zakouřeno. Úplně totéž je, vypouštěli výrobce toho či onoho průmyslového produktu zplodiny do řeky, vzduchu, země, či kamkoli jinam. To je druhá dimenze argumentů pro státní regulaci. Tyto externality, důsledky, prostě existují a jen naprostý anarchista by to popíral. Nechci se pouštět do jemných analýz, jak je možno obejít negativní externality jinými mechanismy vztahů subjektů v horizontální rovině, a co o tom ekonomická teorie kdy napsala, ale je evidentní, že právě tam bych například vážně hledal otázku regulace svobod nebo absenci regulace svobod. A takto bychom mohli velmi technicky hledat optimum regulace. Znáám spoustu textů, které se optimální mírou regulace zabývají. Nejsem tedy žádný anarchista, který by tvrdil, že regulace má mít hodnotu nula. Ale že pravíkoví politikové více důvěřují horizontálním vztahům a trhu, zatímco levíkoví politikové a myslitelé jim důvěřují daleko méně, to je alfa a omega běžného uvažování o této věci.

Proto jsem zatím odsouval téma zákony trochu stranou, protože si myslím, že je třeba uvést je nejprve do určitého kontextu. Mě totiž doopravdy velmi popuzuje, že veškeré problémy, které v naší zemi vznikají, jsou označovány za důsledek špatných zákonů, špatné legislativy. Jednak proto, že zákony se nelze vyřešit a udělat všechno, že je to jen jedna, a to ještě menší složka způsobů omezování lidského chování. Za druhé proto, že si mnozí představují, že bylo možné zákony nějakým zázračným způsobem importovat, transplantovat, do naší země dovézt nebo že bylo možné polistopadový revoluční proces zastavit a oznámit národu: „Vy sice chcete svobodu - myslím v širším slova smyslu, nejen politickou - ale my pro ni ještě nemáme zákony, tak s vaším dovolením na chvíli tu svobodu zarazíme, a budeme pár let psát zákony, a až vám, trpělivě če-

kajícím, řekneme, že už ty dokonalé zákony máme napsané, tak teprve zase uvolníme kohoutek se svobodou. Myslím, že jedno je hloupější než druhé. Žádný takový kohoutek nikdo v ruce neměl, ale především takovým způsobem nikdo nemohl postupovat. Zákony se tvořily tempem, jaké je v dějinách výjimečné, a odrážely realitu tak, jak tehdy vypadala. Sen o tom, že by přilétli andělé z Marsu a napsali zákony za nás, je opravdu nesmysl. Nicméně tento nesmysl tvoří základní východisko spousty absurdních diskusí, které dnes a denně probíhají v politické sféře i v médiích. Kdyby bylo možné prozkoumat, co si opravdu myslí kritici naší tehdejší údajně mizerné legislativy, museli bychom v jejich hlavách bezpochyby objevit některý z těchto omylů, jako základní zabudovaný předpoklad, od kterého se odvíjí všechno jejich další uvažování.

Transplantace zákonodárství v živém světě možná není. O to se mohla pokusit jediná postkomunistická země, Východní Německo, které kdysi bylo součástí Německa jako celku, mluví stejným jazykem jako část západní, jde o jeden národ a přimkla se menší země k zemi mnohonásobně větší, silnější, bohatší. Jedině tam snad bylo možné převzít přes noc zákonodárství Spolkové republiky. A tohle nám leckdo dává za příklad. Vynechám-li fakt, že žádné Západní Česko neexistuje, musím trvat na tom, že transformace Východního Německa nebyla a není ani o nic lehčí, ani o nic úspěšnější než v zemích, které nic takového jako Západní Německo neměly. A to jak z hlediska možnosti zdarma obdržet ucelený a fungující právní řád, tak z hlediska enormních finančních podpor, které Východní Německo od Západního již deset let dostává. Obvykle šokují zahraniční politiky a novináře, když konstatují, že i v letošním roce dostává Východní Německo z celoněmeckého rozpočtu částku, která přesahuje hodnotu hrubého domácího produktu České republiky. Nikdo mi to obvykle zprvu nechce uvěřit, ale je to pravda. Když jsem to řekl německému kancléři Schröderovi, byl konsternován. Řekl mi: „Kdykoli se dostanu do Východního Německa, budu Vás citovat, protože oni si tam myslí, že jim ještě pomáháme málo“. Představa, že bychom vždy na konci roku odněkud po deset let dostávali stejně velkou hodnotu, jakou jsme sami vyprodukovali, je

z říše absurdity, ale mimo jiné - ač když připustím, že by to vyžadovalo důkladnější diskusi - i to je cena za nárazové, netransformační, náhlé přijetí zcela jiného právního řádu. Pro pořádek dodávám, že nejde jen o cenu za přijetí právního řádu, ale i za vytvoření měnové unie neboli za zrušení měnového kursu mezi jednou a druhou částí Německa, což fakticky zlikvidovalo východoněmeckou ekonomiku, která byla do té doby existujícím kursem chráněna. Slovo „chráněna“ používám tentokrát v neutrálním, nikoli pejorativním smyslu. Kdyby tomu tak nebylo, mohly by se všechny země světa stát měnovou unií a mohli bychom na světě vytvořit jednotnou měnu, kde by žádné měnové kursy nebyly potřeba. Tady však názorně vidíme, že by to nebylo možné. Že cena, pro země, které by se k takové hypotetické unii připojily, by byla stejně velká jako v případě připojení NDR k SRN. Myšlenka o možném převzetí legislativy je tedy zásadně chybný názor, který se nicméně stále znovu vrací do našich politických diskusí.

Nemohu si odpustit úvahu, která je v této souvislosti nasnadě, totiž že má-li právní rámec fungovat, měl by odrážet realitu dané konkrétní země, stupeň její vyspělosti, politické a hospodářské úrovně. Jak je to ovšem s naším přejímáním práva například Evropské unie či jiných mezinárodních norem?

To by vyžadovalo docela sofistikovanou debatu. Říkám, že právo ovlivňuje realitu země, ale zároveň také realita země ovlivňuje právo. Proto je právní řád každé země světa odlišný od ostatních, i když všichni patříme k druhu homo sapiens a v jistém smyslu bychom mohli všichni mít jednu legislativu vydávanou v New Yorku Kofi Annanem, která by byla platná pro celý svět. Tam by seděly největší mozky lidstva, které by takovou skvělou legislativu určitě vymyslely. Ale ono tomu tak není a ani nebude, alespoň do té doby, než nás nějaký nový diktátor znovu sjednotí pod jedním praporem, ať už se srpem a kladivem nebo s něčím jiným. Neboli doufejme, že to tak nebude nikdy.

Pro hlubší debatu o této otázce bychom ovšem měli uvažovat o tom, co z té odlišné výchozí reality vynucuje nestejně, odlišně za-

cházení. Za prvé je patrné, že různé země mají odlišné instituce a že není možné používat právní řády, které jsou vytvořeny pro jiné instituce. To je první důvod. Druhým je to, o čem jsem mluvil před chvílí, totiž že jsou strašně důležitá pravidla nepsaná, tradice, zvyky, návyky, sklony, zvyklosti. Je evidentní, že se psané právo nemůže zcela odtrhnout od tohoto nepsaného. Konečně tím třetí, co odlišuje jednotlivé země, je jejich bohatství, ekonomická vyspělost. Mnohé má smysl začít regulovat, předurčovat, omezovat či naopak podporovat až v jisté fázi ekonomického vývoje. Tady si ovšem pro pochopení zase nemohu odpuštít malou odbočku.

Ekonomická teorie vyučuje klasický zákon nabídky a poptávky. V první kapitole se každý student učí, jak vypadá standardní poptávková křivka, což je vyjádření závislosti mezi cenou a množstvím. Její známý tvar říká, že čím vyšší je cena, tím je poptávka při daném příjmu menší. To je první kapitola učebnice a každý z toho někdy dělal zkoušku, i když se nestal žádným věhlasným ekonomem. Nicméně se ukazuje, že ne všechny komodity mají obdobný průběh či polohu této poptávkové křivky. Ekonomická teorie rozlišuje dvě diametrálně odlišné kategorie zboží. Jedné se říká *inferior goods* a druhé *superior* nebo *luxury goods*. Příkladem z první kategorie jsou řekněme brambory, příkladem z druhé jsou řekněme zlaté šperky. Vtip je v tom, že zde najednou ona standardní zákonitost mizí. O těchto křivkách obecně platí, že se posunují, to znamená, že nedochází jen k pohybu po křivce, ale že se křivky posunují v závislosti na velikosti příjmu. Obvykle se u normálního zboží očekává, že když mají lidé příjmy vyšší, křivka se posouvá doprava a nahoru. Výsledkem je, že rostou-li příjmy, stoupá spotřeba normálního zboží. Ale ukazuje se, že u *inferior a superior goods* je tomu opačně. Roste-li příjem, lidé spotřebovávají méně brambor, protože si kupují více šunky nebo kaviáru. Naopak platí, že u *luxury goods*, rostou-li příjmy, tak lidé disproportčně více kupují zlato, než jak roste spotřeba například plnicích per, jablek, hodinek a košilí. V tomto smyslu platí, že řada věcí, které nám dnes vnucuje legislativa Evropské unie, jsou oněmi *luxury goods*. Ty ovšem ale každá společnost vyžaduje, „poptává“ až na jisté

úrovni ekonomické vyspělosti. To jsou například ony známé standardy - zdravotní, ekologické, pracovní, sociální a jiné. Myšlenka, že budu mít stejnou strukturu výdajů mezi inferior a luxury goods mám-li roční příjem buď tisíc, nebo deset tisíc nebo sto tisíc dolarů je přece zjevně dětinská. Stejně jako je dětinská představa, že jsem připraven „konzumovat“ stejná množství těchto evropských standardů při ročním příjmu na hlavu tisíc, deset tisíc a sto tisíc euro. To je obrovský problém všech unifikačních tendencí, který se objevil v Německu před deseti lety, který se objevuje i v dnešních unifikačních procesech v Evropě a jenž se v neméně drastické podobě objevuje i v pokusech nejvyspělejších zemí světa ochraňovat vlastní ekonomiky vnucováním svých pracovních, sociálních a ekologických standardů v zemích rozvojového světa.

Zažil jsem unikátní příhodu, která se jinak může vyskytnout snad pouze v čítance. Byl jsem týden v Indii na oficiální parlamentní návštěvě. Jednoho dopoledne nás vzali do jednacího sálu, kde právě probíhaly interpelace členů vlády. Do Indie, která je známa svou dětskou prací, přijela delegace americké vlády s cílem monitorovat dětskou práci při tkaní koberců. Jeden rozhorlený poslanec právě interpeloval ministra otázkou, proč dala Indie vstupní víza této americké delegaci. Učebnicová debata! Kdybych si měl vymýšlet roli A, roli B a roli C, kdybych měl napsat, co budou říkat, nebylo by to víc, než co se tam odehrávalo před mýma očima jako ve filmu, jenže to byla skutečnost. Debata totiž byla o tom, zda je lepší, aby desetileté nebo dvanáctileté indické dítě zahynulo hladem, nebo zda akceptovat požadavky vyspělé Ameriky, přistoupit na její normy, určující v kolika letech je dítě schopné a připravené pracovat. A nechat ono dítě zemřít hladu. To není z odborné literatury, to jsem přímo zažil. Není to tedy jen NDR a SRN, Evropská unie a my, ale v dnešním globalizovaném rámci i vyspělý versus rozvíjející se svět. Ten problém je pořád stejný.

Koneckonců zůstaňme doma. Dohromady o ničem jiném nebyl ani rozpad Československa. Byl o tom, že si obě země myslely, že pro ně nejsou optimální tatáž pravidla. Slovensko chtělo jiná cla na ochranu svého obchodu, jiné daně, jiné úrokové míry v bankovní-

tví a v unifikovaném Československu je mít nemohlo. Rozdělení země diktovaly i tyto důvody. Jestli Slováci chtěli tyto odlišnosti rozumné, jestli jim odlišné úrokové, daňové či celní sazby pomohly lépe a rychleji rozvíjet slovenskou ekonomiku, to už je úplně jiná debata, ale především výhradně jejich věc. Podstatné je, že oni to tak chtěli. To je otázka svobody.

Ale ptal jste se na Evropskou unii, tak bych rád udělal malou odbočku k Evropské ústavě. Ježí se mi vlasy, když slyším úvahy o Evropské ústavě, protože to pokládám za další rafinovaný manévr orwellovských evropských unifikátorů. Protože si takovou budoucnost nepřeji, vždycky jsem si myslel, že kdo přichází s Evropskou ústavou, od ďábla přichází. V druhém lednovém týdnu tohoto roku jsem však byl jako jeden z přednášejících na konferenci organizace New Europe v Londýně. Na této konferenci byl představen – nikoli těmi, kdo chtějí větší unifikaci Evropy, ale jejich odpůrci – jeden model návrhu Evropské ústavy. Autoři vycházeli z myšlenky, že tato ústava jednou provždy zásadním způsobem vymezí, ve kterém bodě unifikačního procesu se zastavit, který bod nelze překročit, a tím byla zastavena nepřetržitě probíhající *plíživá unifikace*, kterou pak následně schválí evropský summit, jako například naposledy v Nice. Právě tato plíživá unifikace rozhodujícím způsobem determinuje evropský integrační proces již od roku 1957, od podpisu Římských dohod až do dnešního dne. Autoři tohoto dokumentu navrhnou, aby evropská ústava stanovila jednu provždy základní mantinely, čímž by byly tyto neustálé, i když jednotlivě zdánlivě malé, ale ve svém součtu nakonec děsivé unifikační procesy kontrolovány a znemožňovány.

Jakkoli jsem odjížděl do Londýna s přesvědčením, že tam proti myšlence Evropské ústavy budu burcovat, přiznávám, domů jsem odjížděl s pocitem, že na tom možná něco je a že by opravdu snad mohlo být lepší vyvolat velký, veřejný, vypjatý politický střet, který by probudil všechny obyvatele států evropského kontinentu a donutil je, aby zvážili a řekli, co si skutečně přejí. Že možná právě takový zápas o takovouto evropskou ústavu by byl lepší, než nechat na každém summitu, každého půl roku přidat pár věcí, jež zdánlivě ne-

mění podstatu, ale v součtu mění integraci v děsivý pochod do propasti jednotného evropského státu.

Takhle jsme o tom u nás ještě nikdy nemluvili, takto jsme neuvažovali. Autoři této myšlenky publikovali 26. listopadu loňského roku tento návrh ve známém týdeníku *The Economist* a nabídli ho všem Evropanům k vážné diskusi. To považují, za jeden z možných postupů vpřed, který by koneckonců nemusel vůbec být špatný. Navíc, a to byl další argument tvůrců tohoto návrhu, předních anglických právníků, výhodou této Evropské ústavy bylo to, že by měla třicet nebo padesát článků, byla by proto k dostání na každém rohu, a byla také každému srozumitelná, tedy pravý opak toho, co jsou dnešní „acquis communitaires“, které obnášejí 80 000 stran papíru, které si nikdo nemůže vzít do ruky, aby mohl zkontrolovat, co se dnes v Evropě skutečně děje.

Zmínil jste Orwela. Připadá mi, tak jak sleduji postup evropské integraci v posledním desetiletí, že je to po pádu reálného komunismu další projekt spasitelské Utopie na našem kontinentě a že jeho duchovní otcové možná ani netuší, že přes všechny dobré úmysly může jít o cestu do pekel nesvobody. Myslím, že my, kteří jsme si nesvobody docela užili, jsme na to možná citlivější.

Nevím, jestli bych to vyjádřil zrovna takhle, ale mám pocit, že Utopie jsou vždycky nesvobodné. Vy jste řekl, že jsou spasitelské. Ano, vždycky jde o představy elitních jednotlivců, kteří jediní vědí, jak má svět vypadat. V každé známé utopické knížce, od Campanelly a Mora až k Huxleymu, navrhují stále totéž. Abych je ale neházel do jednoho pytle, první dvě byly utopie, třetí dílo je spíše antiutopie – ale i v něm se projevují stejné tendence. O utopie mi nejde, já si stále opakuji spíše ty antiutopie, to jsou pro mě vůbec nejvarovnější knížky, které znám. Huxleyho *Brave New World*, u nás podivně přeložený jako *Konec civilizace*, nebo Orwellovo 1984, to pro mě byly knihy, které ovlivnily mé úvahy o svobodě více než kterákoli jiná literatura. Určitě více než literatura hlubší, tedy filosofická. Pro mě je Huxleyho rozdělení lidí na různé typy, označované písmeny řecké abecedy, jedním ze základních kamínek mého

pohledu na svět, samozřejmě v tom odstrašujícím smyslu. Pokud jde o tuto knihu, myslím, že jen málo lidí by se pod ni podepsalo a řekli by si, že právě tak si to přejí. Když ale pozoruji realitu kolem, vidím obrovské množství názvuků, náznaků a pokusů o vytvoření takového světa. Ostatně třeba celá naše dnešní směšná debata o elitních gymnasiích, o zvyšování peněz na školství, o tom, aby se nadanější žáci nezdržovali s žáky méně nadanými, je pro mě vykročením do Huxleyho světa, je pro mne zárodkem „konce civilizace“. To, co se dnes u nás v této věci odehrává, je myslím tak zřetelný podvod a faleš, že se až divím, že proti tomu neslyším adekvátní protiútok. Už jsem ho chtěl několikrát podniknout, ale vždycky jsem okřikován a mám pocit, že nikde nenacházím zastání. Páni rektori typu profesora Zlatušky z Masarykovy university v Brně, jsou pro mě takovými bytostmi z Huxleyho Brave New World. Lidmi, co si myslí, že oni jsou ti alfa plus a podle toho hledí na ty, kteří si v jejich hodnocení zaslouží být jen podřadnými epsilony.

Narovinu o politice

Pozvolna ale jistě se u nás uhnízдила představa, že politika je cosi cizího, vlastně nepřátelského, občanovi vzdáleného, ale nejen to. Pro veřejnost, nebo alespoň její velkou část, je to dnes jakási temná instituce, budova, v níž se hraje cosi nekalého a podezřelého, kde se za zavřenými dveřmi pohybují lidé zvláštního druhu, kterým buď držíme palce, nebo je nesnášíme. Proto je pro ně politika v podstatě špinavá. Především ta, kterou provádějí protivníci mých politických favoritů. Takový je ostatně i převažující obraz politiky a politiků v médiích. Jako by nikdo neviděl něco tak zjevného, že politika je ve skutečnosti výrazem zájmů jednotlivců a skupin, kteří se jejím prostřednictvím snaží své zájmy prosazovat.

Slovní spojení „výraz zájmů“ je mi velmi blízké, protože politika opravdu není nic jiného než přirozený výraz nebo spíše projev vyjádření zájmů. Protože lidé prostě zájmy mají a na jejich obhajobu se vzájemně spojují, sdružují, kamarádí, nebo naopak se zájmy jiných nesouhlasí, dokonce se kvůli tomu někdy nesnášejí - a toto všechno se právě projevuje v politice. Debatovat v souvislosti s politikou primárně o kategoriích, jako je špinavost nebo čistota, je dětinské a nesmyslné. Většinou jde opravdu jen o útok na politické soupeře, nikoliv na politiku jako takovou. Myslím, že obrat „výraz zájmů“ je nejspřávnější vyjádření.

Většinou se politici liší podle toho, jestli bojují o *zájmy obecné* nebo o *zájmy zvláštní*. Jestli chtějí vytvářet globální prostředí, které umožní, aby sami v tom prostředí mohli prosazovat své zájmy ve svých každodenních aktivitách, anebo jestli bojují pouze o dílčí parciální zájmy a pokud se jim podaří „procpat“ je přímo do legislativy, myslí, že mají jednou provždy vyhráno. To je pro mě základní dělitko uvnitř politiky. Pro mě byli vždycky podstatné zájmy obecné, vždycky jsem se snažil nenechat se zatahnout do bojů o ony zájmy zvláštní. Nesčíslněkrát na mě útočili zleva zprava, shora zdola obhájci konkrétního specifického zájmu a strašně se divili, že ten jejich zájem zrovna nehájím. Příklady

*) Rozhovor Petra Hájka s Václavem Klausem z knihy Narovinu (vydavatelství Rabbit & Rabbit, 2001).

mohu uvést nekonečné množství, ale nejpřesněji si to můžeme ukázat na takzvané podpoře podniků, podpoře soukromého podnikání. Spousta nových malých podnikatelů devadesátých let za mnou chodila a stěžovala si, že málo podporují jejich soukromé podnikání. Odpovídal jsem: Nezlobte se, já jsem založil Občanskou demokratickou stranu, nikoli podnikatelskou stranu, ani stranu řemeslníků, ani stranu velkokapitálu, ani stranu bankéřů, ani stranu majitelů domů, ale ani nájemníků, ani stranu lékařů, ani pacientů. Oni tomu strašně málo rozuměli, nebo spíše nechtěli rozumět. Přitom je to velmi prosté. Rád v této souvislosti cituji jednoho z mých největších myšlenkových učitelů, Miltona Friedmana, který kdysi řekl památnou větu: „*I am pro-market but I am not pro-business*“. Jsem pro trh, ale nejsem pro byznys“. Kdo chápe, co tento rozdíl znamená, nepotřebuje žádný další návod k mé interpretaci těchto slov. Nechápe-li to, tak proto, že tomu rozumět nechce. V tomto jednoduchém vyjádření je podle mě obsaženo vše. Celá odlišnost mezi zájmy obecnými a zájmy specifickými. A řeknu přímo, že mě mrzí, kolik politiků na naší politické scéně vůbec, a v parlamentu zvláště, hraje jen a pouze své zvláštní parciální zájmy. Myslím, že je to především proto, že nemají žádné pevné názorové, ideové ukotvení, a koneckonců, kdyby náhodou zařukali o jeden den dřív na jiné dveře, mohli být v úplně jiné politické straně, než zrovna náhodou jsou a také se to na jejich politickém chování zřetelně projevuje.

A je tu ještě další klíčové dělítko, které jste zmínil. Opravdu totiž existuje politika hraná kdesi za zavřenými dveřmi, v zákulisí, na uzavřených schůzkách, a naproti tomu existuje politika hraná na veřejné scéně. Mám docela dobrý pocit, že ač jsem v médiích karikován či napadán ze všech možných a nemožných stran, prakticky žádný extrémní útok na mě není veden proto, že bych hrál zákulisní politiku.

Pokud správně rozumím, míříte tím na takzvanou „nepolitická politiku“. Tedy politiku, tedy zájmy, prosazované nepolitickými čili neveřejnými metodami, neinstitucionalizovaným způsobem. Takový způsobu prosazování zájmů v totalitním prostředí jistě oprávnění patrně má, zatímco jeho existence ve standardní parlamentní demokracii je mírně řečeno problematická.

Určitě. Nepolitická politika je něco, co je možné objasňovat z různých stran, rýpnout si různým způsobem. Ale fakt, že je výrazem velmi specifických a velmi parciálních zájmů, se mi zdá naprosto nesporné. Sice se vtipně halí do tajuplného hávu obecných lidských potřeb svobody a demokracie, ale ve skutečnosti je to jedna z nejpokleslejších odrůd politiky vůbec. Jako sláma z bot z ní čouhá hmatatelně egoistický zájem hlasatelů a věrozvěstů této politiky. Druhou charakteristikou nepolitické politiky je odmítání veřejného prostoru pro politický střet, protože její představitelé totiž normální veřejnou politiku chápat neumějí a nechtějí. Pracují jen s extrémí: Buď zákulisní jednání za zavřenými dveřmi, nebo manifestace na náměstí. A připouštím, že naši významní stoupenci nepolitické politiky jsou přímo mistry v těchto metodách. Jak se jim třeba podařilo zmanipulovat lidi na Václavském náměstí v kauze Česká televize, je učebnicový příklad. Ze zákulisí okamžitě na náměstí. Skutečná politika je přesně mezi tím.

Stejně je to zvláštní. Jde přece často o veřejně relativně velmi známé postavy, proč tedy nerisknou přímý střet na regulérním otevřeném politickém prostoru?

Například pro to, že nepolitická politika je především snazší. To je zcela evidentní. Nepolitická politika je rychlá, je okamžitá. Není potřeba být trpělivý, nevyžaduje to dlouhé vysedávání, hledání kompromisů, a získávání centimetrových posunů, centimetrových výhod, drobných vylepšení existujícího stavu. Je to politika, která chce dělat pouze metrové skoky, a rozhodně se nemíní zatěžovat nějakými „maličkostmi“, ne-li se jimi dokonce špinit – to je přece pod úroveň velkých myslitelů. Ti, kteří vědí, že celé kouzlo je právě až v té zdánlivé maličkosti, v detailu a jeho složitosti, ti samozřejmě také vědí, jak je opačný přístup povrchní ale především pro demokracii nebezpečný. Nicméně u nás úspěšně bují. Také díky tomu, že má na své straně média. Souhra aktérů nepolitické politiky s médii, jejich vzájemné ovlivňování, jejich vzájemná podpora, to by si zasloužilo samostatnou seriózní studii. Jedno bez druhého by totiž nebylo možné.

Možná byste se do takové studie měl pustit právě vy.

To třeba, ale na to teď opravdu nemám ani čas ani ambice.

Myslím, že za těch pár let, co žijeme ve velmi svobodné zemi, si občané jen málo stačili uvědomit, že každý je vlastně homo politicus, každý má nějaké zájmy. Že pouze část svých zájmů deleguje na politiky, že vlastně politické chování v každodenním životě je právě to, co někteří nazývají občanskou společností. Protože každý má své zájmy, které prosazuje v zaměstnání, v rodině, ve svém bezprostředním okolí.

Takové uvažování se mi zdá zbytečně složité. Vyšel bych z toho, že člověk politický je terminus technicus, který určitě není pokusem o popis chování reálného člověka. Výraz *homo politicus* je „jen“ modelová abstrakce chování člověka ve světě. Aby bylo možné konstruovat složité politologické teorie, je třeba vytvořit zjednodušený model člověka, stanovit několik základních předpokladů, z nichž vyplývá jeho chování, a potom ho „posazovat“ do různých situací a zkoušet, teoreticky, modelově, jak v tom které případě bude jednat.

V ekonomii neděláme nic jiného. Je zde *homo oeconomicus*, a vede se známá, často karikovaná debata o tom, nakolik je *homo oeconomicus* vyčerpávajícím modelem člověka z masa a krve. Samozřejmě není. Člověk má ve svém životě mnoho dalších dimenzí a každá abstrakce ho nesmírně zplošťuje. Něco mu odebírá. To ekonomové dobře vědí, a přesto si myslí, že model *homo oeconomicus* má smysl. Proč? Ne proto, že by byl stoprocentní deskripcí, ale jedině proto, že nám používání této abstrakce odhaluje v chování člověka něco zásadního, podstatného, dominantního, jinak neviditelného, nezřejmého. Neboli: síla této abstrakce je v jejím vysvětlovacím potenciálu, nikoli ve vyčerpávající plasticitě popisu člověka. Stejně je tomu v případě *homo politicus*. Každý člověk má chování, které se dotýká politické dimenze lidského života, a i když sebevíce říká, že ho politika vůbec nezajímá, tak svým způsobem i toto je ono politické chování, i to je politický názor. Mimochodem, spousta lidí, kteří v hospodě u piva tvrdí, že je politika vůbec nezajímá, stráví většinu času v té hospodě právě debatou o politice.

Dokonce bych se odvážil tvrdit, že naše veřejnost žije politikou mnohem více, než je zdrávo. Každá maličkost se politizuje, prostřednictvím podradných, ale zato mocně medializovaných hloupostí se mediální oblíbenci pokoušejí získávat politické body. Nelze se pak tolik divit, že velká část veřejnosti vnímá politickou scénu jako prostor permanentního zavlého nepřátelství, bitev a válek. V tom hlomozu pak zaniká, oč při prosazování politických zájmů doopravdy jde.

Připusťme nejprve, že každý člověk, kromě Robinsona Crusoe na pustém ostrově, je člověkem politickým. Protože většinou žije v lidské komunitě, kde se neodehrávají pouze horizontální vztahy mezi lidmi, a ty politikou nejsou, kde se v každém případě odehrávají i vztahy vertikální – mezi jednotlivcem a nějakou institucí této komunity, která zajišťuje veřejný zájem. Ať už jde o nákup nových stíhaček nebo výstavbu nových záchodků ve Zvonokosech. Obojí je politika. Touto politikou se zabývá každý, i ten, kdo se dohaduje ve vesnické hospodě, jestli se v obci správně opravilo náměstí nebo jestli se ty peníze měly raději dát na zlepšení osvětlení postranní uličky, aby v noci, když se z té hospody vrací, nezakopl. To je politika par excellence a je to zcela totéž, jako když se poslanci hádají, jestli se má více peněz dát na dálnici D 47, anebo na výbavu našich velvyslanectví v různých částech světa. De facto každý člověk, snad kromě těch, kteří prchají do zemljanek, žije politikou a je člověkem politickým.

Něco jiného však je zjitřenost naší stále ještě neusazené, neklidné postkomunistické éry, která vede k tomu, že takzvaná velká politika, je předmětem poněkud většího zájmu občanů, než je tomu pravděpodobně v zemích s dlouhodobě nepřerušným demokratickým vývojem, jakými je většina zemí Západní Evropy. Ale úplně to neplatí ani tam. Podíváme-li se na nedávnou rakouskou krizi kolem volebního úspěchu Haiderových Svobodných demokratů, vidíme, že i tato relativně občansky stabilizovaná země se v mžiku nesmírně zpolitizovala. Takových případů bychom našli spoustu. Nicméně nadměrná zjitřenost a nadměrná politizace každé maličkosti u nás určitě existuje a vlastně nemůže neexistovat. Něco úplně jiného je ale specifická role médií, která každou maličkost zvětšovací sklem mnohonásobně nafouknou, a tím situaci dále a dále destabilizují,

a to ještě bohužel velmi často stádním způsobem, protože jen málokterý náš novinář se odváží vymknout se stádu a říkat názory, které jdou proti proudu, proti větru, názory kterým se netleská. Četnost těchto stádních postojů v našich médiích je vsutku unikátní, a pokud něčím jsme v porovnání s ostatními zeměmi světa unikátní, je to možná právě tento jev.

Čím si vysvětlujete, že na to lidé stále ještě reagují?

Nevím, jestli lidé. Teď mluvím o zástupcích médií.

Ano, ale zdá se, že jde o jistou zakázku. Média jsou na trhu, chtějí být úspěšná, a zdá se, že třeba i neustálé vytváření kvazipolitických caus přispívá k náboru čtenářů, i když to samozřejmě neplatí lineárně a není tomu tak vždycky. Nicméně vypadá to, že to zatím jakž takž funguje. Proč jsou na to u nás lidé stále ještě citliví?

To je pěkná otázka. Jestli je zakázka, ekonom by řekl, jestli je poptávka po těchto věcech. V ekonomii se zabýváme tím, zda nákup nových a nových výrobků je motivován poptávkou v úzkém, nevím jak vysterilizovaném slova smyslu, nebo jestli je poptávka způsobena obrovskou reklamou, jestli je determinována nabídkou a jestli se daří tuto poptávku touto cestou uměle zvětšovat. Pro ekonoma je to jedno. Prostě poptávka tady je, anebo není. Jak vznikla, jestli náhlým hnutím myslí spotřebitele nebo tím, že si o tom povídal s kamarády v zaměstnání, nebo zda uviděl působivý reklamní šot uprostřed nějakého televizního sportovního přenosu, to je z hlediska ekonomického výsledku lhostejné. Je to totéž, a lze to velmi špatně oddělit. Ale že tento způsob umělého vytváření poptávky, vytváření jistých společenských norem a modelů chování, ovlivňuje poptávku, to se mi zdá naprosto jasné. To znamená, že nejde výlučně o formu zakázky. Způsob, jak média věci prezentují, je ve skutečnosti umělým vytvářením poptávky. A zase by bylo zajímavé zkoumat, proč se média chovají právě takhle.

Říkáte sice, že jste nikdy podporu médií necítil. Myslím si nicméně, že ve startovní době první transformační fáze, kdy se zdálo, že

jsme „všichni jedna rodina“, kdy tady bylo ještě Občanské fórum a sotva se začínalo dělit, že zněl alespoň v části rozhodujících médií na vaši adresu dosti odlišný tón než dnes. Vypadá to, jako by v jednom okamžiku novináři začali mít pocit, že musí dospět, že se musí emancipovat, že musí předvést své svaly, ukázat, že „velmoc“ existuje. Vůči komu má dospívající revoltovat, vůči komu se vymezit, když ne vůči uznávané autoritě s vyhraněnými názory? Řekl bych, že od té chvíle lze datovat vášnivou fázi permanentního útoku proti všemu, co v jejich očích představuje establishment. Proti Václavu Klausovi a „jeho“ Občanské demokratické straně na místě prvním, ale i proti jiným politikům. Ta jednosměrná zaujatost, často přímo nenávistná vášň podle mne prozrazuje onu pubescentní revoltu. Myslím, že tyto dvě fáze lze v médiích bezpečně vystopovat.

Jsou tu zase různé roviny. Za prvé si nejsem jist, jak interpretovat podporu médií na počátku. Já bych to neoznačil za skutečnou podporu médií. Označil bych to spíše za slabost, ne-li totální absenci protivníků v rychlém počátečním vkročení do zásadních transformačních změn. Tehdy se ještě žádná fronta protivníků nestačila sešikovat, což mi umožňovalo, abych s některými řešeními přišel překvapivě a rychleji, než všichni očekávali a než proti tomu mohl vzniknout nějaký masivní odpor. Myslím, že se to doslova týká i médií. Od poloviny devadesátého roku se ovšem tato fronta již konsolidovala. fronta ale již byla. Kdybyste si vzal do ruky noviny z podzimu devadesát, kdy vypukl takzvaný souboj o scénář ekonomické reformy, o malou privatizaci, o velkou privatizaci, o odstranění záporné daně z obratu, o liberalizaci cen a podobně, musel byste myslím dojít k závěru, že tyto spory byly i v médiích interpretovány velmi vyostřeným způsobem. I tehdy jsem byl tím, na koho směřovala většina útoků za důsledky prvních reformních kroků, už tehdy byl ten spor proti mně veden velmi ostře. A když jsem pak byl zvolen předsedou OF? Prohlašuji, že mediální atak nebyl o nic menší než v listopadu devadesát sedm nebo během televizní krize v závěru loňského roku. Šok z mého zvolení předsedou OF byl v médiích prakticky absolutní. V téže době také začal vznikat takzvaný Liberální klub, i když nevím, co na něm kromě

názvu bylo liberálního, kde dominovali pánové Rychetský, Dienstbier, Pithart a další. Už jsem byl na něco zvyklý, ale jejich mediální útoky proti mé osobě byly na tu dobu až neskutečné. Snad si někdo vzpomene na takovou malou událost, kdy můj tehdejší poradce Petr Havlík naletěl našemu dnešnímu velvyslanci v NATO Karlu Kovandovi. Při přátelské večeři mu řekl pár vět, které Karel Kovanda druhý den otiskl v novinách jako oficiální interview, v němž naznačil, že Klaus má v úmyslu převést OF v politickou stranu. To spustilo další vlnu obrovských mediálních útoků, na které nelze zapomenout. Musím trvat na tom, že média moje postoje ani tehdy nepodporovala.

Druhou rovinou věci je emancipace žurnalistů. Tento proces určitě nastal a má opět dvě příčiny. První je zamindrákovanost části žurnalistické obce z komunistické éry. Tato část žurnalistů dobře ví, že sloužila komunistickému režimu, a svůj mindrák si vybíjejí demonstrací odvahy v situaci, kdy už je to velmi snadné. Současně vstoupila na scénu nová, řekl bych trochu „přidrslá“ mladá generace, s pocitem, že je jí vše dovoleno, která nemá sebemenší pocit zodpovědnosti a která není ochotna přijmout elementární kánony novinářiny. Za obrovský problém považuji i to, že u nás chybí přirozená generační struktura. V každém západním médiu je samozřejmě také spousta mladíků a mladíc, kteří se v rozhovoru člověka ptají stejně neurvale jako naši novináři. Současně ale v každé redakci sedí silná a vážená skupina seriózních pánů a paní, kterým je pětapadesát, mladické excesy mají už dávno za sebou a jsou dokonalí profesionálové. Na těch média staví, ti jsou schopni normálním, vyváženým způsobem reportovat. Vidíte to ostatně i z toho, že slovo reportovat v naší zemi v praxi neexistuje. U nás se pouze vyslovují ideje a bojuje se za ně nebo proti nim. Tato nevyvážená generační struktura je naprostá tragedie. Já vím, že takoví „normální“ novináři samozřejmě v našich médiích také jsou a najdeme je téměř ve všech rubrikách, ve sportovní, kulturní, zahraničně politické, v rubrice volný čas nebo životní styl. Ale téměř neexistují v politických rubrikách jen velmi málo v rubrikách ekonomických.

Řekl bych, že je tu jistá souvislost také se slovníkem a známkováním, které se zažilo jako bezvadná zbraň, docházejí-li argumenty. Myslím teď speciálně na termín politická kultura. Tohle zvláštní koště je pro mě přesným příkladem nic neznamenajícího pojmu, který se sice zcela běžně používá, aniž kdo definuje, co si pod tím představuje. Jestliže jsem dotčen, naznačím, že můj názorový oponent je politicky nekulturní. Máme celé politické strany, které bojují za politickou kulturu. Pokusil byste se vymezit tento pojem z Vašeho hlediska?

Já to lépe říci neumím. Opravdu, výraz politická kultura je zvláštní koště. Hlubší obsah a význam mu dát nemohu. Je to prostě jednosměrně používaný nástroj politického osočování. Nevím, jestli vůbec stojí za to se jím hlouběji zabývat. Samozřejmě si dovedeme definovat, že se lidé v politice chovají kulturně, když se nefackují a když si nenadávají, ale myslím, že takto to myšleno není. Vtip je v tom, že u nás výraz politická kultura většinou není spojován s formou, ale s obsahem. Někteří „majitelé pravdy“ označují za politiky kulturní nebo nekulturní další politiky, podle toho, jestli zastávají stejný názor jako oni, nebo nějaký jiný. Být politicky nekulturní u nás tedy například znamená odmítnout trivializaci Haidera, odmítnout zúžení komplikovanosti slovenské politické scény na osobní charakteristiky Vladimíra Mečiara, odmítnout zúžení nesmírně mnohovrstevného procesu obrody ruské společnosti na fakt, že prezident Putin byl po jistou dobu členem KGB, odmítnout trivializovat jugoslávskou scénu Miloševićem atd. O tom je bohužel u nás většina debat o politické kultuře.

Nelze to, co se nazývá politickou kulturou lépe vyjádřit výrazem politická tradice? Tradice normálního politického života první republiky, byla u nás na poměrně dlouhou dobu byla přerušena, a dnes vytváříme nové tradice, nový postoj k politikům, i když zatím to vypadá, že jsme spíše svědky pokusu o opak.

Tohle je asi strašně složité, Nezapývám se do té míry historií první republiky, abych si četl zápisy z jednání jejího parlamentu. Obávám se však, že kdybych se podíval na vystoupení jednotlivých poslanců, asi bych dospěl k závěru, že jejich vystoupení nebyla o nic

přátelštější než ta, která slyšíme ve Sněmovně dnes. Na minulost bych se tedy příliš neorientoval. Slovo tradice je možné a určitě užitečné, ale je pravda, že tradice parlamentní demokracie byla u nás skutečně na půl století přerušena. Možná, že to, co jsem vytýkal novinářům, platí i pro politiky. I v naší politice chybí standardní politik, který už 30 let v politice funguje, který už leccos zažil, který ví kolik a do čeho má investovat politický kapitál. Vlastně téměř každý je v politice naprostým nováčkem, a proto se stále ještě pokouší maximalizovat politické body v každém minikroku, který dělá. Většinou si myslí, že politika je hra s nulovým součtem, že lze vyhrát bod jen na úkor někoho jiného. Jenže ono to tak není. Politika může být procesem s pozitivním součtem, to znamená, že může vyhrávat i celek, i když v něm někdo více, někdo méně. Mně tady prostě chybí standardní politik, s jakým se člověk běžně setkává v Evropě a který říká: „Já už sedím v parlamentu od roku 1971 a ještě předtím jsem byl léta v komunální politice.“ To je naše obrovská nevýhoda, to se přeskočit nedá.

Zůstaňme ještě chvíli u pojmů. O pravici a levicí jsme v obecném smyslu už hovořili. Málo se ale mluví o tom, co je to takzvaný „politický střed“ a jak něco takového vůbec popsat.

„Střed“ podle mého názoru neexistuje. Je to umělá zástěrka pro politiky, kteří se bojí jasně formulovat své názory a tak se raději pokoušejí o kvadraturu kruhu. Zapomínají však, že je koncepční rozdíl mezi zastávaným názorem a výsledkem politického jednání. Je evidentní, že výsledkem střetu názorů, může být něco, co se pohybuje kdesi v politickém středu názorů, zastoupených dejme tomu v našem parlamentu. Nedomnívám se však, že je možné, aby někdo byl programově středovým politikem. Střed může být a bývá výsledkem interakce politiků, ale nelze si představit, že by někdo byl tím abstraktním bodem uvnitř. Je to jako v kružnici. Střed je jen geometrická abstrakce. Lidé si velmi pletou odlišnost výchozího názoru, postoje a výsledku jednání, kompromisu.

Už mnohokrát jsem kreslil takový zvláštní čtyřúhelník, jehož jednotlivé vrcholy označme písmeny A, B, C, D. V naší debatě, dejme

tomu, je A model, názor, postoj, teorie typu A, B je model, názor, postoj, teorie typu B. C a D jsou realitou. C je realita, která vzniká jako pokus prosadit teorii A, D je naproti tomu realita, která je výsledkem pokusu prosadit model B. Jde o to, co s čím smíme a nesmíme porovnávat. Lidé se často snaží porovnávat model A s realitou, která patří ke druhému modelu. To například dělali v minulém režimu komunisté, kteří porovnávali realitu kapitalismu s utopickým modelem komunismu. To je však zásadní nesmysl, to je protimluv, stejně jako by bylo falešně porovnávat model ideálně fungujícího kapitalismu s realitou komunismu.

Učebnice teorie komparativních ekonomických systémů říká, že srovnávání můžeme provádět vždy jen po okrajových hranách tohoto obrazce. Můžeme porovnávat postoj s postojem, teorii s teorií, teorii s tím, co se z ní podaří prosadit - v obou případech - nebo můžeme porovnávat dvě reality. Nelze však porovnávat neporovnatelné, to, co je uprostřed, tedy po úhlopříčkách, a to se bohužel velmi často dělá.

Nicméně odevšad v posledních letech slyšíme, že třeba takzvaná nová blairovská levice je proto tak široce přijatelná, proto vyhrála volby, že opustila tradiční levicové pozice a natlačila se daleko více „do středu“. Chceme-li jiný příklad, Bushova kampaň měla být prý nakonec úspěšná proto, že se mnohem více přiblížila středu, v tomto případě z prava. Znamená to snad, že lidé dávají přednost slabé levé nebo pravé variantě před jasným ideovým vymezením?

Nemusíme ani chodit pro příklad do Anglie a Ameriky. U nás se v politice kdekdo tlačí do středu, ať už jsou to lidovci Cyrila Svobody, Unionisté Vladimíra Mlynáře nebo řada mladších socialistů. Už dávno se stejným způsobem „rozkročoval“ také Josef Zieleniec, i když u něho nešlo o názor, ale o součást vnitrostranického boje. Vůbec bych zásadně odlišoval, co je skutečný názor těchto lidí a co taktika volební či politické kampaně. Mluvíme-li o názorech, míšmaš různých nekonsistentních postojů není skutečný politický názor. Ale obratnost, s níž se někteří zbavují jasného politického postoje a míchají všechno dohromady jako metodu zmást

nevyraněné voliče, to je prvek volební politické kampaně a s žádným filosofováním bych to rozhodně nespojoval.

Nicméně ODS je v tisku za středopravou často označována. Jaká je dnešní ODS, která si v tomto roce připomíná deset let od svého vzniku? Na počátku devadesátých let asi jen málo lidí skutečně vědělo, ve chvíli, kdy do ODS vstupovali, co to vlastně pravice je. Možná tušili ideová východiska, možná šlo spíše o bezprostřední reakci na realitu. Nebo se mýlím?

Výraz „středopravý“ neuznávám. Sám jsem ho nikdy nepoužil. Mám pocit, že slovo středopravý používají výhradně lidé, kteří se bojí říci pravý, protože mají pocit, že toto slovo bývalo v minulosti spojováno s extrémní pravicí a oni nechtějí provokovat některé stoupence či voliče. Já se za slovo pravicový nestydím, nedomnívám se, že je třeba tento jasný pojem za něco skrývat.

Když jsem v prosinci přijel do Budapeště na setkání politických stran střední a východní Evropy – řeknu stran nelevicových, abych mohl pointovat, k čemu mířím – tak jsem se domníval, že mířím na setkání pravicových politických stran. Když jsem do Budapešti přijel, ke svému úžasu jsem zjistil, že kdekdo uniká do té takzvané středopravosti. V angličtině to má ještě větší kouzlo. Zatímco já na této konferenci zarputile používal výraz *right of centre*, napravo od středu, drtivá většina dalších účastníků – maďarským premiérem a předsedou FIDEZSu panem Orbánem počínaje – používala slovo *centre right*. Protestoval jsem. Protestoval jsem i proti tomu, že v čele sálu visel obrovský panel hlásající v angličtině slovo středopravý, a to tak, že maďarští organizátoři dokonce napsali to CENTRE velkými písmeny a slovo right malými, což byla dobrá nahrávka, abych rozesmál publikum prvními větičkami svého projevu, v němž jsem se pokoušel o těchto slovech trochu filosofovat.

Pokud jde o ODS, vznikla jednoznačně jako pravicová strana. Naším modelem byli britští konzervativci s Margaret Thatcherovou, rozhodně ne němečtí křesťanští demokraté s Helmutem Kohlem. To snad není třeba dále rozvíjet. A nijak jsme to neskrývali. Přečtete-li si ustavující dokumenty ODS, je to tam řečeno zcela jasně. Opět

jsme ale u rozdílu mezi modelem a realitou. Že se k ODS v průběhu uplynulého desetiletí přidávali různí lidé buď jako členové, nebo jako stoupenci či voliči, ačkoli zastávali lecjaké názory, ale ODS jim tak či onak imponovala, je úplně jiná věc. A že spousta těchto lidí, jak voličů a stoupců, tak samozřejmě i členů, se skutečnou pravicovostí nemá mnoho společného, to je naprosto jasné, ale tak je to v každé zemi světa, v každé politické straně.

Jednou jsem o tom kdysi diskutoval s Johnem Majorem ve Velké Británii. Usmíval se: Nedovedete si představit, kolik máme v konzervativní straně totálně levicových lordů, které byste určitě ze své strany vystrnadil někam hodně nalevo. To není žádná urážka. Celá debata, jestli ODS je důsledně pravicová nebo není, je umělá debata našich protivníků, kteří se s pozicí ODS na české politické scéně nikdy nechtěli smířit, a jak je vidět, nikdy se s ní nesmíří.

Kam byste v tomto smyslu historicky zařadil ODA, která vznikla ještě o něco dříve než ODS, jako politická strana se definovala jednoznačně pravicově a ve vašich vládách byla koaličním partnerem. Jak byste tyto dvě pravicové strany porovnal?

Je nesporné, že ODA nebyla levicová strana. Ale kvůli své relativně omezené členské základně a slabé voličské podpoře nikdy nehrála globální pravicovou kartu. Mohla si dovolit hrát kartu partiálního zájmového seskupení. Nemusela být, i když to ve svém názvu měla, skutečně občanskou stranou. Aby dosáhla svých svých pěti procent pro vstup do parlamentu, vždycky stačilo, aby byla stranou lékařské profese, advokátské profese, majitelů domů či některých podobných seskupení tohoto typu. Jim stačilo předvést se jako důslední obhájci zájmů těchto partiálních skupin. Vůbec nemuseli usilovat o mé pověstné „dopočítávání do jedné“, vůbec se nemuseli zabývat tím, jestli je součet těchto partiálních nároků sčitatelný a jestli dává jednotku, nebo jestli ji daleko přesahuje. To je pak snadná, hezká politika. Stavím-li však ODS do role strany, která nechce mít pět, ale aspiruje na pětatřicet procent voličské podpory pak je jasné, že nemohu tlouci na buben ve prospěch pouze jedné zájmové skupiny. Mimochodem o to byl obvykle největší spor při sestavová-

ní volebního programu. Protože samozřejmě i v ODS je spousta lidí, kteří si přejí hrát nejrůznější parciální karty a kteří se na mě leckdy mračili, že jsem trval na tom, že tohle my dělat nesmíme. Právě proto, že nejsme ODA. Zda jsme kvůli tomu poztráceli část voličů, je těžké posoudit, možná ano, ale tohle je naprosto zásadní věc, ve které bych nikdy neustoupil.

Je fakt, že ODS od počátku oslovovala značnou část veřejnosti a často ji mnozí proto kritizovali abych tak řekl z prava. Vytýkali vám, že přeceňujete sociální rozměr transformace. Že Vaše vlády měly daleko rychleji deregulovat, daleko rychleji privatizovat, že byly vlastně příliš „sociální“. Sám jste nikdy neskrýval, jak jsou pro vás důležité právě sociální ohledy transformace. Je to pravicové?

Dívám-li se na takzvanou kritiku zprava, nejdříve bych odlišil skutečnou kritiku zprava od kritiky fiktivní. To, co jsem slyšel ze stran typu ODA a co slyším dodnes, to jako kritiku zprava nepřijímám. Jde opět pouze o to, že odmítám bojovat za parciální zájmy jistých malých skupin, které sice umějí hlasitě tleskat, jsou-li hájeny, ale s obhajobou skutečné pravicovosti to nemá nic společného. Musel bych zopakovat to, čím jsme dnes začali: jde o to, zda být *pro-market* nebo *pro-business*. To je ideová stránka věci. Ale je tu opět onen rozdíl mezi realitou a teoretickým esejem. Kdybych nevstoupil do politiky a usídlil se v nějakém „liberálním institutu“ a specializoval se na psaní esejů filosoficko-ekonomického či ideového typu, tak bych samozřejmě mohl zastávat krystalicky čisté pravicové postoje. Nemusel bych vědět, že spousta reálných kroků kterékoli vlády na světě, liberální Amerikou počínaje či konče, je něčím, co je z tohoto hlediska nesmírně frustrující a co s čistými idejemi nemá vůbec nic společného. O tom je celá ta debata: Kdo se na základě odlišnosti mnohobarevné společenské reality a černobílé učebnice domnívá, že v našem jednání dochází k nějaké zradě pravicových ideálů, tak pouze předvádí, že neumí odlišit politiku od filosofického traktátu. Těchto lidí je bohužel také dost. To je druhá rovina. Teprve třetí věci jsou sociální ohledy. Nevěřím, že je na světě politik, který nemá žádné sociální ohledy. Snad Pol Pot někde v Kambodži nebo

podobná absurdní figura tohoto typu, ale už určitě ne ani taková vyhlášení diktátora typu Hitlera či Stalina. Ti si naopak dávali velký pozor, aby svou politikou totálně neostrakizovali drtivou většinu obyvatelstva, a proto hledali podporu té masy lidí, na nichž jejich režimy stály. Od počátku jsem si uvědomoval, že transformace – teď důsledně odlišuji transformaci od stabilního fungování normální tržní ekonomiky – vyvolává obrovské vykojení ustálených poměrů, obrovské majetkové přesuny a jednorázově také rozsáhlé přesuny v postavení jednotlivců. Myšlenka, že něco takového je možné udělat bez výrazných sociálních ohledů, beztrestně, bez pozorného vnímání reality, nemá s pravicovostí nic společného. Takovou kritikou na mě míří lidé jak zprava, tak zleva, zdánlivě s opačnou argumentací, ale ve skutečnosti se stejně zjištěnými politickými zájmy, protože chtějí především poškodit opravdovou pravicovou politiku v očích veřejnosti. Trvám na tom, že můj takzvaný přílišný sociální ohled byl jedinou realistickou cestou jak umožnit masivní společenský přerod.

K úplně jiné debatě je, zda dnes už nejsme v situaci, kdy největší brzdou našeho dalšího vývoje je právě absence reformovaných systémů sociálního, zdravotního, penzijního a jiného pojištění. To určitě ano. Ale že ohled na reálné životní podmínky lidí z masa a kostí není nic pravicového nebo levicového, pokládám za naprosto evidentní.

Když hovoříme o menších parlamentních stranách, musím se přenést do současnosti. Jednou z vážných otázek, která se stala kontroverzním tématem napříč politickou scénou je spor o to, zda je pro naši zem výhodnější nutnost vytváření povolebních vládních koalic, či zda by byl lepší systém dvou dominantních stran v pravolevém protikladu. Nejde mi teď o aktuální boj o nový volební zákon, ale obecnější pohled na tento problém.

Jedna věc je snění o ideálním světě a druhá je něco blížícího se realitě této země kolem roku 2000. My žijeme v proporčním volebním systému, a tím jsme ke koalování odsouzeni. Se všemi problémy, které z toho vyplývají, se všemi nutnostmi podivných kom-

promisů, se vším vydíráním menších koaličních stran, které tím dostávají moc ovlivňovat vládní politiku daleko více, než odpovídá síle jejich mandátu. V tomto světě žijeme. Nese v sobě obrovské problémy, ale nějak funguje. To, že angloamerický model je zřetelnější, lepší a jasnější, že dává vítěznému politickému vedení větší šanci prosadit své myšlenky, je rovněž evidentní pravda. Ale reálný svět je vždycky složitější než model, a proto tak jednoduché to zase není. Dvoupólovost vede v praxi k tomu, že každá z obou „velestran“ představuje jistou názorovou koalici. Předseda takové strany musí být mistr vyjednávání, které v dané chvíli není negociacemi mezi stranami, ale uvnitř politické strany. Zřetelně to vidíme na anglické nebo americké politice. Jak se Thatcherová, Major nebo i dnes Blair trápili a trápí s odlišnými křídly ve svých politických stranách, kolik jim to zabírá času na získání konsensu, je poměrně známo. My máme zase snadnější komunikaci uvnitř stran. To je rub a líc téže mince, a proto i při všech mých negativních zkušenostech s koaličními vládami nechci vidět svět černobíle. Pro někoho je dokonce politická hra s ostatními stranami zajímavější a více motivující než mravenčí vnitrostranická práce, která není tolik vidět. Britská a americká zkušenost to potvrzuje. Potkal jsem sice vícekrát Margaret Thatcherovou než Johna Majora, ale v premiérském úřadu jsem viděl vícekrát jeho než ji. Majorova totální uštvanost a vyčerpanost z vnitrostranických problémů mě přesvědčuje o tom, že to maxistrany zase tak snadné nemají.

Pokud bych bral vážně mnohé komentátory či politology, nepochybují, že byste si s velestranou poradil. Tvrdí totiž, i když přesně nevím, co to znamená, že jste mistrem technologie moci, což má znít pejorativně. Chápu-li správně podtext, znamená to asi, že umíte mistrně manipulovat veřejností. Jak vnímáte problém manipulace a technologie moci?

Za prvé se vždy snažím bránit termínu „moc“. Je to termín, který si zřejmě kvůli zamindrákovaným disidentům, již celé desetiletí udržujeme v našem slovníku, přestože patří výlučně do éry nesvobody, do totalitních režimů, nikoli do České republiky roku 2001. Já

toto slovo zásadně odmítám. Prohlašuji, že jsem nikdy byt' na jedinou vteřinu neměl moc. Toto slovo je nepatřičné, jde o umělý výtvar těch, pro něž je už snad skoro sportem pořad zneklidňovat společnost, kteří stále vykřikují, že se politická sféra odtrhává od reality, že se odtrhává od normálních lidí. Já slovo moc opravdu odmítám. Nic takového v naší realitě není ani na nejvyšších místech. Předseda politické strany, předseda vlády, předseda parlamentu má jistý vliv při rozhodování o různých věcech, které je ale vždy rozhodováním většího počtu lidí, rozhodováním kolektivním, navíc jde o rozhodování, které je velmi viditelné, a proto snadno zranitelné kritikou nej-různějšího typu, zejména kritikou mediální. Můžeme hovořit o tom, že mám větší vliv než průměrný občan, pokud jde o ovlivňování věcí veřejných. To jistě platí, ale s mocí to nemá nic společného. Bohužel i náš pan prezident k nám toto slovo neustále vnáší svými návraty k výrazu „moc bezmocných“. Kdybych ale chtěl něčím popsat naši realitu právě této chvíle, asi bych spíš řekl, že žijeme ve světě, pro který je charakteristická spíše „bezmoc údajně mocných“. Je to jistě také zjednodušení, ale dívám-li se na desítky případů současnosti, můj převažující pocit je bezmoc – údajně mocného člověka. Vzpomeňme třeba poslední mediální hříčky o České televizi, nebo spor o interpretaci kubánského dobrodružství pánů Pilipa a Bubeníka: Mám pocit, že jsem naprosto bezmocný, že nemám možnost ani seriózně vysvětlit svůj názor, natož abych ovlivnil vývoj směrem, který bych si přál. Hlavní bezmoc, kterou pociťuji, je z permanentní desinterpretace mých slov.

Mluvme tedy o vlivu. Že bych byl nějakým mistrem technologií prosazování vlivu, si však také nemyslím. Žádnou svou výhodu v tom nevidím, především proto, že takovou kartu nehraji. Ta vyžaduje negociace, nepřetržité vyjednávání, nepřetržité schůzky, nepřetržité zákulisní jednání. To mi vždycky bylo cizí, v tom máme jiné mistry. Vždycky jsem postupoval přímo, veřejně, hlasitě, ve snaze oslovit veřejnost a získat její podporu. Vždycky jsem usiloval o sílu argumentu a marně jsem doufal, že argument vítězí. Jestli něco možná trochu umím, tak snad argumentovat. Ale že bych uměl „technologii moci“, to určitě ne.

Kdybychom to poněkud změkčili a mluvili třeba o významu taktiky a strategie v politickém jednání, jak byste se z tohoto to z hlediska viděl?

Bohužel, řekl bych, že ani v tom není žádná má síla. Spíše mi jde vždy o pohled dlouhodobější, to znamená o strategii, než o krátkodobý, tedy o taktiku. Nevěřím, že mohu „vytaktizovat“ nějaké velké výsledky, spíše mi také vždy záleželo na větším rozmáchnutí než na drobnostech. Když se víc rozmáchnete, tak samozřejmě i do leckoho drcnete a získáte si tak spoustu odpůrců, až nepřátel, kteří se cítí vašim rozmáchnutím poškozeni, oslabeni, dotčeni. Kdybych byl takovým demiurgem moci, určitě bych toto vědomě brzdil, nedělal bych to, ale já to dělám stále znovu.

Platí to třeba i ve Vaší politické straně? Z od různých docela důvěryhodných lidí z vnitřku ODS jsem slyšel, že prý jste až nepatřičně demokracický, zatímco všeobecně se soudí, že jste autokrat.

Mám silné názory, ale vždycky o všem vedeme velmi širokou diskusi. A zdaleka není pravda, že v té diskusi vždycky vyhrávám. Dokonce vím, že nelze vyhrát ani 70 : 30, protože i 30 reprezentuje ještě příliš velký nesouhlas, který destabilizuje politickou stranu či jakoukoli jinou skupinu lidí, neboť jde stále o příliš velkou sílu, která s věcí nesouhlasí. Takhle že by uvažoval autokrat?

Alespoň svou nesmrtelnost snad připustíte. Myslím tím vaše politická znovuzrození, která jsou v médiích obvykle spojována právě s vašimi údajnými takticko strategickými schopnostmi. Vzniká takový skoro mytický obraz. Jako by jste z každého pokusu o politický atentát nejen vyvázl, ale dokonce z nich vycházíte posílen. Ale řečeno zcela vážně, ono se asi těžko vysvětluje, jak se mohlo stát, že přes tak obrovské, bez přehánění miliardové investice do vaší politické likvidace třeba v roce devadesát sedm, jste tu s námi stále...

Před několika dny jsem četl pravidelný komentář Milana Knížáka v časopise Reflex. Spekuloval o klonování a kromě jiného taky napsal, že by si naše země měla naklonovat Václava Klause, protože nikdo jiný nevydrží tolik ran pod pás jako on. To mi přišlo docela vtipné.

Odlišme ale jeden velký atentát z podzimu roku devadesát sedm, od desítek pokusů o atentáty malé, pokusy mých odvěkých odpůrců, chytit mě za slovo a pak kolem toho jediného slova roztočit pravidelnou kampaň za totální diskreditaci mé osoby. To první byl prostě velký politický střet, který člověk ustál, protože neměl důvod couvat, protože byl přesvědčen o své pravdě a protože věděl, že bojiště vyklidit nesmí. To se mi zdá paradoxně celkem jednoduché a banální. Myslím, že nemalá část voličů, sympatizantů i členů ODS tento můj postoj přijala a ocenila. Daleko únavnější jsou však ty druhé pokusy. Z nedávné minulosti například větička o nulovém výsledku Pithartovy kubánské mise. Spoustě mých nepřátel se najednou zdálo, že teď mě konečně dostali. Právě tak o tom uvažují, nepřeháním.

Živě se pamatuji na podobně zmanipulovanou a velmi zaujatě interpretovanou „causu“ kolem mého takzvaného obecního bytu na Praze 6. Dodnes úplně zřetelně vidím Josefa Zieleniece, jak tehdy na zasedání grémia ODS poprvé nechal spadnout svou jinak geniálně udržovanou masku neutrála a férového člověka, když s neuvěřitelným potěšením řekl: „Teď ho konečně dostali.“ To je skutečně autentický výrok, nevím, jestli ta tři slova byla v tomto pořadí, ale za jejich smysl ručím. Takových „atentátičků“ bylo a je nesmírné množství. Člověk je překonával prostě proto, že ho do jisté míry jejich strůjci zase tolik netrápí, neváží si jich, nepovažuje je za skutečné partnery či protivníky, za osoby, s kterými by se chtěl poměřovat nebo přát, a tím pádem ho to nechává chladným. A mnohé atentáty přecházím tím, že je nevnímám – kdybych byl televizní divák, asi bych už dávno musel skočit z okna. Ale protože se šetrím tím, že se na televizi nedívám, některé z tohoto typu atentátů mi prostě unikly a vůbec mě nezasáhly. Bohužel však zasahují spoustu lidí kolem mě, a ti je nesmírně těžce nesou.

Když to pozoruji nezaujatě, připadá mi, že se to všechno zvolna přesunulo do obskurní podoby jakéhosi permanentního basketbalového nebo fotbalového utkání, ve kterém se ani nehraje, jen se stále komentuje či prognózuje zda je někdo zralý na porážku, jestli do polo-

času budeme vést o jednu nebo dvě branky, že i když třeba prohrává je stejně lepší Slavie než Sparta, protože je to Slavie a basta. Taková bezradnost a myšlenková prázdnota z toho na mě většinou čiší, protože je zřejmé, že všem těm různým mediálním artistům už dávno nejde o věc, ale pouze o vysloveně pokleslé dekadentní fandovství a nenávist. A zdaleka nejen, pokud jde o vás.

Určitě. Je celá řada pisálků, které není vůbec třeba číst – stačí si přečíst titulky a vlastní text, ať už v Mladé frontě Dnes, v Lidových novinách, v Právu, v Přítomnosti, v Respektu či v Literárních novinách, můžete klidně za autora nadiktovat a nemůžete se moc mýlit. Zaujatost a nenávist těchto lidí, z nichž většinu osobně vůbec neznám, je zarážející. Samozřejmě se spíše usmívám než zlobím a jejich články už nečtu.

Jenže mnozí politici a řekl bych že i v ODS narozdíl od vás žijí jen tím, co se napíše v novinách, co vidí v televizi nebo slyší v rozhlasu a tím se nechají zatahovat do téhle pokleslé hry novinářů na politiky.

Určitě se do toho nechávají vtáhnout více než já a z různých důvodů je to také zajímavá více než mě. Mám totiž jisté obranné reflexy. Lidé jsou nepochybně různě odolní a resistantní vůči těmto věcem. Já jsem celý život trénovaný, že jsem v menšině. Vždycky také připomínám úlohu sportu, a zejména kolektivních her. Člověk se ve sportu naučí vyhrávat i prohrávat. V basketbalu dostanete najednou v poslední vteřině koš a o bod prohrajete, a navíc sám jste ještě deset vteřin předtím nedal trestný hod, zatímco kdybyste ho proměnil, zápas dopadl jinak a výsledek mohl být opačný. Situace, kdy zdrčeně odcházíte do šatny a v té šatně na sebe se spoluhráči čtvrt hodiny nemluvíte, je úžasná zkušenost pro celý život. Já prostě vím: Nezbyvá než vstát a jít do sprchy a na večeri a myslet na to, že se zítra hraje další zápas a ten že musí dopadnout jinak. Rozlišuji politiky na sportovce a nesportovce. Nevím, čím jiným se tohle dá dohnat nebo natrénovat, nacvičit. Neznám nic podobného. Vyžaduje to však zažít nejen sport rekreační, ale také závodní, za přítomnosti diváků. Musíte zažít, co to je, když celá hala píská proti vám, abyste nedal klíčový trestný hod, co je potlesk pro či proti. Je to obrov-

ská škola. To nezískáte na trenážeru ve fitness centru nebo uplaváním dvaceti bazénů denně. To je jiná záležitost, ve které jde mnohem více o psychiku než o svaly.

Nemohu v této souvislosti nezmínit termín, který jste vnesl do politického slovníku jako nový pojem – Opoziční smlouva. Kdybych to zjednodušil do věcné podoby, jde o nějaké podmínky umožňující vznik menšinové vlády vítězného volebního subjektu. V zásadě nic zajímavého, pro běžnou demokracii něco naprosto všedního, ke komentování asi tak tři dny. Nezasvěcenému musí připadat zcela bizarní vášnivá atmosféra, která kolem tohoto dokumentu vznikla, ale ještě mnohem bizarnější, že z ní média vydržela žít celé roky.

Především to není boj o Opoziční smlouvu. Lidé, kteří proti ní tak vytrvale bojují, nehrají hru proti Opoziční smlouvě. Ve skutečnosti hrají hru proti Klausovi. Ale protože je neudržitelně hloupé přiznat, že nonstop, ve dne v noci hrají nenávistný kus o Václavu Klausovi, je lepší mluvit o Opoziční smlouvě. Spíše bychom se tedy měli ptát, proč se o Václava Klause neustále vede takový vášnivý boj.

Že bych jim vadil, jak jsem velký, malý, tlustý či tenký, chytrý či hloupý, sečtělý či nesečtělý, kultivovaný či nekultivovaný, kulturní či nekulturní, v tom to bude stěží. Myslím však, že vím, co to je. Malíř Josef Jíra, mi vždycky říkal: Pane premiére - on to oslovení premiére používá i dnes - oni Vám nikdy neodpustí, že jste jim tu sametovou ukradl. Oni už ji měli dávno připravenou, dávno naplánovanou, už měli nalinkováno, co v ní všechno bude, už měli pro každého připravené posty a kariéry. Oni opravdu chtěli vytvořit svou společnost, která by byla k jejich obrazu. A najednou jste přišel Vy a všechno bylo jinak. Tady je konec citátu, který není možná autentický, ale za jeho obsahovou platnost ručím.

O to právě jde, to je důvod té zběsilosti či nenávisti. Tito lidé chtěli – už jsme o tom tady hovořili – vytvořit něco jiného než systém parlamentní demokracie a tržní ekonomiky. To je zásadní věc. Chtěli elitářskou společnost vyvolených intelektuálů, kteří by seděli v kavárně Slávie a ve vile Amálie a odtud by určovali, co v této zemi bude a co nebude. Seděli by na špičce a měli by z toho drtivou vět-

šinu výhod. Ohánějí se lidmi, ale normální lidé je vůbec nezajímají, nikdy je nezajímali, ani na vteřinu. A najednou – jak říká Josef Jíra – přišel ten Klaus a drze požaduje standardní trh, standardní parlamentní demokracii založenou na politických stranách a vy, pánové hezky do řady a nikoliv mimo tuto řadu. Tuhle „krádež“ nikdy nestráví. Odtud původ oné nenávisti. Je ukotvena někde úplně jinde než v normálním politickém soupeření.

Hovoříme dnes spolu půl hodiny poté, co jsem skončil v televizi Nova Sedmička s předsedou KDU-ČSL Janem Kasalem. První komentáře od Vás i od lidí, kteří mi stačili zatelefonovat, byly asi v tom smyslu, že bylo fajn, že jste si nenadávali, ale že jste spolu docela normálně mluvili, že jste měli více shodných názorů než odlišných a že i ty odlišné názory přesně vyjadřovaly odlišnosti našich dvou politických seskupení, proto vysloveny být musely a také každý z Vás jste je racionálním způsobem vyslovil. Najednou tam nebyla nenávistná hádka, nenávistný spor. Výklad je velmi jednoduchý. S Janem Kasalem máme na řadu věci odlišný názor - ale jemu jsem nic neukradl. Nebyl součástí toho předem vyvoleného světa kolem Václava Havla. Pochází ze Žďáru nad Sázavou, ne z Malé Strany či z některého z pražských nábřeží. On ten negativistický vztah ke mně v tomto smyslu nemá. Je to vlastně všechno naprosto logické.

Ale musím říci ještě dvě věci. Termín „ukradená sametová revoluce“ se používá vlastně ve dvou významech. Nejprve někteří extrémní revoltující studenti, jako například pan Mejstřík, tvrdili, že jim revoluci ukradl Václav Havel. Pak zase Václav Havel měl pocit, že mu ji ukradl Václav Klaus. Bylo by to skoro komické, nebýt to tak vážné. Podstatné je, že oba typy této dvojí zášti, mají k sobě blízko a umí se propojit – viz akce Děkujeme, odejděte, která byla po deseti letech ozvukem této dvojí „ukradenosti“.

To že se toto do jisté míry stalo osou české politiky, je žalostný výsledek. A také je jediný důvod, který mě občas nutí přemýšlet o tom, zda mé fungování na české politické scéně nadále je či není užitečné. Protože si nutně musím klást otázku, zda zatížení české politiky tímto sporem je pro tuto zemi ku prospěchu nebo k neprospěchu. Spravedlivě se musím ptát, jestli by opravdu neznamenal

obrovské uvolnění politiky, kdybych prostě zmizel ze světa. Jenže z ní samozřejmě vyplývá další otázka. Skutečně bylo ke kýženému uvolnění, nebo by tito lidé jen začali válcovat českou politickou scénu ještě více než dosud? Zatím mám pocit, že je to i moje existence na politické scéně, co brání tomu, aby zde tito lidé začali neomezeně vládnout.

Možná bychom se této souvislosti mohli dotknout otázky etiky či slušnosti v politice, kterou se vaši soupeři často, alespoň verbálně ohánějí. Co pro Vás znamenají výrazy jako pravda nebo lež v politice i obecně, politická etika v naší současné situaci?

O výrazu etika neumím hluboce filosofovat a filosofování o tomto slovu konec konců moc nevěřím. Je to podobné jako s „politickou kulturou“, o níž jsme mluvili. Také výraz etika se u nás v politice používá spíše jako výhrůžka, jako politický argument než jako výpověď o etice v politice jako takové. Je to zbraň v souboji s politickým protivníkem, když se snažím vytvářet dojem, že etický jsem já a můj protivník etický není. Je to banální trik, který tak mistrovsky používají především lidé z hradního tábora.

Nedávno jsem četl text pravicového anglického filosofa či ekonoma Normana Barryho, který patří mezi velmi filozofující ekonomy, a pokud má někdo z ekonomů nárok pustit se do takovýchto témat, tak je to právě on. Mnohokrát jsem se s ním setkal a mám ho velmi rád. Článek o němž hovořím, je právě o *business ethics*. Říká v něm: „Je mnoho způsobů, jak útočit na kapitalismus. Jeden z nich se odehrává pod heslem *business ethics*.“

Podobně i já slovo etika v politice spíše považuji za výhrůžku než za vážnou věc k diskusi. To jistě neznamená, že toto slovo nemá svůj pozitivní obsah, kterému se nechci vyhýbat. Ale přiznám se, že o tom mohu říkat pouze glosy, nikoliv delší hlubší úvahy.

V době, kdy tato kniha bude v tisku, se pravděpodobně zúčastním v Monte Carlu mezinárodního fóra na téma *business ethics: Co může stát, government, dělat proti korupci*. Nejprve jsem váhal jet na tuto konferenci, protože si živě dovedu představit, jaké zploštělé, trivializované, povrchní, highbrow – ofrněné, nafoukané, arogantní

postoje tam budou od údajných odborníků na etiku zaznívat, zejména vůči ekonomikám postkomunistických zemí a ekonomikám Třetího světa. Nicméně manželka mi docela správně říkala, prosím tě, jeď tam, protože je třeba, aby jim to také někdo vysvětloval jiným způsobem. Myslím si, že měla pravdu. Takže jsme přihlášku na tuto konferenci nakonec poslal. Skutečně nemohu akceptovat pohrdavý pohled některých západních politiků, právníků, ekonomů, ale i businessmanů, na země jako jsme my. Mám docela rád téměř osmdesátiletého předsedu zahraničního výboru amerického Senátu Jessie Helmse, s nímž jsme si při setkání dobře rozuměli. Měl nedávno projev v American Enterprise Institute ve Washingtonu. Jak jeho realistické zahraniční politice rozumím, jak vždycky hrál navýsost republikánskou zahraniční politiku, nikoliv clintonovskou, allbrightovskou, ani on se nevyhnul paušalizující větě. Spojené státy citují, „se musí vůči většinou zkorumpovaným vládám cizích zemí chovat“ tak a tak. Neboli i Jessie Helms, nestor amerického senátu a americké zahraniční politiky, z pozice amerického velikašství naznačuje, že ostatní vlády světa jsou zkorumpované. To je pro mě naprosto nepřijatelné, něco, s čím musíme bojovat.

Každý týden se usmívám nad titulní stránkou týdeníku Profit, kterou kreslí týž autor jako Zeleného Raoula pro Reflex. On tam nakreslil jednoho ze zvěrozvěstů etiky v české politice, Michala Kocába, jak si jde uložit peníze ze svého investičního fondu do banky. Pokladní se ptá, jaké heslo tam dáte? A Michal Kocáb odpovídá: Pravda a láska. Myslím, že v tomhle vtípku je úplně všechno, další slova jsou naprosto zbytečná.

Slova pravda a lež platí v politice stejně jako v životě. Pravda a lež existuje přesně stejně v politice jako mimo ni, přesně stejně jako ve vztahu nás dvou, jako v jakémkoli vztahu v osobním životě a kdekoli jinde. V politice nejsou o nic méně významná.

Patříte k lidem, pro něž je politika život. Případá mi však, že často jsou mnozí, nejen politikové, politikou přímo vlečeni. Je to nějaká zátěž, kterou jsme si v posledním desetiletí vytvořili, je to nějaká česká vlastnost? Jaká je vaše „politická hygiena“?

Připadá mi odvážné říci, že někdo je vlečen a někdo není vlečen politikou, že někdo je nad ní a někdo ne. Je to jako silný soud, příliš ambiciózní a nechtěl bych ho vyslovovat.

Snažím se nebýt politikou příliš vlečen, a proto se snažím politiku „vypínat“. Většinou neposlouchám televizi ani rádio - když, tak nějaké hudební - počkám si, až mi to „donesou“ noviny. Jedinou věc, kterou mám, je mobilní telefon, a na něm jednovětové domácí zpravodajství ČTK.

Po jedenácti letech od pádu komunismu mi připadalo, že žijeme v poměrně standardní demokracii, že zde fungují normální politické mechanismy jako kdekoli jinde v demokratickém světě. Tím nemyslím, že by transformace byla bez zádrhelů a omylů. Skoro jsem si myslel, že po těch jedenácti letech máme být na co hrdí. Tím víc mě překvapilo, když nedávno hlava státu světa sdělila, že jsme stále „skansen postkomunismu“. Nevím, jestli tím chtěl pan prezident přilákat zahraniční turisty k návštěvě naší země, aby se pokochali pohledem na uměle udržované fosilie komunismu, protože tak bych si skansen představoval. A hlavně jsem nezaznamenal, že by o tom jindy tak agresivní žurnalisté rozpoutali veřejnou diskusi. Učiním to za ně: Jak se na to díváte?

Jsem stoprocentně přesvědčen, že jsme standardní demokracií. Naše politická scéna s pěti hlavními politickými stranami zastoupenými v parlamentu, je velmi standardní. Ideové zakotvení těchto stran je také velmi evropské a skutečnost, že v Poslanecké sněmovně jsou pouze politické strany a žádná hnutí, fronty či fóra nás staví na evropské politické scéně docela vysoko. Dokonce i v některých zemích Západní Evropy, existují takovéto strany - nestrany, které jsou spíše hnutími pro něco nebo proti někomu. To u nás našťástí není. I v tomto smyslu jsme již standardní demokracií a stali jsme se jí dříve než - bez výjimky - všechny ostatní postkomunistické země.

Pokud nás někdo stále vidí jako komunistický skansen, mám jen dvě možná vysvětlení. Za prvé se o komunistickém skansenu hezky mluví a nemám-li vhodnější téma, mohu tím nezasvěcené publikum

na zahraniční konferenci okouzlovat a jim to bude připadat originální, protože o tom, co se skutečně děje v naší zemi, nevědí buď vůbec nic, nebo jen to, co píše velmi zjednodušeně některé mezinárodní žurnály. Druhý důvod je však závažnější: Jde o záměrný pokus nás do takového skansenu nepřetržitě vracet. To je přece ideální prostor pro spasitele, který nás z tohoto fiktivního skansenu vyvede. Prání otcem myšlenky. Má se tím říci, že u nás žádná transformace neproběhla, neprobíhá, a pokud ano, je špatná a neměla by pokračovat.

Před pár lety se objevil zajímavý text jednoho anglického autora. Zabýval se dynamikou transformace a motivy jejich jednotlivých účastníků transformaci brzdit nebo urychlovat. Všeobecným, podvědomě přijatým modelem transformační dynamiky je představa jakési J-křivky. Na ose horizontální máme čas, na ose vertikální řekněme HDP té které země. Všichni víme, že na počátku transformace docházelo k nevyhnutelnému ekonomickému poklesu, způsobeném především „vytřásáním“ aktivit totalitního systému, které v nových poměrech nemohly pokračovat. Stalo se tak ve všech postkomunistických zemích, ať už měly vlády více levicové nebo pravicové, ať tam déle vládli komunisté nebo nevládli, ať měli šokovou terapii nebo neměli, ať měli klausovskou privatizaci nebo vůbec žádnou.

Standardní hypotéza říká, že nepodaří-li se odpůrcům transformace zastavit transformační kroky v okamžiku tohoto ekonomického pádu, pak je vyhráno, protože pak už transformaci nikdo a nic nezastaví. Hypotéza je založena na tom, že pro dynamiku transformace jsou určující ti, kteří prohrávají, kteří ztrácejí – to jsou ti *losers*. Do přečtení tohoto textu jsem si to vykládal právě takto. Jenže tento autor nakreslil jiný graf. Podle něj dynamiku určují ti vyhrávající. Stejně tak tu máme na jedné ose čas, ale na druhé už nikoli HDP, ale příjmy těch vyhrávajících, těch *winner*s. Autor tak dochází k úplně jiné křivce, s jiným tvarem. Ukazuje, že nedokonalosti ekonomiky, která vzniká po prvních, parciálních krocích, se obrovským způsobem přeskupuje bohatství, vliv, výnosy v tom širším smyslu slova k oněm *winner*s. To je ovšem pouze dočasný stav. Trvá

jen dokud je ekonomika teprve uprostřed transformace a kdy je celá spousta imperfekcí, na kterých vydělávají jen ti rychlejší, ti bystřejší, z řady hledisek možná i ti, co více podvádějí, nebo ti, kdož jsou obratnější, ti co jsou více spojeni s minulými posty a podobně.

Jejich výnosy rostou, pokud přetrvává neukončenost transformace. Protože čím více se země normalizuje a stává se normální tržní ekonomikou, tím jejich *windfall profits*, snadné zisky, které jim padaly do klína, mizí. Tito lidé pak mají pochopitelně tendenci zastavit či alespoň brzdit transformaci před jejím dokončením. Tato ekonomická hypotéza jistě stojí za úvahu, a není od věci aplikovat ji na politiku, v našem případě jako logický motiv k neustálé prezentaci naší země jako postkomunistického skansenu. Ti, kdo to říkají, chtějí otrávit ovzduší a tak co nejvíce zbrzdit dokončení transformace.

Čili jen jiná podoba „blbých nálad“? Starý trik typu „Ostatně soudím, že Kartágo musí být zničeno“ na konci každého projevu, ať je o čemkoli?

Chcete-li.

Myslím, že nenaruším strukturu našich hovorů, v nichž hovoříme o obecnějších problémech, zabočí-li k určujícím postavám naší politické scény. Nemůžeme totiž hovořit o současné či minulé polistopadové politice, abychom v nějaké chvíli vždy nenarazili na trojici Havel, Klaus, Zeman. Mnohé jiné osobnosti z politiky definitivně zmizely, některé se naopak jako bumerang neustále vracejí, ale trojice základních hráčů zůstává. Miloš Zeman chce – alespoň to tvrdí - s koncem svého premiérování chce z politiky odejít, Václavu Havlovi skončí poslední prezidentské období půl roku poté. Co bude pak? Nastoupí „mladá garda“? A hlavně – je to vůbec správně postavená otázka ptát se po mladé a staré gardě v politice?

Můžeme se „odpíchnout“ od dvou základních úvah, navzájem poněkud odlišných. Na jedné straně je to debata o tom, jestli dva z této trojice chtějí nebo musí odejít. Já avizování jejich odchodu příliš nevěřím. Nevěřím ani výrokům o objímání stromů na Českomoravské vrchovině, ani o poklidném psaní memoárů či dramát na portugal-

ském pobřeží. Oba tito muži jsou natolik ambiciózní politici, že si jen stěží umím představit, že by definitivně odešli do ústraní. Pokládám to spíš za rafinovanou sebestylizaci, za nárok k dalším politickým pozicím a rolím. Divil bych se, kdyby tomu tak nebylo.

K té druhé věci. I když nepochybně poslední kapku, která způsobila pád komunismu, přidala tehdejší generace studentů, je evidentní, že co se odehrálo potom, připravovala generace, která se do dospělého věku dostávala v šedesátých letech. Nemyslím tím generaci „osmašedesátníků“, ti dospívali o dvacet let dříve. Osmašedesátníci byli většinou lidé, kteří hned po únoru čtyřicet osm oblékli modré svazácké košile, kteří nadšeně vítali a budovali základy komunistické společnosti na stavbách mládeže a kteří v průběhu padesátých ale zejména šedesátých let začali postupně střízlivět. Právě ti se v druhé polovině šedesátých let chtěli pokusit o něco jiného. Že tomu navenek říkali socialismus s lidskou tváří, pochopitelně nemusí nutně znamenat, že všichni by navěky trvali na slovu socialismus. Připouštím, že pro některé z nich to mohlo být jen heslo, které se zdálo průchodné, a kolem něhož pokládali za možné spustit jistou destrukci existujícího totalitního systému. Dnešní příliš zjednodušené výroky o „osmašedesátnících“ jako nerozlišeném celku mi proto připadají poněkud zkreslující.

Mluvím-li o polistopadové politické generaci, v šedesátých letech, nikoli je „táhla“. Do této generace patří obrovské spousty lidí, se kterými se dnes ve veřejném životě setkáváme, i když nemají stejný ročník narození. Patří do ní i zmiňovaní protagonisté tří základních politických proudů v České republice devadesátých let. Teprve postupně se objevovaly i mladší tváře z mezigenerace let sedmdesátých, například Vladimír Dlouhý. A teprve o pár let později přicházeli ti z generace nejnovější, lidé jako Ivan Langer na jednom pólu a Stanislav Gross nebo Vladimír Mlynář na druhém.

Jisté „gardy“ v naší politice tedy existují. Problém je v tom, že nám chybí jedna „mezigarda“. Je zde generace narozená kolem počátku druhé světové války a pak generace narozená kolem sovětské okupace, tedy kolem roku 1968. V politice – to zdůrazňuji abych se nedotkl někoho z reprezentantů tisíce dalších možných sfér lidských ak-

titiv v naší zemi, kde možná toto generační členění má úplně jiný charakter – chybí generace mezi těmito dvěma. Prostě tu není a pokud, tak jde jen o izolované jedince, nikoli o generaci. Což, viděno z generačního hlediska, obnažuje dvoupólovost naší politické scény.

V ekonomii je to podobné. Byla tu generace moje a pak je zde generace těch, kteří končili studia ve druhé polovině 80. let nebo na počátku 90. let. Takový generační zářez je nepochybně pro každou zemi nepřijemná věc. Zabraňuje jisté kontinuitě, plynulosti, přirozenému navazování na věci minulé, při sdílení obdobných pocitů a prožitků.

Máte nějaké vysvětlení, proč tady chybí právě tato „mezigenerace“?

Vysvětlení je pro mě docela přirozené. Šedesátá léta při vši problematičnosti umožnila dospívajícím lidem vidět svět různoroději, komplikovaněji, „přičuchnout si“ v jistém smyslu ke svobodě a demokracii. Nicméně sedmdesátá a první polovina let osmdesátých byla skutečně oním Temnem, jak jsme o tom v té době hovořovali. Tehdy nebyl nikdo, kromě lidí zcela zaprodaných pookupačnímu režimu, kdo by jezdil na Západ, kdo by mohl jet studovat někam do světa, kdo by se zejména ve společenskovední oblasti mohl zabývat smysluplným bádáním. Neboli je to výpověď o době husákovské, o době normalizace.

Tohle je myslím na celou velkou debatu: Zda současná dominující politická generace nenechává vyrůst své nástupce, či drží zpátky generace, které ji následují, uměle je konzervuje v pasivní pozici.

Otázka, zda brzdíme nebo nebrzdíme novou generaci je docela zajímavá. Nemyslím si, že něco brzdíme, a už vůbec ne nějakou obzvlášť rafinovanou taktikou a strategií. Vždy budu zastávat názor, že o své místo na slunci si musí každý říci sám.

K tomu, aby se člověk prosadil někdy stačí kvalita, ale někdy to chce i trochu štěstí. Mám pro to ze své sportovní kariéry spoustu názorných příkladů.

Hrál jsem za Slavoj Vyšehrad basketbalovou národní ligu. Byl jsem kapitánem mužstva, hráčem základní pětky a na střídačce se

děl velmi talentovaný mladík Martin Brázda. Na hřiště šel většinou ve chvíli, kdy jsem se „vyfauloval“, za pět osobních chyb nebo z nějakého podobného důvodu. Mně bylo přes třicet, jemu osmnáct. Pak jsem si udělal těžký výronu v kotníku, a následovala tříměsíční absence. Přesně vidím, jak v následujícím zápase nastoupil v základní pětce a stal se hvězdou Slavoje Vyšehrad, potom hvězdou Baníku Ostrava, hráčem reprezentačního družstva. Určitě by se prosadil tak jako tak. Že se tak ale stalo o chvíli dříve bylo spíše věci náhody, než jeho naprosto nesporné nadání a umění.

V politice tomu není jinak. Tam se odehrávají podobné procesy a každá nová generace musí o sobě přesvědčit své okolí. Jak uvnitř politické strany, tak mimo ni. Ve sportu je věkový handicap evidentní, ti po třicítce obvykle vyklízejí bojiště dvacetiletým. V politice jsou ty časy trochu posunuté, protože tam se neměří objemem svalů, i když s fyzickou a psychickou kondicí také mnohé souvisí. Nemyslím si, že něco brzdíme.

Vraťme se blíže k oné základní trojici postav, jinými slovy přejděme k Václavu Havlovi a jeho současné nestandardní pozici na jinak poměrně už standardní politické scéně. Jistě ji nelze posuzovat bez historického kontextu, protože už počátkem devadesátých let došlo k jevu, který bych nazval pyramidou obrácenou na špičku, což z definice není moc stabilní poloha. Polistopadový politický systém se prostě začal stavět od presidenta. Nejprve byl na přelomu let osmdesát devět - devadesát zvolen Václav Havel prezidentem republiky a teprve pak začínaly vznikat či nově se formovat ostatní politické instituce. Případá mi, že vedle nepochybné autority Václava Havla, protikomunistického převratu, se už tím posunul význam presidentského úřadu do poněkud jiné polohy než s jakou náš parlamentní systém počítá. Fakticky jsme tím - ať už záměrně nebo shodou okolností - navázali na prvorepublikový masarykovský model, v němž sice také existovaly politické strany a parlament, ale faktickým zdrojem či centrem moci byl prezident a jím vybrané okolí, tedy to, čemu se říkalo a i dnes říká „Hrad“.

Nemá asi smysl diskutovat o ústavou definované roli presidenta v parlamentním uspořádání, ta je doufám každému srozumitelná.

Nicméně v očích nemalé části české veřejnosti, a v očích ne sto, ale sto jedna procent světa máme v naší zemi presidentský systém, jako třeba ve Francii nebo ještě spíše v Americe, kde je prezident nadán veškerou mocí a ostatní politici jsou jeho adjutanti, z něj odvozené figury na politické šachovnici. Jedenáct let po listopadu osmdesát devět se tato představa o našem politickém systému udržuje ve světě i mezi kultivovanými, vzdělanými a znalými lidmi. Formálně se sice role našeho prezidenta blíží spíše roli prezidenta německého, rakouského či maďarského než amerického či francouzského. Ale faktická moc Václava Havla je úplně jiná než definuje ústava.

Mimochodem jeho ústavní pravomoci nejsou zase tak malé, jak si někdo snad myslí. Právo jmenovat rozhodující úředníky České národní banky, Ústavního soudu, Nejvyššího kontrolního úřadu a podobných institucí je pravomoc obrovská a při dnešní roli Ústavního soudu, který se de facto stal třetí komorou českého parlamentu, je presidentská pravomoc jmenovat ústavní soudce zcela zásadní. V kombinaci s možností vetovat zákony schválené demokraticky zvoleným parlamentem, a je-li veto parlamentem přehlasováno podávat ústavní stížnosti soudcům, které sám jmenuji - to je pravomoc téměř unikátní. V demokratických evropských zemích nemá obdobu. V žádné jiné zemi by něco takového nebylo možné.

Proto stojí za to přemýšlet, kde se bere vliv Václava Havla na české veřejné mínění, na média a na některé politiky. Je obecně hýčkanou hypotézou, že je to díky jeho mimořádné, specifické a neopakovatelné zásluze o konec komunismu, že jen a jen to mu umožnilo hrát větší roli, než odpovídá formální logice presidentské role. V tuto hypotézu věří drtivá většina lidí v naší zemi, ať už se s mimořádným postavením Václava Havla shodují nebo neshodují, ať jsou jeho fanoušky, nebo kritiky. To je však jen malý kus pravdy. Pravda celá je daleko banálnější. Jeho faktická moc je výsledkem cílevědomě, velmi nekompromisně a bez jakýchkoli skrupulí programově organizovaného mimoparlamentního mocenského centra. Této roli věnuje drtivou část svého času a presidentských aktivit. To je jistě provokativní teze a bude mi za ni spíláno, ale už bylo na čase, aby to někdo takto jasně a nedvojsmyslně pojmenoval.

Z vašich slov je jasné, že preferujete parlamentní systém před prezidentským, kolektivní rozhodování před víceméně individuální odpovědností jediného člověka na vrcholu politické pyramidy. Jistě jde především o efektivitu jednoho takového demokratického systému proti druhému. Má parlamentní uspořádání proti prezidentskému však budoucnost, když vidíme, že například Amerika, nejvyspělejší demokracie světa, je řízena právě prezidentem?

Určitě nikdy nebudu preferovat prezidentský systém. Neodpovídá to našemu kontextu, našim tradicím. Jsem pro systém parlamentní, přestože znám některé jeho zdlouhavosti a komplikace. To bychom nejprve museli dlouho žít ve většinovém volebním systému, zvyknout si, že vítězná strana dostane šanci během volebního období uskutečnit maximum ze svého programu a pak vyhrát nebo prohrát následující volby. A pokud už prezidentský systém, nepřál bych si model francouzský, umožňující kohabitaci presidenta jednoho politického zaměření s vládou jiného politického zaměření, určitě bych spíše byl pro model americký. Ale pro představitelnou budoucnost to nepovažuji za příliš zajímavou debatu.

Jmenný rejstřík

- Acton, John Edward** 102
Adams, John 93
Annan, Kofi 281
Aristoteles 105
Ash, Timothy Garton 179
Balzac, Honoré de 108
Barry, Norman 110, 240, 309
Bašta, Jaroslav 156
Bastiat, Frédéric 29
Becker, Gary 243, 277
Bělohradský, Václav 195, 236
Beneš, Edvard 141
Berisha, Salim 162
Bhagwati, Jagdish 246
Bílá, Lucie 25
Blair, Tony 97, 273, 302
Bojar, Martin 184
Branden, Nathaniel 16-18
Brázda, Martin 316
Bubeník, Jan 303
Buchanan, James 181, 185
Čalfa, Marián 48
Campanella, Tomasso 285
Čapek, Karel 51, 96
Černý, Jan 141-142
Clarke, James Freeman 160-161
Clinton, Bill 97, 273
Coase, Ronald 248
Dacey, Albert Venn 176
Dickens, Charles 108
Dienstbier, Jiří 48, 294
Dlouhý, Vladimír 187, 314
Dušek, Jaromír 71
Erhard, Ludwig 157, 272
Etzioni, Amitai 20, 22
Falcoff, Mark 214
Fischer, Václav 77
Font, John 47
Fox, Vincente 214
Franklin, Benjamin 93
Friedman, Milton 23, 43, 94, 152, 248, 288
Galbraith, Keneth 276
Gándhí, Maháthmá 108
Giersch, Herbert 182
Goldwater, Barry 91
Gorbačov, Michail 36
Gore, Albert 96
Gottwald, Klement 152

Grebeníček, Miroslav 220
Grégr, Miroslav 156
Greve, Michael 199, 241
Gross, Stanislav 314
Grossman, Gregory 158
Haider, Jörg 291, 295
Halík, Tomáš 24–25, 146, 204
Havel, Václav 43, 51, 227– 228, 308, 317
Havlík, Petr 294
Hayek, Friedrich August 38, 45, 94, 110, 277
Hegel, Wilhelm Friedrich 14
Helms, Jessie 310
Heyne, Paul 97
Hitler, Adolf 273, 301
Hobbes, Thomas 269
Hostovský, Egon 35
Hromádková, Alena 144–145
Huxley, Aldous 285–286
Jan Pavel II. 55
Janeček, Josef 220
Jefferson, Thomas 93
Jelcin, Boris 162
Ježek, Tomáš 107
Ježek, Vlastimil 204
Jíra, Josef 307–308
Johnson, Paul 57
Kalvoda, Jan 48
Kant, Immanuel 105
Kasal, Jan 308
Kazantzakis, Nikos 108
Keynes, John Maynard 158, 198, 240
Knapp, Viktor 250
Knížák, Milan 304
Kocáb, Michael 310
Kohl, Helmut 298
Kohout, Pavel 171
Komárek, Valtr 150
Korecký, Miroslav 218
Kovanda, Karel 294
Kraus, Michal 220
Krejsa, Josef 146
Kudláček, Josef 144–145
Lange, Oskar 277
Langer, Ivan 314
Leoni, Bruno 251
Lerner, Abba 277
Leschtina, Jiří 168
Lobkowicz, Jiří 204
Lom, Petr 184
Lukašenko, Alexander 162
Lukeš, Jan 88

Lux, Josef 43, 193
Machiavelli, Nicolo 162-163
Machovec, Karel 156
Mahler, Zdeněk 146
Major, John 299, 302
Manne, Henry G. 23, 199, 241
Marx, Karl 43
Masaryk, Tomáš Garrigue 51
Matějka, Milan 156
Matějů, Petr 156
Mečiar, Vladimír 162, 295
Medek, Ivan 24, 74
Mejstřík, Martin 204, 308
Meyer, Frank S. 94
Mill, John Stuart 199, 240
Milošević, Slobodan 295
Mises, Ludwig von 44, 277
Mitchell, William 256
Mládek, Jan 156
Mlčoch, Lubomír 156
Mlynář, Vladimír 171, 204, 297, 314
More, Thomas 285
Mussolini, Benito 69
Němcová, Božena 108
North, Douglas 201, 242, 248
Novak, Michael 55, 58, 152
Oakeshott, Michael 257
Obzina, Jaromír 250
Olson, Mancur 31, 185, 198, 239, 247
Orbán, Viktor 298
Orwell, George 285
Paine, Thomas 256
Pajerová, Monika 204
Patinkin, Don 115
Pehe, Jiří 168, 204
Pejovich, Steve 201, 242
Pilip, Ivan 220, 303
Pithart, Petr 294, 305
Pol Pot 300
Posselt, Bernd 60-61
Příhoda, Petr 162
Putin, Vladimir 295
Radnitzky, Gerd 20, 39
Rath, David 71
Rauch, Jonathan 247
Röpke, Wilhelm 158
Rousseau, Jean Jacques 50
Rowley, Charles 269-270
Rudlovčák, Vladimír 107
Rychetský, Pavel 294
Salinas, Carlos 214
Schröder, Gerhard 280

Seligman, Adam 14
Simmons, Randy 256
Simon, Julian 174–176
Skinner, Burrhus Frederic 108
Sládek, Miroslav 145, 157
Smith, Adam 17, 21, 58, 75,
105, 199, 240
Soudek, Lubomír 187
Sowell, Thomas 19, 39
Spencer, Herbert 251
Stalin, Josif Vissarionovič 301
Stewart, A.W. 251
Stigler, George 246, 277
Stiglitz, Joseph 183
Svoboda, Cyril 204, 297
Šalda, František Xaver 84
Šik, Ota 273
Škromach, Zdeněk 220
Špidla, Vladimír 66, 71, 225
Štěpán, Miroslav 250
Švehla, Antonín 141–142
Thatcherová Margaret 19, 22,
298, 302
Tinbergen, Jan 276
Tito, Josip Broz 28, 273
Tošovský, Josef 168, 178, 192,
218
Tříška, Dušan 107
Tudjman, Franjo 162
Tullock, Gordon 166, 185, 246
Vlasák, František 150
Wagner, Jozef 144, 192
Wałęsa, Lech 162
Weber, Max 58
Wilson, James Q. 21
Zeman, Miloš 43, 51, 87, 97,
107, 150, 165, 172, 192, 213,
217
Zieleniec, Josef 193, 297, 305
Zlatuška, Jiří 286
Zvěřina, Jaroslav 220

JINDŘICH DEJMEK:

ČESKOSLOVENSKO, JEHO SOUSEDÉ A VELMOCI VE XX. STOLETÍ (1918 AŽ 1992)

Vydal CEP, březen 2002, 392 stran

Centrum pro ekonomiku a politiku přichází ve své řadě autor-
ských monografií s prací svého spolupracovníka historika
Jindřicha Dejmků „Československo, jeho sousedé a velmoci ve
XX. století (1918-1992)“, která je svým rozsahem i obsahem po-
činem ojedinělým a velmi významným. Nejedná se o shrnutí pub-
licistických textů či předchozích prací autora. Jde o originální, pů-
vodní studii zaměřenou na v odborné literatuře málo či v této šíři
vůbec nezpracovanou problematiku zahraniční politiky Českoslo-
venska vůči sousedům a hlavním velmocem od konce první svě-
tové války do rozpadu federace v roce 1992.

Autor se při zpracování problematiky projevuje jako zásadní
ideový odpůrce jak komunistických dezinterpretací historie, tak
dnes módních snah o moralistní vyrovnávání se s minulostí a rá-
doby hlubokomyslných úvah o hledání smyslu státní či národní
existence. V Úvodu sám sebe charakterizuje jako otevřeného za-
stávce odkazu demokratického československého státu a těch,
kteří za jeho svobodu s jasnými východisky i cíli bojovali. Českou
státnost považuje za nezpochybnitelnou hodnotu, a to nikoliv
pouze v historickém pohledu, ale i v budoucí „evropské“ per-
spektivě naší národní existence. I tato, explicitní autorova orien-
tace je, právě dnes, v době začínající diskuse o budoucnosti
Evropské unie a našeho místa v ní, velmi cenná a potřebná.

Knihu lze objednat na

tel./fax: 02-21596451

email: cep@iol.cz

www.cepin.cz

VÁCLAV KLAUS:

EVROPA POHLEDEM POLITIKA, POHLEDEM EKONOMA

Vydal CEP, červen 2001, 224 stran

Kniha Evropa pohledem politika, pohledem ekonoma je souhrnem názorů Václava Klause k problematice evropské integrace. Texty obsažené v knize byly publikovány v tisku nebo předneseny na konferencích během posledních osmi let – od vzniku samostatné České republiky do současnosti. Texty jsou v knize řazeny chronologicky a čtenář tak může posoudit konzistenci autorových názorů vyjadřujících „eurorealistický“ postoj k procesu našeho přidružení k Evropské unii a k problematice Evropy vůbec. V knize čtenář najde jak autorovy názory na otázky národní suverenity a identity, tak i texty dotýkající se takových složitých ekonomických aspektů, jako je teorie optimální měnové oblasti či vztah monetární a fiskální integrace.

Jako červená nit se knihou táhne autorova nedůvěra k sociálně inženýrským projektům a naopak víra v úspěch spontánních procesů; víra v suverenitu občana-voliče a nedůvěra k intelektuálům a byrokratům snažícím se obcházet vůli občanů a dychtivým budovat velké projekty za každou cenu.

Kniha může být cenným zdrojem inspirace nejen pro politology a ekonomy, ale i pro všechny občany, kteří jsou ochotni vnímat problémy v celé jejich šíři, realisticky. Koneckonců, evropská integrace je problém, který se všech našich občanů bytostně dotýká, a jsou to právě občané-voliči, kteří svoji politickou volbou rozhodují o procesu našeho přidružení k Evropské unii a kteří také nakonec v referendu budou rozhodovat o našem případném vstupu do této nadnárodní organizace.

Knihu lze objednat na

tel./fax: 02-21596451

email: cep@iol.cz

www.cepin.cz

ROBERT HOLMAN:

TRANSFORMACE ČESKÉ EKONOMIKY

v komparaci s dalšími zeměmi střední Evropy

Vydal CEP, prosinec 2000, 108 stran

Ekonomická transformace patřila v devadesátých letech k neaktuálnějším ekonomickým tématům a mezi ekonomy se o ni vedly nejostřejší spory. Dnes již zájem o ni pomalu slábne a v ekonomických diskusích se prosazují nová témata (například náš vstup do Evropské unie). Ale současně nastává doba, kdy lze uplynulou transformační dekádu zhodnotit s dostatečným nadhledem a vidět ji ve zřetelnějších konturách.

Tato publikace si neklade za cíl popsat ekonomické události uplynulého desetiletí v jejich úplnosti a detailu. Je to spíše příručka než hluboké a obsírné pojednání. Jejím cílem je podtrhnout základní a nejdůležitější rysy ekonomické transformace v České republice, pokud možno ve srovnání s jinými postkomunistickými zeměmi střední Evropy, zejména s Polskem a Maďarskem. Nabízí určitý strukturovaný pohled na ekonomickou transformaci. Je psána úsporným stylem a empirický materiál používá jen k dokreslení některých základních argumentů a hypotéz.

Transformace zde není chápána v širokém slova smyslu jako proces, který překonává všechny deformace a nedostatky čtyřiceti let socialismu a který nás přibližuje vyspělým zemím. Je chápána v užším slova smyslu jako přechod od socialistického systému založeného na centrálním plánování a kolektivním vlastnictví ke kapitalistickému systému založenému na tržní koordinaci a soukromém vlastnictví, jakkoli je (a dlouho ještě bude) náš „mladý“ kapitalismus hospodářsky málo výkonný a institucionálně nezralý.

Knihu lze objednat na

tel./fax: 02-21596451

email: cep@iol.cz

www.cepin.cz

ROVNÁ DAŇ

Sborník textů č. 7/2001

Vydal CEP, červen 2001, 92 stran

Sborník s názvem „Rovná daň“ obsahuje texty vystoupení na semináři věnovaném tématu rovné daně. Vlastimil Tlustý, předseda rozpočtového výboru PSP ČR, ve svém vystoupení vysvětluje pojem rovné daně, Petr Mach z CEPu a Ladislav Minčič z Ministerstva financí ČR se zaměřují na konkrétní efekty zavedení rovné daně. Sborník je doplněn textem přednášky Alvina Rabushky, kterou přednesl jeden z autorů myšlenky rovné daně v roce 2000 na konferenci Progress Foundation v Curychu. Sborník „Rovná daň“ je důležitým krokem k potřebné diskusi o daňové reformě a je proto vybaven i souborem otázek a odpovědí o rovné dani.

ROVNÁ DAŇ - DISKUSE A POLEMIKY

Sborník textů č. 17/2002

Vydává CEP, duben 2002

Část A sborníku přináší vystoupení na speciálním semináři CEPu „Přínosy a úskalí rovné daně očima ekonomických analytiků“ z 5. března 2002. Hlavní řečníci - Pavel Kohout, Petr Mach, Ladislav Minčič, Ondřej Schneider a Vladimír Tomšík - koncept rovné daně přivítali, byť každý z nich upozornil i na slabá místa a možné překážky při politické realizaci. Doplnkové texty v části B shrnují nejvýznamnější články a polemiky o rovné dani, publikované v českém tisku od počátku roku 2002. S laskavým svolením autorů přetiskujeme texty Václava Klause, Jiřího Weigla, Petra Březiny, Jana Čmolíka, Miloše Hovorky, Karla Machaly, Martina Řimana, Vladimíra Čechlovského, Miloše Čermáka, Davida Marka, Martina Kocourka, Marka Loužka a Michala Fialky.

Čtenáři v jednotlivých textech najdou odhady dopadu zavedení rovné daně na jednotlivé poplatníky a na státní rozpočet.

Knihy lze objednat na
tel./fax: 02-21596451
email: cep@iol.cz
www.cepin.cz

CEP je českým institutem pro ekonomická a politická studia založeným na podzim roku 1998 jako občanské sdružení.

Cílem CEPu je šíření idejí svobodné společnosti a tržního hospodářství a podpora myšlenek velkých osobností liberálního myšlení.

V čele CEPu stojí správní rada, kterou tvoří
profesor ekonomie Václav Klaus,
profesor medicíny Vratislav Schreiber
a právník Richard Salzman.

Centrum pro ekonomiku a politiku je subjektem nezávislým na politických stranách a nehodlá být od politických stran přímo či nepřímo podporováno.

Kontakt:

Centrum pro ekonomiku a politiku

Nám. Míru 9
120 53 Praha 2

tel. a fax: (02) 21596451

e-mail: cep@iol.cz

www.cepin.cz

č. účtu: 19-2304260257/0100

IČO: 68402091